

ATATÜRK DÖNEMİNDE ESKİŞEHİR

(1923-1938)

Melis BİRGÜN

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2013

ATATÜRK DÖNEMİNDE ESKİŞEHİR

(1923-1938)

Melis BİRGÜN

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Zafer KOYLU

Eskişehir

2013

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Melis BİRGÜN tarafından hazırlanan Atatürk Döneminde Eskişehir (1923-1938) başlıklı bu çalışma 31.07.2013 tarihinde Eskişehir Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak Jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Osman KÖKSAL

Üye : Doç. Dr. Zafer KOYLU

(Danışman)

Üye : Doç. Dr. Şaduman HALICI

ONAY

...../...../2013

Doç. Dr. Hasan Hüseyin Adaloğlu

Enstitü Müdürü

ÖZET
ATATÜRK DÖNEMİNDE ESKİŞEHİR
(1923-1938)

BİRGÜN, Melis

Yüksek Lisans, 2013

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Zafer KOYLU

Bu çalışmadaki amacımız, yeni Türkiye Devleti'nin kuruluş sürecinde tüm ülkede gerçekleşen dönüşümün bir parçası olan Eskişehir'i mercek altına almaktır. Ekonomi, siyaset, yönetim, eğitim ve kültür alanında tam bir enkaz devralan Büyük Millet Meclisi ve Cumhuriyet yönetimi her türlü yokluğa rağmen ülke genelinde topyekûn kalkınma hamlesin başlatmıştır.

Bulunduğu stratejik konum nedeniyle tarih boyunca ciddi bir öneme sahip olan Eskişehir'de bu kalkınma hamlelerine birçok konuda önderlik etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifiyle şehrin içme suyuna kavuşması, elektrikle aydınlatılması, kuru tarım (dryfarming) uygulamaları, Millet Mektepleri, Köy Eğitim Kursu ve Köy Enstitüleri bunlardan bazılarıdır.

Kurtuluş Savaşı süresince büyük yokluklar ve yıkım yaşayan Eskişehir halkı, yapılan yenilik hareketlerini çok çabuk benimseyerek çevre illere örnek teşkil etmiştir. Özellikle Çifteler Köy Eğitim Kursu ve daha sonra Köy Enstitüsü'nden mezun olan öğretmenler Türk devriminin tabana yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Almanların kurduğu Cer Atölyesi geliştirilerek Kurtuluş Savaşı sürecinde silah tamir ve bakımı, sonraki süreçte vagon ve lokomotif yapımı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Eskişehir'de elektriğin ilk kullanılması kendi jeneratörleri sayesinde bu fabrikada gerçekleşmiştir. Daha sonra kentin elektrikle aydınlatılması projelendirilerek yürürlüğe konmuştur. Böylece İstanbul, Adapazarı, Tarsus gibi illerden sonra Eskişehir de elektrikle aydınlatılan kentlerden biri olmuştur. Birçok yerden göç alması nedeniyle kozmopolit bir yapıya sahip olan Eskişehir büyük bir birliktelik ile Cumhuriyet'e ve Cumhuriyet'in kazanımlarına sahip çıkmış; ulusal günlerin yıldönümlerinde coşkulu kutlamalar gerçekleştirmiştir.

ABSTRACT

ATATÜRK PERİOD OF TIME İN ESKİŞEHİR

(1923 AND 1938)

BİRGÜN, Melis

Thesis of Master, 2013

History Department

Consultant: Associate Prof. Zafer KOYLU

Our aim in this study is to take Eskişehir under the spotlight, being a part of the transformation taken place all over the country during the founding of the state of new Turkey. The Grand National Assembly and management of Republic, taking over a complete wreck in the fields of economics, politics, government, education and culture started a full-scale of developmental movement across the country despite all manner of the absence.

Due to its strategic location, Eskişehir with its considerable importance throughout history has also led these developmental initiatives in many aspects. With the directive of Mustafa Kemal Atatürk, regaining of the city's drinking water, electrical lighting, dry farming (dryfarming) applications, National Schools, Village Instructor Course and the Village Institutes are some of them.

People of Eskişehir living in great poverty and devastation during the War of Independence has been an example for surrounding provinces by adopting the innovation movements very quickly. Especially, the teachers who graduated from Cifteler Village Instructor Course and then the Village Institute have played an important role in spreading the Turkish Revolution to the base. By developing the Cer Workshop established by the Germans, the repair and maintenance of weapons in the process of the War of Independence and the the construction of wagons and locomotives was carried out in the next process. In addition, the first use of electricity in Eskişehir was realized at this factory thanks to their own generators. Then, lighting of the city with electricity was introduced by being projected. Thus, Eskişehir was also one of the cities enlightened with electricity after the cities like Istanbul, Adapazarı, Tarsus. Due to getting immigration from lots of the cities, Eskişehir which has a cosmopolitan structure has made a claim to the Republic and the achievements of the Republic with a major partnership; exuberant celebrations have been carried out in the anniversary of the national days.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	x
EKLER LİSTESİ.....	xii
ÖNSÖZ.....	xiv
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

ESKİŞEHİR'DE MERKEZİ VE YEREL YÖNETİM

1. ESKİŞEHİR'DE MERKEZİ YÖNETİM.....	26
1.1. Eskişehir Valileri.....	26
1.2. Eskişehir Milletvekilleri.....	27
1.3. Mustafa Kemal Atatürk ve Eskişehir.....	29
2. ESKİŞEHİR'DE YEREL YÖNETİM.....	41
2.1 Eskişehir Belediye Başkanları.....	41
2.2. Eskişehir Belediye Faaliyetleri.....	42

2.3.	Eskişehir’de Sağlık, Sosyal Yardımlaşma ve Spor.....	45
2.4.	Eskişehir’de Bayındırlık ve İmar Faaliyetleri.....	54
2.5.	Laçın Maden Suyu.....	57
2.6.	Eskişehir İçme Suyuna Kavuşuyor (Kalabak (Kaplanlı) Suyu).....	59
2.7.	Eskişehir Hamamları.....	62

II. BÖLÜM

EKONOMİK YAŞAM

1.	TARIM.....	66
1.1.	Eskişehir Tohum Islah İstasyonu.....	72
1.2.	Drayfarming Uygulaması.....	75
2.	TİCARET.....	80
2.1.	Bankalar.....	82
2.1.1.	Osmanlı Bankası.....	83
2.1.2.	Ziraat Bankası.....	84
2.1.3.	İş Bankası.....	86
2.1.4.	Eskişehir Bankası.....	87
2.1.5.	Adapazarı Ticaret Bankası.....	89
2.1.6.	Sanayi ve Maadin Bankası.....	89
2.2.	Eskişehir Ticaret ve Sanayi Odası	90
2.3.	Eskişehir Ticaret Borsası.....	91

3. SANAYİ.....	91
3.1. Eskişehir Cer Atölyesi.....	96
3.2.Eskişehir Şeker Fabrikası.....	97
3.3. Eskişehir Elektrik Şirketi.....	102
4. HAYVANCILIK.....	103
4.1. Çifteler Harası	106
4.2. At Yetiştirme Çiftliği.....	109
5. MADENLER.....	110
5.1. Lületaş ve Diğer Madenler.....	112
6. ULAŞIM.....	115
6.1. Kara Yolları.....	117
6.2. Devlet Demiryolları.....	121
6.3. Havacılık.....	126

III. BÖLÜM

ESKİŞEHİR'DE EĞİTİM VE KÜLTÜR

1. EĞİTİM.....	133
1.1. Eskişehir'de İlkokul, Orta Okul ve Lise Eğitimi.....	139
1.2. Millet Mektepleri.....	145
1.3. Türk Ocaklarından Halkevlerine.....	151
1.4. Eskişehir Halkevi.....	157
1.5. Çifteler Köy Eğitim Kursu	165
1.6. Köy Enstitüleri.....	170

2. KÜLTÜR.....	173
2.1. Bir Göçmen Yerleşimi Eskişehir.....	173
2.2. Eskişehir’de Özel Günlerin Kutlanması.....	180
2.2.1. Resmi Kutlamalar.....	180
2.2.2. Eskişehir’de Gelenekler ve Bireysel Kutlamalar.....	184
2.2.3. Eskişehir’de Basın.....	198
SONUÇ.....	201
KAYNAKÇA.....	204
EKLER.....	225

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
a.g.m.	:	Adı Geçen Makale
a.g.y.	:	Adı Geçen Yayın
ATASE	:	Askeri Tarih ve Stratejik Etüt
BCA	:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
C	:	Cilt
C.H.F.	:	Cumhuriyet halk Fırkası
C.H.P.	:	Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	:	Çeviren
İTÜ	:	İstanbul Teknik Üniversitesi
Km.	:	Kilometre
MTA	:	Maden Tetkik ve Arama
M.Ö.	:	Milattan Önce
M.S.	:	Milattan Sonra
s.	:	Sayfa
S.	:	Sayı
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TOMTAŞ	:	Tayyare ve Motor Anonim Şirketi

THK	:	Türk Hava Kurumu
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
TÜBİTAK	:	Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırmaları Kurumu
TCDD	:	Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TÜLOMSAŞ	:	Türkiye Lokomotif ve Motor Sanayi Anonim Şirketi

Ekler Listesi

Ek 1: Akbaş Hadisesi Üzerine Telgraf.....	225
Ek 2: Kuva-yı Milliye'ye Destek İçin Eskişehir'e Takviye Yapılması.....	226
Ek 3: Eskişehir'deki Makinelerin Takviyesi.....	227
Ek 4: İngilizlerin Eskişehir'e Gelmesi.....	228
Ek 5: Çifteler'de Belediye Kurulması.....	229
Ek 6: Mahmudiye'de Belediye Kurulması.....	230
Ek 7: Sivrihisar'da Muhacirlere Toprak Dağıtılması.....	231
Ek 8: Göçmenlere ve Muhtaç Çiftçilere Buğday Dağıtılması.....	232
Ek 9: Eskişehir'de Sel Olduğuna Dair Belge.....	233
Ek 10: Zaderoğlu Bataklığının Kurutulması.....	234
Ek 11: Kaplanlı Suyu İnşaatında Çalışacak Olan Yabancılar.....	235
Ek 12-13-14: Laçın Maden Suyu İşletmesi.....	236
Ek 15: Eskişehir'e Vali Atanması.....	239
Ek 16: Tohum Islahı İçin Yonca Tohumu Getirilmesi.....	240
Ek 17: Sivrihisar'da Çiftçiye Toprak Dağıtılması.....	241
Ek 18: Hans Herrwertts'in Cer Atölyesinde Çalışmasına İzin Verilmesi.....	242
Ek 19: Eskişehir Elektrik Türk Anonim Şirketi'nin Kurulması.....	243
EK 20: Eskişehir'de Lületaşı Çıkarılması.....	244
Ek 21: Eskişehir'de Krom Çıkarılması.....	245
Ek 22: Çifteler'de Köy Öğretmen ve Eğitimcileri Yetiştirmek.....	246
Ek 23: Merkez, İlçeler ve Kazalarda Nüfus.....	247
Ek 24: Parke Kaldırım ve Kaldırım Yapımı İstatistiği.....	248
Ek 25: Yıllara Göre Hasta İstatistiği.....	248
Ek 26: Kadın ve Erkek Hasta ile Doğum İstatistiği.....	249

Ek 27: Hastalıklara Göre İstatistikler.....	249
Ek 28: Yıllara Göre Hayvan İstatistiği.....	250
Ek 29: Yıllara Göre Okullardaki Talebe Mevcudu.....	251
Ek 30: Yıllara Göre Okullardaki Öğretmen Mevcudu.....	253
Ek 31: Eskişehir Milletvekillerinin Özgeçmişleri.....	254

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Mücadelesinde yitip giden imkânlar sebebiyle kötü bir miras devralmıştır. Bu kötü mirasın izlerini silmek, ülkeyi yeniden yapılandırmak ve her alanda geliştirmek için atılan adımların belki de en hızlısı Cumhuriyet'in ilk on beş yılında gerçekleşmiştir.

Cumhuriyetle birlikte yapılanma sürecine giren ülke içinde Eskişehir, yeniliklerin adeta merkezi olmuştur. Şehirde açılan birçok kurum burada deneyim kazanarak yurda yayılmıştır. Eskişehir, üstlendiği roller itibariyle ve dönemin özelliklerini gözlemlemek açısından önemli bir konuma sahiptir. Bu yüzden tez konusu olarak Eskişehir'i seçtik.

Şehrin tarihini incelerken ilk bölümü merkezi ve yerel yönetim başlığı altında ele aldık. Merkezi yönetim içerisinde Eskişehir valileri, milletvekilleri ve Atatürk'ün şehri ziyareti ile bu ziyaretlerde yapılan konuşmalara, yerel yönetim içerisinde ise belediye başkanları ve belediye faaliyetlerine yer verdik. Yine aynı bölümde şehrin, sağlık konusunda atılan adımlarına, sosyal yardım kuruluşlarına değinilmiş, spor, bayındırlık ve imar faaliyetleri irdelenmiş, Laçın Madensuyu'nun gelişim süreci, Eskişehir'e Kaplanlı suyunun getiriliş hikayesi ve şehrin hamamları anlatılmıştır.

İkinci bölümde ise başta tarım olmak üzere, ticaret, sanayi, hayvancılık, madenler ve ulaşım başlıkları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Özellikle Dryfarming uygulaması ve Tohum Islah İstasyonu tarımsal faaliyetler açısından hem bölge hem de yurt genelinde oldukça önemli gelişmelerin başlangıcını teşkil etmiştir. Ticaret başlığı altında şehirde kurulan bankalara yer verilmiş, Ticaret ve Sanayi Odası ile Ticaret Borsası üzerinde durulmuştur. Sanayi kısmında ise Cer Atölyesi, Şeker Fabrikası'nın kurulması ve Elektrik Şirketi önem arz eden konulardır. Hayvancılık konusunda Çifteler Harası ve At Yetiştirme Çiftliği'nin faaliyetleri ele alınmıştır. Madenlere ayrılan bölümde bölgede bulunan cevherler dışında özellikle şehrin simgesi haline gelmiş olan lületaşına değinilmiştir. Ulaşım adı altında karayolları, demiryolları ve havacılık incelenmiştir.

Son bölümde ise Eskişehir'in ve Türkiye'nin eğitim tarihi açısından değer taşıyan Millet Mektepleri, Halkevleri, Çifteler Köy Eğitim Kursu ve Köy Enstitüleri ayrıntılı olarak mercek altına alınmıştır. Şehrin kültürü üzerinde de durularak göçmenlerin yerleşimi, resmi ve özel kutlamalar ile yerel basın tarihi incelenmiştir.

Çalışma sırasında başta Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve ATASE Arşivi olmak üzere, Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu, Gazi Üniversitesi ile Eskişehir Osmangazi Üniversitesi ve Anadolu Üniversitesi Kütüphanelerinden, konu hakkında yazılmış makale, kitap ve elektronik kaynaklardan yararlandık.

Tez konusunun belirlenmesinde ve çalışmamın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam sayın Doç. Dr. Zafer KOYLU'ya, tezin planlaması ve içindekiler kısmının oluşturulmasında önerileriyle bizi yönlendiren sayın Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ hocama ve sevgili aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Melis BİRGÜN

GİRİŞ

Eskişehir Anadolu'nun orta kısmının batıya yakın bir kesitinde yer alır. Stratejik önemi ve elverişli konumu itibarıyla tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve bu uygarlıkların her birinden taşıdığı izleri günümüze kadar getirmiştir. *Sakarya nehri ile kolu Porsuk Çayı'nın drenaj havzalarında yer alan iki geniş ova ile bunların çevresinden saran kuzeyde Boğaz-Sündiken sıraları Türkmen Dağı, Yazılıkaya Yaylası, Emirdağ uzantıları ile Sivrihisar dağları Kaymaz Bucağından sonra bir yayla görünümünde Türkmen Dağı'na ulaşan Porsuk ve Yukarı Sakarya drenaj alanlarını ayıran kabartılar teşkil eder. Bunlar birinci zaman yapılı eski kültürlerin üçüncü zamanda kırılma sonucunda yükselmeleri ve çökmeleriyle meydana gelmiştir¹. Yüzölçümü 1925 Devlet Salnamesinde "mesaha-i sathiyesi 4900 km. murabaında" iken 1926-1927'de 14.500, 1927-1928'de 5035, 1929 da 13335 km²'ye ulaşmıştır. 1938 ve 1948'de kaynaklar aynı rakamı vermektedir².*

Eskişehir, antik Dorylaion, İç Anadolu'da yukarı Sakarya Bölümünde şehir il merkezi 413.082 nüfusludur (1990). Ankara'ya 232 km, İstanbul'a 335 km uzaklıkta, demiryolu kavşağındadır³. Harita üzerinde rahatça görebildiğimiz konumu ile Eskişehir, Anadolu'nun çeşitli özelliklerini bir arada barındırır. Bu özellikler daha çok iklimseldir ve Akdeniz, Karadeniz, İç Anadolu iklimleri aynı anda görülebilir. Özellikle bir çeşit mikroklima alanı diyebileceğimiz Sarıcakaya'da Akdeniz iklimi görülmesi şaşırtıcı olabilir; ancak yüzey şekillerinin elverişliliği sayesinde Akdeniz'in sıcak esintisi Eskişehir'e kadar uzanmaktadır. Kuzey kesimlerinde ormanlık alanların varlığı ise Karadeniz ikliminin habercisi olarak karşımıza çıkar. Burada Sündiken ormanları geniş yer kaplar. İlk kez 1886'da yöreye gelen Radet,

1. Dündar Tokgöz, *Eskişehir Tarihi Turizmi ve Eski Eserleri Kılavuzu*, S.4, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Kültürel Çalışmalar ve Çevre Eğitimi Enstitüsü Yayınları, Eskişehir, 1978, s. 7.
2. Selahattin Önder, *Cumhuriyet Devrinde Eskişehir*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü, Eskişehir, 1986, s. 2.
3. *Dictionnaire Larousse Ansiklopedisi*, "Eskişehir", C: II, Milliyet Gazetesi Yayınları, 1993-1994, s. 793.

*burada kapkara ormanlar bulunduğunu ve Frigya anıtlarının ormanlar arasında güçlkle görüldüğünü yazar. Oysa 1893 tarihindeki gezisinde pek çok ormanın yok olduğuna tanık olmuştur*⁴. Ormanlar belki tam manasıyla yok olmamıştır ancak bir Orta Anadolu şehri olan Eskişehir'in de kimliği bozkır iklimidir. Buna bağlı olarak yaz aylarında görülen kurak ve sıcak hava kış aylarında yerini soğuk ve kurak bir yapıya bırakır. İklim çeşitliliği bölgede yetiştirilen ürünlerin çeşitlenmesini sağlarken, yer şekillerin düzlüğü de bölgenin bir tarım arazisi özelliğine sahip olmasını sağlar. Ancak bozkır ikliminin hâkimiyeti sebebiyle yöre tahıl yetiştirmeye uygundur ve daha çok buğday, arpa, çavdar gibi karasal iklim ürünleri göze çarpar. Yüzey şekilleri bakımından oldukça sade bir görünümü olan Eskişehir'de birkaç dağ bulunur. *Dağlar ilde fazla yer kaplamaz. İlin kuzey kesimini, Sakarya ırmağı ve Porsuk Çayı vadilerini birbirinden ayıran ve batı-doğu doğrultusunda boydan boya uzanan Sündiken dağları engebelendirir*⁵. İlin güneydoğusunda Sivrihisar dağları yer alır ve son olarak Kütahya sınırına yaklaşınca burada karşılaşılan bir başka dağ ise Türkmen dağıdır.

Dağların fazla yer tutmadığı ve daha çok il sınırlarına doğru yer aldığı yükseltiler haricinde şehrin asıl görüntüsünü geniş ovalar oluşturur. *Eskişehir Ovası, İç Anadolu'nun kuzeybatı bölümünde büyük bir ovadır. Ortasından Porsuk Çayı'nın geçtiği bu ova doğu-batı doğrultusunda uzanır. Ova Eskişehir kuzeyinde 800 m. Alpu kasabası doğrultusunda 750 m. yüksekliktedir*⁶.

Şehir, içinden geçen akarsular ile tarla sulamasını yapmaktadır. Bunlardan en önemlisi Porsuk Çayı'dır. *Ovada buna Sarısı karışır. Bu iki suyun Eskişehir üzerinde çeşitli etkileri olmuştur. Murat Dağı'ndan doğan Porsuk türlü bozkırlardan geçtikten sonra Eskişehir ovasına girer, şehrin içinden geçer, düzlükler ortasından akarak ileride Sarısı'yu alır, Sakarya'ya karışır*⁷. Porsuk Çayı'nın zaman zaman kurak mevsimin ardından yağmur ve kar sularının karışmasıyla birlikte kabararak taşkınlara

4. Suzan Albek, *Dorilaon'dan Eskişehir'e*, Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, No:89, Eskişehir, 1992, s. 16.

5. *Britanica Compton's Ansiklopedisi*, "Eskişehir", C: VII, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 188.

6. *Türk Ansiklopedisi*, "Eskişehir", C: XV, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1968, s. 427.

7. *Türk Ansiklopedisi*, a.g.m., C: XV, s. 420.

sebepe olduğu çeşitli kaynaklarda karşımıza çıkan bir bilgidir. Bu hem nehre yakın yerleşim yerlerini, hem de Eskişehir Ovası'nı sular altında bırakarak büyük zayıat zayıat vermiştir. O sebeple Porsuk Çayı cumhuriyetle birlikte ıslah edilmeye başlanmıştır. *Eskişehir Ovası ve şehrin ovadaki mahalleleri, Porsuk Çayı üzerinde kurulan baraj ve regülâtörle taşkınlardan kurtulmuş, çayın yatağı genişletilmiş, gereken yerlerde bentler yapılmıştır*⁸. Islah edilen çay, hem sulama için daha elverişli bir hale getirilmiş, hem de doğal bir güzellik olarak varlığını muhafaza edebilmiştir.

Eskişehir coğrafi, iklimsel ve jeopolitik olarak çeşitli yolların düğüm noktası olmasıyla derin bir geçmişe sahiptir. Kaynaklarda, Kral Yolu diye adlandırılan ve Anadolu'nun batı kısmında yer alan Aydın şehrine yakın Efes'ten başlayıp, bugünkü İran'ın Şiraz kenti yakınlarındaki Persopolis'e kadar uzanan güzergâhın bir bölümü Eskişehir'den geçmektedir. Bu bilgi Eskişehir'in önemli merkezlerden biri olduğunu ve yaşam alanı olarak tercih edildiğini göstermektedir. Tarih öncesine uzanan mazisiyle günümüze gelen bölge, geçmiş zamanı anlamamız ve anlamlandırmamız bakımından fazlasıyla yardımseverdir. Yapılan kazılarda oldukça eski dönemlere ait izlerin varlığı tespit edilmiş ve yörenin Bakır-Taş çağından beri yerleşim alanı olduğu anlaşılmıştır. *Kente ait en eski buluntular Paleolitik (M.Ö. 40.000-12.000) ve Mezolitik (M.Ö. 12.000-10.000) dönemlere kadar gider. Eskişehir Seyitgazi yolu üzerinde yer alan Mesudiye, Hamidiye ve Arapören köyleri civarında ve Alpanos köyünün kuzeyindeki platoda Paleolitik döneme ilişkin delici, kazıyıcı, el baltası gibi çeşitli aletler bulunmuştur*⁹. Bu bilgiler bölgede yerleşimin İlk Taş Çağı'na kadar dayandığının açık bir kanıtıdır. *Anadolu'da yaklaşık olarak MÖ 5000-3000 yılları arasına tarihlenen Kalkolitik devrin en önemli yerleşme merkezleri: Pulur, Canhasan, Beycesultan, Horoztepe, Yümüktepe, Tilmen Höyük, Kusura, Alacahöyük, Büyükgüllücek, Yazır, Alişar ve Fikirtepe höyükleridir*¹⁰. *Yapılan yüzey araştırmaları Tunç Çağı'nda (M.Ö.3.000 – M.Ö.1.200) Eskişehir'in Anadolu'da önemli bir devlet kuran Hititlerin egemenliği altında belli bir süre yaşadığını ortaya çıkarmıştır*¹¹.

8. *Türk Ansiklopedisi*, a.g.m., C: XV, s. 427.

9. Şerife Üsküdar, *Eskişehir'in Kültür Turizmi Potansiyeli ve Yerli Turistlerin Buna İlişkin Alguları Üzerine Bir Araştırma*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2012, s. 30.

10. Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyeti Tarihi*, Ekin Yayınları, Bursa, 2006, s. 110.

11. Üsküdar, a.g.e., s. 30.

*Midas Kenti kazılarında elde edilen en eski buluntular ise İlk Tunç çağına (İ.Ö.3500 - İ.Ö.2000) aittir. İ.Ö. 14. yüzyılda Hititlerin etki alanında bulunan yörede İÖ 13. yüzyılda batıdan gelen Deniz Halkları arasında yer aldığı sanılan Frigler daha sonraları bir krallık kurmuştur*¹². Eskişehir, Anadolu’yu istila edip Frigleri yıkan Persler’in ardından Makedonyalı Büyük İskender’in hâkimiyetine girmiştir. Makedonya kralı İskender’in Persleri yenmek üzere giriştiği Asya seferinin bir adımı olan Anadolu coğrafyası fethedilirken Eskişehir de Makedonya İmparatorluğu sınırlarına dâhil olmuştur. *Efsaneye göre, Anadolu’daki Gordion’da İskender’e tuhaf bir düğüm gösterildi; bir kâhin, bu düğümü çözen insanın Asya’yı yöneteceğini söylemişti. İskender bu düğümü kılıcıyla kesip atmıştır*¹³. Bu bilgiden Büyük İskender’in Eskişehir’i geçip Ankara’ya kadar ulaştığı anlaşılmaktadır. Ancak onun genç yaşta ölümüyle, kurduğu imparatorluk zaman içinde dağılmış ve Anadolu, Makedonya krallığının yönetiminden çıkmıştır. Bu coğrafyaya egemen olan bir başka medeniyet ise Roma olmuştur. *Roma M.Ö.129 yılında Batı Anadolu Bölgesinde Asia eyaletini kurunca Eskişehir’in içinde bulunduğu Phrighia toprakları da M.Ö.116 yılında Asia eyaletine katılmıştır*¹⁴. Ancak Roma’nın zayıflayarak ikiye ayrılması ile Anadolu’nun yönetimi, Bizans (Doğu Roma)’a geçmiştir.

Bizans’ın en güçlü hükümdarlarından biri olan Justinyen’in Anadolu’ya hâkimiyeti sırasında kendi adına ithaf edilmiş yerlere rastlamak mümkündür. *Doğu Roma İmparatorluğu döneminde Eskişehir ve çevresine yeni kentler kurulmuştur. Bunlardan biri olan Justinapolis (Sivrihisar) önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Ayrıca Eskişehir’in kent merkezi olan Dorilion’da önemli imar faaliyetleri gerçekleşmiştir*¹⁵. 1057-1081 arasındaki karışıklık yıllarında imparatorluk daha önce elde ettiği üstünlükleri tümüyle yitirmiş büyük mülk sahipleri, iktidarı yeniden ele geçirmişlerdir. *Bizanslıları Malazgirt’te yenen Türkler (1071) Anadolu Selçuklu Devleti’ni kurmuşlardır*¹⁶. Tuğrul ve Çağrı Beylerin önderliğinde başlayan Türk akınlarıyla birlikte Anadolu Türkleşmeye başlarken Eskişehir’de değişime

12. *Britanica Compton’s Ansiklopedisi, a.g.m.*, C: VII, s. 193.

13. *Britanica Compton’s Ansiklopedisi*, “İskender”, C: XI, s. 386.

14. Üsküdar, a.g.e., s. 32.

15. Üsküdar, a.g.e., s. 32.

16. *Büyük Larousse Ansiklopedisi*, “Eskişehir”, C: IV, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994, s. 1717.

uğramıştır. En büyük değişim bu gün de varlığını ve adını olduğu gibi koruyan Porsuk Çayıdır. *Emir Porsuk'un Anadolu'ya gelişinin anısı Porsuk Çayının adında günümüze kadar devam etmiştir*¹⁷. Albek kitabında, Selçuklu eserleri arasında Cacaoğlu Nur El-Din tarafından korumaya alınmış birçok vakfiyenin, bu kişinin han, mescit ve bu gün hala varlığını koruyan Alaeddin Cami'nin minaresini yaptırdığını yazmakta olup, dönemin bir diğer eseri olarak da Sarısu üzerine yaptırılan köprüden söz etmektedir. Anadolu Selçuklu hükümdarı, daha sonra bir devlet kurarak yüzyıllar boyu Anadolu'ya ve hatta dünyaya hâkim olacak olan, Ertuğrul Gazi'nin aşiretini uç beyliği adı altında Eskişehir civarına yerleştirmiştir.

Anadolu Selçuklularının egemenliğinde uzun yıllar geçiren ve büyük oranda Türkleşen Eskişehir'e Ertuğrul Gazi'nin ölümünün ardından oğlu Osman Bey hâkim olmuş ve kendi adıyla anılan Osmanlı Beyliği'ni kurmuştur. *Osman Bey uç beyi olduktan sonra, önce kısa zamanda kuvvetlenmiş ve 1289 yılında önce Eskişehir'i ve arkasından da İnönü, Seyitgazi, Sivrihisar'ı toprakları arasına katmıştır*¹⁸. Eskişehir o zamanlar şehir değil adeta bir köy kadar küçüktür. *Köyün asıl halkı Karakeçili adı ile anılan Yörüklerdir. Ve Oğuzların Kayı Boyu'na mensupturlar. XIII. Yüzyılın ortalarına doğru Anadolu'ya gelmişler bu havaliye yerleşirken ve Osman Gazi'nin Karacahisar Kalesi'ni zaptından sonra Karakeçili adı ile anılmaya başlanmışlardır*¹⁹. *Osman Bey'in Eskişehir civarında kuvvet kazanmasına burada yaşayan Ahi Reislerinden civarda sözü geçen en itibarlı ululardan Şeyh Edebalı'nın kızı Bala Hatun'u almış olmasının da önemli rolü bulunmuştur*²⁰. Bu gün dahi Şeyh Edebalı'nın türbesini Eskişehir'de görmek mümkündür. Bu şekilde Osmanlı idaresinde varlığını sürdüren bölge Türk idaresinden bir daha hiç çıkmamıştır. *Bu gün Türkiye'nin sayılı merkezlerinden olan Eskişehir, Fatih'in ilk zamanlarına kadar Ankara beyliğine bağlı bir sancaktır. Ancak, 1451 yılında Fatih'in vezirlerinden İshak Paşa Karaman ve Menteşeoğulları meselelerini hallettikten sonra*

17. Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, Afa Yayınları, İstanbul, 1992, s. 22.

18. Tokgöz, a.g.e., s. 20.

19. Muhittin Arslanbay, *Eskişehir'deki Alaeddin Camisi ve Eskişehir Tarihi ile İlgili Araştırmalar*, Eskişehir Ticaret Matbaası, Eskişehir, 1955, s. 31.

20. *Eskişehir İl Yıllığı*, Uğur Matbaası, Eskişehir, 1973, s. 14.

*Kütahya'da oturmuş ve bu tarihten itibaren Kütahya Beylerbeylik olmuştur*²¹. Yörenin o dönemlerdeki adının Sultanönü olduğunu ünlü Osmanlı yazarlarından olan Mehmet Neşri'nin şu satırlarından öğreniyoruz: “*Ertuğrul bir nice eyyam anda turup yaylayup kışladıktan sonra yine Rum'a azm ittiler. Gelip Engüriyye 'ye karib Karaca-Tağ nüzul ittiler Andan Sultan-Öyüğü'ne rihlet ittiler*”²². Eskişehir'e dair bilgiler yalnızca Neşri'nin ifadeleri ile sınırlı değildir. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti boyunca bölgenin adı kaynaklarda geçmektedir. Bu kaynakların başında da seyahatnameler gelmektedir. 1641-1642 Karayit'in Türkiye Seyahatnamesi adlı kitapta seyyah Eskişehir'e dair gördüklerini şöyle anlatıyor: *Gece yarısı hareketle Eskişehir kasabasına geldik. Burada dört han ve bir hamam vardır. Hamamın suları Allah'ın bir mucizesidir. Hanın karşısında sıcak sular akan bir memba vardır. Şehirde takriben 130 dükkân mevcut olup şehre girerken de bağlar ve bostanlar vardır*²³. Bir diğer seyyah olan P. Lucas ise kitabında Eskişehir'e dair şunları yazmıştır: *Eskişehir iki kısma bölünmüştür. Türklerin evi dağın önündedir. Şehrin birinci kısmında çarşı bulunur. Burada dükkânı olan Türkler akşam yatmak için yukarı şehre çıkarlar. Eskişehir güzel çeşmelerle doludur. Hepsinden sıcak su akar başka içme suyu yoktur. Bu su soğutulur içilir. Şehirde bu suların aktığı hamamlar vardır. Bir tanesi çok eskidir ve güzel bir kubbesi vardır. Bu kubbe jasp (yeşim) taşı sütunlar üzerinde durur. Hamam temelinden itibaren mermerdir. Şehir duvarlarının arasından bir dere geçer. Bu dere geniş değil fakat derindir. İçinde 200 kiloya kadar ağırlığa varan balıklar yüzer. Bu suyun dibinde çok büyük çukurluklar olması lazım. Başka türlü bu koca balıkların daracık bir yüzeyde yan yana durmaları imkânsızdır*²⁴. XVII. Yüzyıl ortalarında Eskişehir'i gezen Evliya Çelebi şehrin 17 mahallesi, 800 dükkânı bir çarşısı bulunduğunu belirtmiştir. Çarşı ve hanlar ovada ve kaplıcalar çevresinde bulunuyor, asıl mahalleler daha güneydeki yamaç ve eteğinde yer tutuyordu²⁵. Seyyahların anlatımlarından bölgeye dair bilgiler edinmek mümkündür. Tarih boyunca cazibesiyle medeniyetlerin ilgisi çekerek istilalara sebep

21. Nejat İşcan, *Fotoğraflarla Eskişehir*, İşcan Yayınları Eskişehir 2003, s. 10.

22. Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi Kitab-ı Cihannuma*, C: I, TTK Yayınları, 1995, s. 61.

23. Albek, a.g.e., s. 142.

24. Albek, a.g.e., s. 142.

25. *Türk Ansiklopedisi*, a.g.m, C: XV, s. 419.

olan Anadolu, gelip geçen uygarlıkların izlerini taşımaktadır. Bu süreç içinde yerleşkelerin isimleri farklı şekillerde anılmıştır ve önemli bir merkez olarak Eskişehir toprağına da çeşitli isimler verilmiştir.

Eski çağların anlatıldığı yazılarda Eskişehir'in adına Dorilaion olarak rastlanmıştır. *Antik Dorylaion üstüne ilk bilgiler buranın bir Frigya şehri olduğu konusundadır. Eretria'lı Doryleos tarafından kurulan şehrin onun adını aldığı ileri süren Strabon ve Ptolemaios gibi coğrafyacılara bu şehrin kaplıcalarından bahseder*²⁶. *Eski kaynaklarda burası İznik-Amorion yolu üzerinde bulunan bir termal merkez olarak tanıtılmaktadır. Bu özelliği Bizans döneminde daha fazla ön plana çıkmış imparatorlar için dinlenme ve eğlence yeri haline gelmiştir*²⁷. *Eski bilgilerde öteden beri kaplıcalarıyla ünlü ve yolların düğüm yeri olarak gösterilmiş olarak bulunan bu yerin bir Phrygia şehri olduğu ileri sürülmüştür.*

*Daha sonraki Arap kaynaklarında bu şehrin adı Duruliye veya Druliye şeklinde geçmiştir. M.Ö. VI. Yüzyıldan beri bilinen bu şehrin asıl yeri sık sık tartışma konusu olmuştur. Bu arada şehrin şimdiki şehrin 3 km kuzeydoğusundaki Şarhüyük'te bulunduğu ileri sürülmüştür. Burada küçük bir tepe vardır. Bu şehrin işlek bir yol kavşağında gelişmiş olacağı üzerinde durulmuştur*²⁸. *Merkez Polatlı yakınlarındaki Gordion olan bu krallığın M.Ö. 8. Yüzyılda kuvvetli bir siyasi birlik olduğu ve batı ile doğu âlemini bağladıklarını görmekteyiz. Bu tarihlerde kurulan Galatya (Ankara), Gordium, Pessinus (Ballıhisar), Midaenum (Karahöyük), Dorylaeum (Eskişehir), Yazılıkaya (Midas Şehri) gibi Frig şehirlerinden dördü Eskişehir il sınırları içindedir*²⁹.

Anadolu'ya yapılan Türk akınlarıyla birlikte yer adlarının da Türkçe isimlerle anılmaya başlandığı görülmektedir. Türkler yerleştikleri yerlere kendi kültürlerine ve dillerine uygun isimler vermeye özen göstermişlerdir. Şehre neden Eskişehir denildiğine dair kesin bir bilgi olmasa da bu konuda iki farklı görüş bulunmaktadır. *Birincisi, Selçuklu Türklerinin 1074 yılında bu bölgeyi fethettikleri zaman şehrin 6*

26. *Temel Britanica Ansiklopedisi*, "Eskişehir", C: VI, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 369.

27. Doğru, a.g.e., s. 19.

28. *Türk Ansiklopedisi*, a.g.m., C: XV, s. 419.

29. Tokgöz, a.g.e., s. 16.

km kuzeyindeki Dorylaion şehrinin harabelerine bakarak, buraya Eskişehir dedikleri, ikinci fikir ise: Şehrin tarihinin çok eski olmasından dolayı Osmanlı Hükümdarı Osman Bey'in bu yere Eskişehir dediğidir³⁰. Anadolu Selçukluları döneminden sonra kurulan beylikler arasından yükselerek bağımsızlığını ilan eden Osmanlı Beyliği, Eskişehir adı yerine bölgeye Sultanönü demeyi uygun görmüştür. Merkezi Eskişehir olan Selçuklu uç vilayeti Sultanönü, Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihi ile adeta bütünleşmiştir. Erken Osmanlı kroniklerinde İnönü, Karacahisar, Eskişehir, Bilecik, İtburnu gibi kasaba ve köylerin isimleri çok sık geçmektedir. Çeşitli görüşler olmasına rağmen tarihçiler Osman Bey'in babası Ertuğrul Beyin bu uç vilayette yerleştiği konusunda birleşmektedir³¹. Osmanlı hâkimiyeti sırasında Eskişehir, Anadolu eyaletine bağlı (merkezi Kütahya idi) Sultanönü sancağının merkezi olmuştur³². Sultanönü, Kütahya Sancağı'na bağlı bir yer olarak cumhuriyete kadar varlığını sürdürmüştür.

Eskişehir'in şu an on dört ilçeye sahiptir ve bunlar, Odunpazarı, Tepebaşı, Alpu, Beylikova, Çifteler, Günyüzü, Han, İnönü, Mahmudiye, Mihalgazi, Mihalıççık, Sarıcakaya, Seyitgazi, Sivrihisar'dır³³. 1923 yılından 1938'e kadarki süre zarfında il içinde yer alan ilçelere bakıldığında şöyle bir yapı görülmektedir: 1927 nüfus sayımı sırasında Eskişehir vilayetinin üç kazası vardır. Mihalıççık, Seyitgazi ve Sivrihisar. Daha sonraki gelişmeler ve yeni ilçe kuruluşları ile ilgili olarak üç ilçe daha eklenmiştir. Çifteler, Mahmudiye, Sarıcakaya³⁴. Zaman içinde nüfusu artan bölgede 1927 sayımında 154195 olan genel nüfus 1935'te 183235 olarak saptanmıştır³⁵.

Eskişehir'in ilçelerinde ise yine yıldan yıla nüfus artışı görülür. Bu ilçeler arasında Seyitgazi, Eskişehir'in güneybatı kesiminde yer alır ve yüzölçümü olarak oldukça geniş bir alanı kaplar. Eskişehir'e 43 km uzaklıktadır. Yüzölçümü 1052 km², yüksekliği 1130 m.'dir³⁶. 1531'de nüfusu 15000 olarak tespit edilen bucak 1922'de

30. Eskişehir İl Yıllığı, Uğur Matbaası, Eskişehir, 1973, s. 3.

31. Doğru, a.g.e., s.33.

32. Türk Ansiklopedisi, a.g.m., C: XV, s. 419.

33. Eskişehir Valiliği (Çevrimiçi), <http://www.eskisehir.gov.tr/index.php>, 12 Temmuz 2012.

34. Albek, a.g.e., s. 206. (Bknz. EK 23)

35. Cumhuriyet'in 15. Yılında Eskişehir, C.H.P Eskişehir İl Yön Kurulu, Kültür Matbaası, İstanbul, 1938, s. 38.

36. Selahattin Önder, a.g.e., s.61.

*ilçe olmuştur*³⁷. 1927 nüfus sayımında 15881, 1935 sayımında ise 15585 nüfusu olan bir ilçedir, 2000 yılı sayımında ise nüfus 21.671 olarak tespit edilmiştir³⁸. Seyitgazi ilçesinin kuzeyinde Eskişehir, kuzeydoğusunda Mahmudiye, güneyinde Afyon, güneydoğusunda Çifteler, batısında Kütahya ile komşudur. *İlçedeki ilk yerleşim M.Ö. 3.500 yılında başladığı Kültepe Höyüğünden ele geçen seramik parçalardan tespit edilmiştir*³⁹. Seyitgazi tarihi süreç içerisinde Hititler, Frigler, Roma ve Bizans uygarlıklarına ev sahipliği yapmıştır.

Seyitgazi ilçesinin adının nereden geldiğine dair kaynaklar şu bilgiyi vermektedir: *Antakyalı ya da Şamlı olan Battalgazi köleyken azat edilmişti. 685'te Emevi Halifesi Abdülmelik bin Mervan tarafından Misis (bugün Ceylanpınar'a bağlı Yakapınar) valiliğine atandı. 717-718'de Konstantinopolis (İstanbul) kuşatmasına katıldı. Emevilerin 740'a değin Bizans'a düzenledikleri bütün seferlerde yer aldı. 740'ta Akronion (Afyonkarahisar) yakınlarındaki bir savaşta öldü. Eskişehir'in Seyitgazi ilçesinin adını ondan aldığı sanılır, ilçe merkezinde Battal Gazi adına yapılmış bir türbe vardır*⁴⁰.

Anadolu'ya hâkim olan Türklerle birlikte mimari eserlerden de anlaşılacağı üzere bölge Türkleşmiştir. *Bizans çağı kilisesinden (manastır) sonra Türkler tarafından ilk defa 1207-1208 tarihinde I. Alaeddin Keykubat'ın annesi Ümmühan Hatun (Valide Sultan) burayı camii, türbe, imarethanelerle bir külliye haline getirmiştir. Seyit Battal Gazi'ye itafen yapılan bu külliye 1511-1517 yıllarında Osmanlı medrese binaları ekleyerek bu günkü muhteşem hale getirmiştir*⁴¹.

Eskişehir'in bir başka önemli ilçesi Çifteler'dir ve 1973'teki bilgilere göre ilçe adına ulaşabileceğimiz rakamlar şunlardır; *Eskişehir'e 65 km uzaklıkta 974 km² yüzölçümü olan 5 mahallesi ve 29 köyü ile 28.6.1954'den beri ilçesidir*⁴².

37. Seyitgazi kaymakamlığı (Çevrimiçi),

http://www.seyitgazi.gov.tr/default_B1.aspx?content=195, 12 Temmuz 2012.

38. Eskişehir Valiliği (Çevrimiçi),

http://www.eskisehir.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=142&Itemid=488
12 Temmuz 2012.

39. *Eskişehir İl Yıllığı*, Ajans Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1967, s. 220.

40. *Britanica Comptons Ansiklopedisi*, "Battal Gazi", C: III, s. 274.

41. Tokgöz, a.g.e., s. 32.

42. Selahattin Önder, a.g.e., s. 61.

2012 Yılında yapılan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) nüfus sayımına göre İlçe Merkezinin nüfusu 11.287 kişi olup, köylerin nüfusu ise 4.624 dür. Toplam nüfus 15.911' dir⁴³. Sakarya nehrinin doğuş yeri bu ilçemiz olup, Sakaryabaşı veya halk arasında Sakarıbaşı olarak adlandırılır⁴⁴. Çifteler adının "Çifte Evler"den geldiği söylenmektedir. II. Mahmut zamanında burası çiftlik haline getirilmiş ve adı "Çifteler Çiftliği" olmuş, daha sonra çiftlik adı kaldırılmıştır⁴⁵.

II. Mahmut zamanı gezginlerinden olan G. Perrot, Çifteler harası hakkında şunları yazar: "O dönemde harayı Miralay Ahmet Bey yönetmektedir ve her yıl İstanbul'a 40 kadar sağlıklı at gönderir. Burada, Sultan Mahmut zamanında çok iyi cins Arap atları vardır. Kırım savaşından sonra buraya 700 kadar İngiliz, Fransız ve Alman atı yollandı" bilgisini vermiştir⁴⁶.

1954'te ilçe olan Mahmudiye özellikle Eskişehir'in eğitim tarihi açısından değinilmesi gereken bir yerdir. Çiftelerle aynı tarihte 28.6.1954'te ilçe olmuştur. Şehre 53 km uzaklıktadır. 676 km² yüzölçümündedir. Bucağı olmayan bu ilçenin 14 köyü ve merkez belediyesinde 4 mahallesi vardır⁴⁷. Mahmudiye çevresindeki bereketli topraklardan dolayı tarih öncesi çağlardan itibaren (M.Ö. 3500) iskân gören bir bölge olmuştur⁴⁸.

Şehrin bir diğer önemli ilçesi olan Sivrihisar, haritadan bakıldığında da rahatlıkla fark edilebileceği gibi Eskişehir'in en geniş yüzölçümüne sahip ilçesidir ve ilin güneydoğusunda yer alır. Sivrihisar'ın yüzölçümü 2947 km² olup, denizden yüksekliği 1070 m.'dir. Arazilerinin büyük bir kısmı ova görünümünde ise de yer yer yüksek dağ ve kayalıklar arazide düzlüğü bozmaktadır. En önemli yükseltiler Sivrihisar dağlarıdır. Bu dağların en yüksek olan Çal dağıdır. Diğer önemli dağ ve tepeler ise Arayıt Dağı, Boztepe, Büvelik Tepe ve Yediler Tepesidir⁴⁹. 1927 nüfus

43. Çifteler Kaymakamlığı (Çevrimiçi), http://www.cifteler.gov.tr/default_B0.aspx?content=194, 12 Temmuz 2012. (Bknz. Ek 5)

44. Tokgöz, a.g.e., s. 49.

45. Albek, a.g.e., s. 24.

46. Albek, a.g.e., s. 247.

47. Selahattin Önder, a.g.e., s. 61.

48. Tokgöz, a.g.e., s. 60. (Bknz. Ek 6)

49. Sivrihisar Kaymakamlığı (Çevrimiçi), www.sivrihisar.gov.tr, 4 Ocak 2012. (Bknz. EK 7)

sayımına göre 5989 olan nüfus 1935 sayımında 6119'a yükselmiştir⁵⁰. İlçenin şu anki nüfusu ise 10007 kişiden oluşmaktadır⁵¹.

Sivrihisar adı bölgeyi ziyaret eden A.D. Morthmann tarafından 1860 yılında kullanılmıştır. Bizans döneminde askeri güzergâh üzerinde bulunan kent aynı zamanda önemli bir Hıristiyanlık merkezidir⁵². Selçukluların 1073'te Ankara'yu almalarından bir sene sonra Sivrihisar alındı. Önemli mevkiye sahip olan şehir hemen Selçuklular tarafından iskân edilerek uç beyliğinin merkezi oldu. Bu zamanlarda şehrin adına Karahisar denildi. Şehirde birçok camii medrese han hamam gibi eserler yapıldı⁵³.

1840'tan beri ilçe olan Mihaliççık'ın⁵⁴ özellikleri şöyledir: 1650 km² yüzölçümü vardır, denizden yüksekliği 1325 m.dir⁵⁵. 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre 1512, 1935 yılına göre 1835 olarak tespit edilmiştir⁵⁶. 2008 yılındaki nüfus sayımına göre ilçe merkezinde 3286, köylerde 8331 kişi yaşamaktadır⁵⁷. Mihaliççık'ın bulunduğu mevki batıdan Ankara'ya giden ikinci bir yol üzerinde bulunmasından dolayı klasik çağlarda konaklama yeri olmuştur. Roma çağında kasaba adının Acreia olduğu zannedilmektedir. Bizans çağında ise kasaba önemini kaybetmiş üstünlük Sivrihisar'a geçmiştir⁵⁸.

Mihaliççık'ın adı Osman Bey'in dostu Köse Mihal'e Harmankaya ve çevresinin dirlik olarak verilmesiyle ilişkilendirilmekte ve küçüklüğü ilçede geçen Köse Mihal'in torunu gazi Mihal'e bağlanmaktadır⁵⁹. Mihaliççık daha önce Ankara'ya bağlıdır⁶⁰.

50. Cumhuriyet'in 15. Yılında Eskişehir, a.g.y., s. 38.

51. Sivrihisar Kaymakamlığı (Çevrimiçi), http://www.sivrihisar.gov.tr/default_B1.aspx?content=1009, 12 Temmuz 2012.

52. Eskişehir İl Yıllığı, 1967, a.g.y., s. 291.

53. Dündar Tokgöz, a.g.e., s. 65.

54. Selahattin Önder, a.g.e., s.61.

55. Mihaliççık Belediyesi (Çevrimiçi), <http://www.mihaliccik.bel.tr/?sec=1&menuid=75>, 12 Temmuz 2012.

56. Cumhuriyet'in 15. Yılında Eskişehir, a.g.y., s. 38.

57. Mihaliççık Belediyesi (Çevrimiçi), <http://www.mihaliccik.bel.tr/?sec=1&menuid=75>, 12 Temmuz 2012.

58. Tokgöz, a.g.e., s. 82.

59. Eskişehir İl Yıllığı, 1967, s. 98.

60. Albek, a.g.e., s. 24.

Eskişehir'in bir mikroklima alanı olan Sarıcakaya ise 1957 yılında ilçe olmuştur⁶¹. İlçe, merkeze 47 km.lik uzaklıktadır. 450 km² yüzölçümü, 220 m yüksekliği vardır. İlçeye bağlı sekiz köy ve bir belde bulunmaktadır⁶². Sarıcakaya, Sakarya vadisinin içinde ve Roma Çağında küçük bir köy olarak kurulmuştur. Roma ve Bizans çağında bu mevkinin adı Linde olarak geçmektedir. Ulaşım zorlukları nedeniyle büyüyemeyen köy Bizanslılardan sonra Selçuk ve Osmanlı Türklerinin eline geçmiştir. Osmanlı çağında köyün adı Bunaklar olmuştur⁶³. Coğrafi konumu sebebiyle Batı Karadeniz'e yakınlığı ve yüksek dağlarla korunmuşluğu sayesinde Eskişehir'in karasal ikliminden farklı bir yapısı vardır. İlçe halkı ilkin 1300'lü yıllarda Bolu Köroğlu Dağlarının Sakarya vadisine bakan güney yamacına yerleşir. Yazın Bolu dağlarında kışın Sakarya vadisinde hayvancılıkla geçinen halk 1600'lü yıllarda şimdiki Dedemköy mevkiinde Burnaklar (Sarıkaya) köyünü kurarak yerleşik hayata geçmiştir⁶⁴. Bir rivayete göre adını oba beyinin isminden alan Burnaklar ya da (Bağnaklar) 1700'lü yıllarda şiddetli bir yağmurun büyük hasar verdiği köylerini terk ederek şimdiki tepelere taşınırlar. İsmi zamanla Barak, Barnak, Burnak, Bunak şekline dönüşen köy, Osmanlıların son zamanlarında Burnaklar olarak kayıtlara geçer. Cumhuriyetten sonra köyün ilk ve ikinci yerleşim alanları birer mahalle oluşturacak şekilde birleştirilerek, Burnaklar muhtarlığı adı altında toplanmıştır. Burnaklar önce Söğüt ilçesine bağlı bir köy iken 1944'te Eskişehir'e bağlanır. 1956'da ilçe statüsüne kavuşturularak Eskişehir'e bağlanan ilçe civardaki sarı kayalar nedeniyle önce Sarıkaya, 1958 yılında Sarıcakaya adını alır⁶⁵.

Eskişehir, tarihin her döneminde önemli bir jeopolitik konuma sahip olduğundan birçok kavmin ve devletin uğrak noktası olmuş ve tarih boyunca dini mekân olarak da öne çıkmıştır. Bu özelliği Anadolu'nun orta kesiminde yer alması ve İstanbul'a yakın olmasıyla bağdaştırılabilir. Çünkü bilindiği gibi İstanbul hem Bizans İmparatorluğu'nun hem de Osmanlı Devleti'nin başkenti olmuştur. Bizans

61. Selahattin Önder, a.g.e., s. 61.

62. Sarıcakaya Kaymakamlığı (Çevrimiçi),

http://www.saricakaya.gov.tr/default_B0.aspx?content=1004, 4 Ocak 2012.

63. Tokgöz, a.g.e., s. 85.

64. Eskişehir İl Yıllığı 1967, s. 184.

65. Eskişehir İl Yıllığı, 1967, s. 185.

zamanında kiliseleri ile dikkat çeken Anadolu'nun bu küçük yerleşkesi, Türklerin hâkimiyetinden sonra ise cami ve medreseleri ile ön plana çıkmış ve Müslüman bir kimlik edinmiştir. *Eskişehir'de Kurşunlu Camii ve imarethanesinde cumhuriyet devrine kadar sürdürülen Mevleviliğin XIII. yüzyıldan beri burada yaşadığı bilinmektedir*⁶⁶.

Anadolu'nun orta kısmında yer alıp çeşitli yolların kesişiminde bulunmasıyla Eskişehir, gelişime de açık bir yapıya sahip olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin zaman içinde birçok alanda gerilemesi sebebiyle Anadolu şehirleri kaderlerine bırakılmış bir vaziyette varlıklarını devam ettirmişlerdir. Ne zaman ki demiryolu yapımı işine devlet önem vermiş ve demiryolu Eskişehir'e ulaşmış o zaman bölgenin yıldızı parlamaya başlamıştır. Bu, batılı devletlerin sanayileşmiş güçlerini Osmanlı'ya aktarmalarıyla mümkün olmuştur. Avrupa ise Anadolu demiryollarını yaparken kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir. Ancak üzerinde durulması gereken asıl nokta batı dünyası sanayileşirken Osmanlı Devleti'nin bu gelişmelerin ardında kalmasıdır.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Avrupa sanayi devrimini hayatın her alanına yaymıştır. Dönemin birincil özelliği, buhar gücünün keşfedilmesi ile büyük gelişmeler yaşanması ve el işçiliğinden çıkıp seri üretim yapabilecek fabrikalar kurulması sürecidir. Bu fabrikaların işleyecekleri malların temini için ise sanayileşmemiş, fakat hammadde bakımından zengin ülkelere ihtiyaç vardır. İhtiyaçlar doğrultusunda harekete geçen batı ülkeleri böylece sömürgeciliğe yöneldiler. *Sanayi İnkılâbı kavramını ilk kullanan Arnold Toynbee'dir*⁶⁷. Sanayi devrimi yaşanırken bir icat bir başka icadı doğurmuş ve kısa zamanda çeşitli alanlarda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Üretim arttıkça hammadde ihtiyacı, o da çoğaldıkça yeni sömürgeler edinme yarışı hızlanmıştır. Oysa bu sırada Osmanlı Devleti sanayi inkılâbı gibi bir deneyim yaşayamamış olduğundan halen kendi küçük atölye çarkı içerisinde var olabilmeye çalışmıştır. Ancak büyük fabrikaların dışlileri Osmanlı Devleti'nin hammadde kaynaklarını öğretmek için çoktan harekete

66. Albek, a.g.e., s. 108.

67. Muhammet Şahin, *Uygarlık Tarihi*, Okutman Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 139.

geçmiştir. Avrupa'nın kaliteli ve ucuz mallarıyla rekabet edemeyen Osmanlı zamanla dışa bağımlı bir duruma düşmüş, ekonomi ve ticaret alanında adeta sömürge haline gelmiştir. Devletin iktisadi kaynaklarının günden güne erimesi, onun sona giden yolunu hızlandırmıştır. Bu sırada batılı devletlerinin birçoğu sanayileşmesini tamamladığı gibi geri kalanı da sanayileşme yolunda hızlı adımlarla ilerlemiştir. Bir tarım ülkesi olan Osmanlı, yol yokluğu sebebiyle ürünlerini bir yerden bir başka yere götürememekte, gelişmeleri takip edememekte ve her alanda gittikçe dibe doğru sürüklenmektedir. Yaşanan gelişmeler devletlerarasında rekabeti ve doğal olarak bir sömürgecilik yarışını beraberinde getirmiştir.

Rekabetin zirveye ulaşması ise asıl sebep olarak I. Dünya Savaşı'nı doğurmuş ve birçok ülke ister istemez kendini savaşın içinde bulmuştur. Avusturya veliahdı Ferdinand'ın bir Sırp milliyetçisi tarafından Saraybosna'da öldürülmesi savaşı başlatmıştır. *Birinci Dünya Savaşının başlaması anlamına gelen bu olay sonrasında Osmanlı devleti adeta bir oldubittiye getirilerek birinci dünya savaşına girmek zorunda kalmıştır*⁶⁸. Ancak Osmanlı Devleti ve müttefikleri yenilince bu mağlubiyet karşısında galip devletler birçok yaptırım ile Osmanlı Devleti'ni ve bu topraklarda yaşayan halkı yok etmek isteyip işgallere başlamışlardır. Bu durumu kabullenmeyen halk buna tepki göstermiş ve bir milli savaş başlamıştır.

İtilaf Devletlerince yapılacak işgaller, meşru gösterilmek için, Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayandırılmıştır, buna göre: *Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda her hangi bir stratejik noktayı işgal hakkını haiz olacaklardır*⁶⁹. Bu madde yapılacak olan işgallere zemin hazırlamış ve bundan nasibini Eskişehir de almıştır. Milli Mücadele esnasında ordu terhis edilmiş ve yetkisi elinden alınmış olduğundan halk kendi imkânları ile yapılan haksızlıklara karşı durmaya çalışmıştır. İstanbul'dan başlayarak demiryolu hatlarının işgal altına alınması süreci Eskişehir'e kadar ulaşmıştır. *İngilizler 18 Ocak 1919'dan itibaren demiryolu hattı üzerindeki İzmit, Eskişehir ve Afyonkarahisar'a kontrol birlikleri*

68. E. Semih Yalçın, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı ve Eseri*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2006, s. 91.

69. *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s. 47.

gönderdi. 22 Ocak 1919'da bir İngiliz birliği Eskişehir istasyonunu fiilen işgal etti. Bu tarihten sonra İngilizler demiryolu hattındaki birliklerini takviye amacıyla belirli aralıklarla asker sevkiyatını sürdürdü ki bunlara arasında Hintli askerler çoğunlukta idi⁷⁰. Bu işgalden Ali Fuat Paşanın Eskişehir gençlerinden topladığı askerler ile kurtulunmuştur⁷¹.

Tüm yurttaki yaşanan benzer durumlar karşısında mücadele edebilmek amacıyla kongreler düzenlenmiş, halkın kendi gücü olan Kuva-yi Milliye örgütleri kurulmuş, daha sonra da bu örgütler düzenli ordu adı altında birleştirilerek düşmana karşı konulmuştur. Mustafa Kemal, tüm yurttaki yaşanan işgallere karşı halkın gücünün düzenli bir şekilde kullanılması gerektiğini anlayarak kongrelerin tek çatı altında toplanmasına önyak olmuştur. Bunun üzerine *Erzurum kongresi 1919 yılı Temmuzunun 23'üncü günü gösterişsiz bir okul salonunda açılmıştır⁷²*. Kongrede tüm yurt adına kararlar alınmış ve doğu bölgesi Kuvay-i Milliye örgütleri birleştirilmiştir. Tüm Kuva-yi Milliye örgütlerinin tek bir çatı altında birleştirilmesi ve milli iradenin topyekûn ortaya konulması için daha önce Amasya Tamimi'nde belirtildiği üzere Sivas'ta ikinci bir kongre toplanması kararı alınmıştır. İstanbul Hükümeti, bu kongrenin toplanmaması için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. İlk olarak Sivas Valisi Reşit Paşa'ya ulaşılmış ve kongre engellenmek istenmiştir. *Temsil Kurulu imzasıyla Sivas Valisi Reşit Paşa'ya gönderilen yazıda Erzurum Kongresi'nin İngilizler ve Fransızlar üzerinde olumlu etki yaptığı ileri sürüldü, milletin ne pahasına olursa olsun bağımsızlığını ve varlığını kurtarmaya azmettiği belirtildi. Yazıda "Bu akıma uymayanlar yıkılmaya mahkûm olacaklar, yıkmak isteyenler direnmeyle karşılaşacaklardır." denildi. Reşit Paşa dün, kongrenin mümkünse başka bir ilde toplanmasını istemiş, Mustafa Kemal'de Fransız Yüzbaşı Brunot'un kurusıkalarına aldırılmaması karşılığını vermiştir⁷³*. İstanbul Hükümeti'nin yanlış tutumları üzerine iki taraf arasında kalan Reşit Paşa tarafını seçmiş ve

70. Zafer Koylu, *Esaretten Özgürlüğe 423 Gün: İngiliz İşgalinde Eskişehir*, Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, Eskişehir, 2012, s. 22.

71. *Eskişehir İl Yılığ*, a.g.y., 1973, s. 16. (Bknz. Ek 1-4)

72. Atatürk, *Nutuk*, Altınkitaplar Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 48.

73. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C: II, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara, 1984, s. 63.

toplanacak kongreye yardımcı olmuştur. *Kongre, İstanbul Hükümeti'nin açık muhalefetine rağmen toplanmıştır. Keza, kongrede Rauf Bey'in (Orbay) belirttiği gibi "Biz burada müsaade-i seniye (Padişah Müsaadesi) ile değil, milletin arzusuyla toplandık. Sivas Kongresi de Erzurum Kongresi gibi ihtilalci bir karakter taşımaktadır"*⁷⁴. Sivas Kongresi hazırlıkları tüm hızıyla devam ederken Eskişehir'de (Eskişehir o sırada bağımsız mutasarrıflıktı) İstanbul hükümetince Ali Fuat Paşa'nın yerine Ankara Kolordu Komutanlığına gönderilmiş olan Kiraz Hamdi Paşa vardı. İstanbul Hükümeti ve Kiraz Hamdi'nin Eskişehirliileri baskı altına alıp Eskişehir'i ulusal mücadele dışında tutma çabaları sonuçsuz kaldı. Nitekim yurtsever Eskişehirliiler ilk günden itibaren Sivas'taki ulusal hareketle ilgilenmişler ve hiç yılgınlık göstermeden üç fedakâr evladını kongreye delege olarak göndermişlerdi. Bunlar taşocakları sahibi Siyahizade Halil İbrahim Bey (Sipahi), Tüccar Bayraktar Hüseyn Bey ve askerlikten ayrılma Hüsrev Sami Bey (Kızıldoğan)dı⁷⁵. Sivas Kongresi'nin ihtiyaçlarının önemli bir kısmı Eskişehir delegelerinin katkılarıyla karşılanmıştır. Bu bağışların verilmesi kongre tutanaklarında şu şekilde yer almıştır: *Eskişehir adına Sivas'a giden bu delegelerden Bayraktar Hüseyn Bey 10 Eylül 1335/1919 Çarşamba günü kongrenin yedinci genel toplantısının ikinci celsesinde bütçe ve para sorunu görüşülürken söz alarak:*

Hüseyn Bey (Eskişehir): Efendim beyanname ve nizamnamemizin masarif-i tabiyesine medar olmak üzere iki yüz lira takdim ediyorum lütfen kabulünü rica ederim. (Parayı Reis Paşa'ya takdim etti ve alkışlarla kabul edildi)

Kongre kararlarının basılması masrafları için bağışlanan 200 Lira diğer delegeler tarafından da takdirle karşılandı. Yine aynı Hüseyn Bey 11 Eylül 1335(1919) Perşembe günü sekizinci genel toplantıda bütçe sorunu görüşülürken ekonomik bir sıkıntı anında da büyük bir maddi destekte bulundu. Bu görüşmeler tutanaklarda şu şekilde yer almıştır:

*Hüseyn Bey: Bu teşkilat oluncaya kadar Heyet-i Temsiliye'nin masarif-i resmilerine sarf edilmek ve üç aylık olmak üzere bin lira ihda ediyorum*⁷⁶.

74. *Cepheden Meclise*, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 18.

75. Koylu, a.g.e., s. 85.,

76. Koylu, a.g.e., s. 87.

Sivas Kongresi açısından bir başka önemli isim ise yine Eskişehirli bir delege olan Halil İbrahim Efendi'dir. *Halil İbrahim Efendi, Sivas Kongresi süresince Eskişehir delegeleri arasında en az ve kısa konuşandır. Verilen önerelerde adı olmasına rağmen kongrenin açılış günü yani ilk toplantı (Sekizinci içtima 4 Eylül 1335(1919) ve sekizinci toplantıda (sekizinci içtima 11 Eylül 1335/1919) da söz alarak:*

Halil İbrahim Efendi (Eskişehir): Evrakın masarifi tab'iyesine medar olmak üzere iki yüz lira takdim ediyorum. Böylece Sivas Kongresinin sekizinci toplantısı da bir başka Eskişehir delegesinin akşamüzeri yapılacak açık toplantının evraklarının basım masraflarının karşılanması için 200 lira nakdi bağışıyla son buldu⁷⁷.

Sivas Kongresi yapılarak, işgalcilere karşı halkın tek vücut olacağı kesin bir kararlılığa kavuşmuştur. Milli Mücadele içinde Eskişehir'in yeri yalnız kongrelerle sınırlı değildir; bunun haricinde şehir savaşlara ve işgale de sahne olmuştur. I. ve II. İnönü Savaşları, Sakarya Savaşı ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi Eskişehir'de yapılmış savaşlardır. Bunun yanı sıra şehir İngiliz ve Yunan işgalinde kalmış tahribata uğramıştır.

Bölgede Milli Mücadele içerisinde yapılan ilk savaş I. İnönü Savaşı olmuştur. Çerkez Ethem ile kardeşlerinin çıkardığı ayaklanma Türk kuvvetlerinin tam da düşman birlikleriyle mücadele edeceği sırada güç kaybetmesine sebebiyet vermiştir. Bu durum Yunanlıları, Ankara'ya ulaşabilmek adına daha da umutlandırmıştır. Eskişehir askeri ve lojistik bakımdan önemli bir merkezdi ve Türkler güçlerini toplamadan Yunanlılar bu bölgeye saldırmak için harekete geçmiştir. *Yunanlılar, 6 Ocak 1921 günü Bursa'dan Eskişehir yönünde, Uşak'tan Afyon yönünde ileri harekâta başlamış, 9 Ocak'ta İnönü mevzilerine kadar gelmişlerdir. 9 Ocak'ta bazı kayıplara uğrayan Türk kuvvetleri 10 Ocak'ta şiddetli bir taarruza geçen Yunan kuvvetleri karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır⁷⁸.* Ancak Yunan kuvvetleri de Türklerin savaşı devan edeceğini, fakat burada yalnız kaldıklarını düşünerek geri çekilmiştir. Yunan ordusu Türk kuvvetleri karşısında ilk yenilgilerini alırken bu

77. Koylu, a.g.e., s. 91.

78. *Türk İstiklal Harbi*, C: II, 3. Kısım, Batı Cephesi, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 161.

durum Avrupa'da şaşkınlık yaratmıştır. Bu muharebeden beklediklerini alamayan Yunan birlikleri çok geçmeden zafer kazanmak istedikleri yeni girişimlerde bulunmuşlardır ve bunun üzerine II. İnönü Savaşı yaşanmıştır. *Asker, silah ve mühimmat bakımından çok üstün durumda bulunan Yunan ordusunun Bursa ve Uşak'taki kuvvetleri, 23 Mart 1921'de Eskişehir ve Afyon'a doğru taarruza geçtiler. 28 Mart'ta İnönü mevzilerinde başlayan şiddetli Yunan saldırısı ve cereyan eden çarpışmalar sonucunda Yunanlılar, Kanlısirt ve Metristepe gibi bazı mevzilerin önemli kısımlarını ele geçirmişlerse de bu başarıyı daha ileri götürememişlerdir. 31 Mart'ta karşı taarruza geçen Türk kuvvetleri, Yunanlıları ağır zayıyata uğratarak 1 Nisan 1921'de İnönü mevzilerinden çekilmek zorunda bırakmışlardır. Yunanlılar 7 Nisan'da Afyon'u boşaltmak mecburiyetinde kaldılar*⁷⁹.

Türk tarafının Yunanlılara karşı ikinci zaferinin ardından durum Türkler için kazanmanın haklı gururunu yaşamak ve milli iradenin güç kazanması olarak yansırken, Yunanlılar için utanca ve hırsa dönüşmüştür. Bu sebeple amaçlarını gerçekleştirmek, Sevr Anlaşmasını imzalatarak paylarını almak için Yunan postalı Anadolu toprağında görülmeye devam edecektir. Avrupalı devletlerin Yunanlıları desteklemesiyle Eskişehir ve Kütahya Savaşları yaşanmıştır. *Yunanlılar, İnönü-Kütahya-Döğer mevziini tutmuş olan Türk kuvvetlerini güney kanattan kuşatmak üzere 8 Temmuz'da ileri harekâta geçmişlerdir. 14-18 Temmuz günlerinde Kütahya-Nasuhçal mevzilerinde çok şiddetli çarpışmalar olmuştur. Ancak personel ve lojistik bakımdan fevkalade üstün durumda olan Yunan kuvvetleri karşısında bu mevzilerde kesin bir netice elde edilemeyeceği anlaşılınca geri çekilmenin uygun olacağı düşünülmüştür*⁸⁰. Muharebeyi kazanan Yunanlılar daha da yüreklenerek Türkleri son olarak kesin bir şekilde yenmek için ümitlenmiştir. Türk ordusu ise Sakarya'nın doğusuna çekilerek güç toplamaya çabalamıştır. Bu sırada Mustafa Kemal'in başkomutanlığa üç ay süre ile getirilmesi teklifi de kabul olunmuştur. Yaşanan durum her iki taraf için de bir ölüm kalım mücadelesine dönüşmüştür. Yok olmak ile var olmak arasındaki ince çizgide bulunan Türk halkı, çıkan Tekalif-i Milliye

79. *Türk İstiklal Harbi*, C: II, 3. Kısım, s. 277.

80. Mehmet Akif Tural, v.d., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C: II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007, s. 288.

emirleri doğrultusunda topyekun hareket etmiş, orduya elinde bulunan malzemenin belirlenen miktarda yardım etmeyi ihmal etmemiştir. Mustafa Kemal ordunun başına geçerek askerlere, yapılacak olan savaşın ne denli önemli olduğunu belirten şu sözleri söylemiştir. *Hattı müdafaa yoktur sathı müdafaa vardır, o sath bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her cüzütam bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük büyük her cüzütam ilk durabildiği noktada yeniden düşmana cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki cüzütamın çekilmeye mecbur olduğunu gören cüzütamlar ona tabi olamaz. Bulduğu mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur*⁸¹. Bu sözler Sakarya Savaşı'nın adeta ruhunu belirtmektedir. *Sakarya Meydan Muharebesini üç aşamada değerlendirmek mümkündür: Birincisi, 23-31 Ağustos arasında Yunanlıların sürekli taarruzda bulunup, Türk kuvvetlerinin bu taarruzlara başarılı bir şekilde karşılık verdiği çarpışmadır. İkinci aşama, 1-5 Eylül arasındadır ki, bu günlerde Yunanlılar bazı tepeleri ele geçirmiş ve Türkler aleyhine bazı mevzi değişiklikleri olmuştur. Üçüncü ve son aşama, 6-12 Eylül arasında Türk kuvvetlerinin taarruza geçtiği ve kesin sonuca ulaştığı muharebelerdir*⁸².

23 Ağustos'ta başlayıp 12 Eylül'de biten ve 22 gün 22 gece süren Sakarya Muharebesi Türk tarafının zafer çılgınlıklarının gök kubbede yankılandığı bir savaş olmuştur. Atatürk Nutuk adlı eserinin Sakarya Savaşına ayırdığı kısımda bu savaş *Sakarya Melhame-i Kübrası* olarak adlandırır ki bu şekilde bu muharebenin büyüklüğünü ifade etmiş olur⁸³.

Milli Mücadele'nin son savaşı Büyük Taarruz'dur. 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan savaş 30 Ağustos'ta zaferle sonuçlanmıştır. 31 Ağustos 1922'de Türk ordusu düşmanı İzmir limanına doğru sürüklemiş, düşmanın Eskişehir ve şimalinde bulunan kuvvetlerini mağlup etmek üzere hareket etmiştir⁸⁴. Türk'ün askeri başarısı Lozan Antlaşmasıyla siyasi başarıya dönüşmüştür. Savaşın ardından basına

81. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C: II, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1950, s. 618.

82. Tural, a.g.e., C: II, s. 290.

83. Atatürk, a.g.e., 1950, s.618.

84. Atatürk, a.g.e., 1950, s.674.

yansıyanlar şu şekildedir: *Ertesi sabah zafer haberleri birbirini kovaladı, gazeteleri sormayınız, hepsi başlık halinde çıkıyor: “Yunanlılar Dumlupınar meydan muharebesini kaybettiler. Kahraman ordumuz, mağlup Yunan kıtalarını Uşak’tan evvel yakalamış ve kısmı küllisini imha derecesinde bir hezimete uğratmıştır. Eskişehir istirdat edilmiştir. Mukaddes Bursa’nın istirdadı haberine anbean intizar ediyoruz⁸⁵.”* Savaş sonunda Yunanlılar, Anadolu’ya işgalci olarak ayak basmamak üzere geri çekilmişler, bu geri çekiliş İzmir’in Çeşme limanına kadar sürmüş ve oradan yurtlarına dönmüşlerdir.

Yaşanan savaşlar neticesinde çarpışma alanları ve civar yerleşimler tahrip olmuştur. Bunun en büyük kanıtlarından biri Eskişehir’in birçok yerinde Yunanlıların çıkarttığı yangınlardır. *Yunan ordusunun çekilirken yaktığı yerler arasında Seyitgazi ve Mihaliççık harabe haline gelir. Sivrihisar’ın içinde ise büyük yangın olmamıştır. Bu ölüm kalım savaşı bitikten sonra ne kadar askerin şehit düştüğünün dökümü bağlı oldukları askerlik şubelerinin kayıtlarına göre yapılmıştır. Bizi ilgilendiren Eskişehir ve yöresinin şehit sayısı şöyledir: Eskişehir: 201, Mihaliççık: 69, Seyitgazi: 120, Sivrihisar: 195⁸⁶.* Halide Edip kitabında Yunan mezalimi hakkında şunları yazmıştır: *Sivrihisar yolunda en büyük köy Mülktür. Burası dinamitle yıkılmıştı. Kadınlar yıkıntılar arasında hasta çocuklarla dolaşıyorlardı. Bazıları da tarlaların arasında yatmış ekinlerden bir şeyler çıkarıp çocuklarının karınlarını doyurmaya çalışıyorlardı. Yunanlılar en fazla burasını yakıp yıkmışlar yaşama vasıtalarını ortadan kaldırmışlardı. Ne kimsenin başında bir dam, ne hayvan, ne yiyecek kalmıştı⁸⁷.* *Bu zamanlarda evinde iki tavuğu olan bir adam servet sahibi addediliyor, topal bir tek öküzü bulunana herkes gıpta ile bakıyordu⁸⁸.*

Bütün yaşananların ardından yaraların sarılması için hem devlet kademesi hem de halk büyük çaba göstermiştir. Türkiye yeniden imar olunmaya başlanmış ve eksikler giderilmeye çalışılmıştır. Bu imar faaliyetlerinde Atatürk, Eskişehir’deki eksikliklerin giderilmesi için de bölgeye ilgi göstermiştir ve zaman zaman buraya

85. Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, Ankara, 2004, s.344.

86. Albek, a.g.e., s. 201.

87. Albek, a.g.e., s. 198.

88. *Cumhuriyet’in 15. Yılında Eskişehir*, a.g.y., s. 35.

uğrayarak bilgiler almış, tespitlerde bulunmuştur. *Mustafa Kemal Paşa, cumhuriyetin ilanından sonra çıktığı yurt gezilerinde trenle Eskişehir'den geçerken, törenlerle ve halk tarafından coşkuyla karşılanır. 6 Ağustos 1929'da yaptığı gezide Eskişehir garında kendisini karşılayanlar arasında Temyiz mahkemesi üyesi ve gazetecilerle görüşür ve bir demeç verir. 16 Ocak 1933'te yurt gezisinde trenden iner Eskişehir'de ziyaretler yaptıktan sonra lisede derslere girer, Halkevinde görüşmeler yapar ve akşam Bursa'ya hareket eder. 21 Haziran 1934'te İran Şahı Rıza Pehlevi ile Eskişehir'e gelen Atatürk Havaalanını gezer ve hava manevralarını izler. 21 Ocak 1938 Atatürk'ün Eskişehir'e son gelişidir*⁸⁹. Bu gezilerinin haricinde Atatürk, yurt gezilerine devam ederken geçtiği güzergâhta Eskişehir de olduğundan başka yerlere gitmek için şehrin garında duraklamış ve burada görüşmeler yapmıştır. Atatürk'ün Eskişehir'e gelişleri bu şekilde olurken; ölümünden sonra naaşını taşıyan tabut 21 Kasım 1938'de Eskişehir garına getirilmiş ve halk gözyaşları ile onu karşılamıştır⁹⁰.

Atatürk'ün Eskişehir ziyaretlerinde yaptığı konuşmalar içinde Milli Mücadele dönemi içerisinde bölgenin önemine değindiği satırlar şu şekildedir:

Eskişehir Halkının Milli Mücadeledeki Fedakârlığını Takdir

Efendiler! Eskişehir'i ve Eskişehir halkını çoktan tanırım. Mücadeleye başladığımız ilk zamanlarda bir taraftan Yunanlılar diğer taraftan İstanbul'da halife ve padişah namı altında bulunan zat birçok heyetler tertib ederek her tarafa saldırdığı gibi buraya da Hamdi Paşa'yı göndermişti. Ve onun istinatgâhı olan bir İngiliz kuvveti de burada bulunuyordu. Eskişehir halkı içinde ve yakınında düşman kuvveti mevcut olduğu ve bizim de elimizde kuvvet bulunmadığı zaman çok büyük vatanperverlik, milletperverlik ve azmi celadet göstermiştir. Ankara'dan Ali Fuat Paşa tek başına buraya gelmiş ve bura halkı dâhili ve harici kuvvet haline munkalip olarak kendine iltihak etmiştir. Bunun üzerine İstanbul kuvveti kaçmış ve İngiliz kuvveti tardedilmiştir. İşte Eskişehir halkı bu evsaf-ı güzide ile muttasıf bir halktır. Eskişehir halkı bize çok muavenette bulunmuştur. Bu muavenetleri ordu ve millet namına tekrar etmek suretiyle vazifemi ifa ediyorum.

89. Albek, a.g.e., s. 206.

90. Mehmet Önder, *Atatürk Eskişehir'de*, Eskişehir Valiliği Yayınları, Eskişehir, 1992, s. 131.

Ondan sonra harekât-ı askeriye icabı olarak ordumuz Eskişehir ve Eskişehir halkına bir fedakârlık tahmil etmek mecburiyetinde kaldı. Bu fedakârlık azim ziyatı mucibti. Fakat ordu mevcudiyetini kurtarmak için bu mevcudiyetini bade't-tahsil bu zaiyatı telefi etmek üzere bu fedakârlığı istedi. Ve Eskişehir bu netice ile bir felakete uğradı. Düşmanın şehre girmesi ve burayı bir zulüm ve ateş yuvası haline koyması idi. Bu gün düşman terd edildi. Buranın zayıyatını gözlerimizle görüyoruz. Yanmış yıkılmış ahali düçar-ı zarar olmuştur. Bu bütün millet için harekât-ı fedakerane idi. Ve bu şehir halkı ona göğüs gerdi. (teşekkür ederiz sedaları)

Mutasarrıf Bey'in ve diğer arkadaşların izahatına göre kendimin gördüğüme nazaran halk münevver ve faaldir. Toprak mümbittir. Az zamanda ziyatı telafi ve bu fedakârlıklarıyla iftihar edecektir.

Lozan Konferansı

Sulh konferansı ve netayici hakkında hükümetimize heyet-i murahhasadan resmen gelen malumat gazetelerde neşredilmektedir. Ben tekrar izahta fayda görmem. Ben de şahsen meseleyi takip ediyorum. Gördüğüm zemini ifade için diyebilirim ki Lozan Konferansı basit bir meseleyi hal ile iştilgal etmiyor. Yeni Türkiye Devleti'nin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 3,5 senelik meselesini hal ile iştilgal ediyor. Lozan Konferansı mebde-i pek kadim olan bir mücadelenin derin sefahatını tahlil ederek bunu hal ve fasla çalışıyor. Şüphe yok ki, karışık bir müvazeneyi bariz bir neticeye isal kolay değildir. Bahusus karışık hesapların faili de biz değiliz. Muhasımlarımız yalnız bize ait hesapları sormak gibi ceyyid, adli, insani bir zihniyete malik olsalardı, mesele iki günde biterdi. Fakat öyle işe başladılar ki asarın terakkümi mesalesini bizden soruyorlar.

İtilaf Devletleri bir neticeyi müstebeye vasıl olmak arzu ederlerse mutlaka eski zihniyetlerini bırakmak ve insani bir zihniyetle görüşmek mecburiyetindedir. Bu cihet hakkında kati bir ifadede bulunmak şimdilik mümkün değildir. En doğru hükümler asar-ı fi'liyenin tecellisinden sonra verilmelidir. Bu tereddüt baki kalmak şartıyla müzakere-i sulh mümkündür. Bütün milletçe şayan-ı arzudur ki sulh olsun. Filhakika bu sulhun teessüsü hem cihanın menfaati hem de bizim menfaatimiz icabıdır. Biz evvela kendi menfaatimize mugayir olan ve bütün cihanın selb-i

huzuruna badi bulunan harbin devamına taraftar değiliz. Böyle olduğumuzu şimdiye kadar defa'at ile ilan etmiş ve hatta isbat eylemiş olduğumuza kaniyiz.

Eğer cihan-ı medeniyat tahsis-i fikir etmeyenlerin fikirlerinin tashihine sai olursa sulh olmasına mani kalmayacaktır. Fakat bu samimi arzularına rağmen harpte ısrar ederlerse milletimiz bunu mukarrer ve zaruri addederek şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da daha büyük azmü iman ile bu mukadderata tabi olacağız. Ve neticesinde bundan daha iyi semerat iktitaf edeceğimize emniyetimiz berkemaldir. Milletimiz ve istiklalimiz için hayırlı olacağına mütmainiz⁹¹.

1919-1923 yıllarında süren mücadeleler neticesinde Türkler Kurtuluş Savaşı'nı kazanıp bağımsızlıklarını tüm dünyaya ilan etmişlerdir. Bu ilan elbette ki resmi ve meşru bir temele dayanmalıydı; o da Lozan Barış Antlaşması ile olmuştur. Atatürk, Nutuk'ta bu antlaşmayı şöyle açıklar: *Türkiye Büyük Millet Meclisinin ikinci seçim dönemi, yeni Türkiye Devleti'nin tarihinde, mutlu bir geçiş dönemine rastladı. Gerçekten de dört yıllık Kurtuluş Savaşımız, ulusumuzun şanına yaraşır bir barışla sonuçlanmış bulunuyordu. 24 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalanan antlaşma 24 Ağustos 1923'te Mecliste onaylandı⁹².* Lozan antlaşmasının ardından yeni bir dönem başlamıştır. Bu Türk milletinin zaferi ile kazandığı bağımsızlığı geliştireceği bir dönem olmuştur. Uzun yıllar süren savaşlar sonucunda ülke harap ve bitap bir duruma düşmüştür. Hem maddi hem manevi bir yokluk vardır. *1920' ler de ki Türkiye şartları, bundan sonra izlenecek ekonomi politikasına yön vermiş ve sanayileşmeye yönelmeyi gündeme getirmiştir. Özellikle temel ihtiyaçların karşılanması için sermaye ve özel sektör yaratıcı politika ile sorunların aşılacağı düşünülmüştür. Devlet ve özel sektörün birbirlerini tamamlayacağı bir ortam yaratılmak istenmiştir. Böylece de 1923 sonrasında izlenecek liberal ekonomi politikası belirmiş ve bu politikayı hazırlayan şartlara cevap verecek doğrultuda uygulamalar başlatılmıştır⁹³.* Kurtuluş Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı'na kadar Türkiye'nin ekonomik gelişme süreci ikiye ayrılabilir. Birincisi 1923-1930 devresi,

91. Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir İzmit Konuşmaları*, TTK Yayınları, Ankara, 1996, s. 598.

92. Atatürk, a.g.e., 2004, s. 270.

93. Muhittin Gül, *Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1989, s. 50.

ikincisi 1930-1939. Birinci devrede devlet ekonomiye fazla karışmadan özel sektörün kalkınma görevini üstlenmesini bekledi. Bu başarılı olmayınca 1930'dan sonra doğrudan devlet müdahalesine gidildi ve "devletçilik" yönetimi benimsedi⁹⁴. O dönemde dünyanın içinde bulunduğu ekonomik buhran ve bunun Türkiye'ye yansımaları dolayısıyla ülkede devletçiliğin ekonomi alanında benimsenip uygulanmasını zorunlu hale getiriyordu. Girişimci sınıfın yetersizliği, teknik bilgisizlik, yabancı sermayenin olumsuz tutumu ve Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun bütün desteklerine rağmen yatırımların yeterli olmaması Atatürk'ün devletçilik ilkesinin olgunlaşmasında bir etken olmuştur. Bu arada ortaya çıkan 1929 dünya ekonomik bunalımı da, Türkiye Cumhuriyeti'nin zaten zayıf olan ekonomisini daha da kötüleştirmiştir⁹⁵.

Türkiye ekonomisi büyük ölçekte ziraata dayandığı için, yaşanan dünya ekonomik bunalımı ilk önce bu alanda çalışanlar tarafından hissedilmiştir. *Dünya bunalımını Türkiye ekonomisine taşıyan en önemli süreç, tarımsal malların fiyatlarında ortaya çıkan keskin düşüştür. Buğday ve diğer tahılların fiyatları 1928-29'dan 1932-33'e kadar %60 kadar düştükten sonra, 1930'ların sonlarına kadar aynı düzeyde kalmıştır⁹⁶. Bütün bu gelişmelerden Eskişehir'in etkilenmemesi elbette olanaksızdır. Devlet yaşanan sıkıntıların farkında olmuş ve bu dönemi en az zararla atlamanın çarelerini aramıştır. Tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki duruş tüm ülkede olduğu gibi Eskişehir'de de etkili olmuştur. Ancak Cumhuriyet hükümetleri aldığı önlemlerle bu bunalımlı süreçten çıkış yollarını bulmuştur. Topraksız köylüye toprak dağıtmış ve gösterilen çabalar bu sürecin daha az hasarla atlatılmasını sağlamıştır. Savaşın izlerinin silinmesine özel önem verilerek birçok alanda topyekûn kalkınmak için kalkınma planları hazırlanarak uygulamaya geçirilmiştir.*

Eskişehir'de yapılanlara bakıldığında Dryfarming İstasyonu ve Tohum Islah Enstitüsü'nün kurulması şehirde önemli gelişmelere sahne olmuştur. Fabrikalar kurulmuştur ki en dikkate şayan olanı Eskişehir Şeker Fabrikası'dır. Bunun haricinde

94. Selim Deringil, *Denge Oyunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 18.

95. Tural, a.g.e., s. 290.

96. Şevket Pamuk, "Dünya İktisadi Bunalımı ve 1930'lara Yeniden Bakış", *Bilanço 1923-1998 Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 34.

tarım alanında kuru iklimlerde nasıl bir ziraat usulünün izleneceği konusu araştırılmış ve uygulamalar yapılmıştır. Hayvancılığın geliştirilmesi için de çeşitli yollar izlenmiştir. Endüstri kolu ise yine diğer alanlara paralel bir şekilde gelişimini sürdürmüştür. En önemli nokta olarak Eskişehir demiryolunun ve cer atölyesinin ilerlemesi gösterilebilir. Bir diğeri ise havacılık alanındaki çalışmalardır. Çünkü ulaşımın kolaylaşması sayesinde diğer alanların gelecekteki yerini almasında katkı sağlamıştır. Bu alanların belki de en önemlisi eğitimidir ve devletin hem milli eğitim programındaki yeni düzenlemeleri hem de devletin halk eğitimine eğilmesi bilinçli insan sayısının artmasını hızlandırmıştır. İnsanları eğitim haricinde bakış açılarını genişleten unsurlardan birisi de ulaşım sayesinde bölgelerde insan çeşitliliğinin olmasıdır. Ulaşımın katkısı merkez ile olan ilişkide ve ona göre yapılan düzenlemelerin takibinde daha gelişmiş bir sistemin izlenmesine olanak tanınması olmuştur. Bunların yanı sıra şehrin daha düzenli bir görünüme kavuşması ve eksikliklerinin giderilmesi için belediyenin çalışmaları da dönem itibariyle dikkate şayandır. Tüm bu yapılanlar bir çatı altında toplandığında az zamanda yoğun gayretlerin neticeleri görülmektedir. Şehir kısa süre içinde pek çok alanda gelişim göstermiş ve sıradan bir Anadolu kenti yerine seçkin bir yapıya kavuşmuştur.

I. BÖLÜM

ESKİŞEHİR'DE MERKEZİ VE YEREL YÖNETİM

1. ESKİŞEHİR'DE MERKEZİ YÖNETİM

1.1. Eskişehir Valileri

Eskişehir valileri hakkında kaynaklarda ve kayıtlarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple burada yalnızca adları ve görevde buldukları süreler not olarak düşülmüştür. Cumhuriyet'in kuruluşundan 1938 yılı sonuna kadar Eskişehir'de görev alan valiler şunlardır: *Nihat Bey (1923-1925)*, *Cemil Bey (1925-1927)*, *İsmail Hakkı Bey(1927-1935)*, *Talat Öncel (1935-1936)*, *Kadri Üçok (1936-1938)*¹.

Rıfat Talat Öncel: *Hakkı Efendi ile Aliye Hanım'ın oğlu olan Rıfat Talat Öncel 1897 (1313) yılında Kayseri'de doğmuştur. Ortaöğrenimini Darüşşafaka Sultanisi'nde tamamladı. Türk Ocağı vasıtasıyla yüksek tahsil için Đsviçre'ye gönderilmiş ise de harp hali nedeniyle tahsilini tamamlayamadı. Mülki İdarenin çeşitli kademelerinde görev yaptı. 1925-30 Gaziantep, 1930-35 Mardin, 1935-36 Eskişehir, 1936-45 yıllarında Amasya vilayetleri valiliklerinde bulundu. 8 Ağustos 1945 yılında Amasya valiliğinden emekli edildi. Fransızca bilen Öncel emekli olarak ikamet ettiği Kayseri'de 15 Subat 1968'de vefat etti*².

Mehmet Kadri Üçok: *1881 (1297)'de Diyarbakır'da doğdu. Mektubi Kaleminde Katip Mehmet Necip Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Diyarbakır Askeri Rüştiyesi'nde tamamladıktan sonra Bursa İdadisi'nden mezun olarak Mülkiye Mektebi'ne girdi. 27 Eylül 1905'te yüksek kısmı bitirerek Diyarbakır*

1. *Eskişehir İl Yıllığı*, a.g.y., 1976, s. 4.

2. Ali Galip Baltaoğlu, "Bir Vali Hakkında Atatürk'e Yazılmış Şikayet Mektubu", *Turkish Studies*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/3 Spring 2009, (Çevrimiçi)

<http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi16/baltaoglualgalip1112.pdf>. 18 Ağustos 2012 (Bknz. Ek 15)

İl Maiyet Memurluğuna atandı. Stajını ikmal ettikten sonra 31 Ocak 1907'de Siverek, 27 Nisan 1908'de Viranşehir Kaymakamlıkları yaptı. Son görevinde bir süre Ergani Mutasarrıflığına vekâlet etti. 18 Kasım 1909'da Cizre, 1 Ekim 1912'de Palu Kaymakamlıklarına nakil edildi. 10 Eylül 1917'de Mardin Mutasarrıflığına getirildi. 21 Nisan 1918'de Muş Mutasarrıfı oldu. Bu görevde iken TBMM'nin I. dönemi için 4 Nisan 1920'de yapılan seçimde Diyarbakır milletvekili olarak 23 Nisan 1920'de açılışında hazır bulundu. Görülen lüzum üzerine Van valiliğine atanarak 16 Eylül 1920'de Meclisten ayrıldı. Milletvekilliği ile memurluğun bir kişi üzerinde bulunmasını yasaklayan "Nisan-ı Müzakere Kanunu" hükmünce kendisine sorulduğunda valiliği tercih etmesi ile 19 Ekim 1920'de milletvekilliğinde istifası kabul edildi. Mecliste bulunduğu beş ay içinde kürsüde 13 konuşma yaptı. 3 soru önergesi verdi. 11 Kasım 1922'de Urfa mutasarrıflığına tayin edildi. 25 Şubat 1923'te Mülkiye Müfettişi oldu. 4 Mart 1926'da Tokat, 10 Ağustos 1930'da Amasya, 25 Mayıs 1936'de Eskişehir ve 27 Haziran 1938'de Çorum Valiliklerinde görevlendirildi. 15 Nisan 1940 'ta kendi isteği ile emekliye ayrıldı. Maliye Vekaleti Kazanç Vergileri İtiraz Tetkik Komisyonunda üye olarak çalıştı. 29 Mayıs 1958'de Ankara'da öldü. Cebeci Asri Mezarlıkta toprağa verildi. Evli olup dört çocuk babası idi. Arapça Farsça Ermenice ve Fransızca bildiği resmi hal tercümesinde yazılıdır³.

1.2. Eskişehir Milletvekilleri

İstanbul Hükümeti'nin iş yapamaz duruma gelmesi ve hem milleti hem de devleti temsil edecek kuvvetinin kalmaması üzerine Temsil Heyeti yurdun ve milletin sorumluluğunu üzerine alacak bir meclis kurmak için Ankara'da toplanmıştır. Atatürk bu konudan şöyle bahsetmektedir; *Meclisin Nisanın 23'üncü Cuma günü açılmasına karar verdik⁴*. Bu şekilde 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Açılmıştır. *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin müzakerelerinde ileri sürülmüş olan fikirler (Beyanatlar, nutuklar, takrirler) kabul ettiği mevzuat*

3. Bilinmeyen Diyarbakir (Çevrimiçi), <http://www.bilinmeyendiyarbakir.com/cumhuriyet.html>, 1Mart 2012.

4. Atatürk, a.g.e., 2004, s. 129.

(*Kanunlar, tefsir ve umumi heyet kararları*) ve *bizatıhi meclis adına muayyen sebeplerle yayınlanan Beyannameler gibi vesikalardan çıkarılan sonuçlara göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi kendisini bir ihtilal organı olarak ilan etmiştir; Manevi şahsiyetinde Başkumandanlığı muhafaza (yani İstiklal Savaşı'nı bilfiil idare) eden millet ve memleketin alinyazısını elinde tutan en üst kudret olan milli hâkimiyeti kullanacak, rakip tanımayan tek meşru organ*⁵. Meclis içinde halkı temsil eden milletvekillerinden her biri yurdun bir ili için seçilmişlerdir. Eskişehir adına seçilen vekiller tek parti dönemi olması sebebiyle Cumhuriyet Halk Fırkası'na mensuptur. Milletvekilleri seçildikleri yasama yılına göre sıralanmış olup haklarında kısa bilgilere TBMM'nin çıkartmış olduğu Milletvekilleri Kataloğu'ndan ulaşılmış bulunuyoruz.

I. Yasama döneminde (1920-1923): Abdullah Azmi (Torun), Eyüp Sabri Bey (Eyüp Sabri Akyol (Akgöl)), Emin Bey (Mehmet Emin Sazak), Hacı Veli Efendi (Veliyullah Akbaşlı), Halil İbrahim Efendi (Sipahioğlu), Hüsrev Sami Bey (Kızıldoğan) (Sami Aydoğmuş), Mehmet Niyazi Bey (Mehmet Çamoğlu),

II. Yasama döneminde (1923-1927): Ali Ulvi Bey (Bayrakdar), Arif Bey (CHF-TCF),

III. Yasama döneminde (1927-1931): Dr. İsmail Besim Paşa (Ardakut), Sait Bey,

IV. Yasama döneminde (1931-1935): Ali Oğlu Ahmet Bey (Ahmet Özdemir), Cafer Bey (Sayılır), Yusuf Ziya Bey (Özer),

V. Yasama döneminde (1935-1939): Osman Işın (Osman Zühdü Işın), İstamat Özdamar (CHF Müstakil)⁶ Eskişehir'den milletvekili olarak seçilmişlerdir.

5. Cemil Koçak, *Birinci Meclis*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 10.

6. *T.B.M.M. Milletvekilleri Albümü*, T.B.M.M. Basın Yayın Halkla İlişkiler Genel Müdürlüğü Yayınları, No.1, Ankara, 2010, s. 29, 95,148, 200, 258. (Bknz. Ek 31)

1.3. Mustafa Kemal Atatürk ve Eskişehir

Atatürk çıktığı yurt gezilerinde ya da bir yerden başka bir yere giderken güzergâh üzerinde bulunan Eskişehir'e toplam yirmi iki defa gelmiştir. Cumhuriyet öncesi gelişleri dipnotta tarih sırasına uygun olarak verilmiştir.

Gazi'nin Eskişehir'e Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk gelişi 29-30 Ağustos 1924'te olmuştur; bu gezi onun şehre 10. gelişidir. Atatürk yanında mahiyeti, Latife Hanım ve Fevzi Paşa ile birlikte Ankara'dan başlayarak çıktıkları yolculuk sırasında önce Eskişehir'e de uğramışlardır. Şehirde halk kendilerini büyük bir sevinçle karşılamıştır. Atatürk burada bazı görüşmeler yaptıktan sonra Belediye Başkanına: *"Gecenin bu geç saatinde Eskişehir halkının şahsıma gösterdiği samimi muhabbete teşekkür ederim. Benim için rahatsız oldular. Lütfen selamlarımı, muhabbetlerimi kendilerine iletiniz."* demiştir⁷. Atatürk 2 Ocak 1925'te Konya'ya giderken yol üstündeki Eskişehir istasyonunda duraklamış, burada iki buçuk saat geçirmiş ve tren vagonuna gelen şehrin ileri gelenleri ile konuşmuştur. Bu ziyaret özellikle Eskişehir'e olmadığından on birinci gelişi gibi yorumlanmamalıdır. Yapılan konuşmayı Eskişehir'in yerel gazetesi İstikbal şöyle aktarmıştır: *Gazi Paşa derhal mektep hatırasını yad etti. Sınıf arkadaşı Erkanı Harbiye Reisi Mustafa İzzet Beyefendi'yi de çağırdı. Gazi, sakın iskemlesine oturdu. Hasbıhal başladı, şehri sordu. Sıhhiye müdürü Kızıl hastalığından bahsetti. Gazi Paşa, şehrimizi hiç beğenmiyordu fakat ümidi var idi. "Her halde daha düzgün ve daha rahat şehirler doğacak. Her şeyden evvel huzur elzem." dedi. Mebuslarımızdan Emin Bey'i affetmiş idi. Arif Bey'e şaşırıyor idi. İnkılap için çok derin fikirler söyledi. Revolution yapıldı. Artık revolution için çok gayretli çok lüzumlu sayıyor idi. Gazetecilik Cahit Bey'den Kadri, Lütfi, Sadri İbrahim Bey'e kadar konuşuldu. Her birisini Gazi takip etmiş idi. Henüz Musul gibi devletin hayati bir meselesi var iken bir Amerikalının aile bütçesi*

7. Mehmet Önder, a.g.e., s. 72.

1. Gelişi, 21-22 Haziran 1920	2. Gelişi, 28 Temmuz 1920	3. Gelişi, 27-28 Temmuz 1920
4. Geliş, 4-5 Aralık 1920	5. Gelişi, 11-13 Şubat 1921	6. Gelişi, 2-3 Mayıs 1921
7. Gelişi, 15 Ocak 1923	8. Gelişi, 19 Şubat 1923	9. Gelişi, 24 Mart 1923

*kadar bütçesi olan bir devletin hükümeti aleyhine yazılacak yazılarda insaflı olmak pek dürüst bir hareket olacağı konuşuldu*⁸.

21 Eylül 1925'te Gazi, Eskişehir'e 11. kez gelmiştir. Bu gezi şapka inkılabının ardından düzenlenen bir çeşit yurt gezisidir ve uğranan yerlerden birisi de Eskişehir olmuştur. Şapka kullanımını ilk Kastamonu'da başlamasına rağmen şaşkıncu bir şekilde tüm yurttan yayılmış şapka, kasket, keçe başlık takanlar bir anda çoğalmıştır. Atatürk'ün treni 21 Eylül sabahı saat 9'da istasyona geldiğinde Eskişehirli de bu başlıklardan takmış olarak Cumhurbaşkanlarını karşılamak üzere hazır bulunmuşlardır. *Eskişehir valisi Nihat Beyi mevki komutanı Emin Paşa, Eskişehir Belediye Başkanı ve Belediye Meclis üyeleri, Cumhuriyet Halk Fırkası Başkanı ve üyeleri, Havacılık İşleri Müfettişi Muzaffer, Devlet Demiryolları Genel Müdürü Behiç (Erkin), Eskişehir Temyiz Mahkemesi Üyeleri, esnaf temsilcileri, öğretmenler ve halk istasyonda Atatürk'ü karşılıyordu. Atatürk şık, lacivert bir elbise ve fötr şapkasıyla trenden indi. Gördüğü manzaradan memnundu. Herkes şapkalıydı. Atatürk gar binasında ikram edilen kahveyi içerken temyiz mahkemesi üyeleri ile görüştü. Bir üye (- Yalnız kafalarımızı değil, dış görünüşümüzü de değiştirdiniz Paşam. Biz de asrın medeniyet dünyasında yerimizi alacağız. Bu memleketin münevverleri de halkı da sizinle beraberdir.) dedi. Atatürk (- Bu sabah Eskişehirli başlarında medeni serpuşlarıyla görmek beni son derece memnun etti. İnkılabımızın her safhasında Eskişehirli yanımızda görmek bize güven veriyor.) diye cevap verdi*⁹. Atatürk burada yarım saat kadar kalmış ve görüşmelerin ardından treni ile tekrar hareket etmiştir.

Atatürk'ün Eskişehir'e on ikinci gelişi şu şekilde olmuştur: Resimli Ay Dergisi adında bir yayında bazı komünist faaliyetler yayımlanmış buna karşı bazı milliyetçi gruplar harekete geçmiş ve iki karşıt görüş arasında gerginlikler yaşanmıştır. Durumdan haberdar olan Gazi Paşa, İstanbul'a gitmek için Ankara'dan hareket etmiş ve 5-6 Ağustos 1929 gecesi saat 1'de Eskişehir istasyonunda

8. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C: XVII, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998, s. 142.

9. Mehmet Önder, a.g.e., s. 74.

duraklamış ve burada görüşmeler yapmıştır. İstasyonda Eskişehir Valisi İsmail Hakkı Bey, Eskişehir Milletvekilleri Ali Ulvi ve Emin (Sazak), Eskişehir Temyiz Mahkemesi Üyeleri, Belediye Başkanı, C.H.F. Heyeti, asker ve sivil ileri gelenler Atatürk ile arkadaşlarını karşılamışlar ve onları istasyonun büyük salonuna alarak istirahat etmelerini sağlamışlardır. *Büyük salon hınca hınç dolmuştur. Vali karşılamaya gelenleri teker teker Atatürk'e tanıtmış, bu sırada Sakarya Gazetesi Başyazarı Hasan Basri'yi de tanıtmıştır.*

Atatürk: - Sakarya Gazetesi, güzel ve yerinde bir isim. Biz Sakarya'da iman kuvvetiyle kırılmaz azmimizi dünyaya gösterdik. Haklılığımızı anlattık. Gazeteciler de haktan hakkaniyetten ayrılmamalı gördüklerini, düşündüklerini, bildiklerini, hiçbir kuvvetin esiri olmadan samimiyetle yazmalıdırlar. Atatürk bu cümleleri söylerken Eskişehir Milletvekili Ali Ulvi Bey'i gördü. Ona şöyle seslendi:

- Öyle değil mi Ali Ulvi Bey? Siz ki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Eskişehir Şubesini bu azim ve cesaretle teşkil ettiniz. Daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkasını da... Bu milli ve vatani teşekküllerinin faaliyetlerini sektedar etmeye çalışanlar karşınızdaydı. Hatırlarsanız yine bu istasyonda bu fesat zümrelerinin mu'zır faaliyetleri üzerinde durmuştuk. Onların bu faaliyetlerine milletimiz şiddetle karşı koydu, onları ezdi. Cumhuriyet Halk Fırkası teşekkülünden beri köylü, amele, esnaf, bilumum halkın yanında olmuş, milletin ali menfaatini korumak esasını takip etmiştir. Binaenaleyh evvelce olduğu gibi bundan sonra da milletimiz bu gibi fesatkar faaliyetleri şiddetle ezecektir. Onların menfi faaliyetlerine halkımız ve bilhassa ordumuz asla müsaade etmeyecektir. Tekrar ediyorum ve diyorum ki:

Türk milletinin içtimai nizamını ihlale müteveccih didinmeler boğulmaya mahkûmdur. Türk milleti kendinin ve memleketinin ali menfaatleri aleyhine çalışmak isteyen müfsit, sefil, vatansız ve milletsiz sebükmağzların (akılsızların) hezeyanlarındaki gizli ve kirli emelleri anlamayacak ve onlara müsamaha edecek bir heyet değildir.

O şimdiye kadar olduğu gibi doğru yolu görür. Onu yolundan saptırmak isteyenler ezilmeye ve kahredilmeye mahkûmdur. Bunda köylü, amele ve bilhassa kahraman ordumuz beraberdir. Bundan kimsenin şüphesi olmasın. Atatürk'ü bu sert,

kesin ve heyecanlı sözlerinden sonra salondaki Temyiz Mahkemesi üyelerine dönerek şöyle konuştu: - Hakim Efendiler siz kanun adamısınız. Ellerinize milletin, vatanın her türlü hak ve menfaatlerini vikaye eden (koruyan) kanunlar tevdi edilmiştir. İşaret ettiğimiz noktaları işittiniz. Türk milletinin büyük haklarını müdafaa ederken bu noktalar ehemmiyetle hatırdan tutulmalıdır. Atatürk'ün bu sözleri 3 gün sonra 8 Ağustos 1929 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nin birinci sayfasında büyük harflerle yayınlanmış, memlekette geniş yankılar uyandırmıştı¹⁰.

20 Temmuz 1931 gecesi Atatürk Eskişehir'e 13. defa gelmiştir. İstasyonun büyük salonunda ağırlanan Paşa, önceden tanıdığı Uluçayırılı Hasan Efendi ile hububat mahsulünün vaziyeti hakkında şunları konuşmuşlar, Hasan Efendi mahsulün geçen yıla oranla daha iyi olduğunu fakat pazar bulunamadığından satışların kar getirmediğini zararına olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Paşa topluluğa dönerek:

- Bu sene istihsalatımız fazladır. Bolluk mutlaktır. Bu hiçbir vakit buhran demek değildir. Bu gün dünya buhranından en az müteessir olan millet Türk milletidir. Yalnız şunu bilmek lazımdır ki, artık umumi harp ticaret yapılamaz. Ticarete çok kazanmak değil, sağlam ve temiz kazanmak düsturu hakimdir. Zarar gören en nihayetinde Türk köylüsüdür ve bunu hepimiz görüyoruz, düşünüyoruz. Biliyoruz ki köylü hepimizin velinimetidir. Bu necip unsurun refahını düşüneceğiz¹¹. Atatürk bu konuşmayı yaparken üstü başı perişan bir çocuk dikkatini çekmiş ve onu yanına çağırarak vaziyeti ile ilgilenmiştir.

Yeni bir yurt gezisine çıkan Atatürk 16 Ocak 1933 tarihinde Eskişehir'e 14. kez gelmiştir. Kendisini karşılamak üzere Eskişehir Valiliği ve Belediyesi birlikte çalışarak Köprübaşı Dört Yol kavşağında zafer takları hazırlanmış, Paşa'nın geceyi şehirde geçirmesi ihtimaline karşı Büyük Porsuk Oteli'nden yer ayırılmıştır. Halk ellerinde bayraklar ile istasyonu doldurmuş, öğretmenler ve öğrenciler ile her yaşta insan Ata'nın gelişini heyecan içinde beklemişlerdir. Treninden inen Atatürk, halkı selamladıktan sonra, Kolordu Karargahı'nda, Valilikte ve Belediye'de görüşmelerde bulunmuştur. Şehrin nüfusunun 37 bine ulaştığını ve bu sayının giderek arttığını

10. Mehmet Önder, a.g.e., s. 77.

11. Mehmet Önder, a.g.e., s. 82.

aktaran Belediye Başkanı Eskişehir'in geliştiğinden söz etmiştir. *Bu sırada bir tepsi üzerinde Eskişehir lüle taşından yapılmış pipo ve ağızlıkları Atatürk'e ve beraberindeki konuklara armağan etti. Atatürk bu ağızlıklardan birini alarak: (- Çok güzel yapılmış memnun oldum. Bu sanatı erbabının elinde daha inkişaf ettiriniz ve dünyaya tanıtınız.) dedi. Daha sonra Eskişehir içme suyu üzerinde durdu. Atatürk bu konuda yapılan çalışmaları dinledikten sonra Belediye Başkanına (- Eskişehir'e bir daha gelişimde içme suyu meselenizi halletmiş, halkı iyi suya kavuşmuş görmek isterim) dedi. Belediye Başkanı (-İnşallah Paşam, size söz veriyoruz.) diyerek cevap verdi¹². Atatürk buradan C.H.F. Merkezi'ne gitmiş burada Celal Bayar iktisadi meseleler ve şehirde kurulacak şeker fabrikasının halka kazandıracakları üzerinde durmuştur; bir başka odada parti genel idare üyeleri ile konuşan Saffet Arıkan'ı dinlemiştir. Şeker Fabrikasının kurulacağı yere doğru yola çıkmışlarken Eskişehir Lisesi'ni gören Atatürk aracı durdurup liseye girmiştir. Burada sınıfları gezmiş ve gördüklerinden memnun olmuştur.*

Yapılan ziyaret hakkında Önder'in kitabında şunlar yazmaktadır: *Atatürk'ün Eskişehir Lisesi'ne yaptığı bu ani ziyaret konusunda 18 Ocak 1933 tarihli Milliyet Gazetesinde şu bilgiler veriliyor: Mukarrer ziyaretlere lise dâhil değildi. Fakat Eskişehir Lisesi'nin önünden geçerken Gazi dayamadı, ani bir kararla mektebin içine girdi. Bu beklenmeyen ziyaret karşısında sınıflardan fırlayan, merdivenlerden kendini atan gençliğin büyük Türkü nasıl kucakladıklarını anlatamam. Yeni nesil Gazi'yi çok iyi anlamış ve sevmiştir. "Gazi Heyecanı" bu yavruları kendilerinden geçirmiştir. Kız, erkek talebenin nasıl çırpındıkları, gözlerindeki istikbalin ümitli mana ve ifadesini okuduktan sonra iman ettim ki "inkılap" artık gençliğin elindedir. Bu vediayi gençlik en kuvvetli vazife olarak yüreğinde saklayacaktır. Benimle beraber bu muhteşem tabloyu temaşa eden her halde bu kanaati tasdik ederler. Gazinin irfan yuvasında mektep talebesi arasında en büyük saadet duyduğu, hayatının en intişahlı zamanını orada geçirdiği gözlerinden okunuyordu. Dil, tarih, coğrafya, hesap, ecnebi lisanları, felsefe mevzularını aynı alaka ile takip etti. Hemen hemen bütün sınıfları dolaştı. Talebe arasında, mektep sıraları üzerinde oturuşu,*

---

12. Mehmet Önder, a.g.e., s. 87.

*duruşu, Türk milletinin istikbalini, azametini derin bakışları ile tebci eden bu büyük adamın diyebilirim ki en güzel, en nefis tablosudur*¹³.

Lise binasından çıkıldıktan sonra Şeker Fabrikası'nın kurulacağı yer gezilmiş ve ardından Tayyare Karargâhı'na da bir ziyarette bulunulmuştur. Burada tayyareciler gösteriler yapmışlar ve ardından Atatürk tekrar gara gelerek trenine binmiştir.

Atatürk, Ege bölgesindeki ordu birliklerini denetlemek için çıktığı yurt gezisinde yol üzerindeki Eskişehir'e de uğramıştır. 16 Nisan 1934 tarihinde 15. kez Eskişehir'e teşrif eden Paşa Hazretleri halkın coşkun heyecanı ve tezahüratları arasında trenden inmiş ve vatandaşların arasına karışmış bir süre onlarla hasbıhal edip tekrar trenlerine binmişlerdir. Atatürk, vagona Eskişehir Valisi'ni, C.H.F. ve Belediye başkanlarını, Şeker Fabrikası Müdürünü kabul ederek onlarla görüşmüş ve görüşme sonunda tekrar yoluna devam etmiştir. Atatürk'ün İsmet Paşa'ya gördüklerinden memnun olduğunu dile getirdiği bir de telgraf göndermiştir¹⁴.

İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye'ye gelmesi üzerine Atatürk onu Ankara'da karşılamış ve birlikte İzmir'e gitmek üzere yola çıkmışlardır. Bu gezi sırasında Pehlevi ile birlikte Atatürk 21 Haziran 1934 tarihinde 16. defa Eskişehir'e uğramıştır. Şehir Türk ve İran bayrakları ile süslenmiş ve dövizlere Farsça "*Hoş Amed'id A'la Hazret-i Hümayun*" yazılmıştır. Atatürk ve beraberindekiler kendilerini karşılayan halkı selamladıktan sonra Tayyare Alayı Karargâhı'na gitmişler ve burada yapılan uçuşları seyretmişlerdir. Akrobasi uçuşları yapılmış, bombardıman uçakları havalanmış ve gösteriler yapılmıştır. Şah büyüleniş bir şekilde "Yahşi tayyareleriniz var." demiştir. Gösterilerin ardından trene tekrar binilmiş ve Afyon'a doğru hareket edilmiştir. *Orgeneral Fahrettin Altay ölümünden birkaç yıl*

13. Mehmet Önder, a.g.e., s. 87.

14. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C: XVI, s. 141.

Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine 16.1.1933 Ankara
Eskişehir'de geçirdiğimiz gün çok faydalı olmuştur. Hele, Tayyare Karargahında, mektep, alay ve fabrikalarda gördüklerimizden ve yapılan uçuşlardan çok sevindim.
Gözlerinizden öperim Efendim. Gazi M. K.

önce Afyon'da yapılan bir 30 Ağustos töreninde Şah'ın o günkü ziyareti hakkında şunları söylemişti: Atatürk, doğudaki bu önemli komşusu Şah'a modern Türkiye'yi göstermekle birlikte Türk askeri gücünün modern silahlarla nasıl donatılmış olduğunu da bizzat göstermek istiyordu. Eskişehir'de havalanan 50 uçagımız Şah'ı şaşkına çevirmişti. "Türk leşkeri hayli zinde ve kavidir." Diyordu. Nitekim Ege'deki birlikler de bunu yeniden daha iyi müsaade etti¹⁵.

Atatürk, İstanbul'daki askeri birlikleri ziyaretinin ardından dönüşte 9 Haziran 1936'da Eskişehir'e 17. defa uğramıştır. Kendisini karşılayan tören birliğini denetledikten sonra Kolordu'yu, Vilayet'i, Belediye ve C.H.F. Merkezi'ni ziyaret etmiş buradan da Tayyare Alayı Karargahı'na geçmiştir. Tayyareciler arasında manevi kızı Sabiha Gökçen'de vardır. Atatürk, Tayyare Alayı Komutanı Alb. Zeki Doğan ve Okul Komutanı Albay İhsan Esiner'den bilgiler alıp, uçuş gösterilerini seyrettikten sonra gördüklerinden memnun olduğunu alayın hatıra defterine yazmış ve şehirden ayrılmıştır¹⁶.

1937 yılında Hatay'ın Türkiye'ye katılması konusu ile meşgul olan Atatürk İstanbul'dan Ankara'ya hareketinde yolu üzerindeki Eskişehir'e 18. defa, 6 Ocak günü uğramıştır. Burada bir toplantı yaparak meseleye açıklık getirmiş, yapılacaklar konusunda mutabakata varılmış, gazetelere halkı bilgilendirecek yazılar verilmiştir. Atatürk, Hatay meselesini subaylarla görüşmek üzere 9 Ocak 1937 tarihinde 19. kez tekrar Eskişehir'e gelmiş, burada Orduevi'nde kendi adına düzenlenen yemeğe katılmış ve yapılacaklar konusunda sabaha dek süren konuşmalar yapılmış, Gazi Paşa şehirden ayrılmıştır¹⁷.

Atatürk, Trabzon'a gitmek üzere bir yolculuğa çıkmıştır, ancak önce Ankara'dan İstanbul'a oradan da deniz yoluyla Trabzon'a geçmiştir. Yolculuk esnasında 4 Haziran 1937 tarihinde 20. defa yol üstündeki Eskişehir'e uğramıştır. Burada kendisini şehrin ileri gelenleri ve Eskişehir Hava Okulu'nda pilot olan Sabiha

---

15. Mehmet Önder, a.g.e., s. 94.

16. Mehmet Önder, a.g.e., s. 99.

17. Mehmet Önder, a.g.e., s. 117.

Gökçen karşılamıştır. Atatürk kendisini karşılayanları treninin vagonuna buyur ederek görüşmelerde bulunmuş ve şehirden ayrılmıştır¹⁸.

20 Kasım 1937 tarihinde Doğu Anadolu gezisine çıkan Atatürk 21. kez Eskişehir'e uğramış, burada kısa bir görüşme yapmış ve şehrin içme suyu sorununun halledildiğine memnun olduğunu belirterek treniyle yoluna devam etmiştir¹⁹.

20 Ocak 1938 tarihinde Atatürk 22. kez Eskişehir'e gelmiştir. Belediye Başkanı, şehre getirilen suyuna Atatürk'ün adının verilmesini istemiş, Atatürk: "*Tabiatın vermiş olduğu bu nimetin sahibi olmak isteği ve iddiasında hiçbir zaman bulunmadım.*" diyerek bu teklifi geri çevirmiştir²⁰.

Atatürk'ün Eskişehir Ziyaretleri haricinde burada yaptığı konuşmalar da oldukça önemlidir. Yığılmayı önlemek amacıyla konuşmaları konusuna göre ilgili bölümlere dağıttık. Geriye kalanlara ise aşağıda yer verilmiştir.

Eskişehir Mutasarrıflık Dairesinde 15.1.1339 (saat 3.40'tan sonra) Atatürk seyahat etmesinin amacını açıklamak için Maksad-ı Seyahat başlığı altında bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasından çıkarılanları özet halinde vermeye çalıştık:

*Efendiler! İki maksatla seyahat ediyorum. Birincisi, son muzafferiyattan beri talim ve terbiye ile iştigal eden ordumuzu görmek ve bu talim ve terbiyenin derecesini tetkik eylemektir. Ordu mıntıkası fevkalade geniştir. Mümkün olursa Adana'ya kadar gideceğim. İkincisi bu münasebetle ahali ile yakından temas etmek ve onlarla müdavele-i efkar eylemektir*²¹. Paşa, seyahat amacını açıkladıktan sonra Mutasarrıf Nihat Bey ile yaptığı konuşmada Eskişehir'in vaziyeti hakkında bilgiler almıştır. Bölgede hububat sıkıntısı olmuştur ve ihtiyaç sahiplerine tohum dağıtımı yapılmaya çalışılmaktadır. Bu dağıtımı İktisat vekâleti namına İktisat Müdürü Feri Bey yapmıştır. Havalanın iyi gitmesi ile nadasa bırakılan arazilerden bir sonraki yıl için iyi verim alınacağı öngörülmüş, ayrıca hayvan sıkıntısı çekildiği de ifade edilmiştir. Mustafa Kemal, Eskişehir ormanları konusuna da değinmiştir. Orman Müdürü Arif Bey, Eskişehir'de fen memurlarının hazırladığı rapora göre 225 hektar

18. Mehmet Önder, a.g.e., s. 121.

19. Mehmet Önder, a.g.e., s. 125.

20. Mehmet Önder, a.g.e., s. 127.

21. Arı İnan, a.g.e., s. 11.

orman olduğunu, bu ormanları çam ve meşe ağacından oluştuğunu belirtmiştir. Bölgede üç tane ateş, 15-20 kadar da su hazarhanesi olduğu ifade edilmiştir. Eskişehir ormanlarından Ankara, Konya ve daha önceleri de İstanbul'a sevkiyat yapıldığı aktarılmıştır. Liva dâhilinde Çifteler'e kadar bir şose olduğu da konuşmalardan çıkarılabilmektedir.

Atatürk yeni kurulan hükümetin ne şekilde olduğunu açıklayarak bu hükümet şeklinin eskiden olduğu gibi tek bir kişinin isteğine bağlı bir yapıda değil halkın yönlendirmesi ve istekleri doğrultusunda hareket ettiğini belirtmiştir. Bu noktada geçmiş yönetimde padişahların ne gibi bir siyaset izlediklerine de değinen Mustafa Kemal'in sözleri şu şekildedir:

Efendiler! Osmanlı tarihini tetkik edersek görürüz ki bu bir millet tarihi değildir. Milletimizin mazideki halini ifade eden bir şey değildir. Belki milletin başına geçen birtakım insanların hayatlarına, ihtiraslarına, teşebbüslerine ait bir hikâyedir. Bu böyle olmakla beraber bütün bu devirlerde davet namına muayyen bir istikameti siyasiye yoktu. Belki devletin ve milletin başına geçen insanların kendilerine mahsus siyasetleri vardı veyahut hiç siyasetleri yoktu²². Bu sözlerin ardından örnek vererek açıklamak maksadıyla Fatih Sultan Mehmet'in padişahlığı esnasında takip ettiği siyasetin bir batı siyaseti olduğunu ancak ölümünden sonra başa geçen Beyazıt'ın ise taassup dairesi içinde hareket edip herhangi bir siyasetinin olmadığını açıklamıştır. Ardından gelen Yavuz Sultan Selim'in ise bir doğu siyaseti takip ettiğini, Sultan Süleyman'ın ise iki siyaseti birden takip etmeye çalıştığını söylemiştir. Bu dört sultan haricinde kalanların da tam manasıyla bir siyaset takip edemediklerini belirtmiştir. Bu sözlerden anlaşılacak olan devletlerin kuruluşundan itibaren takip ettikleri, ulaşmak istedikleri bir siyasetlerinin olması gerektiği ve başa geçen şahısların değişmesi halinde dahi esas alınan siyasetin değişmemesi gerektiğidir.

Açıklamaların ardından Türkiye'nin siyasetinin ne olduğunu da şu şekilde belirtmiştir: *Takip olunması makbul olan siyaset milletin tabii kabiliyet ve ihtiyacıyla mütenasip olanıdır. Bizim için ne ittihad-ı İslam ne de Turanizm mantıklı bir meslek-i*

---

22. Arı İnan, a.g.e., s. 24.

*siyaset olamaz itikadındayım. Artık Türkiye'nin devlet siyaseti hudud-ı milliyesi dâhilinde hâkimiyetine istinaden müstakil yaşamaktır. Bu günkü milli hükümetimizin düstur-ı hareketi budur*²³. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesinde belirtilen ifade takip olunacak siyasetin en temel özelliği niteliğindedir. Bu temel "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir." ifadesidir. Hâkimiyet denen iradenin tek bir şahsa bırakılması milletin başına çeşitli felaketlerin gelmesine sebep olacağı gibi milletin hâkimiyetini kullanırken de uyanık davranması ve bu iradeyi başkalarına kaptırmaması gerektiği uyarısında bulunmuştur.

Milli iradenin her hangi bir şahsın eline bırakılmasından doğan sıkıntıların en yakın hatırlatıcısı I. Dünya Savaşı'na girilirken bu durumun halkın isteği olup olmadığı meselesidir. Bu nokta üzerinde de duran Atatürk şunları ifade etmektedir:

*Milletin Harb-i Umumiye girmek için meyean-ı kalbi var mıdır? Ben zannediyorum ki yoktur. Çünkü Harb-i Umumiye girmeden evvelki devirlerin her biri de felakete müncer safahat ile dolu idi. Zaruret-i katiye olmadıkça millet istemezdi ki harb olsun. Mamefih harbe girmiş ise kabahat kendisinin değildir diyebilir miyiz? Hayır, kabahat ma'teessüf kendisindedir. Çünkü hâkimiyetini başka ellere vermiştir*²⁴. Harbin ardından imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'na ve sonrasına da dikkat çeken Mustafa Kemal, yapılmaya çalışılan antlaşma belki iyi niyetli gibi gözükse dahi akabinde yurdun işgal edildiğini bunun nedeninin de milli egemenliğin olmamasından kaynaklandığını hatırlatmıştır. Yaşananlardan sonra artık milletin hâkimiyetini bir şahsa terk etmesinin mümkün olmayacağını belirtmiştir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ikinci maddesi milli egemenliğe vurgu yapmaktadır ve şöyle ifade olunmuştur: *Maddedeki ikinci fıkra usul-i idaredeki prensibimizi ifade etmektedir. Buna nazaran mukadderat-ı millete yalnız ve ancak millet hakim olacaktır. Milleti temsil eden idare-i milliyeyi millet namına mahdut ve muayyen bir zaman için şahsiyet-i tecelli ettiren Millet Meclisi dahi en nihayet millet tarafından tecdide maruzdur. Asl olan millettir. Hâkimiyet onun olduğu gibi idare hakkı da onunundur*²⁵. Henüz yeni kurulan Cumhuriyet yönetiminin esaslarının yerli yerine

23. Arı İnan, a.g.e., s. 24.

24. Arı İnan, a.g.e., s. 25.

25. Arı İnan, a.g.e., s. 25.

oturmadığı sebebiyle bu idare içinde seçilen yönetim usulünün ise vahdet-i kuva (kuvvetler birliği) olduğunu belirtmiştir. Şeriata göre hükümet biçiminin nasıl olacağını da açıklayan Mustafa Kemal şunları söylemiştir: *Nusus-ı Kur'aniye'ye ve Ehadis-i Nebeviye'ye göre hükümetin yalnız esasatı ifade olunmuştur. O esasat şunlardır. Meşveret adl, uli'l emre itaat. İdareyi devlette meşveret çok mühimdir. Bizzat Cenab-ı Peygamber dahi meşveretle iş yapmak lüzumunu söylemiştir. Ve kendisi bizzat öyle yapmıştır*²⁶. Danışılmadan başkalarının fikirleri alınmadan yapılan bir yönetimin doğru olmayacağını bu nedenle meşveret yapılması gerektiğini, fakat emre itaat kısmında bahsedilenin kesinlikle tek bir şahıs değil milletin seçtiği ve millet namına iş görecektir. Ancak millet namına çalışan meclislere dahi halkın kayıtsız şartsız bir güven duyulmaması gerektiği, çünkü meclislerin dahi istibdat yapabileceklerini ve bu baskının tek bir şahsın baskısından daha fena sonuçlar doğurabileceği uyarısında bulunmuştur. Milletin kendi hakkını korumak için vekillere geniş haklar vermek ve yanlış işlerin önünün açık tutulması yerine milli hakları koruyucu kanunların gerektiği ve ancak bu şekilde milletin egemenlik hakkının sağlıklı işleyebileceğini belirtmiştir.

Atatürk, hilafet konusuna da değinerek, hilafetin siyasi ve idari bir noktada etkisinin olmaması gerektiği çünkü hâkimiyetin millete ait olduğu, ilmi ve dini nokta ise halifelik görevini yalnızca Türkiye'nin üstlenmesinin doğru olmayacağını söylemiştir.

İslam âlemini etkileyecek ve tabiatı altına almak isteyecek hilafet makamının öncülüğünü Türkiye'nin yapması uygun olmayacağından ve yapılmak istenenin de milli hâkimiyete ters düşeceğinden uygun olmadığı ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in "*Benden 30 sene sonra hilafet olamayacak sultanlıklar olacak.*" sözünü de kendi açıklamaları içinde yer veren Mustafa Kemal, Hz. Ömer'in hilafet makamına seçildiğinde kendisine Hilafet-i Resulullah dendiğini ancak onun bu sıfatı kabul etmeyip halife değil kendinin yalnızca bir emir olduğunu söylediğini

---

26. Arı İnan, a.g.e., s. 26.

hatırlatmıştır. Hz. Ali'den sonra başa geçen hiçbir halifenin bütün İslam âlemini idare edemediğini böyle bir yaptırım gücünün hiçbir zaman olmadığını, halifelik makamına göre de hiçbir İslam devletinin hareket etmediğini belirtmiştir. Bu günkü hükümetin ise milletin rahatı ve huzuru için var olduğunu sözlerine eklemiştir.

Eski hükümetler ile yeni hükümet arasında bir kıyas yapan Gazi şunları ifade etmiştir: *Milli olmayan sabık hükümet milletin refahını muhafaza etti mi? Vakız sabık hükümetler namütenahi yerler zapt etti. Fakat onlardan ricat ede ede bugün tespit etmeye uğraştığımız bu hududa geldi. Ziyatımızın yani eski hükümet tarzındaki ziyatımızı birkaç misal anlayabileceğiz. Süveyş Kanalı açıldıktan sonra Yemen'de zayi olan Türk evlatlarının miktarı 1,5 rahlesindedir. Afrika ve Suriye'nin muhafazası için feda edilen Türk evlatları da hadden efüzundur. Milletimiz baştan ayağa kadar çok fakirdir ve refah ve saadetten de uzaktır. 2-3 sene evvel Samsun'da halk bir miting yapıyordu. Ecnebler halkın miting yapıp yapmadığını tecessüs ettikten sonra "Hayır miting olmadı birtakım hamal toplandı" demişlerdir. Hâlbuki Efendier! Bunlar fakru zarurette düçar olmuş efrad-ı millet idi. Milletin refah ve saadetini temin etmeyen hükümet muzirdir. Fenadır ve terki lazımdır. Fakat biz onu kolay terk edemedik. Ve millet ondan halas bulabilmek için çok fedakârlık yapmıştır ve daha çok fedakârlığa lüzum vardır. Bugünkü şekl-i hükümetimiz iyi midir? İyidir! Millet bu milleti tesis sayesinde münkariz bir devletten muvaffakiyetlerle tetevvüç eden yeni bir hükümet kuruldu²⁷. Bu sözlerinin ardından Atatürk, hükümetin halkı ve devleti zengin etmek yani yurttaki eksik olanları almayarak milleti hak ettiği yere taşımak için var olduğunu söylemiştir. Yapılacaklar ve halk adına halkı mücadelesini verecek bir parti kurmanın şart olduğunu savunan Mustafa Kemal, bu partinin adının da Halk Fırkası olması gerektiğini belirtmiştir.*

Yeni kurulan devletin yapacağı işlerde planlı ve programlı hareket etmesi gerektiğini vurgulayan Atatürk şimdiye kadar yapamayacağı bir sözü millete vermediğini, yaptıklarını da milletin desteğiyle yaptığını ve yine milleti desteğine ihtiyacı olduğunu sözlerine eklemiştir.

---

27. Arı İnan, a.g.e., s. 28.

Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi söz alarak şunları söylemiştir: *Eskişehirliilerin mücahede-i milliyede gösterdiği fedakârlık hakkındaki takdirata Eskişehirliiler namına teşekkür ederim. Şimdiye kadar olan mesaide ve harekâтта hata olmadığını bu kanaatle arz ederim ki akdemce bir vesile zat-ı alileri Müdafaa-i Milliyemize dair beyanetta bulunurken Avrupalıların Yunanlılardan maada kuvvet-i harbiye tedarik edemeyeceklerine kanaatim vardı. Ve onları bir noktaya kadar çektikten sonra imha edeceğiz demiştiniz. Bu takip olunan gaye hususunda büyük amel olmuştur. Düşmanı öyle bir noktaya kadar çekerek milli yurdumuzda imha edildiğini gördüğümüzü söylemekle iftihar ederim. Milletim ilm-ü irfan yolunda ve asrın ihtiyacıyla mütenasip olan tasavvuratımızda muvaffak olunacağını beyanat-ı sabıka ve ondaki isabetler beraat-i istihlaldir. Ben buna şahit olduğumu bila-riya arz etmek isterim.*

Gazi Paşa: Millete söylenen sözlerden ve verilen vaatlerden ve hadisenin bizi teksip etmediğinden bahsolundu. Hakikaten memlekete hizmet etmek isteyenlerin kalbi açık olmalıdır. Açık söylemelidirler. Milletle milleti sevk ve idare eden insanlar açık kalp ile görüşmelidirler. Yapılacak şeyler olduğu gibi ifa olunmalıdır. Yoksa safsatalarla milleti ifa etmek ifsal etmek demektir. Şiarımız daima memlekete karşı hakayıkı ifade olmalıdır. Ve ancak bu tarz milleti tenvire badi olabilir. Millete hakikati izah edenlerin kendisinin de aldanmadığına emniyeti olmalıdır. Arkadaşlar! Benim bütün hayatımda takip ettiğim meslek budur²⁸.

2. ESKİŞEHİR'DE YEREL YÖNETİM

2.1. Eskişehir Belediye Başkanları

Belediye teşkilatı ilk olarak İstanbul'da beledi sorunları çözmek amacıyla 1854'te "İstanbul Şehremenati Dairesi", ardından 1855'te İntizam-ı Şehir Komisyonu kuruldu, 1856'da Altıncı Daire-i Belediye Nizamatı yürürlüğe kondu.

---

28. Arı İnan, a.g.e., s. 31.

Eskişehir Belediyesi'nin kuruluş tarihi 1870/71 yıllarına ait ilk Hüdavendigâr salnamelerinde belediye başkanı ve üyelerinin isimlerine yer verilmesi bu örgütün 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin yürürlüğe konmasından sonraki bir tarihte kurulduğunu göstermektedir²⁹.

Eskişehir belediye binasının yapımı hakkında şu bilgilere ulaşabiliyoruz; *Bir Bulgar usta tarafından Cumhuriyet'in ilk yıllarında otel olarak yapıldı ve Atatürk ili ziyaretinde burada kaldı. Köprübaşında uzun dikdörtgen zemin üzerine iki katlı ve bahçelidir. Giriş ön ve arka cephedendir. Katlar arası irtibat sağlamış soltu merdivenlerle sağlanmıştır. Pencere zemin katta dikdörtgen katlarda kemerlidir³⁰.*

Eskişehir'in belediye başkanları hakkında yeterli bilgi yoktur ve hatta belediye başkanlık sırası dahi kesin olarak yazılamamaktadır. Eskişehir İl Yıllığı'nın içinde yer alan bölümden aynen yapılan alıntı şu şekildedir: *Hacı Hafız Hüseyin Efendi, Asarcıklı Ali Efendi, Damat Beyzade Nuri Bey, Tüfekçizade Mehmet Nuri Bey, Siyahizade Halil İbrahim Bey, Hacı Müslim Efendi, Hacı Veli Efendi, Hacı Hafız Ömer Efendi, Takittin Bey, Halit Ziya Bey, Kenanzade Zade Süleyman Bey, Dr. Rıza Tahir Bey, Hasan Basri Bey, Kamil Kaplanlı, Mesrur Demirel, Sait Karamanoğlu, Kamil Erden, Hicri Sezen, Salih Güvenç, Galip Yeğinsu³¹.*

2.2. Eskişehir'de Belediye Faaliyetleri

Eskişehir geçmişten günümüze jeopolitik konumu itibari ile dikkat çeken ve çeşitli medeniyetler tarafından idare olunan bir yerleşim bölgesi olmasıyla birlikte zamanın gerektirdiği yapılandırma faaliyetlerinden de yararlanmıştı. Ancak Türklere ev sahipliği yapmaya başlamasıyla birlikte şehrin görüntüsü daha da iyi bir hal almıştır. *Eskişehir ve Sultanönü sancağı en büyük imar faaliyeti Yavuz Sultan Selim zamanında yapılmıştır. Sultan Yavuz zamanında Eskişehir'de, daha sonra Kurşunlu Camii adıyla anılan (Çoban) Mustafa Paşa Camisi, Seyitgazi yakınında Süeceddin*

29. İhsan Güneş-Kemal Yakut, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Eskişehir (1840-1923)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2007, s.17.

30. Selahattin Önder, a.g.e., s. 84.

31. *Eskişehir İl Yıllığı*, 1976, s. 10.

köyünde Şeyh Süeceddin türbe ve külliyesi, Yazılıdere köyünde Üryan Baba türbesi yaptırılmıştır. Kurşunlu Camisi Yavuz Sultan Selim'in damadı Çoban Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Camii ve külliyenin etrafında kısa zamanda oluşan mahalle Kanuni devrinde "Paşa Mahallesi" , II. Selim zamanında Merhum Mustafa Paşa mahallesi adı ile anılmıştır³². Şehirde yer alan yapıların ve şehrin genel görüntüsünün yansıtıldığı en güzel kaynak, Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşamış ve sultanla birlikte seferlere katılarak gittikleri yerleri kuşbakışı çizen Matrakçı Nasuh'un Eskişehir minyatürüdür.

Savaştan çıkan yurdun her yanında olduğu gibi Eskişehir'in de vaziyeti oldukça kötüdür. Kazım Karabekir'in 7 Nisan 1924 tarihinde Eskişehir ziyareti sırasında belediye hakkındaki izlenimleri şöyledir: *Eskişehir'e öğleyin hareket, çocukların tezahüratı. Eskişehir'de 4. Fırka kıtalarını teftiş ettim. Hıfzı's-siha yok. Şehir de berbat. Belediye dairesi örümcekli. Belediye reisi ve kumandana her türlü fenalığı gösterdim. Eskişehir'de yamaçlarda Türkler, istasyon düzlüğünde Tatarlar meskûn. Tatarlarda birlik olduğundan belediye reisi de Tatar. Kasaba 25 bin kadarmış. Kâmilen İslam*³³.

*Eskişehir belediyesi şehircilik konusunda büyük çabalar harcamaktaydı. Milli Hareket, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin başlayıp bitiremediği işleri üzerine almıştı. Eskişehir'deki büyük okullar, müze, kütüphane, en acil ihtiyaçların gerçekçi bir şekilde ele alındığını göstermektedir. Bir rasathane yapılmasına başlanmıştır. Bunlar herhangi bir özentî ve taklit eseri olmaktan uzak, çok ciddi mahalli gayretler ve teşebbüslerdir*³⁴.

Cumhuriyet döneminde şehrin ihtiyaçları belediye tarafından karşılanmaya çalışılmış ve bu sırada belediye reisinin Kamil Bey olduğu kaynaklarda mevcuttur. Eskişehir Halkevi Dergisi'nden öğrendiğimiz kadarıyla Eskişehir'in gelişimi için

32. Doğru, a.g.e., s. 43.

33. Şinasi Acar, *Eskişehir, Zaman, Mekan, İnsan*, Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, Eskişehir, 2009, s.16.

34. Koylu, a.g.e., s. 232.

yaptığı çalışmalar şehrin yollarını düzeltmek, Porsuk Çayı üzerine köprüler yaptırmak, park ve bahçeler oluşturularak halka açık alanlar tesis etmek ve şehrin su ihtiyacının karşılanmasıdır.

Belediye Reisi Kamil Erden ve çalışanlarının gayretleriyle öncelikle Eskişehir'in bir haritası ve planı çıkarılmış buna göre yollar, kaldırımlar, parklar yapılmış, şehre içme suyu sağlanmış, sıcak su tesisatı kurulup evlere dağıtılmış, Porsuk Çayı temizlenmiş ve çayın etrafı gezi yolu haline getirilmiştir. Yapılan çalışmaların bir kısmı karayolları anlatılırken bahsedilmiştir; bunun haricinde yapılanlardan birkaç örnek ise şöyledir:

Şeker fabrikası köyleri ağaçlandırmak için pancar ekiciliği yapan muntıkadaki köylerde birer küçük köy ormanı yetiştirmek için tertibat almıştır. Şimdiye kadar aşağı yukarı Söğüt önleri, Mutalıp, Alpu Mamuca, Alınca gibi köylere 2000 fidan dağıtılmıştır. Fabrika bu köylerdeki ağaçlık sahayı tel örklerle çevirtmek suretiyle muhafaza edecektir³⁵. Eskişehirliilerin istekleri doğrultusunda şehre bir Atatürk heykeli yaptırılma kararı alınmış ve belediye Heykeltıraş Kripper'i davet etmiştir. Kripper Halk Partisinde kendisine ayrılan odada çalışmalarını sürdürmüştür³⁶.

Erkinlik savaşında baştanbaşa yanan yıkılan bu Seyitgazi, Cumhuriyet devrinde baştanbaşa yeniden yapılmış tanınmaz bir hale gelmiştir. Kasabada diğer kazalarda olmayan bir yapı tesis edilmiştir, Kültür evi... Spor, kütüphane, köycülük, müsamere gibi muhtelif kuvvetlere ayrılan evin faaliyetlerine başlamış ve en mühim ihtiyaçlardan birisi olan (Radyo) alınarak yurttaşların arzularına tahsis edilmiştir³⁷.

Eskişehir Belediyesi'nin 1935 yılı içinde yaptığı faaliyetler Halkevi Dergisinde şu şekilde belirtilmiştir:

Eskişehir'in dört km. açığında bir mezbaha yaptırılarak yurttaşların et ihtiyacının karşılanması sağlanmıştır. *Şarın istasyon, Akarbaşı, Sakarya, Santral caddelerinde 935 yılı içinde 9396 metre murabbai parke döşenilmiş ve 389 metre*

35. *Sakarya Gazetesi*, "Köyler Ağaçlandırılıyor", 12 Mart 1935, S. 465, s. 1.

36. *Sakarya Gazetesi*, "Atatürk Heykeli", 29 Mayıs 1936, S. 525, s. 1.

37. *Sakarya Gazetesi*, "Seyitgazi İlçesinde Neler Oluyor?", 3 Temmuz 1936, S. 530, s. 2.

murabbalıkta adi kaldırım yaptırılmıştır. 250 metre boyunda genel lağım yapılmıştır. Akarbaşı-İstasyon Caddesi üstündeki tahta köprü yıktırılarak on metre genişliğinde beton köprü vücuda getirilmiştir. 45 kilometre uzaklıktaki Kalabak içme suyunun şehre aktarılması 289,049 liraya Eskişehir Bankası ile diğer bir şirkete verilmiştir. Eskişehir Elektrik şirketi komondit olarak faaliyetine devam ederken şehrin ihtiyaçları doğrultusunda şirket belediyenin de katılımıyla anonim olmuştur. İstasyon bulvarı genişletilmiş, şehrin güneyine yeni bir mezarlık yaptırılarak eski mezarlık kaldırılmıştır³⁸.

Belediye hizmetleri alanında söylenmesi gereken bir diğer öge ise İtfaiye Teşkilatıdır. 1923'te itfaiye kurulmuş ve bir yıl kadar emme basma tulumbalarla çalışmıştır. 1928'de Odunpazarı'nda meydana gelen yangında büyük zarar üzerine motorize hale getirilmeye başlanan teşkilat Hava Kuvvetleri, DDY, Şeker Fabrikası ile de işbirliği yaparak şehrin yangın v.b. tehlikelerine karşı kendini güçlendirmek ve yenilemektedir³⁹. Bir diğer hizmet grubu da 1923'te kurulan Belediye Temizlik İşleri Müdürlüğüdür. 30 atlı araba ve 65 personelle hizmete başlamış olan müdürlük çalışmalarını geliştirerek devam etmektedir⁴⁰ Belediyenin de katkılarıyla yapılan bayındırlık faaliyetlerine aşağıda daha kapsamlı bilgi verilmiştir.

2.3. Eskişehir'de Sağlık, Sosyal Yardımlaşma ve Spor

Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi gelişimin var olduğu tek alan ekonomi değil sağlık, eğitim, kültür gibi pek çok birimin çağın gereklerine uygun olmasıdır. Savaşların arka arkaya gelmesinden bitap düşmüş ülke halkı, sağlık mevzusunda oldukça cahildir. Doktor yokluğu sebebiyle en ufak rahatsızlıklar dahi ölümle sonuçlanmıştır. Hastalıklarına çare bulamayan halk, doktor yerine hocalara gitmiş, ilaç için aktarlara başvurmuştur. Bu kötü gidişata dur demek ve bir önlem olarak sağlık işlerinin kurumsallaştırılmak istenmesi üzerine *Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin çıkardığı 2 Mayıs 1336 (1920) tarih ve 3 numaralı Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına dair kanun ile "Sıhhiye ve Muavenet-i*

38. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "Uray Durumu", 30 Ağustos 1935, S. 29-30, s. 243.

39. Selahattin Önder, a.g.e., s.68.

40. Selahattin Önder, a.g.e., s.70.

*İçtimaiye Vekaleti” kurulmuştur*⁴¹. Yeni kurulan Türkiye de muasır medeniyetler seviyesine çıkmak için iktisadi kalkınmanın yanında sağlık konusunda da önemli girişimlerde bulunmuştur. Cumhuriyet yönetimi ile birlikte şehirlerde birçok sağlık kuruluşu meydana getirilmiş, doktorlar yetiştirilerek en ücra yerlere kadar hizmet götürülmüştür.

Sağlık kurumları açısından Eskişehir’e bakıldığında, bölgenin kısa zamanda örnek bir yerleşim birimi haline geldiğini görüyoruz. Şehirde sağlık alanındaki çalışmalar hakkındaki bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

*Şehrin ilk müesseselerden birisi Şifa Yurdu namı verilen hastanedir. Şifa Yurdu binası itibariyle ahmedden arı ise de nezaket ve mahareti ve hastalara yapılan muamelesi dolayısıyla fevkalade denilebilecek bir müessesedir. Bu müessesenin ne suretle idare olduğunu bilmeyen halkımız korkusundan hastaneye gelmemektedir. Hâlbuki tedavinin mecana olduğunu ve yatacak hastaların yemeklerinin mecana verildiğini bilmeleri lazımdır. Hastanede yatak aradığı halde bulamayan ancak dokuz hasta vardır ki bu miktar hastanede yatabilecek hastanın Eskişehir’in nazır olduğunu söylersek medamezi ispat etmiş oluruz. Bununla beraber şimdi ithaz olunan karar mucibince mahiyet arası eskisi gibi hasta kabulü için koşuşturmadığını işitiyoruz, zira evvelce bir hasta yatabilmek için behamehal encümen-i daminin vereceği kararlarla mümkün olabildiği halde şimdi doğrudan doğruya mahyaması idaresi bu vazifeyi ifa etmektedir*⁴².

Şehirde bulunan bir diğer sağlık kuruluşu da Memleket Hastanesi’dir. Hastane 1923 tarihinde Emvali Metruke’den alınmış üç ahşap binanın içinde idi. Haddizatında hususi eşhasa ait birer mesken olan bu binalarda hastane ittihazına layık hiçbir vasıf ve taksimat yoktu. O zamanki nüfusu yirmi yedi bini tecayüz etmeyen merkezi kazada bir hastane tesisi lüzumu mevcut olduğundan şimdilik kaydı ile bu binaları tadil ve hastane kalbetti. 1924’ten sonra hususi idare bütçesine konan tahsisatla hastanenin eksikleri tamamlanmaya başladı⁴³. Memleket

41. Nuran Yıldırım, “Hekim Kimliği İle Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Dentoloji Müderrisliği”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 2006, S. 7 (2), s.70.

42. *Sakarya Gazetesi*, “Şifa Yurdu”, 5 Nisan 1936, S. 519, s. 1.

43. *Cumhuriyet’in 15. Yılında Eskişehir*, a.g.y., s. 126.

hastanesinin emektar ve eski binalarından birisi geçen yıl yıkılmıştı. Bu yıl da geri kalan iki binanın yıkılmasına başlanmıştır. Bu binalar ortadan kaldırıldıktan sonra yeni yapılan pavyonlar meydana çıkacak ve hastane güzelliğini gösterebilecektir. Bu yıl da hastaneye yeni pavyonlar ilavesi ihtimali vardır. Süleyman Hacı Çakır hastaneye karşı yardımlarına devam etmektedir⁴⁴. Verilen bilgiye göre Süleyman Hacı Çakır'ın hastaneye para yardımı yapmasıyla üç ahşap bina yıkılmış ve yerine modern bir bina yapılarak her birimi en iyi şekilde tesis edilmiş, sobalı ısıtma sistemi kaldırılarak kaloriferler döşenmiştir.

Sağlık durumundan bahsederken de 935'te yeniden yapılan Memleket Hastanesi pavyonları, yine aynı tarihte kurulan Sağlık Yurdu ve Devlet Demiryolları Hastanesi çok modern ve çok mükemmel bir sağlık yuvasıdır. Hastanenin açılma törenine başta İsmet İnönü olmak üzere Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya, Ekonomi Bakamı Celal Bayar 'da gelmişler ve bu güzel kurkumu açmışlardır... Memleket Hastanesi'de 935 yılında gayretli hamiyetli birkaç yurttaşın yardımları ile teşkilatına iki güzel pavyon eklemiş hususi muhasebede bu yardımlardan fazla olarak verdiği para ile inşaatı başarmıştır. Beri yandan Doktor Süreyya adlı bir yurt çocuğu, kendi parası, kendi isteği ve kendi gayreti ile bir sağlık yurdu kurmuştur⁴⁵.

Doktor Süreyya tarafından açılmış bulunan Sağlık Yurdu'nda fakir ve yoksullar için parasız bir muayene kısmı ayırmıştır. Yurt, her gün yani cumartesi ve pazardan gayri günler saat 15'ten 16'ya kadar müracaat edecek bütiin hastaları muayene edecek ve bunlara vesayede bulunacaktır. Pazartesi günleri kulak boğaz burun, Salı günleri iç hastalıklar, Çarşamba günleri hastalıklar, Perşembe günleri doğum ve kadın hastalıkları, Cuma günleri sinir ve akıl hastalıkları muayene edilecektir⁴⁶.

Şehirde bulunan sağlık kurumlarına bir yenisi daha eklenmiş ve dispanser açılmıştır. Halkevi Köycüler kolunun Çiftelerde açacağı Dispansere ait hazırlıklar tamamlanmıştır. Bu hususta sıtma mücadele reisi Talat ile köycüler kolu başkanı

44. *Sakarya Gazetesi*, "Memleket Hastanesi Eski Binası", 17 Nisan 1936, S. 519, s. 1.

45. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "Sağlık Durumu", 30 Ağustos 1935, S. 29-30, s. 237.
(Bknz. EK 24-26)

46. *Sakarya Gazetesi*, "Yeni ve Parasız Bir Muayene Evi", 4 Birinci Kanun 1936, S. 552, s. 2.

Numan Kır a ve Kadri büyük bir faaliyet sarf etmektedir. Bu dispanserden ayrı olarak her köy gezisinde de sağlık tetkikler muayene ve tedaviler yapılması için tertipler alınmıştır.

Eskişehir'deki bulaşıcı hastalıklar oldukça büyük bir sıkıntıdır. Koruyucu sağlık konusunda çalışmalar yapılmıştır. Böylece salgın hastalıkların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Alınan  nlemler şöyledir: *935 yılında 180 bin nüfuslu Eskişehir'de 309 önemli ve korkulu hastalık olmuş bunlardan da 86 kişi ölmüştür. Yani salgın öldürücü veya sakat bırakan hastalıklar nüfusa göre şehirde yüzde altı nispetindedir.  l me gelince hastalıklara tutuluşa göre ölüm nispeti de bölgede yüzde 3'd r.*

Koruyucu ve önleyici sağlık hizmetleri konusunda Eskişehir sağlık kurumlarının çalışmalarına baktığımızda şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: 1935 yılı içinde il içinde 935 eşya temizlenmesi olmuş, 6688 iek, 1162 Tifo, 532 Menengokok aşısı yapılmıştır. Bunlar arasında Eskişehir şarbaylığında sağlık bakımından ödevlerini bilerek uray doktoru ile 831 esnafı muayene ettirdiği, yiyecek içecek maddeler için 605 esnafı sağlık bakımından 700 defa muayene ettirmiş, 436 eczaneye para ve 649 bakımsıza yiyecek içecek vermiřtir⁴⁷.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Eskişehir'de birçok bataklık bulunmaktaydı bu durum sivrisineklerin oluşup çoğalmasına ve sıtma mikrobunu insanlara bulaştırmasına neden oluyordu. Bataklık kurutma çalışmalarının yanı sıra şehirde 1929 yılı sonlarında *Sıtma Mücadele Teşkilatı kurulmuştur. Teşkilat ilk defa olarak Eskişehir merkezi kazası ile Seyitgazi, Mihaliık kazalarında 112 köyde faaliyete geçmiştir. Mücadele sahası 1930 senesinde genişletilmiş Sivrihisar 'da da bir şube açılmış, bu suretle de üzerinde çalışılan köy adedi 218'i bulmuştur... Mücadele ve islah ameliyesi bilhassa Sakarya, Porsuk, Sakarya ve Porsuk Sarısuları, Başkurt suyu, Demirci Deresi ve diğer k ek suların yayıldıkları sahada tekas f etmektedir. Hekimler tarafından usulen senede iki defa muayene yapılmıřtır⁴⁸.*

47. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "Sağlık Durumu", 30 Ağustos 1935, S. 29-30, s. 239.

48. *Cumhuriyet'in 15. Yılında Eskişehir*, a.g.y., s. 128. (Bknz. EK 10-11)

Eskişehir’de var olan bulaşıcı hastalıklardan birisi de Kızıl hastalığıdır. Şehirde 1930 senesinde zuhur eden Kızıl salgınında Avrupa’nın henüz bazı memleketlerinde tatbik olunan Kızıl Aşısı vekaletten bilhassa gönderilen mütehasası delaleti ile 269 çocuğa birer hafta ara ile birinci, ikinci, üçüncü aşı tatbik edilmiş ve salgının önüne geçilmiştir.

Eskiden aşı ve serum mubayaası yüzünden binlerce liramız Avrupa’ya akıp gitmekte iken inkılabın feyzi sayesinde Ankara’da her bir konforu haiz inşa edilen Hıfzıssıhha Müessesesi’nde her türlü aşı ve serumlar taze, saf ve müessir olarak ihzar edilmekte, vaka zuhur etsin etmesin vatanın her köşesine ihtiyaten sevk olunmakta ve sıhhat müdürlüklerinde vakti geçenleri değiştirmek suretiyle mevcut bulundurulmaları kati mecburiyet tahtında tutulmalıdır.

Eskişehir merkezinde evvelce Himayei Etfal cemiyeti tarafından doğrudan doğruya bilahere halkevleri içtimai yardım şubesiyle müştereken idare olunan muayene ve tedavi evinde son altı sene zarfında 2779 çocuk ve 16762 kahil muayene ve tedavi edilmiş meccanen verilen edviye esmanı 227660 kuruşa baliğ olmuştur.

Memleket Hastanesi’ne dokuz sene zarfında yatırılarak tedavi edilen hasta: 7523, Ameliyat yapılan: 2357, Polikliniğe müracaat ederek muayene ve tedavi edilen: 13165. Görülüyor ki elli yataklı, iki doktorlu hastanemiz hacim ve cürmünden pek fazla faaliyet ibraz etmiş, nice dermandegane müşfik ve rehakar eliyle şifa erıştirmiştir. Frengi tesiriyle çocuğu olup ölen, zürriyeti kesilen, dudağı, burnu dökülen, damağı delinen, mülevves, müteaffin yaralardan vücutları delik deşik kalan malul kalmadı. Hastaneler, dispanserler, bilumum sıhhi teşkilat ve memur etibba umumi hıfzıssıhha kanunu mubibince emrazı zühreviyenin her nevi ile mücadele ve tedavisini meccanen icraya mecbur tutuldu. Bu gün yalnız merkez kazasında 600 frengili tedavi altında bulunmaktadır. 309 maddeyi ihtiva eden umumi hıfzıssıhha kanununun memlekette temin edeceği İmran, medeniyet, sıhhat, ictimayi ihtiyaç hususlarını beyan etmek mümkün olmadığından her münevver vatandaşa bu kanunu mütala etmeleri candan tavsiye ederim.

Çocuklarımızı şiş karın, değnek bacak, kemik yüz, batık göz vasfı ile ucube haline koyan, gençlerimizi sarartıp solduran, cılız, çelimsiz, kuvvetsiz yerlere seren ziraat ve ticaretimize tahsis edilen elleri kıran, sefalete mahkum eyleyen ve en nihayet veremin yed-i kahrına terk eden mihraki ve beldi bir hastalık olmak hasabiyle en bariz vasfı bulunduğu yere münhasır sıtmaya karşı taraf, taraf mücadele teşkilatı yapılmış ve bu uğurda büyük yekunlara baliğ masraf ihtiyariyle bu marazi meşumun hayliden hayliye önüne geçilmiş vatana hastaliksız, gürbüz, faal vatandaş kazandırmıştır⁴⁹.

Cumhuriyetle birlikte Eskişehir, kısa zamanda hem devlet eliyle yapılan yardımlar hem de hayırseverlerin desteğiyle gelişmiştir. Şehirde toplumun çeşitli sorunlarına eğilecek olan bazı cemiyetler kurulmuş ve böylece sosyal yardımlaşma kurumsallaşmıştır. Bunlar, Fakirlere Yardım Cemiyeti, Kızılay Kurumu, Çocuk Esirgeme Derneği'dir. Cemiyetlerin şehirdeki çalışmaları aşağıda verilmiştir.

Ekonomik güçlükler sebebiyle ihtiyaçlarını karşılayamayanların imdadına yetişen, Fakirlere Yardım Cemiyeti'dir. *Bu cemiyet Eskişehirli kadınlar tarafından ihtiyaç sahiplerine yardım amacıyla kurulmuştur. Cemiyet bünyesinde dokumacılık ve fakirlere yardım yapılır⁵⁰. Cemiyette görev alan kadınlar, kimsesiz, bakımsız ve yoksul altmış genç kızı kurum çatısı altına almış ve ihtiyaçlarını karşılamıştır. Şeker Bayramı'nda bu kızlara iskarpin ve lastik vermişle, Kurban Bayramı'nda da birer önlük ve yaka hediye etmişler, kış ortasında birer yün eldiven ve yün terlik dağıtmıştır. Ölen bir lise talebesinin ailesine yirmi lira veren kurum hiç durmadan çalışmış ve gelirini de yalnız sinema hâsılatı ile üye aidatından temin etmiştir. Kurum okutmakta ve yetiştirmekte olduğu talebelerin gıdalarını düşünerek bunlara yiyecek verdiği gibi Doktor Cemal, Abdullah ve Fazılın yardımlarını da elde ederek hastaların diş, iç ve göz muayenelerini parasız yaptırmış, ilaçlarını almıştır⁵¹.*

Bir diğer yardım kuruluşu ise Kızılay'dır. *Kızılay, savaş alanında yaralanan ya da hastalanan askerlere hiçbir ayırım gözetmeksizin yardım etmek arzusundan*

49. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "Sihhi Görünüşümüz Aydınlıktır", 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 218.

50. *Sakarya Gazetesi*, "Fakirlere Yardım Cemiyeti", 3 Nisan 1936, S. 517, s. 1.

51. *Sakarya Gazetesi*, "Yoksullara Yardım Kadınlar Kurumu", 27 Mart 1936, S. 516, s. 2.

doğmuştur. 11 Haziran 1868 tarihinde “Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti” adıyla kurulan Kızılay, 1877’de Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 1923’te Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 1935’te Türkiye Kızılay Cemiyeti ve 1947’de ise Türkiye Kızılay Derneği adını almıştır⁵².

Kızılay’ın Eskişehir’de 1935 yılı içinde yoksul köylülere parasız ilaç dağıtılmış, yoksul kadınlara doğum hastalıklarını ve yoksul kadın ve çocukların dişlerini tedavi ettirmek için iki doktor temin eylemiş ve bu iki arkadaş değerli hizmetler yapmışlardır. Yoksul ailelere un, yağ, et ve şeker verilmiştir. Halka bu yardımları yapan Kızılay gelirini arttırmak için de her çevreye başvurmaktan geri kalmamış, tertip ettiği Kızılay Haftası şarda sosyal bir hadise olacak derecede ilgiler uyandırmış verimler vermiştir. Gelirinin ancak az bir nispetini burada sarf edebilmek salahiyetinde olan bu kurum Cumhuriyet Bayramı’nda giydirilen yavrulara da yüz lira tahsis eylemiştir. Bu kurumda dikkati çeken bir nokta kurum idare heyetinde sevgin Türk anne ve kız kardeşlerinin önemli bir yer tutmuş olmalarıdır⁵³.

Eskişehir’de de önemli faaliyetler yürütmüş olan bir diğer yardımlaşma kuruluşu ise Çocuk Esirgeme Derneğidir. 6 Mart 1917 tarihinde kurulan dernek, yardıma ve korunmaya muhtaç çocuklara bakım, sağlık, eğitim gibi hizmetleri veren bir kurum olarak vücuda getirilmiştir⁵⁴. Eskişehir merkez heyeti on kişi olan dernek şehirde şimdiye kadar 4158 çocuğa yardım etmiştir. Yardım gören çocuklardan ikisine yeni elbiseler giydirilmiş, 4064 çocuğun diş bakımları yapıp sağıtılmış, ilaçlar verilmiştir. 92 çocuk ailesine ve çocukların kendisine para ve yiyecek verilmiştir⁵⁵.

Cumhuriyetin on ikinci yıldönümü münasebetiyle Halkevi Sosyal yardım kolu ile Çocuk Esirgeme Derneği, Kızılay ve Gençlik Kurumu birleşerek yüzden fazla yoksul çocuğa giyecek elbise ve ayakkabı alınmasına karar verilmiştir. Dört kurum

52. Kızılay (Çevrimiçi), <http://www.kizilay.org.tr/kurumsal/sayfa.php?t=-Kurumsal-Tarihcemiz>, 14 Nisan 2013.

53. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, “Kızılay Kurumu”, 29 Ekim 1935, S. 30-32, s. 232.

54. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (Çevrimiçi), <http://www.cocukhizmetleri.gov.tr/tr/html/10517/Tarihce>, 14 Nisan 2013.

55. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, “Çocuk Esirgeme Derneği”, 29 Ekim 1935, S.30-32, s.232.

*bu işin yapılmasını kültür direktörlüğüne havale etmişlerdir*⁵⁶.

Sağlıklı bireyler yetişmesi için bir ön şart olan spor özellikle Cumhuriyetle birlikte daha da önem kazanmıştır. *Eskişehir’de ilk spor faaliyetleri Kemalettin Sami Paşa tarafından başlatılmış, kurulan İdman Cemiyeti’nin genel kuruluna Ali Çalık Eskişehir delegesi olarak gönderilmiştir. Beden terbiyesi Teşkilatına bağlı olarak Eskişehir Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü 1923’te faaliyete geçmiştir*⁵⁷.

*Futbol 1921’de Kemalettin Sami Paşa’nın İdmanyurdu Kulübü ile başlar, Türkgücü, Türkışığı, Tayyare Alayı, Demirspor ilk kulüplerdir*⁵⁸. Futbol alanında kuruluşu 1930 yılına rastlayan Demirspor, Eskişehir spor tarihi açısından önemli başarılar imza atmıştır. Bunlardan en önemlisi; *Kuruluşunun 10. Yılında 1939-1940 futbol sezonunda final maçında 19 Mayıs Stadı’nda karşılaştığı Fenerbahçe’yi ikinci maçta 3-1 yenerek Eskişehir Anadolu Kulüpleri içinde ilk Türkiye Şampiyonu oluştur*⁵⁹.

Demirspor’un karşılaşmaları hakkında Sakarya Gazetesi bilgiler vermektedir, bunlardan birkaç örnek şöyledir: *Adana’da muvaffakiyetli maçlar yaparak dönen şehrimiz Demirspor takımı bu defa İzmir’de İzmir’lilerin daveti üzerine iki maç yapmak üzere 21-4-936 akşamı İzmir’e hareket etmiştir. Orta Anadolu şampiyonu olan Eskişehir Demirspor futbol takımı ile Ege şampiyonu olan Altınordu ve Altay futbol takımının yapacakları müsabakaların pek heyecanlı olacağı muhakkaktır*⁶⁰. Lig maçlarına devam edilmiş Demirsporla Türk Gücü arasındaki oyun her iki takımın akınları arasında devam etmiş fakat ikinci devrede Demirspor 1-2 galip bir vaziyette iken Türk Gücünün sahadan çekilmesiyle neticelenmiştir. *Mamafi sahadan Türk Gücümü çekildi yoksa hakemi oyunu tadil etti bu cihette biraz meşkük kalmıştır. Bu hususta futbol heyeti bir karar verecek lüzum görürse maçı tekrarlatacaktır*⁶¹.

56. *Sakarya Gazetesi*, “Yoksul Çocuklar Giydirilecek”, 3 Nisan 1936, S. 517, s. 1.

57. Selahattin Önder, a.g.e., s. 90.

58. Selahattin Önder, a.g.e., s. 91.

59. Eskişehir Demirspor (Çevrimiçi), <http://eskisehirdemirspor.com/cat.aspx?cid=544&id=551>
12 Temmuz 2012.

60. *Sakarya Gazetesi*, “Demirspor”, 24 Nisan 1936, S.520, s.1.

61. *Sakarya Gazetesi*, “Lig Maçları”, 8 Mayıs 1936, S.522, s.2.

Eskişehir'in spor tarihinde önemli bir şube de Türklerin ata sporu olan güreştir. Güreş sporu hakkında yine Sakarya Gazetesi bilgiler vermektedir, buna göre: Şehirlerarası güreşler yapılması maksadıyla Eskişehir güreşçileri 26 Temmuz 1935'te seçme müsabakaları için *Ankara'ya gitmiş, burada Balıkesir ve Bursa takımlarını yenmiştir*⁶². Dinarlı Mehmet pehlivan Eskişehir Hava Kurumu'na gelerek güreş yapılması konusunda teklifte bulunmuş ve teklifi kabul edilerek Yağcılar Parkı'nda bir güreş müsabakası tertip edilmiştir. Ancak Dinarlı Mehmet Pehlivan hastalandığı için, geleceğini duyuran Cemal ve Mustafa Pehlivanlar ise müsabakaya katılamamışlardır. *Bunun üzerine iki binden fazla seyircinin karşısında İzmirli Hüseyinle Şahin ve Eskişehirli Mülayimle de Afyonlu Süleyman tutuşmuşlardır. İzmirli Hüseyin kısa bir zaman içinde Şahini yenmiş Mülayimle Süleyman güreşi ise bir saatten fazla sürmüştür. Gerek Mülayim gerekse Süleyman kuvvet bakımından müsavi denecek bir vaziyette olduklarından bir türlü yenilememişlerdir*⁶³.

Spor geçmişi açısından şehirde dikkat çeken bir başka dal ise su sporlarıdır. *Eskişehirli gençler birleşerek su sporları kulübü açmaya karar vermiştir. Kulüpte yüzücülük ve kürekçilik sporlarına ehemmiyet verilecek İstanbul'dan Kik getirilecektir. Şimdiki vaziyette Porsukta işleyen 4 büyük sandalı kulüb angaje etmiştir*⁶⁴. *On dokuz Mayıs münasebetiyle daha önce kurulmuş olan su kulübünün açılma töreni su boyundaki parklarında yapılmıştır. Bu törene ilbay Talat Öncel, Parti ve belediye başkanları daha birçok zevat gelmiştir. Öğreten Ömer tarafından verilen bir söylevden sonra Talat Öncel kulübün sandalındaki kurdeleyi kesmiş ve gençler parktaki sandalları alarak suya götürmüşler ve sandallarla bir geçit resmi yapmışlardır. Bu kulübün şimdilik yirmi beş azası vardır. Gençler bu kulüpte yüzme ve kürek sporları yapacaklardır*⁶⁵.

Eskişehir'de yapılan spor faaliyetlerinin içinde koşu dalı da vardır. Bu konu hakkında gazeteye düşen bilgi şu şekildedir: *Spor bölgesi atletizm ajanlığı tarafından bu hafta Halkevi'nden Odunpazarı'na ve oradan da istasyona gidip gelmek üzere bir*

62. *Sakarya Gazetesi*, "Güreşçilerimiz Ankara'ya Gidiyorlar", 19 Temmuz 1935, S. 481, s. 2.

63. *Sakarya Gazetesi*, "Pehlivan Güreşleri Eksikli ve Tatsız Oldu", 10 Temmuz 1936, S. 531, s. 1.

64. *Sakarya Gazetesi*, "Su Sporları Kulübü", 24 Nisan 1936, S. 520, s. 2.

65. *Sakarya Gazetesi*, "Su Kulübü", 22 Mayıs 1936, S. 524, s. 1.

sokak koşusu tertip edilmiştir. Koşuya öğle üzeri başlanmış ve muntazam bir şekilde başarılmıştır. Neticede İdmanyurdu'ndan Muzaffer birinci, Tayyareden Ahmet ikinci, Türkgücünden İbrahim üçüncü gelmişlerdir. Birinciye madalya kulübüne de bir kupa, ikinci ve üçüncüye de birer madalya verilecektir⁶⁶.

Eskişehir'de atıcılık ve atletizm 1932'de başlamış, eskirim ise 1936'da Halkevi içerisinde başlamış olan bir spor dalıdır⁶⁷.

Spor geçmişi oldukça köklü olan Eskişehir, bölge halkının da katkısı ve çalışmalarıyla sporunu geliştirmiş ve bu gün halen başarılarından söz ettirmektedir.

2.4. Eskişehir'de Bayındırlık ve İmar Faaliyetleri

Eskişehir belediyesi savaşlar yüzünden harap olan şehri Cumhuriyetle birlikte yeniden imar etme işine başlamıştır. Yapılan çalışmalar arasında yol, köprü, kaldırım inşaatı, bataklık kurutmaları, park ve bahçe düzenlemeleri bulunmaktadır. Ayrıca şehrin içme suyuna kavuşması sağlanmış, elektrik şirketine ortak olunarak şehrin enerji ihtiyacı karşılanmıştır.

Cumhuriyet döneminde belediyenin yaptığı faaliyetler arasında hem bayındırlık hem sağlık konusunda en mühim çalışmalardan biri bataklık kurutmalarıdır. İçerisinde pek çok bataklık alan bulunan şehirde kurutma işleri ilk sırada yapılmıştır. Bataklık kurutmaları ile ilgili *mücadele mıntikasındaki belli başlı bataklıklar şunlardır; Çifteler nahiyesi civarında Kurdin, Kumarcı Adası bataklıkları ile 20 kilometre imtidadında Alikan bataklıkları, Porsuk vadisinde Beylikahır gölleri ile müteferrik göller, şehir civarında ve İnönü Sarısuğu üzerinde Sazova ve Sakarya Sarısuğu üzerinde diğer mütefrrik bataklıklar*⁶⁸. Verilen bilgiye göre Kurdini ve Kumarcı Adası bataklıklarından 1200 hektarlık bir arazi ile 300 hektar genişlikteki

66. *Sakarya Gazetesi*, "Sokak Koşusu", 6 İkinci Teşrin 1936, S.548, s.2.

67. Selahattin Önder, a.g.e., s. 90.

68. *Cumhuriyet'in 15. Yılında Eskişehir*, a.g.y., s. 130. (Bknz. Ek 9)

Beylikahır Gölü’de kurutulmuştur. Buna ilaveten 20 kilometre uzunluğundaki Alikan bataklığı da kurutulmaya başlanmış ve bu yoldaki hedef 1938 yılı itibariyle 7000 hektar olarak öngörülmüştür.

Eskişehir’de 1929 da hali faaliyete geçen Sıtma Mücadele Teşkilatı sayesinde sıtmanın Eskişehir ve havalisinde tersyana, tropika, kuvartana, muhtelit ve cinsi malum olmıyan nevileri bulunduğu tahakkuk tedavi tehaffuz, hem tedavi hem tehaffuz noktasından mesai azime ibzal edilmekte bulunmuştur. Porsuk, Sakarya, Sarısu vadisi, Sakaryabaşı, Göktepe, Vaysalsuyu, Alikan bataklığı, Demirci deresi, Karakamış bataklığı civarında bulunan köyler ile Söğüt, Emirdağ, Beypazarı, Bilecik kazalarının sıtmalı mücavir köylerinde bir reis, bir şef, dört tabip, 23 küçük sıhhat memurunu ihtiva eden büyük bir teşkilat mesaisine devam etmektedir. Teşkilat yalnız 1932 senesinde:

Yüzde sekizi müsbet zuhur eden 43620 kan muayenesi

Bilimum sıtmalı köyler ahalisinin yeğan yeğan muayenesi

43 ton mazot sarfi

230 kilo Paris yeşili sarfi

220 ‘‘ Konprime kinin tevzii

108 ‘‘ Ampul ‘‘ ‘‘

58 ‘‘ Ökünün tevzii

165 ‘‘ Çikolatalı kinin tevzi

Vasi miktarda arazi ıslahı

Suretiyle mesaisini tetviç eylemiş, tatbik edilen arazi ıslahı ve tedavi sayesinde birçok köylerde kanda müspet vaka zuhur etmemiştir⁶⁹. Aziziye Pınarbaşı suyunun teşkil ettiği bataklığın kanal derunine alınarak arazinin ıslah edildiğini gösteren fotoğraftır. Kanalın tulu 3500 metre, genişliği 3 metre, derinliği vasati 70 santimetredir.

Islah edilen bataklığa numune: Kumarcı kanalı 20000 dönüm araziye su altından kurtarmıştır. 5 kilometre tul, 4 metre arz, vasati 1 metre genişliktedir. Kurtardığı köyler: Sait Halim Paşa, Abbas Halim Paşa, Mamure, Belpınarı,

69. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, “Sihhi Görünüşümüz Aydınlıktır”, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 218.

*Eminekin, Kör Hasan, Çifteler. Evvelce bu köylerde sıtmalî yüzde seksen, doksan iken halen yüzde onu geçmemektedir*⁷⁰.

*Gerenli, Kör Hasan Kanalı: 2400 tul, 5 metre arz, vasatî 1,20 santim derinliğindedir. 10000 dönümlük araziyi su altından, Kör Hasan, Gerenli, Amak yaralı köylerini sıtmanın kahrından kurtarmıştır. Osmaniye, Karakamış, Bağcıçek, İnönü, Yaralı, Türkmenceciye, Sarıköy kanalları da binlerce dönümlük araziyi ıslah etmiş, civarında bulunan köyleri sıtmanın savletinden kurtarmıştır*⁷¹.

1935 senesinde Sazova bataklığı Çukurhisar ile Eskişehir arasında ve İstanbul demiryolu ile İnönü şosası ortasında geniş, dört bin dönümlük bir sahadır. Yapılan projeye nazaran bu yıl Eskişehir'den Mollaoğlu'na kadar beş kilo metrolük kısmı kurtulacak ve on metro genişliğinde 2-3,5 metro derinliğinde bir kanal açılarak, sarı su, bu kanal vasıtasıyla Defterdar değirmeni üstünden Porsuk'a akıtılmıştır⁷². Sıhhiye ve içtimai muavenet vekâleti sıtma mücadelesi mühendislerinden Abdullah Bey bu hafta içinde şehrimize gelmiş Eskişehir'in aylardan beri en mühim ve özlü bir halini alan sarı su mecrası Sazova bataklığının kurutulması için lazım gelen projeyi hazırlamaya başlamıştır⁷³.

Bayındırlık hizmetlerinde değinilmesi gereken bir nokta da itfaiye teşkilatıdır. Eskişehir'de itfaiye 1923'te kurulmuştur ve bir yıl kadar emme basma tulumbarlarla çalışmıştır. 1928'de Odunpazarı'nda meydana gelen yangında büyük zarar üzerine motorize hale getirilmeye başlayan teşkilat, Hava Kuvvetleri, TCDD, şeker Fabrikası ile de işbirliği yaparak şehrin yangın vb. tehlikelerine karşı kendini güçlendirmiştir⁷⁴.

Eskişehir'de bayındırlık faaliyetleriyle bağlantılı olarak değinilmesi gereken bir diğer başlık ise imar faaliyetleridir. Bu faaliyetlere belediyenin yaptıkları arasında, eğitim bölümünde okul binaları hakkında ve kara yolları konusunda yapılan

70. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "Kurtarılan Köyler", 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 220.
(Bknz. Ek 24)

71. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "Gerenli-Kör Hasan Kanalı", 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 222.

72. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "Bataklık Kurutmaları", 30 Ağustos 1935, S.29-30, s.240.

73. *Sakarya Gazetesi*, "Sıtma Mücadelesi", 2 Birinci Teşrin 1934, S. 442, s. 1.

(Bknz. Ek 25-26-27)

74. Selahattin Önder, a.g.e., s. 68.

yol ve köprülere değinildiğinden burada yalnızca kaynaklarda hakkında bilgiye ulaşabildiğimiz belli başlı birkaç yapıya değindik. *Eskişehir belediyesi şehircilik konusunda büyük çabalar harcamaktaydı. Milli hareket, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin başlayıp bitiremediği işleri üzerine almıştı. Eskişehir'deki büyük okullar, müze, kütüphane en acil ihtiyaçların gerçekçi bir anlayışla ele alındığını göstermektedir. Bir rasathane yapılmasına başlanmıştır*⁷⁵. 29 Birinci Teşrin 1923'den 1938 onuncu aya kadar şehirde bir yıl vasati 500 bina inşa edilmiştir ki; yekunu 7.500'dür. bunların içinde dükkan, mağaza, otel, han, kahve, garaj, ev vardır. Yeni olarak Porsuk, Tan, Bozan, Yeni Eskişehirpalas adlı oteller inşaatı, Yıldız Yolcu Konağı, Bursa, Sakarya, Safa, Kayseri, Sesat adlarıyla 7 otel, 20 han açılmıştır. Hususi idare 3'ü eşhas, 4 sinema açılmıştır⁷⁶.

Bir diğer imar faaliyeti ise 1874'te Kurşunlu Külliyesi içine kurulmuş olan kütüphanenin savaşlar sonucu yağma edilmesi sebebiyle 1926'da Eskişehir Valisi Cemil Bey, Muhasebe-yi Hususiye emrinde Halk Kütüphanesi'nin kurulmasını temin etmiştir⁷⁷. Eskişehir'de Cumhuriyet döneminde inşa edilen diğer yapılar Doğumevi, Atatürk Lisesi, Ziraat Bankası, eski Belediye binasıdır. Bu yapılar hakkında bilgi ilgili bölümlerde ayrıntılı olarak verilmiştir. İmar faaliyetleri içinde göçmenlerin şehre gelmesiyle başlayan yeni mahalle oluşumları da vardır. Bu konu da göçmenlere ayrılan bölümde işlenmiştir.

2.5. Laçın Maden Suyu

Su kaynakları bakımından zengin olan Eskişehir'de çıkan bir diğer su kaynağı ise mineral oranı yüksek olan Laçın Maden Suyudur. *Laçın Maden Suyu imtiyazı (İşletim hakkı), 30 Haziran 1329 / 13 Temmuz 1913 tarihli fermanla Kuyucaklı Hafız Mehmed Emin'e (Karakeçili Aşireti Reisi) 60 yıllık bir süreyle verilmiştir. 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine tam olarak işletilememiş ve bu arada vergileri de ödenmemiştir. Dünya Savaşı'nın yenilgi ile sona ermesinden sonra*

75. Berthe Georges Gaulis, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, çev. Cenap Yazansoy, Rado Yayınları, İstanbul, 1981, s. 95.

76. Selahattin Önder, a.g.e., s. 66.

77. Selahattin Önder, a.g.e., s. 92.

Anadolu'da başlayan milli mücadelede Karakeçili aşireti reisinin oluşturduğu kuvvetlerle Kuvayı Milliye'den yana tavır alması maden suyunun işletilmesini aksatmıştır.

Cumhuriyet dönemi ile birlikte yapılan yasal düzenlemelerle o ana kadar ödenmemiş vergilerin tahsili yoluna gidilmiştir. O zamanki İktisat Vekaleti, Maadin Vekaleti, Eskişehir Valiliği ve Defterdarlığı arasında yoğun yazışmalar yapılmıştır. 23 Mart 1926 tarihinde Eskişehir Kuyucak Karyesinde ikamet eden Hacı Bekir Beyzade Mehmed Emin, Eskişehir Vilayetine bir dilekçe gönderip, maden suyunun vergilerinin ödeneceğini beyan ederek, kendisine 5.000 şişelik "İmrariye Tezkiresi" (1902 tarihli Maden Kanunu'na göre İmrariye, Devlet Hakkı ödenerek üretilen madenin nakil ve satış müsaadesi. İmrariye ödenince imrariye tezkeresi alınmasına hak kazanılır. Bu durumda imrariye tezkeresi alınmadan maden sahasından çıkartılan (nakledilen) maden kaçak sayılır; imrariye 1,5 misli tahsil edilir ve hakim takdirine göre de ceza verilir.) verilmesini istemiştir. Konu Hüdavendigâr Maden Memuruna havale edilmiştir. Maden memuru da geçmiş dönemdeki borçlarının İmrariye Tezkiresi verilmesine engel olup olmadığını Maadin Vekaletinden 28 Mart 1926 tarihli yazıyla sormuştur.

Eski vergiler işletme hakkını elinde bulunduran Hafız Emin Efendi'ye uzun süre sıkıntı yaratmıştır. 1930 tarihinde Eskişehir Valiliğinden İktisat vekaletine gönderilen yazı Maden Suyunun bulunduğu konum ve işletilememe nedenlerini net olarak ortaya koymuştur.

" 9/10. 4. 930 tarihli yazı: Laçın köyünde kain ve imtiyazı Hafız Emin Efendi uhdesinde bulunan maden suyunun şimdiye kadar işletilmediği esbabı; su membainin uzak bir mevkide bulunmasından, araba ve otomobille nakliyat icrası mümkün olmadığı yapılan tahkikat neticesi anlaşılmalı ve mumaileyhden (adı geçen kişiden) buna dair alınan rapor leffen takdim kılınmıştır."

Hafız Emin'in vefatı üzerine işletme hakkı varisleri Halime Özdamar, Döne Ersoy, Mehmet Özdamar, Elife Özçimen ve Rahime Karacaşehir'e intikal etmiştir. Ancak bu kişilerinde vergileri ödeyememesi ve Maden Suyunu işletememesi üzerine, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın 3. 11. 1970 tarih ve GMD.686-II

35375/60085 sayılı yazısı üzerine, 6309 sayılı kanununun 158, maddesi gereğince 4268 sayılı kanununun 25. maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 16.11.1970 tarihinde MİMAŞ Mühendislik İnşaat ve Madencilik Şirketi uhdesine devredilmiştir. Bu tarihten sonra kendine özgü kahverengi şişesiyle işletilmeye başlanan Laçın maden suyu özellikle kaynağının bulunduğu yöre ve çevresinde sevilerek tüketilmiştir*.

2.6. Eskişehir İçme Suyuna Kavuşuyor (Kalabak (Kaplanlı) Suyu)

Eskişehir su kaynakları bakımından oldukça zengin bir coğrafyadır. Bölgenin açığından geçen su kaynakları olduğu gibi yeraltı suları bakımından da üzerinde yaşayanlara hiçbir zaman su sıkıntısı çektirmemiştir. Fakat içme suyu anlamında içimi rahat, yani sertlik derecesi içmeye müsait bir suyu uzun müddet bulunmamıştır. Su ihtiyacını halk, yeraltından çıkan ve kaplıca suyu olarak kullanılan bir çeşit kaynak suyundan karşılamıştır. Ancak bu suyun sıcaklık derecesi oldukça yüksektir ve soğutularak içmeye müsaittir. Bunun haricinde kaynak suyunun içimi oldukça sert olduğundan rahat bir tüketimi yoktur ve diş çürümeleri, böbrek rahatsızlıklarına sebebiyet verebilmektedir.

Bayındırlık işlerine önem veren Cumhuriyet hükümeti şehirlerin su sorununu da dikkate almış ve Atatürk, Eskişehir ziyaretinde bölgenin bu sıkıntısıyla yakından ilgilenmiştir. Atatürk, Belediye Başkanı Kamil Kaplanlı'ya şehre bir dahaki gelişinde yörenin içme suyu sıkıntısının çözülmüş olduğunu görmek istediğini söylemiştir. Bunun üzerine öncelikle Kaplanlı Suyu'nun geçirileceği güzergâh belirlenip yollar açılmıştır. *Eskişehir Bankası bu iş için bir kısım memurlarını su kaynaklarına gönderdiği gibi Beyker Şirketi'nin mühendisleri de gelerek işe başlamışlardır*⁷⁸. İlk başta dört memba kazılmış ve suların sızdığı ana yerler bulunmuştur. Müteahhit tarafından tanzim ettirilen projeler esas itibarıyla kabul ettirilmiştir⁷⁹. Şarın üstünde yapılacak büyük su deposunun hafriyatı bitmiş ve membalara kadar uzanacak

* Zafer Koylu, *Laçın Maden Suyu Tarihi Araştırması*, (Bknz. EK 12-13-14)

78. *Sakarya Gazetesi*, "Kaplanlı Suyu", 6 Haziran 1935, S. 476, s. 1. (Bknz. EK 12)

79. *Sakarya Gazetesi*, "Kalabak Suyu", 11 Temmuz 1935, S. 480, s. 1.

suyollarının hafriyatında muhtelif kısımlardan başlanmış ve hafriyat oldukça ilerlemiş, on beş gün içinde borular döşenmiştir⁸⁰.

İyi bir içme suyuna kavuşan halk Pazar günü büyük şenlikler yapmıştır. Yillardan hatta asırlardan beri Eskişehir'in en büyük derdi susuzluktu. Ortasından sıcak su çıkan, Porsuk geçen ve daha birçok çeşmeleri de bulunan şarın içilebilecek evsafa bir damla suyu yoktu... Atatürk'ün şarı şereflendirdiği vakit büyük bir isabetle verdikleri emirden sonra kırk beş kilometre uzaklıktaki Kaplanlı suyunun getirilmesin karar verilmiş ve bunun şehre aktarılması Eskişehir Bankası ile Biker şirketine ihale edilmiştir. Nihayet geçen Pazar günü -2 Şubat 1936- kaplanlı suyunun şehir kenarına geldiği duyurulmuştur. Bütün halk birdenbire coşup taşmıştır. Bu şehrin sağlığını müjdeleyen bir sonuçtur. Biran içinde suyun başı dolmuş, davul zurnalar gelmiş, kurbanlar kesilmiş, zeybek oyunları oynanmıştır. Bu şenlik bu bayram o gün akşama kadar sürmüştür⁸¹. Suyun şehre getirilmesi sırasında ve sonrasında Atatürk'e gösterilen minnet duygularına, Paşa bir teşekkür telgrafıyla cevap vermiştir⁸².

Atatürk, Eskişehir'i ziyaretinde önce Korkomutanlığa gittikten sonra Belediye, Vilayet, Partiyi ziyaret etmiş, şehir planı ve abide ile Kaplanlı Suyu hakkındaki izahatı dinlemiştir⁸³.

80. Sakarya Gazetesi, "İlbayımız Su Membalarında", 23 Ağustos 1935, S. 486, s. 1.

81. Sakarya Gazetesi, "Eskişehir'in Su Bayramı", 7 Şubat 1936, S. 510, s. 1.

82. Atatürk'ün Bütün Eserleri, C: XXVIII, s. 175.

KAPLANLI SUYUNUN ŞEHRE GETİRİLMESİ DOLAYISIYLA

ESKİŞEHİR ŞARBAYI KAMİL TOPÇU'YA

(17 Şubat 1936)

Kamil Topçu Eskişehir Şarbayı

Kaplanlı Suyunun şehre getirilmesi münasebetiyle bana karşı gösterilen temiz duygulara teşekkür ederim.

Cumhurbaşkanı K. Atatürk

83. Eskişehir Halkevi Dergisi, "Atatürk'ün Kaplanlı Suyunu Ziyareti", 30 Ağustos 1935,

S. 29-30, s. 500.

Halkın iyi bir içme suyuna kavuşmasının ardından, Kaplanlı suyunda görülen hafif bulanıklığın giderilmesi için belediye bir filtre getirtmiştir. Bu makine ile yapılan tecrübe çok iyi netice vermiş, filtre edilen suyun rengi kadar lezzeti de güzelleşmiştir. Getirilen makine saatte ancak bir metre mik'ap su filtre etmektedir. Bütün şehrin ihtiyacının temini için belediye icap ederse daha başka makinelerde getirecektir. Su Ankara'ya da gönderilmektedir. Ankara'da Kaplanlı suyunu arayanlar ve isteyenler pek çoğalmıştır⁸⁴.

21 Ocak 1938'de Atatürk son defa Eskişehir'e gelir ve *Kendisini karşılayanlarla garda üç saat görüşür. Bu arada daha önce isteği üzerine Eskişehir'e getirilmiş olan Kalabak suyuna Atatürk suyu adının verilmek istendiğini duyunca şöyle der: "Tabiatın vermiş olduğu bir nimetin sahibi olmak isteği ve iddiasında hiçbir zaman olmadım⁸⁵."* Bu sözü üzerine su günümüzde de kullanımda olan Kalabak adında kalır.

29 Temmuz 1936 tarihinde Eskişehir'den treniyle geçen Atatürk, istasyonda halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Hemen su meselesini soran Paşa'ya konu hakkında gerekli açıklamalar yapıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa her eve su verilmesini emretmiştir⁸⁶.

84. *Sakarya Gazetesi*, "Kaplanlı Suyu Filtre Ediliyor", 10 Temmuz 1936, S. 531, s. 1.

85. Albek, a.g.e., s. 206.

ESKİŞEHİR'DE HER EVE SU VERİLMESİ HAKKINDA BELEDİYE BAŞKANINA EMİR
(29 TEMMUZ 1936)

Eskişehir, 29 (akşam) Atatürk Ankara'ya dönmek üzere özel trenle buradan geçmişse de çok hareketli tezahüratla karşılanmıştır.

Atatürk tren burada durduğu esnada Eskişehir'in su meselesiyle meşgul olmuşlar verilen izahatı dinlemişler ve Belediye Reisi'ne her eve su verilmesini emretmişlerdir. Atatürk halkın çok samimi tezahüratı arasında Ankara'ya hareket etmişlerdir.

86. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C: XXVIII, s. 244.

2.7. Eskişehir Hamamları

İnsanoğlunun temel yaşam kaynaklarından olan su Türk ve Dünya kültürlerinde kutsal sayılan, kendisine büyük önem atfedilen tabiatın önemli bir parçasıdır⁸⁷. Arapça'da ısıtmak, sıcak olmak anlamındaki hamm (hamem) kökünden türeyen hamam kelimesinin sözlük anlamı ısıtılan yer olup, yıkanma yeri manasında kullanılır⁸⁸.

Tarih boyunca hem temizlenmek hem de hastalıklarına şifa arayanlar için hamam ve ılıcalar vazgeçilmez bir merkez görevi üstlenmiştir. *Bu günkü Pakistan'da M.Ö. 2500-1500 yıllarına tarihlenen Mohenjo-Daro meydanında hamamalar olduğu ortaya çıkmıştır. Eski Mezopotamya'da Asur hükümdarlarına ait bir yıkanma tesisi bulunmuştur⁸⁹. Bunlar en eski hamam buluntuları olup yıkanma geleneğinin çok köklü olduğunu ve hemen hemen her medeniyette karşımıza çıktığını gösterir. Yıkanmayı ilk kez günlük yaşamın bir parçası haline getirenler Eski Yunanlılar olmuştur. Klasik devirde Yunanlıların deniz ve dere kıyılarında yüzme sporu için özel tesisleri, temizlik için de büyük halk hamamları vardı. Eski Yunan'ın hamam binaları hakkında tek fikir veren Assas Hamamı harabeleridir⁹⁰.*

Eski Türkler sıcak ve ılık su kaynağı bulunmayan yerlerde sıcak dam adlı hamamlar yaptılar. Uygurların ise buhar banyoları vardı⁹¹. Bir kurum yapısı olarak hamam İslam uygarlıklarında yeniden önem kazandı ve en iyi örnekleri Anadolu Selçukluları ve daha sonra Osmanlılarca ortaya kondu⁹².

Yıkanma ihtiyacının karşılanmasının yanında yeraltından çıkan ve genellikle sıcak ya da ılık sevide olan sular şifalı ise bu yerlere ılıca denilmiştir. ılıcalar

87. Kadriye Türkan, "Türk Masallarında Mimari: Hamam ve İşlevleri", *Milli Folklor Dergisi*, 2009 11 (84), s. 162.

88. *İslam Ansiklopedisi*, "Hamam", C: XV, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 402.

89. *İslam Ansiklopedisi*, a.g.m., s. 402.

90. Dilek Türkyılmaz, *Türk Kültüründe Hamam Geleneği ve Eskişehir Hamamları*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Bilimi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2001, s. 3.

91. Türkyılmaz, a.g.e., s. 12.

92. *Anabritannica Ansiklopedisi*, "Hamam", C: XIV, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 367.

hastalıklarına iyi geleceğini düşünenler tarafından da uğranılan yerlerdir. *Tüm kaplıcalar açılma tektoniği ile canlılığını koruyan ve kendini zaman zaman depremlerle gösteren faylar üzerinde yer almaktadır*⁹³.

Hamam geleneği Türklerde oldukça eski dönemlere dayanmasıyla birlikte kadınlar ve erkekler için ayrı hamamlar yapılmıştır. Erkek hamamı, erkekler için ayrılmış özel hamamlardır. Erkekler genellikle kuşluk vakti hamam gittiğinden bu hamamlara kuşluk hamamı da denilir. Temizlenmek için gidilen hamama erkekler ayrıca düğünden önceki Perşembe günü “damat-güveyi hamamı” (güveyi çimme günü) olarak da giderler. Bu günde damat yakını erkekler sabahtan hamam gider, damat evi konuklara yiyecek içecek ikramında bulunulur, sonra da damadın evine geçilir. Bir diğer erkek hamamı ise “asker hamamı”dır. Bu hamamı askere gidecek olanın annesi düzenler, erkeğin yakınları toplanır ve askere gidene “su gibi gidip gelsin” dileğinde bulunulur. Osmanlı döneminde yangın söndürmekle görevli olan tulumbacılar yangını söndürmelerinin ardından hamama giderler ve hamamcı onlardan para almadan yıkanmalarını sağlardı⁹⁴.

Kadınlar için ayrılan hamam ise kadınların temizlenip, güzelleştikleri bir yer olmasının haricinde eş-dost-arkadaşlarıyla görüşüp konuştukları da bir mekan özelliği göstermiştir. Hanımlar, Osmanlı döneminde yıkanmanın haricinde oğullarına kız arayan annelerin de uğrak yerlerinden olmuştur. Kadınlar için bir hamam geleneği olan “gelin hamamı” gelin olacak kızın düğünden önce hazırlanıp eğlendiği, hem kız hem erkek tarafının hanımlarının çağrıldığı bir hamamdır. Gelin hamamının soğukluğunda konuklarını karşılar ve daha sonra konuklara yiyecek-içecek ikramında bulunulur. Bir diğer hamam geleneği ise bebeği olan kadının doğumdan kırk gün sonra yakınlarıyla birlikte gittiği hamamdır ve buna kırk hamamı denir. *Kalabalık bir davetli grubunun eşliğinde gidilen bu hamamda bebeği doğurtan ebe, bebeği ve anneyi yıkadıktan sonra, annenin belini genişçe bir kuşakla sararak, elini*

93. Rifat Bozkurt, “Eskişehir Kaplıcalarının Jeolojik ve Kimyasal Özellikleri”, Eskişehir Kaplıca Turizmi Semineri, İşcan Güzel Sanatlar Ofisi Yayını, Eskişehir, 1999, s. 25.

94. Emine Bilirgen, Feza Çakmut, Selma Delibaş, Deniz Esemeli, Ömür Turfan, *Hamam, Osmanlı’da Yıkanma Geleneği ve Berberlik Zanaatı*, Korpus Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 30.

kırk defa içine batırarak kırkladığı bir tas suyu lohusanın başından aşağı dökerdi. vücuduna bir tas içindeki ördek yumurtası sürülürdü⁹⁵.

Eskiçağlardan beri sıcak sularıyla ünlü Eskişehir’de hamamlar Padişah II. Mahmut tarafından vakfedilmişti. Bu hamamlar halka hayrat olarak terk edilmiş, kadınlara ücretsiz, erkeklere mahsus hamamın ise kiralayanlar tarafından bu hamamların tamir edilmesi karşılığında küçük bir ücretle işletilmelerine izin verilmiştir⁹⁶.

İnönü’nün batısından Beylikahır’ın doğusuna kadar uzanan büyük bir fay çizgisi üzerinde sıcak ve soğuk su kaynakları dizilmiştir. Türk Hava Kurumu’nun uçuş alanı içinde 25 derece sıcaklıkta bol sulu bir kaynak aynı çizgi üzerinde İnönü’nün doğusunda ikinci bir ılıca vardır. Bu kaplıcaların su sıcaklığı 25-55 derece arasında değişiklik gösterir. Eskişehir’deki sıcak suların üstünde yağmsı bir madde bulunduğunu ve halkın bunu toplayarak ilaç olarak kullandığı anlatılmaktadır⁹⁷.

Erler Kaplıcası, Eskişehir’in merkezinde Çarşı semtinde bulunur ve halen işlemektedir. Bu kaplıcanın Bizanslılar zamanında yapıldığı tahmin edilmekte ve bu kaplıca için o dönemlere dayanan bir efsane dillendirilmektedir. Buna göre; Bizans kralının tek kızı bir cilt hastalığına yakalanır ve ne tedavi uygulandıysa bu rahatsızlığından kurtulamamıştır. En sonunda hekimbaşının tavsiyesi ile Eskişehir’deki bu kaplıcada bir-iki ay süren bir tedavi tatbik olunur ve sonunda kız, hastalığı atlatmıştır. Kral, kızının isteği üzerine buraya çok görkemli bir kaplıca yaptırır. Bu kaplıcanın yapım masrafları kral kızının bir çift küpesinin teki ile karşılanır ve küpenin diğer teki de kaplıcanın ileride meydana gelecek masraflarına harcanmak için kaplıca direklerinden birinin altına gizlenmiştir⁹⁸.

95. Emine Bilirgen, a.g.e., s. 33.

96. Güneş, a.g.e., s. 56.

97. Türkyılmaz, a.g.e., s. 94.

98. İsmail Sarar, “Termal Turizmi ve Eskişehir’in Termal Turizmdeki Yeri”, Eskişehir Kaplıca Turizmi Semineri, İçcan Güzel Sanatlar Ofisi Yayını, Eskişehir, 1999, ss.34-37, s. 35

Eskişehir’de birçok hamam bulunur ancak; *Asri Hamam (Evkaf Hamamı-Yenice Hamamı-Yeni Kaplıca)*, *Asker Hamamı (Has Hamamı)*, *Şengilcik (Bahçeli Şengül)*, *Alçak Hamam Eskişehir’in en eski hamamlarıdır. Erkekler Hamamı Bizans hamamıdır. Aynı yerde bulunan Erler Hamamı ise Bizans kralının kızının cilt hastalığını iyileştirmesiyle yaptırılmıştır. Şengilcik diye bilinen ve sadece kadınlar için olan bu hamamın hemen hemen yüz senelik bir hamam olduğu söylenmektedir. Alçık hamamı Şengilcik Hamamı’nın yanında bulunur ve bu hamam alçık manasında alçık adıyla bilinir ve de yüz yıllıktır⁹⁹. Han hamamı yapımı bilinmemekle Hüsrev paşa vakfı tarafına ait 1630 tarihli vakfiye bulunmuştur. Hara hamamı II. Mahmut zamanında harayla birlikte inşa edilmiştir. 1815. Belediye Hamamı Mihaliççık 1969, Seyitgazi Külliyesinde yer alan Selçuk Hamamı 1511 yılında II. Beyazıt döneminde yapıldığı bilinmektedir. Şeyh Sücaaddin Külliyesi, Arslanbey Köyünde 1515 senesinde Sultan Beyazıt’ın oğlu Sultan Selim’in saltanatı zamanında yapılmıştır. Sivrihisar Gavur hamamı, vakfesi yoktur fakat kapısında 1867 yılına ait olduğu yazmaktadır. Seyidiler hamamı Seyit Nurettin Karaca’nın Seyide Nuriye Tarafından yaptırıldığı bilinip 15.yya tarihlenir¹⁰⁰.*

Eskişehir’de bulunan kaplıcalar çeşitli rahatsızlıkların tedavisinde kullanılmaktadır. Bunlardan Günyüzü Çardak (Hamamkarahisar) Kaplıcası, Kızılınler Kaplıcası, Merkez Hasırca Kaplıcası, Mihalgazi (Gümele) Sakarılıca Kaplıcası, Mihaliççık Yarıkcı Kaplıcası, Çifteler İhsaniye Ilıcası, Seyitgazi Alpagos Ilıcası romatizma, kaplı-damar ve dolaşım bozukluklarına, sinir rahatsızlıklarına, deri ve kadın hastalıklarına iyi gelen kaplıcalardır. Merkez Aşağı ve Yukarı Ilıca, Sivrihisar Kaplıcası ise ağırlı hastalıkların tedavisinde etkilidir. Alpu Uyuzhamam Kaplıcası suyundan ve çamurundan deri hastalıklarının tedavisinde yararlanır¹⁰¹.

Temizlenme, sosyal yakınlık kurma ve şifa bulma amaçlarıyla kullanılan hamamlar Türk kültürünün bir parçası haline gelmiş geleneksel özelliklerinden biri olarak Anadolu’da ve Eskişehir’de de varlığını sürdürmektedir.

99. Türkyılmaz, a.g.e., s. 98.

100. Erol Altınsapan, *Eskişehir Hamamları*, Eskişehir Valiliği Yayınları, Eskişehir, 2011, s. 56

101. Gürçan Banger, *Eskişehir’in Şifalı Sıcak Su Zenginliği*, Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, Eskişehir, 2002, s. 54.

II. BÖLÜM

EKONOMİK YAŞAM

1. TARIM

Tarım; çeşitli bitkileri yetiştirmek amacıyla toprak üzerinde yapılan çalışmaların tamamı manasına gelir. Bu bağlamda tarım, insanoğlunun doğayla olan yaşam mücadelesinde kazandığı en önemli zaferlerden biridir. *Son Buzul Çağının sonuna yani M.Ö. 11.000 yılına kadar bütün kıtalardaki bütün halklar hala avcılık ve yiyecek toplayıcılığıyla geçiniyordu. M.Ö. 11.000 yılıyla M.S.1500 yılı arasında farklı anakaralardaki farklı halkların farklı hızda gelişim göstermiş olması gerçeği yatıyordu. Avusturalya ve Amerika yerlileri avcı/yiyecek toplayıcı olarak kalırken, Avrasya halklarının büyük bölümü, Amerika'da ve Sahra'nın güneyinde yaşayan halkların epeycesini tarım, hayvancılık, metal işleme teknolojisi, karmaşık siyasal örgütlenme evrelerine geçmiştir¹. İnsanın toprakla olan bu yakınlaşması yerleşik bir hayat sürmeyi zorunlu kılmıştır.*

Türklerde ise tarım, tam manasıyla Uygurlar ile başlamıştır ve bu dönemden sonra Türkler yayıldıkları sahalarda toprak üretimine devam etmişler, Anadolu'ya geldiklerinde ise yine toprak yoğun bir ekonomiyi benimsemişlerdir. Anadolu Selçuklularının döneminde devam eden bu yapı Osmanlı Devleti'ne devredilmiştir. *Osmanlı toprak düzeni, uzantısı olduğu eski uygarlıkların karmaşık ve ilginç bir birleşimidir. İmparatorluğun geniş yayılma alanında farklı nitelikler göstermekle beraber tarım için kullanılan toprağın mülkiyeti önceleri kural olarak devlete aittir. Toprakları mülk topraklar, miri topraklar, vakıf topraklar, metruk topraklar ve ölü topraklar olmak üzere beş bölüme ayrılmıştır². Osmanlı Devleti'nin yayılma zamanında düşmandan fethedilen topraklar tahrir edilip ölçüldükten sonra "Arazii Miriye" hükmüne konular ve köy ve kasaba dâhilindeki arsalar ile "tetimmei süknâ" denilen yarım dönüme kadar bahçeler müstesna rakabesi beytülmalâ ait olmak*

1. Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop, Çelik*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2003, s. 5.

2. Zafer Gürler, *Tarım Politikası*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, No:21, Tokat, 1997, s. 149.

hali bırakılmamak ve ziraate tahsis edilmek şartıyla ahaliye tevzi olunurdu. Arazinin mükellef olduğu aşar dahi tımar ve zeamet namıyla askerlere ve has unvanıyla vezirlere ve ümeraya taksim olunur, bakiyesi devlet hazinesine mal edilirdi³. Ayrıca devlet, fethedilen yeni yerlere konar-göçer halkı yerleştirerek bu unsur da üretim yelpazesine dâhil etmiştir. Zira, Rumeli'de fütuhatin genişlemesiyle, Anadolu'da büyük bir nüfus potansiyeline sahip konar-göçerler devlet tarafından güvenlik açısından yeni fethedilen yerlere nakledilmişler ve buralarda köyler tesis ederek yerleşik hale geçmişlerdir⁴. O sebeptendir ki tarım Osmanlı Devleti'nin can damarı, vazgeçilemez bir parçası olmuştur.

Zirai ekonomiye dayalı yapılarda tarımla uğraşan kesim ile bundan sağlanan değer arasında önemli bir ilişkinin varlığı göz ardı edilemez. *Bir ülke tarımının genel yapısının belirlenmesinde önemli rol oynayan temel iki faktör, tarım kesiminin nüfus ve ekonomik kaynaklar dengesi ile taşıma teknolojisinin durumudur⁵. Osmanlı taşımacılığında karayolu ulaşımı düzenli değilken, demiryolu ulaşımı ise yeterince yaygın değildir. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda taşıma işleri, özellikle de Anadolu'da at ve deve sırtında yapılıyordu. Yapılan hesaplara göre aynı yüzyılda deve ile yapılan taşıma, demiryolu ile yapılan oranla 7, deniz ve nehir yolu ile yapılan oranla 24 kat daha pahalı idi⁶. Böylece ürünlerin yurt içi sevkiyatı da zorlaşmıştır.*

Tarımın asıl gelişimi sanayi devriminin ardından makine kullanımıyla olmuştur. *Tarımda kullanılmaya başlanan ilk karmaşık tarımsal araç pulluktur. Endüstri devriminden önce, aşağı yukarı 1720 yılından itibaren İngiltere'de demir pulluk kullanılmaya başlanmış, ilk traktör ise 1905 yılında piyasaya çıkmıştır⁷. Tarım alanındaki modernleşme coğrafi şartların da etkisiyle batıdan doğuya doğru bir yayılım gösterirken Osmanlı Devleti coğrafyasında yeniliklerle ilk karşılaşan*

3. Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1970, s. 69.

4. Yusuf Halaçoğlu, *XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, 2003, Ankara, s. 105.

5. Tefik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 63.

6. Güran, a.g.e., s.71.

7. Zeynel Dinler, *Tarım Ekonomisi*, Ekin Kitabevi, Bursa, 1993, s. 172.

kişiler Balkanlar'da yaşayanlar olmuştur. Bu unsurlar Anadolu'ya göçmen olarak geldiklerinde öğrendikleri yenilikleri de beraberinde getirmiştir. *1880'lerin başında İzmir'deki İngiliz konsolosu, Anadolu'da tarımsal makinelerin yayılmasında Teselya ve Bulgaristan'dan gelen çok sayıda göçmenin etkili olduğunu, bunların iç bölgelere yerleşerek topraklarını "Avrupa malı kullanmak suretiyle" geliştirdiklerini bildiriyordu. Konya'da demir saban, orak gibi daha basit gelişmeler bile Rumeli göçmenler sayesinde ve bunlar aletlerin kullanımını bildiklerinden "cahil" yerlilere öncülük etmişlerdir*⁸. Göçmenlerle tarımda modernleşme hızlanmıştır.

Atatürk, daha Cumhuriyet kurulmadan ilk iş olarak İzmir'de bir kongre düzenleyip sorunları masaya yatırmış ve iktisadi plan hazırlamasını sağlamıştır. *17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan bu kongre İktisat Vekaleti'nin (Ekonomi Bakanlığı) tertip ve daveti üzerine yapılmış ve Türkiye'deki ekonomi ile ilgili bütün grup ve kişiler burada bir araya getirilmiş, kongreye 1135 kişi katılmıştır*⁹. Kongrede iktisadi bağımsızlığını elde etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Kongrede Mustafa Kemal, kalkınmak için iktisadi konulara ağırlık verilmesini şu sözlerle belirtmiştir; *"Yeni Türkiye'mizin layık olduğu mertebe-i resanete isal edebilmek için, behemehâl iktisadiyatımıza birinci derecede en çok ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz, zamanımız tamamen bir iktisat devrinden başka bir şey değildir.*¹⁰" Bu sözler kurulan yeni devletin yol haritasını çizmiştir. Kongrede alınan kararlar; *tarım ve sanayi sorunları, ticari örgütlenmeler, işçi hakları, eğitim ve sağlık, sermaye birikimi ve mali yapılanma, maden, ormancılık, ulaşım, kambiyo ve borsa, gümrükler, korumacılık ve teşvikler*¹¹.

Tarım alanında en büyük sıkıntılardan biri savaşların ardından iş yapabilen nüfusun ya savaşlarda ölmüş ya da çalışamaz duruma gelmesidir. *Savaştan hemen sonra hükümet savaş öncesi üretim düzeyine erişmenin yollarını aradı. Savaşın neden olduğu pazar güçlüklerinin yanı sıra bütün ekonomi ve özellikle tarım sektörü*

8. Mehmet Murat Baskıcı, *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 143.

9. Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı*, TTK Basımevi, Ankara, 1972, s. 21.

10. Osman N. Kocatürk, *Türkiye'nin Sanayi Stratejisi*, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2009, s. 26.

11. Metin Aydoğan, *Ülkeye Adanmış Bir Yaşam Atatürk ve Türk Devrimi*, Umay Yayınları, İzmir, 2006, s. 288.

*emek kıtlığıyla karşı karşıya kalmıştır. On yıldan uzun süren savaşın askeri yükü, asıl olarak köylülük üzerinedir*¹². Tarımdaki iş gücünü arttıracak bir destek olarak muhacirler tarım arazisi olan yerlere iskân ettirilmiştir. *Yunanistan'dan gelen Türk muhacirlerinin büyük bir kısmının başta tütün üretimi olmak üzere ihracata yönelik stratejik ürünlerde (pamuk, fındık ve tütün gibi) uzmanlaşmış olmaları, eski üretim düzeylerinin 1920'lerin ortalarında yakalanmasında büyük rol oynamıştır*¹³.

Kalkınma konusunda atılan adımlardan biri de 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi'nde alınan fakat 1925'te uygulamaya geçebilen, çiftçinin ürettiği üründen yüzde on vergi alınan, Aşar Vergisi'nin kaldırılması olmuştur. *Yıllar sonra Sivas demiryolunun açılışında İsmet Paşa, bu konudaki ilk tereddütlerin çiftçiden geldiğini ve bu derecede büyük bir gelirden (toplam verginin üçte biri) mahrum kalacak devletin nasıl idare olunacağını endişesinin köylüler tarafından dile getirildiğini anlatmıştır*¹⁴. Bu endişe, nüfusun çoğunun tarım sektöründe olduğu ortaya koymaktadır. *Cumhuriyet dönemine ait tarımla ilgili ilk sayısal bilgiler ancak 1927 ziraat sayımı sonunda elde edilmiştir. Bu sayıma göre ülkenin toplam nüfusu 13.4 milyondur ve bu nüfusun %85'i köylerde yaşamaktadır*¹⁵. İstatistikten de anlaşıldığı üzere ilk yapılanma tarımdan başlanmış ve amaçlar şöyle belirlenmiştir: *Halkın beslenmesi, endüstriye ve diğer sektörlerle hammadde temini, dış ticaret, gelir politikası, AET ortak tarım politikasına uymak için tarım politikası, pazarlarda mal dengesini ve fiyat istikrarını sağlamakla ilgili amaçlar*¹⁶.

Tarım alanında bir diğer atılım ise toprak dağıtımı olmuştur. 1925 sayılı bütçe kanununun 25. Maddesi kuralına göre, muhtaç çiftçilere on taksitte iki yüz dönümü geçmemek kaydıyla toprak verilmesidir. Kanundan göçebeler ve ülkeye gelen göçmenler de yararlanmışlardır. 1926 tarihli 716 sayılı borçlanma kanununa göre, yirmi

12. Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 43

13. Toktamış Ateş, *Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi*, C. II, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 29.

14. Kamuran Ardıç, *Atatürk'ün Tarım ve Orman Sevgisi ve Tarım Alanındaki Gelişmeler*, TTK Basımevi, Ankara, 1987, s. 386.

15. Dinler, a.g.e., s. 17. (Bknz. Ek 17)

16. Tayyar Ayyıldız, *Tarım Politikası*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1983, s. 80.

yıl taksitle göçmen mültecilere ve aşiret reislerine emlak, toprak, tohumluk verilmesi kararlaştırılmıştır. 31.05.1926 tarih ve 885 sayılı kanuna göre, *gezici aşiretler ve genelde göçebeler ve sağlık sebebiyle göçürülmesi gerekenler ya da ormanlar içinde geçim kaynaklarından yoksun bulunan köylülerin elverişli ve uygun yerlere göçürülmesi ve iskânları ve evleri dağınık köylerin birleştirilmeleri konularında gereken işlemlerin yapılması için Bakanlar Kurulu'na yetki verilmektedir*¹⁷. Çıkarılan kanunlar ile nüfusun önemli bir kısmına toprak dağıtılmıştır. 1934-1940 yılları arasında dağıtılan toprak miktarı aşağıdaki tabloda mevcuttur¹⁸.

	Arazi Dönüm	Bağ Dönüm	Bahçe Dönüm
Şark Mültecilerine	122.937		
Mübadil	4.482.567	98.606	160.300
Muhacir ve Mülteci	1.450.280	58.814	8.339
Muhtaç Çiftçi	731.450		

Eskişehir’de dağıtılan topraklar daha çok göçmenlerin yerleştirilmesi sırasında muhacirlere verilenlerdir. Bu toprakların nereler olduğu göçmenlerin yerleşiminin anlatıldığı bölümde verilmiştir.

Bu genel durum içerisinde Eskişehir’e baktığımızda ise şehrin oldukça önemli vazifeler üstlendiğini görmekteyiz. Tüm yurttaki olduğu gibi Eskişehir de tarım ile geçimini sürdüren ancak teknolojik gelişmelerden Cumhuriyet’e kadar faydalanma fırsatı bulamayan bir bölge olmuştur. Nitekim, Faruk Şükrü bu hususta; “*Kara sabandan başka ziraat aleti yoktu.*¹⁹” demektedir. Bu sebeple topraktan alınan verim de oldukça düşüktür. 1924 yılında Eskişehir’e gelen İsmet Paşa, halka yaptığı konuşmasında; “*Ne kadar çok istihsal edersek o kadar az istihsal ettiğimizi bilmeliyiz. Harbin yorgunluklarını milletin sistemli çalışmaları ile dindireceğiz, iki*

17. Zeki Çevik, “Cumhuriyet Türkiye’de Toprak Reformu ve Uygulamaları”, *Türkler Ansiklopedisi*, C: XVII, s. 680.

18. Çevik, a.g.m., s. 681.

19. Faruk Şükrü Yersel, “Cumhuriyetten Sonra Eskişehir”, *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 45.

misli, beş misli, on misli istihsal... İşte düsturumuz bu olacaktır²⁰.”demektedir. Yeni kurulan devletin tarım alanında izlediği politika Eskişehir’de de uygulanmış, böylece bölge kalkınması hız kazanmıştır. *Eskişehir topraklarının 603,896 hektarı tarıma elverişlidir. Her yıl bunun yarısı işlenir yarısı nadasa bırakılır. Daha çok kuru tarım yapılır, orta Sakarya Bölgesi'nde Porsuk ve kolları boyunca sulu tarım yapılır. Buğday en çok yetişen tahıldır. Yulaf, mercimek, fasulya, ayçiçeği, patates belli başlı ürünlerdir. Orta Sakarya Bölgesi kışlık ve yazlık meyve-sebze ekimine elverişli olmaktadır. Son yıllarda kurulan tarım teknik kuruluşları, şeker fabrikası, keten işleme sanayi, kuru ve sulu ziraat ve Toprak Su kuruluşları halkın kalkınmasının başlıca nedeni olmuştur²¹.* Halk yeni yöntemlerin uygulanmasıyla kalkınırken yapılan gelişmeler gazetelere de yansımıştır. Şehrin yerel yayın organı olan Sakarya Gazetesi her gelişmeyi yakından takip ederek bunları duyurmuştur. Bu duyurulara göre; *1933 yılının buğdayları yenikli ve zayıf olduğundan bunların tohumluk olarak değil yemeklik olarak dağıtılması bakanlıkça kararlaştırılmıştır²².* 1935 yılının kurak geçtiği, Eskişehir’de köylünün elinde bulunan buğdayın iç ihtiyacı ancak karşılayabilecek düzeyde olduğu bu durumun ekme fiyatlarına yansıdığı ve birinci ekmeğe on, ikinci ekmeğe sekiz buçuk zam yapılmıştır²³. Bir diğer haberde ise, buğday sıkıntısı çekildiğinden Eskişehir’e Afyon, Kütahya ve Konya çevrelerinden buğday sevkiyatı yapıldığı, ekmeğin ise yeni bir zammı beklediği haberi verilmiştir²⁴. 1935 yılının kurak geçmesi ve halkın zorluk çekmesi üzerine Kızılay Kurumu muhtaç çiftçilere yüz bin kilodan fazla buğday dağıtacağını duyurmuştur. Ziraat Bankası ise geçen yıl ürün yapamayan ve gerçekten yardıma muhtaç olan köylülere ödünç olarak ve müteselsil kefaletle buğday verecek ve bu buğdayların paralarını harman sonunda isteyecektir²⁵.

Kurak bir yıl geçirmenin ardından buğday üretiminin düşmesi devletin halkı rahatlatıcı bir girişimde bulunmasını sağlamıştır. Buna göre muhacirlere ve muhtaç

20. Yersel, “Cumhuriyetten Sonra Eskişehir”, *Eskişehir Halkevi Dergisi*, s. 46.

21. Ulvi Tüzün, *Her Yönüyle Eskişehir*, Kalaba Yayınları, 1971, Eskişehir, s. 21.

22. *Sakarya Gazetesi*, “1933 Buğdayları”, 8 İkinci Teşrin 1935, S. 497, s. 1.

23. *Sakarya Gazetesi*, “Buğday Gittikçe Yükseliyor”, 13 Eylül 1935, S. 48, s. 2.

24. *Sakarya Gazetesi*, “Buğday Gittikçe Yükseliyor”, 11 İlk Teşrin 1935, S. 493, s. 1.

25. *Sakarya Gazetesi*, “Kızılay Yardımları”, 3 Nisan 1936, S. 517, s. 1. (Bknz. Ek 8)

çiftçilere ödünç tohumluk ve yemeklik buğday dağıtılması hakkında kanun çıkarılmıştır. 23 Kanunuevvel 1934, Kanun No: 2661:2056 numaralı kanunla Hükümet namına Ziraat Bankasınca satın alınıp alım merkezlerindeki depolarda bulunan buğdaylardan muhacirlere ve kuraklık gören veya dolu, sel gibi afetlere uğrayan çiftçilere mal olduğu fiyatla veya aynen tahsil olunmak üzere Vekiller Heyeti kararıyla bir milyon liralık kadarı zincirleme borçlanma yolu ile ve iki yılı vade ile tohumluk ve yemeklik olarak verilir. O yılın ürünü çiftçinin borcunu ödemeyecek kadar az olursa Vekiller Heyeti kararıyla bu borç geri bırakılabilir²⁶. Çıkarılan kanun neticesinde Eskişehir'e Tarım Bakanlığınca ve Ziraat Bankası aracılığıyla köylüye 250 vagonluk buğday dağıtılacağı haberi Sakarya Gazetesi'nden duyurulmuştur²⁷.

1.1. Eskişehir Tohum İslah İstasyonu

Bir ziraat cenneti olan Anadolu toprakları, uzun süre görmediği ilgiyi Cumhuriyet döneminde bulunca bereketini üzerinde yaşayanlara sunmuştur. Böylece Osmanlı mirasının üzerine inşa edilen Cumhuriyet, devraldığı yapıları ıslah ederek geliştirmiştir. Yeni yönetimden önce de tarım alanında bazı girişimlerde bulunulmuştur. Bunlar ziraat okulları, tohum ıslah çalışmaları ve çiftliklerdir. Quartaert'in kitabında verilen bilgilere göre, Anadolu tarımının gelişmesi gerektiği konusu ziraatle uğraşan ve tüccarlık yapan zengin bir kesimin de dikkatini çekmiş, onları da tarımsal ve ticari faaliyetler üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. Bunun üzerine dönemin sadrazamı Sait Paşa, İstanbul ve çeşitli vilayetlerde Ziraat Odalarının kurulması kararını vermiş, önde gelen tüccarlar tarafından da bu odalara üyelikler gerçekleşmiş ve sorunlar ele alınmaya başlanmıştır. Daha sonra Sait Paşa'nın sadrazamlıktan istifa etmesiyle bu odalar kapandıysa da Ticaret Odaları'na bağlanmışlar ve faaliyetlerine Ticaret ve Ziraat Odaları adı altında devam etmişlerdir. *Ayda iki kez yapılan toplantılarda tarımsal gelişimi yavaşlatan etkenler ve tarımın gelişmesi için alınması gereken önlemler tartışılmıştır. Yerel koşullara en uygun*

26. *Düstur*, Başvekalet Neşriyat ve Müdevvenat Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1934, s. 467.

27. *Sakarya Gazetesi*, "Köylülerimize Yardım", 18 İlk Teşrin 1935, S. 494, s. 1.

*türleri saptamak için tahıl ve sebze tohumları ve bunların yanı sıra meyve ağaçları incelenmiştir. Mart ayında yapılan yıllık toplantıda her bir oda kendi yetki alanında tarımın durumu ile ilgili kapsamlı bir rapor hazırlanmış ve bunu Ticaret Nezareti tarafından incelemek üzere İstanbul'a gönderilmiştir*²⁸. Tarımın değeri geç de olsa fark edilmiş ancak bu farkındalıktan sonra yaşanan savaşlar yapılmak istenenleri sekteye uğratmıştır. O nedenle cumhuriyet devrine kadar esaslı bir yol kat edilememiştir. Atatürk, cumhurbaşkanlığı süresince zirai meselelere önem vermiş ve bu konuda çalışmalar yapılmasına öncülük etmiştir; ilk büyük adımlar ise Eskişehir'de atılmıştır.

Eskişehir'de modern tarıma geçiş cumhuriyetle birlikte olmuştur. Bu anlamdaki birinci girişim Ağustos 1925'te tohum ıslah istasyonunun açılmasıdır. *Bu istasyon şehrin cenubi garbisinde, Sazova denilen bataklık bir mintikanın bitiminde idi. İstasyon ilk açıldığı vakit, mütevazı ve fakir iki kulübeden ibarettir*²⁹. Bu tohum ıslah istasyonu sayesinde vakitsiz yağın yağmurların tohumu çürütmesiyle oluşan verimsizlik en aza indirilmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucu tohumun en az hasarla en kaliteli ürün vermesi sağlamıştır. İklim şartlarına dayanıklı ve uyumlu tohumlar geliştirilerek teknoloji tarım alanında da kullanılmıştır. Eskişehir Halkevi Dergisi'nden edinilen bilgilere göre başta Fransız ve Alman mütehassıslar getirilen ve çalışmalara bu şekilde girişen istasyon daha sonra Türk çalışanları ile gelişmiş ve tarım sektörüne önemli katkılar sağlamıştır. Bu katkıların başında bölgenin bir kuru tarım sahası olması göz önüne alınarak, üç buğday tipi Eskişehir iklimine uygun görülmüştür. Bunlar Eskişehir Halkevi Dergisi'nin 1933 yılının Cumhuriyet'in onuncu yılına özel basımında belirtilen Sazova buğdayları ve kışlık ak arpasıdır. Bu hububatlar haricinde park ve bahçe düzenlemelerinde kullanılmak üzere yine Sazova'da çimen tohumu üretilmiştir. İstasyon bunlar haricinde sebze, hayvan yemi ve şeker pancarı üretimi üzerine de çalışmalar yapmıştır. Bölge iklimine uygun tarımsal ürünlerin tohumları kaliteli hale getirilirken bir yandan da bu topraklara daha başka nelerin ekilebileceği araştırılmış ve denemeler yapılmıştır. Bu hususta ilk

28. Donald Quartaert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım*, çev. Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 80.
(Bknz. EK 16)

29. Yersel, "Sazova Buğdayları", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 46.

gelişimi şeker pancarında görüyoruz. Osmanlı Devleti zamanında, yurt dışından getirilen şekerin aslında ülke topraklarında da oldukça rahat yetiştirilebileceği Cumhuriyet dönemine geçişle birlikte yapılan zirai çalışmalarla ortaya çıkmıştır. Tünay'ın eserinde bahsettiği gibi, Türkiye'de pancar tarımı yapılamayacağı görüşü de bu sayede yıkılmıştır. Böylece Eskişehir'de şeker pancarı ekimi yapılmaya başlanmış ve yüksek verim elde edilmiştir. *Nisan 1925'de çıkartılan bir yasa uyarınca, gıda sanayiinin kurulmasında ilk hedef olarak, ham maddesi Türkiye'de yetişen şeker sanayii seçilmiş ve o tarihe kadar ithal edilen bu madde, bundan böyle kurulan birkaç fabrika vasıtasıyla yurt içinde üretilmeye başlanmıştır*³⁰. Kuraklığa dayanıklı pancar çeşitleriyle yüksek kalitede şeker elde etmek mümkün olmuştur. 1927-1928 senelerine bakıldığı zaman ise kuraklık baş göstermiş ve tarım alanında atılan adımlara büyük bir engel bu sefer doğa anadan gelmiştir. Bu yıllarda kışın kar yağışı olmaması ve sürekli ayaz yüzünden toprak, aç ve örtüsüz kalmış, baharda yağmurlar da yağmamış ve ardından gelen yazla birlikte iyice kavrulmuş bu sebeple ürün elde etmek mümkün olmamıştır. Yaşanan gelişmeler tarımdan geçimini sağlayan köylünün ekonomik anlamda belini bükerken öte taraftan da açlık ile karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. Kuraklık karşısında Cumhuriyet Halk Fırkası hemen bir toplantı düzenlemiş ve çare aramaya koyulmuştur. Nehirlerden istifade ederek sulama işlerine girişilmesi kararı alınmıştır. Eskişehir Halkevi Dergisi'nde bu konuya değinen bir yazıda şu bilgiler yer almaktadır: *“Henüz Mayıs ayının son günlerinde bulunduğumuzdan cezri tedbirlerle felaketi hafifletmek pek mümkündü, işte bu noktai nazarda Porsuk, Sakarya, Seydisu ve Sarısu'dan istifade çareleri araştırıldı*³¹.” Aynı yazıda, 300 bin liranın bu işe sarf edilip, 350 bin liralık buğday ve arpanın köylüye tohumluk olarak verildiği yazılmıştır. Hükümetin bu yardımlarının yanı sıra Tayyare Cemiyeti, Ziraat Bankası ve Hilal-i Ahmer'in de köylüye yardımları olmuştur. Dönemin basın organlarında tohum ıslahı ile ilgili yazıların kaleme alındığı dikkati çekmektedir. Yaşanan gelişmeler Sakarya Gazetesi'nde şöyle yer bulmuştur: *Tohum ıslahı yalnız tohumluk olmayıp Türkiye'nin hububatının tasnifi ve arz ettikleri*

30. Muharrem Tünay, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. II, Kasım 1985, S. 4'ten Ayrı Basım, Ankara, 1985, s. 248.

31. Yersel, “Sulama İşleri”, *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 55.

*mantıkların bu tohumlara göre tabiyat-ı gayesini de ishadaf eylemektir. Yazı sıcak ile kurak geçen kışı rutubeti mahsulün muhtaç bulunduğu anlarda muhafaza edemeyen Eskişehir ve havalisi içinde işte bu katarından yapılan tetkikler müsbet neticeler doğurmaktadır*³². İklimsel olarak sıcak ve kurak olan bölgede bir de genel manada kuraklık musallat olunca ürün yetiştirmek ve verim almak nerdeyse imkânsız hale gelmiştir. Bu sorunu dile getiren bir yazı şöyle demektedir: 1935 yılının kurak geçtiği ancak yaşanan kuraklığın 1927 senesindeki kadar çok olmasa da bir önceki yıla oranla % 50 daha düşük verimli olduğu belirtilmiştir³³.

Ziraat hem bilgi hem de doğa işbirliği ile verimli hale gelebilecek bir alandır. Bunun en açık kanıtı cumhuriyet yönetiminin ziraatı geliştirme çalışmaları ve bilgi birikimine karşın, doğanın ürün almayı zorlaştırıcı koşullarda olmasıdır. Her şeye rağmen Türkiye en iyi bildiği işlerden birinde, çiftçilikte daha başarılı olabilmek için üstün gayretler göstermiştir.

1.2. Drayfarming Uygulaması

Bağımsızlık savaşından galip çıkan Türkler yeni kurdukları devletle birlikte akabinde iktisat savaşına girmişlerdir. Ekseriyeti tarım alanında çalışan nüfusun bilgisini arttırmak ve toprakları ıslah edip yüksek verim almak işinde de devlet öncülük etmiştir. Bu girişimlerde kendilerinden önceki uygulamaları örnek almış ve geliştirerek ilerletmişlerdir. Osmanlı Devleti döneminde yapılan çalışmalara bakarak Cumhuriyet'e uzanmak konuyu daha anlaşılır kılacaktır. Tarım alanında yapılanlar, bu konunun eğitimini verecek bir müessesenin kurulması ile başlamıştır. Ziraat Müdürü Amasyan Efendi'nin katkıları ile ilk Ziraat Okulu İstanbul Halkalı'da Halkalı Çiftliği'nin satın alınmasıyla kurulmuştur. Bu ziraat okulu tarımın nasıl daha iyi bir seviyede yapılacağı konusunu her yönüyle araştırmak amacını kendisine hedef almıştır. Ziraat okulu ile tarım konusunda donanımlı insan kitlesi yetiştirilmeye başlanmıştır. Bunun yanında hangi bölgelerde hangi ürünün yetiştirilmesi gerektiği

32. *Sakarya Gazetesi*, "Zirai Bir Mahazere", 4 Temmuz 1927, S. 78, s. 2.

33. *Sakarya Gazetesi*, "Kuraklık 1927 Senesine Benziyor Mu?", 27 Haziran 1935, S. 478, s. 1.

ve bu ürünlerin ne gibi bir yetiştirme ortamı istediği konularında çalışmalar yapılmak istendiğinden Anadolu belli bölgelere ayrılarak buralarda örnek tarla uygulamalarına başlanmıştır. 1896 yılında Anadolu'nun Ankara, Sivas Erzurum, Trabzon ve Bursa vilayetlerindeki müfettişlere yörelerindeki en çok umut vadeden kazaları seçmeleri ve bunları tarım reformunun pilot projeleri olarak belirlemeleri emri verilir³⁴. Ancak bu girişim bir fikir olarak her ne kadar iyi gözükse de uygulamada istenen verim alınmamıştır.

Filhakika Türkiye'de özellikle yağışların az olması toprağın bir veya iki yıl dinlendirilmesi sonucunu yaratmaktadır. Bizde kuru ziraat (dry-farming) metodunun tatbik edilen bu şekline nadas (fallow) diyoruz. Böylece tarla arazisinin %35'inden sırf yağışların azlığı sebebiyle faydalanılmadığı halde bu oran Fransa'da %8, İtalya'da %7,5 ve Bulgaristan'da %11'den ibarettir³⁵. Bu durum belki biraz da ülkelerin tabii iklim şartlarına bağlanabilir ancak bilgi ve teknoloji eksikliği asla göz ardı edilmemelidir. O nedenle kuru iklimlerde nasıl bir yol izleneceğine dair araştırmalar yapılmıştır.

Cumhuriyetle birlikte tarım alanında görülen ilerlemelerin bir diğer örneği Drayfarming uygulamasında görülür. Drayfarming, Türkçe karşılığı kuru tarım olan ve iklim koşulları Orta Anadolu gibi bozkır özelliği gösterip az yağış alan bölgelerde uygulanan bir tarım yöntemidir. *Orta Anadolu yaylaları su bakımından taban ve kır arazi olmak üzere ikiye ayrılır. Tabanlarda yer altı suyu da ekinlerin yetişmesinde yardımcı olabilir. Kırlarda yer altı suyu çok derin olduğundan ekinler ancak gökten gelen yağışların bıraktığı ıslaklıktan su ihtiyacını temin ederler³⁶. Eskişehir'in bir kilometre batısında 1932'de kurulmuş bu istasyon Türkiye açısından olduğu gibi bölge ziraatı açısından da hayati bir önem taşımış, elde edilen gelişmeler ilk Eskişehir coğrafyasında uygulanıp buradan tüm yurda yayılmıştır. Eskişehir bir bakıma Türkiye tarımı için bir laboratuvar görevini üstlenmiştir. Memleketin tahl*

34. Quartaert, a.g.e., s. 116.

35. Haluk Cillov, *Tarım ve Sanayinin Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Kalkınmadaki Roller*, C: I, Sermet Matbaası, İstanbul, 1971, s. 349.

36. Ali Numan Kıracı, "Orta Anadolu Yaylasında Dryfarming Yöntemine Uygun Çalışmak", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 30 İkinci Teşrin 1934, S. 25, s. 195.

ambarı durumunda bulunan bu geniş bölgede kuraklık tehlikesi ihtimallerini azaltmak ve çiftçiyi bu günün teknik bilgileri ile yetiştirmektir. Çalıştığı takdirde yağın yağmurların toprağa iyice sızmasına çalışmak, nemliliğinin azalmasını önlemek, toprağın bitekliğini düşürmemek, kuraklığa dayanıklı ve en iyi sonuç veren tohum ve ürünleri bulmak gerekli tarla işlerini kuraklık durumuna uydurmak Dryfarming usulünün temellerini teşkil eder³⁷. Bu istasyonlar sayesinde içinde bulunulan iklim şartlarına göre nasıl tarım yapılırsa en yüksek verim alınır sorularına yanıt aranmış ve bulunan cevaplar neticesinde ilerleme kaydedilmiştir. Yapılan çalışmalarda kuru tarım ile yüksek verimi birleştirici bilgiler elde edilmiştir. İstasyonun üzerine düşen görevler oldukça önemli ve çoktur. *Drayfarming ziraat usulleri masarifi istihsaliyeyi azaltmak imkân dâhilinde çok mahsul almak ve bilhassa Orta Anadolu yaylası için kuraklık tehlikesinin zararını hattı asgariye indirmek gayelerine istinat etmektedir*³⁸. Kuraklığın tesir derecesini azaltmak için *Drayfarming tarım yönteminin dayandığı hususiyetler şu başlıklar altında hülasa olunabilirler: Nadasları sürme zamanı, nadaslarda ot savaşı, nadaslarda toprak gönenini yüzlek tutmak, nadaslarda toprak gıda maddelerini yerinde tutmak, güzken erken çimlenmeyi temin*³⁹.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde Ziraat Vekaleti Müsteşarı Atıf Bey'in yaptığı Eskişehir gezisinden notlar içinde drayfarming uygulamasına da değindiğini görüyoruz. Buna göre; *Eskişehir'de kuru ziraat sistemini takip eden müesseseyi gezdik. Bu müessese yağmuru az muhitlerde yüksek mahsul almak imkânları üzerinde gayet fenni esaslara dayanarak çalışmaktadır. Bu müessesenin bu yoldaki çalışmasından iklim itibariyle kurak sayılabilen Orta Anadolu çok yüksek istifade temin edecektir. Burası da vekâletin kıymet ve ehemmiyet verdiği müesseselerden biridir*⁴⁰.

37. Fikret Çelikkanat, *Eskişehir*, Milli İrade Gazetesi Karaca Ofset Tesisleri Basımı, Eskişehir, 1990, s. 173.

38. Yersel, "Dryfarming Tecrübe İstasyonu Nedir Ne Yapar?", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim, 1933, S. 13-15, s. 62.

39. Kırac, a.g.m., *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 30 İkinci Teşrin 1934, S. 25, s. 195.

40. *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, "Ziraat İşlerimiz", 22 Şubat 1932, s. 4.

Kuru tarım yönteminin dışında sulu ziraatın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için de çalışmalar yapılmıştır. *Tarımda verimin yüksek olmasını sağlayan önemli beşeri teknik önlemlerden biri de sulamadır. Bu önlem toprakta sıcaklık dengesini de kurar*⁴¹. Bu hususta çalışmalar başladığında eldeki bilgiler oldukça azdır. Bilgi azlığının sebebi ise Anadolu köylüsünün öteden beri doğanın verdiği kadarıyla yetinip iklim koşullarının her zorluğuna göğüs gererek tarım yapmalarındır. Bölgenin iklim şartları göz önüne alındığında ise kuru ziraat yaygındır. Sulu tarım yapabilmek için barajların veya su kanallarının tarlalara uzanıyor olması gerekmektedir. Bu konudaki eksiklikler çabucak tamamlansa dahi sulu tarımda hangi ürünlerin yetiştirilmesi daha uygun olur, hangi ürün ne kadar su ister ve ne zaman ekilip toplanmalı gibi soruların cevabını bulmak için sulu tarım istasyonu kurulmuştur.

Eskişehir’de tarım alanında araştırma ve geliştirme projeleri hızla devam ederken eski tarım usullerinin bırakılmasının yanı sıra, ziraatta kullanılan tarihi geçmiş aletler de zamanla terk edilmeye başlanmıştır. Artık kara sabanla tarla sürme devri kapanmış ve çiftçinin tarlasını sürebileceği traktörü, harman, pulluk ve tohum temizleme makineleri Türkiye’de de yer almaya başlamıştır.

Anadolu halkının %80’i köylerde yaşaması sebebiyle ekonomik geçim kaynağı da tarım olmuştur. Bunu bilen Cumhuriyet Halk Fırkası, hükümete gelir gelmez ilk iş olarak iktisadi hayatı düzeltmek için çabalamış ve bu yönde alınan kararlar doğrultusunda Eskişehir’de ziraat istasyonları kurulmuştur.

Kuru tarım yapılmaya mahkûm iklimlerde topraklar sulama imkânından yoksun olduğu için en az bir yıl nadasa bırakılır ve bu süre zarfında toprağa bir şey ekilmeyerek toprağın dinlenmesi, içindeki yararlı maddelerin çoğalması beklenir. Ancak yapılan çalışmalar neticesinde toprağın gübrelenerek daha fazla verim elde edildiği görülmüştür. Gübreleme için ise bir dönüm toprağa tonlarca gübre dökmek gerekir. Bu ise gübre yetersizliğinden her zaman mümkün olmamıştır. Tarım alanında karşılaşılan bu zorluklar çiftçilerin gübreye alternatif aramalarını gerektirmiştir. Böylece görüldü ki yonca ekerek toprağı nadasa bırakmak sonucunda

41. Hayati Doğanay, *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*, Öz Eğitim Yayınları, Konya, 1995, s. 71.

ertesini yıl oldukça yüksek miktarda hasat elde edilmekte. Çünkü yonca kökleri havadaki azotu içinde tutmakta ve toprağa havayı iletmektedir. *Yonca kökleri derinlere kadar mühim bir kesafette yayılmış ve girilmiş olduğu için çürüyünce toprağın her tarafı uzvi maddece takviye edilir. Toprak bu çürüyen kökler sayesinde daha derinliklere kadar havalanmış olur. Hiçbir ameliyat ve gübreleme şümulü bir şekilde tarlayı ıslah edemez*⁴². *Yonca ve Korunga yetiştirmek çok karlı bir iştir. Çünkü bunlar uzun ömürlü yem bitkileridir. Bir defa ekilince 7-8 yıl yaşar ve bu müddet içerisinde bu bitkilerin otundan ve tohumundan faydalanılır. Ayı zamanda bir yıl içinde birkaç defa biçildiğinden fazla ot verir*⁴³. Yonca fazla sulama istemediğinden de kurak iklimlerde oldukça kolay yetiştirilebilen bir bitkidir. Aynı zamanda yonca büyükbaş hayvan yemi olarak da tüketilebildiğinden tarladan toplandıktan sonra hem toprağı verimli hale getirmiş hem de hayvanların gıda ihtiyacını karşılamış olmakla ekonomik bir yapıya da sahiptir.

Bu gibi araştırmaların yanı sıra, pamuk ekiminin de yapılıp yapılamayacağı sorusu akla gelmiştir. Pamuk yaz sıcaklığı istemesi haricinde aynı zamanda sulama da isteyen bir bitkidir. O nedenle bu gün Türkiye'nin en mühim pamuk yetiştiren yeri yazın yüksek sıcaklık değerleri ve nehirleri sayesinde sulamaya elverişli bir yapıda olan Çukurova'dır. Aynı imkânların Eskişehir için sağlanıp sağlanamayacağı konusunda karşımıza değişik bir pamuk türü olan "akala" çıkmaktadır. Akala cinsi pamuk yetiştirilmesi için 933'te *Sakarya'da etütler yapıldı. Sazova tohum ıslah istasyonu direktörü bu işe memur edildi ve 934'te esasen yapılmış pamuk çeşitleri denemelerine istinaden yeni ekişlere başlandı. Aynı tarihte pamuk ayırma istasyonu ve çırçır fabrikası kuruldu*⁴⁴.

Eskişehir'de yapılan denemeler ve yoğun çalışmalardan sonra elde edilen bilgiler ışığında bölge ziraatı oldukça gelişmiş, daha önce yetiştirilmeyen ya da yararından yeterince haberdar olunmayan ürünler kullanılmaya başlanmıştır.

42. Kırac, "Eskişehir Çiftçiliğinde Yonca Ziraatinin Ehemmiyeti", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 30 Ağustos 1934, S. 25, s. 36.

43. N. Kirişçi, "Yonca ve Korunga Nasıl Bir Bitkidir", *Hayvan ve Hayvancılık Dergisi*, Feridun Güneyman Yayınları, İstanbul, Ağustos 1964, S. 12, s. 39.

44. *Cumhuriyet'in 15. Yılında Eskişehir*, a.g.y., s. 66.

2. TİCARET

İnsanoğlu tarihten beri ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ticaret yapmıştır. Ticaretin başlangıcı birinin elinde bulunan malı bir diğerrinin elinde olanla değıştirerek takas yöntemiyle ilkel bir alışveriş yapma biçimiyle başlamıştır. Ancak zamanla para denilen metanın ortaya çıkmasıyla ürünlere değer biçilmiş ve daha sistematik bir düzen oluşturulmuştur.

Ülkemizde ise, Osmanlı Devleti zamanında, ticaretle uğraşanların çoğunluğu Türk olmayan unsurlardır; fakat Türk olup ticaretle uğraşan bir sınıf da yok değildir. Bu sınıfa “Ahi” denilmiş ve bir çeşit bu günün esnaf ve sanatkârlar odası şeklinde hareket eden yapılaşmadır. Ahi teşkilatının içine dâhil olan gayri Türk ve gayrimüslim kişiler de gedik-gedikli diye adlandırılmıştır. *Tanzimatın ilanından önce Osmanlı Devleti’nde her türlü sanat ve ticarete “gedik ve inhisar” sistemi egemendir. Bu dönemde büyük ticaretle uğraşan Türklere “Hayriye” Türk olmayan unsurların tüccarlarına da “Avrupa Tüccarı” denmekte idi*⁴⁵. Osmanlı Devleti, ticari faaliyetlerinin altın çağını ipek ve baharat yollarını elinde bulundurduğu zamanlarda yaşamıştır. Ancak 15. ve 16. yüzyıllarda yapılan coğrafi keşifler bu yolların zamanla önemini kaybetmesine neden olmuştur. *Ticaret yollarının önemi (sanıldığı gibi) keşiflerle son bulmuş değildir. Vasco de Gama’nın Hindistan’a varmasından (1498) yüz yıl sonra bile bu ticaretin devam ettiği bilinmektedir*⁴⁶. Yeni yolların bulunması hemen eski düzene son vermediyse de doğu toplumlarının yavaş yavaş yönetim sistemlerinin bozulup devletlerin duraklama safhasına girmesiyle birlikte ciddi kan kaybına neden olmuştur. Osmanlı Devleti ticaretinin çökmesindeki en büyük etken Avrupa’da yaşanan sanayi devrimi olmuştur. Sanayi devrimini etkileyen unsurlardan biri İngiltere’nin ticari mallarının taşımacılığını yaptırdığı diğerr devletlerin artık bu işi yapmamasıdır. Bu şekilde ticaret yapamayan İngiltere kendi taşımacılığını kendi halletmek mecburiyetinde kalmış, her şeyin ihtiyaçtan doğduğu gibi ülke, yaptığı ticarete tamamen hâkim konuma gelmiştir. Ticareti artık tek başına yapan İngiltere yol masraflarından kar etmenin yolunu daha fazla üretim yapmakta bulmuş ve

45. Atilla Oral, *Atatürk ve İktisadi Kalkınma*, Yeğenağa Matbaa, İstanbul, 2006, s. 9.

46. Cemil Cahit Yeşilbursa, *Yeni ve Yakınçağ Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2008, s. 25.

imdadına sanayi devriminin ürünü olan makineler yetişmiştir. Makineleri çalıştırabilmek içinse buhar gücünden yararlanmaya başlanmış, bu da daha fazla üretim elde edebilmek için yeni icatlar yapılmasını tetiklemiştir. *Sanayiciler kentlerde yerleşiyor ya da yeni kentler kuruyorlar, bunun sonucunda kentler sanayi ve ticari faaliyetinin merkezleridir, köyler ve kasabalar ise yalnızca tarım faaliyetlerinde bulunacaklardır*⁴⁷.

Avrupa'yla aynı döneminde Osmanlı'ya baktığımızda sanayi devriminin ortaya çıktığı gelişmelerden yeterince yararlanamamış, el işçiliğinden öteye gidememiştir. Tanzimat döneminde yurt dışına okumaya gönderilen öğrenciler dönüp, gördüklerini anlatarak yurt içinde bazı ilerlemelere önyak olmuşlarsa da büyük atılımlar yapılamamıştır. Bunun nedeni padişahlık sisteminin yenilikler üzerindeki kısıtlayıcı etkisi ve eski yöntemleri kullanarak kendilerine bir mevki yaratmış olan sınıfın baskısı olarak karşımıza çıkar.

Cumhuriyetle birlikte artık eski usul üretim terk edilmiş ve sanayi kolları kurulmuştur. Sanayi demek kitlesel üretim demek olduğundan bunun en önemli yönü ticaret olmaktadır. Bir ziraat memleketi olan Türkiye'de ise uzun yıllar ticareti yapılabilen yegâne mamul tarım ürünleri olmuştur. Ancak ticarete üretim kadar sevkியatta söz konusudur ve bu manada da çalışmalar yapılmıştır. Bunun haricinde ticari faaliyetler içinde mevduat sistemi de geniş yer kaplar. Eskişehir'e bakıldığında ise ticari sahada onun da payının mevcut olduğu görülür. *Eskişehir'in en belli başlı ihracat maddeleri şunlardır: Buğday, arpa, un, afyon, kepek, burçak, tiftik, yapağı, yün, yulaf, kuşyemi, pirinç, darı, fasulye, yumurta, av derileri, tabaklık deriler, bağırsak, koyun, keçi, kara sığır, peynir, tereyağı, lületaşı, krom, mağnezit, amyant maddeleri, kereste, araba, sandalye takımları*⁴⁸. Bu maddeler civar il ve ilçelere sevk edilmiştir. Lületaşının ise Viyana'ya kadar sevkiyatının yapıldığı bilinmektedir.

Hem küçük hem de büyük işletmelerin işlerini takip edecek bir kurumun varlığına ihtiyaç duyulmuş ve 31.05.1910 tarihinde çıkarılan nizamname ile Eskişehir Ticaret Odası kurulmuştur. *Eskişehir ticaret ve sanayi odası, hazırladığı*

47. Server Tanilli, *Uygurluk Tarihi*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2011, s. 116.

48. *Cumhuriyet'in 15. Yılında Eskişehir*, a.g.y., s. 87.

*istatistikler, esnaf cemiyetlerinin teşkil ve murakabesi, ticari teamüllerin tanzimi, tescil muameleleri, tüccar ve esnafın menfaatlerinin vikayesi, piyasa istihbaratı ve bu hususta alakadarı tenvir, istihsal maddelerimizi Avrupa piyasalarına tanıtmak gibi mühim ve canlı işleri muvaffakiyetle başarmıştır*⁴⁹. Ticaret odasının ardından ticaret borsası açılmış ve böylece haksız rekabet önlenmiş, alıcı ve satıcının hakları korunmuş olup gerektiğinde başvurulacak bir merci kurulmuştur.

2.1. Bankalar

Ekonomik ve sosyal hayatın bir parçası olan bankalar, elinde birikimi olanların güvenle parasını teslim edebileceği, isterse belli bir birim baz alınarak parasını faizle çoğaltabileceği ve ihtiyaç sahiplerinin kredi olanaklarından yararlanabileceği kurumlardır. *Memleketimizde bankacılık Galata sarraflarının faaliyeti ile başlar. Bankalar kuruluncaya kadar imparatorluğun bütün banka ve kredi muameleleri bunların elinde toplanmıştır. Hazine tahvillerini iskonto etmek altın gümüş ve kayimenin bir arada tedavülünden doğan acyo farklarından faydalanmak memur maaşlarını kırmak iltizam suretiyle vergi toplamak belli başlı muamelelerini teşkil etmekte idi. Fakat bunların arasında adları mali tarihimize geçen kudretli bankerler de eksik değildir*⁵⁰.

Osmanlı döneminde ilk banka 1845'te yabancı sermayeli İstanbul Bankası ve ardından yine yabancı sermayeli olan 1856'da kurulan Bank-ı Osmani'dir. Adının Osmanlı Bankası olmasına karşın kurucusu İngiliz bir ailedir. Görüldüğü gibi o dönemlerde Türklerin kurmuş olduğu banka yoktur, ta ki 1863 yılında Memleket Sandıkları adıyla kurulan bu günün Ziraat Bankasına kadar. Ticaret daha çok gayrimüslimlerce yürütülmüş Türkler bu alana pek itibar etmemiştir. Ancak zamanın şartları değiştikçe ve ticari faaliyetler ekonominin adeta can damarları olduğunda bu alana Türkler de dâhil olmaya başlamıştır. *Gayrimüslimlerin ticaretin finansmanı ve organizasyondan çekilmesiyle ortaya çıkan boşluğu büyük ölçüde yabancı bankalar*

49. Yersel, "Ticari Hareketler", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 91.

50. Eldem, a.g.e., s. 229.

ve yükselen Müslüman-Türk tüccar sınıfının doldurduğu görülür⁵¹. Memleketin iktisadi hayatında büyük bir boşluk vardır. Her şey milli ellere geçerken iktisadiyatımızda en mühim rolleri oynayan bankalar ekseriyetle Türk olmayanların elinde idi⁵².

Cumhuriyet yönetimine geçildiğinde ise bankalar konusunda, ilk etapta halkın bilgisiz olmasının yanı sıra kurumlar da deneyimsizdir. Ancak hükümet her kesimin faydalanabileceği bir program izleyerek bankaları yaygınlaştırmış ve geliştirmiştir.

Cumhuriyetin kurulduğu sırada milli banka olarak yalnızca Ziraat Bankası vardır ve bu banka da adından anlaşılacağı üzere tarım alanında çiftçiye finans sağlamak amacındadır. Ancak banka günün ihtiyaçlarına yeteri kadar karşılık verebilecek düzeyde değildir; bu sebeple cumhuriyetin ilk ulusal bankası olan Türkiye İş Bankası, Atatürk'ün vermiş olduğu sermaye ile kurulmuş ve mevduat alanında iş yükü hafifletilmiştir. İş Bankası haricinde, *Tütüncüler Bankası ve Türkiye'de sanayileşmeyi desteklemek ve yönlendirmek için Sanayi ve Maadin Bankası (1925) kurulmuştur*⁵³. Yeni kurulan devlet ticaretini bankalar yardımı ile de geliştirirken kurulan müesseseleri daha ayrıntılı incelemek faydalı olacaktır.

2.1.1. Osmanlı Bankası

Osmanlı Devleti ticari sahada bankacılık sektörüyle geç tanışmış, bu tanışmaya da yabancı uyruklu kişiler vesile olmuştur. Osmanlı mali politikası halktan toplanan vergilere dayanıyordu. Ancak bu vergiler özellikle zirai alandan elde ediliyordu ki bu konudaki asıl sorun ürünlerin yetişmesinin ve veriminin tamamen doğa anaya bağlı oluşuydu. Aşar ve ağnam vergilerinin *mevsim ve ürüne bağlı bir düzensizliğe sahip olmaları bu gelirleri sabit ve güvenilir olmaktan çıkarıyordu*⁵⁴. Devletin bütçe sıkıntısı yaşadığı dönemlerde borç almak suretiyle başvurduğu kişiler

51. Ateş, a.g.e., s. 29.

52. Afet İnan, *Şirketler ve Bankalar*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1930, s. 160.

53. Yasin Çoban, *Türkiye Ekonomisi*, İkinci Sayfa Yayınları, İstanbul, 2007, s. 11.

54. Edhem Eldem, *135 Yıllık Bir Hazine Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihi İzler*, Editör: Serhan Ada, MAS Matbaa, İstanbul, 1997, s. 25.

Galata bankerleri olmuştur. Bu kişiler sonradan daha sistematik bir yol izlemeye karar vermiş ve bankacılık sektörünü Osmanlıda yaşatmayı hedeflemişler ancak bu konuda asıl başarı sahibi olan İngiliz sermayeli Osmanlı Bankası olmuştur ve varlığını uzun süre devam ettirmiştir.

Osmanlı Bankası, 1856 yılında “Ottoman Bank” adıyla kurulduğunda İngiliz sermayesinin tamamen hakim olduğu ve henüz gelişmeye başlamamış Osmanlı bankacılık piyasasında yer edinmeye çalışan mütevazı özel bir bankaydı. Banka 1996’a başlıca sermayedar Paribas Bankası tarafından Doğuş Grubu’na satıldı ve yeni kimliğiyle beş yıl kadar hizmetten sonra 2001 yılında ülkeyi sarsan kriz sonucunda faaliyetine son vermiştir⁵⁵.

Osmanlı Bankası’nın Eskişehir şubesi cumhuriyetten önce açılmıştır⁵⁶. 1900’de inşa edilmiştir. (açılış 13 Haziran 1904’tür). Kare planlı, bodrum üzerine zemin atlı, 3 cepheli, ön cepheye Hint mimari üslubu verilmiş, giriş batıdan portal cephenin tam ortasında alı dıştan merdivenler taş silmedir⁵⁷.

2.1.2. Ziraat Bankası

Ziraat sahasında çiftçinin kredi ihtiyacını sağlayacak bir bankanın kurulması işini tahakkuk ettiren ilk devlet adamı Mithat Paşa olmuştur. Mithat Paşa, Tuna valiliği zamanında toprakla uğraşanların para sıkıntısını yakından görmek fırsatını bulmuş ve bunlara az faizle kredi temindeki zarurete kanaat getirmiştir⁵⁸. Kurucusu 1863 yılında (Niş ve Silistre’de) Mithat Paşa olup, o zamanki adı Memleket Sandıkları idi⁵⁹. Banka, halka destek sağlarken kuruluşundan itibaren kendine esas kabul ettiği bazı ilkeler doğrultusunda hareket etmiştir ve bu ilkeler kanunlaşarak sağlanan yardımlar hükmi bir hal de almıştır. Esasları, 1863 yılında, bizzat Mithat

55. Osmanlı Bankası Müze (Çevrimiçi), <http://www.obmuze.com/#kronolojik>, 20 Ekim 2012.

56. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, “Osmanlı Bankası”, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 103.

57. Selahattin Önder, a.g.e., s. 85.

58. Eldem, a.g.e., s. 232.

59. Hayati Doğanay, a.g.e., s. 84.

*paşa tarafından hazırlanan Memleket Sandıkları Nizamnamesi, 1867 de Devletin resmi mevzuatı arasına girmiştir*⁶⁰. Bunu gösterir belge aşağıda Türkçesi verilerek teşhir edilmiştir.

1930'da kurulmuş olan Tarım Kredi ve Kooperatifleri ise Memleket Sandığı'ndan sağladığı kredileri çiftçilere vermekteydi. İlk olarak Osmanlı Devleti zamanında iktisadi hayatı canlandırmak amacıyla Memleket Sandıkları adı altında kurulmuş olan banka daha sonra büyüyerek adından da anlaşılacağı gibi ziraatla uğraşan kesimin ihtiyaçlarını karşılayabileceği ve Türkiye'nin dört bir yanında şubeler açmıştır. Banka bu günkü adını 1937'de almıştır.

Eskişehir'de ise banka 1925 yılında açılmıştır. *1928'de Bulgar usta, Türk müteahhit tarafından banka olarak inşa edildi. Bodrum üzeri iki katlı (2. kat lojman)'dır. Esas giriş kuzeydoğu köşesindedir. Salon uzunlamasına 4, enine 3 nef bölmelidir*⁶¹. Bu tarihten itibaren yöre çiftçisinin en büyük destekçisi olmuştur. Ziraat Bankası'nın yaptığı faaliyetler hakkında Eskişehir basınında yer alan bir haber aşağıda verilmiştir.

60. Bekir Sıtkı Baykal, *Mithat Paşa Siyasi ve İdari Şahsiyeti*, Kırıl Matbaası, Ankara, 1964, s. 25.

(Memleket Sandıklarının sureti tertibi ve sermayesinin idaresi ve menafî ve temettuatının mahal-i sarfi hakkında nizamnamedir)

Birinci madde- İşbu sermayenin tedariki için ahalinin mahsulat-ı araziyeeri fazlası olarak artırıp hazırlamış oldukları zehair-i mütenevvie satıldıktan sonra hasıl olacak esmanı her kaç kuruş tutar ise kaza başlarına ittihaz olunan Memleket Sandıklarına konulup bu akçe eshabı olan köylünün malı ve Sandıkta sermayesi olacaktır. İkinci madde- İşbu tasarruf ve idhar olunan zehair hangi karye ahalsinin ise ol karyenin ihtiyar meclisi ve söz anlar ve ileri gelenleri marifetiyle satılacak ise de bu zehairin satılması yalnız köylülere bırakılır ise istenilen fiyatla müşteri bulup ve malını para edip götürmekte güçlük olacağından bunların layuklu fiyatla satılmasına ve sattırılmasına Hükümetçe muavenet-i kamile icra kılınacaktır. Üçüncü madde- Bu husus için her köyde ihdar olunmuş olan zehair-i mütenevviyenin miktarı malum olduğundan ceste ceste satılıp akçe oldukça sandıkların mahalleri taayyün edinceye kadar iptida emaneten Kazalar Malsandıklarına bitteslim her kaç kuruş ise falan köyün veya kasabanın...

61. Selahattin Önder, a.g.e., s. 85.

Ziraat Bankası Alımları: Ziraat bankası şehrimizde tekrar buğday alımına başlamış fakat bu alım pek durgun ve isteksiz bir şekilde devam etmektedir. Bu hafta içinde buğdaylar gene çok düşük fiyatlarla satılmıştır. Avrupa'ya bankaca birçok buğday satıldığına ve her yerde buğday kıtlığı olduğuna göre fiyatlardaki düşüklük doğru ve tabii görülmemektedir⁶².

2.1.3. İş Bankası

İş bankasının kurulmasından önce vücuda gelme sürecine kısaca değinmek gerekir. Atatürk'ün baldızı Vecihe Hanım, bir banka kurulması fikrinin nasıl doğduğunu bakın nasıl aktarıyor: "Atatürk İzmir'deki evimizin selamlık kısmında özel odasında çalışırdı. Bakanlarla Atatürk sık sık çalışma odasında görüşürdü. Celal (Bayar) Bey de sık çağırıldığı bakanlarındandı. Gene böyle bir gün, Celal Bey önce Atatürk ile, onun çalışma odasında görüştü, sonra da bizim yanımıza geldi. Biz, Latife ablam, ben ve babam selamlık bölümünde oturuyorduk. Bu sözünü ettiğim bina şimdi Özel Türk Koleji olarak faaliyette bulunmaktadır... Evet, bu binada babam ile Celal Bey arasında Atatürk'ün 250 bin lirasının nasıl değerlendirilmesi gerektiği üzerinde konuşuldu. Babam ihracat ve ithalatın yabancılar tarafından yapıldığını hatırlatarak bu işleri yapacak bir Türk şirketinin kurdurulmasını önerdi. Celal Bey de bankacılık işlerinin de yabancılar elinde olduğunu hatırlatarak, bir banka kurulmasının yararlı olacağını söyledi. Sonunda da görüş birliğine vardılar. Bugün gibi aklımda, güzel bir akşamüstü idi. Daha sonra Atatürk de çalışma odasından çıkıp yanımıza geldi⁶³." Cumhuriyet döneminin ilk ulusal bankası olan İş Bankası, Atatürk'ün direktifleriyle İzmir Birinci İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda 26 Ağustos 1924 tarihinde kuruldu⁶⁴.

62. *Sakarya Gazetesi*, "Ziraat Bankası Alımları", 13 İkinci Teşrin 1934, S. 441, s. 1.

63. *İş Dergisi*, "Bankamızın Kurucuları (&): Uşakizade Muammer Bey", İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1988, S. 265, s. 20.

64. İş Bankası İnternet Sitesi, <http://www.isbank.com.tr>, (Çevrimiçi)10.10.2012.

İş Bankası kısa zamanda yurdun çeşitli yerlerinde şubeler açmaya başlamıştır. Bu şubelerden biri de Eskişehir’de açılmış ve bölge halkının iktisadi hayatında önemli bir yer teşkil etmiştir. *İş Bankası Eskişehir şubesinin açılışı; Eskişehir’de bir şubesi bulunan Osmanlı İtibar-ı Milliye Bankası 29 Haziran 1927’de İş Bankası ile birleşince Eskişehir’deki şube de İş Bankası adını alarak faaliyetini sürdürmüştür*⁶⁵. Eskişehir’in yerel gazetesi olan Sakarya Gazetesi’nde İş Bankası’nın ilanları yer almış ve bu şekilde Eskişehirli yatırımcılar bankaya çekilmeye çalışılmıştır.

2.1.4. Eskişehir Bankası

Osmanlı Devleti bankacılık ile oldukça geç tanışmış ve bu sebeple de devlet içinde kurulan ilk bankalar yabancı sermayeli olmuştur. Zamanla Türklerin de girişimleriyle kurulan bankalar sayesinde bankacılık sektörü gelişmiştir. Eskişehir’de kurulan ilk banka Eskişehir Çiftçi Bankasıdır. *Kimi bürokratik işlemlerin tamamlanmasından sonra bankanın resmi kuruluşununun 31 Aralık 1918’de gerçekleştiğini görüyoruz*⁶⁶. Kurucuları Eskişehir Mutasarrıfı Zekai Bey, Dr. Besim Zühtü Bey ve Abdullah Sabri Bey’dir. Bankanın ilk kurulduğu yer Taştekin Cad. No:14 ya da 16 Taşbaşı Eskişehir’dir. Banka özellikle köylüye, ikinci derecede tüccara ve esnafa kredi vermek üzere kurulmuştur⁶⁷. Bankanın idare meclisi üyelerinin ortak özelliklerine bakılacak olursa bunlar Yaverviran, Şerefiye, İhsaniye, Mahmudiye köylerinden olup bu köyler 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra Kırım ve Rumeli’den gelen göçmenlerin iskân edildiği yerlerdir. Göçmenler çiftçilikte uğraşırken yerlilerden daha teknolojik yöntemler kullanarak ziraat alanında ilerleyip sermaye sahibi olmuş ve ticaret sahasına da dahil olmuşlardır. 30 Kasım 1926’da yapılan olağanüstü genel kurulda bankanın kötü gidişatı, banka müdürünün yaptığı usulsüzlükler ele alınmış, ihmali olanların cezalandırılması istenmiştir. Genel kurula katılan Avukat Cudi Bey’in önerisine uyularak ihmali olanlara bir şans daha verilmiş ve banka kurtarılmaya çalışılmıştır. Fakat 1927 yılında yaşanan büyük

65. Koylu, a.g.m., s. 404.

66. Acar, a.g.e., s. 50.

67. Doğru, “Eskişehir Çiftçi Bankası”, Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, C: VIII, S. 1-2, s. 270.

kuraklık ve aynı tarihlerde Eskişehir’de kurulan Eskişehir Bankası, Çiftçi Bankasını zor duruma sokmuştur. 15 Nisan 1928’de bankanın 1927 yılı çalışmaları okunmuş ve banka aklanmıştır. Bir sonraki yılın iyi geçmemesi ve banka müdürü Kazım Bey’in yolsuzlukla suçlanıp görevden alınmasının ardından banka 15 Aralık 1929’da tasfiye edilmiştir⁶⁸. Onun yerine 15 Eylül 1927 yılında Eskişehir’in kendi halkı içerisinde bulunan sermaye sahipleri ile tüccarların ortaklaşa kurdukları Eskişehir Bankası açılmıştır. *Altı senelik kısa bir mazi içinde Banka, Cumhuriyet çocuklarının, cumhuriyet neslinin ne kadar özlü ve kudretli bir varlık olduğunu ispat edecek bir inkişafa uğramıştır. Bu bankanın bir sene içindeki kumbara tevdiatı: 5000 liradır*⁶⁹.

Eskişehir Bankası oldukça uzun yıllar varlığını sürdürmüş ve daha sonra adı Esbank olarak değiştirilmiştir. *Ancak 1999 yılı sonunda Esbank’a devlet tarafından el konulur ve ne yazık ki 2002 yılı içinde de tasfiye edilir*⁷⁰. Eskişehir Bankası hakkında yerel basında çıkan haberlerden bir kaçı aşağıda verilmiştir.

*Eskişehir Bankası tesis-i heyet-i içtimai perşembe günü saat on dört buçukta Halk Fırkası salonunda yapılmış ve açmaya kıymetli azim ve teşebbüsleriyle bu bankayı vücuda getiren Kastamonu mebusu halk fırkası muntıkamız müfettişi Ali Nazmi, Vali Cemil, Konya mebusu Kazım Hüsnü, Eskişehir mebusları Emin ve Ali Bey efendiler de iştirak eylemişlerdir. Ticaret vekaleti şirketler ve sigortalar müdürü Sait Rıza Bey hükümet komiseri olarak bulunmuşlardır. Evvela taahhüt senetleri imza edilmiş Sait Rıza Bey Eskişehir yakası besis-i heyet-i umumiyesinin gerek vekaleten gerek şahsen mevcut zevatin iştirakiyle temin-i ekseriyet eylediğini ve ahkam-ı kanuniyenin ifa olunduğunu (120) bin liralık sermayeye ait mektubunda ibraz ettiğini beyan eylemiş ve en çok hisse sahibi Eskişehir mebusu Emin Beyefendinin riyasetle içtimai-i idare edeceğini söylemiştir*⁷¹.

Eskişehir Bankası’nın dokuzuncu kuruluş yıldönümünde basına verilen demeçte; Bankanın üzerine düşen vazifeleri tamamiyle yerine getirdiği ve hatta

68. Doğru, a.g.m., s. 277.

69. Yersel, “Eskişehir Bankası”, Eskişehir Halkevi Dergisi, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 99.

70. Acar, a.g.e., s. 66.

71. *Sakarya Gazetesi*, “Eskişehir Bankası İçtimai”, 18 Temmuz 1927, S. 80, s. 2.

şehrin ihtiyaçları konusuna da eğildiğinden söz edilerek, bedelini uzun vadede ve taksitle almak şartıyla şehir civarında bir mezbaha yaptırmış ve bu suretle urayımıza (Belediyemize) önemli bir varidat kaynağı kazandırmıştır. Kazanılan bu varidatla şehre su getirme işi de kolaylaşmış ve şehre su getirme işiyle de banka yakından alakadar olmuştur⁷².

2.1.5. Adapazarı Ticaret Bankası

1913 yılında komandit şirket olarak kurulan, daha sonra anonim şirkete dönüşmüş ve 1924'te Adapazarı İslam Ticaret Bankası adını almıştır⁷³. Merkezi İstanbul olan ve Adapazarı tüccarlarının gayret ve himmetleriyle kurulan bu bankanın bir şubesini de 1 Mart 1927 tarihinde Eskişehir'de açılmıştır⁷⁴.

2.1.6. Sanayi ve Maadin Bankası

19 Nisan 1925 tarihinde kurulan banka 1 Mayıs 1925 tarihinde çalışmalarına başlamıştır⁷⁵. Bir devlet bankası olan ve devlet işletmelerini finanse etmek üzere kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'nın dışında sanayiye yatırım kredisi veren banka yoktu. Bankanın sanayicilere verdikleri kısa vadeli kredilerin koşulları tüccarlarinkiyle aynıydı. Sanayiciler bu durumdan şikâyetçiydiler ve imalat sanayisine yatırım kredisi verecek bir finans kuruluşu talep ediyorlardı⁷⁶.

Bankanın yapacağı işler kanunda şöyle sıralanıyor: Bankaya devredilmiş sınıy kurumlari "teşekkül edecek şirketlere devredilinceye kadar idare etmek"; özel işletmelerle iştirak suretiyle ortak teşebbüslere girişmek; bizzat ve iştirak suretiyle

72. *Sakarya Gazetesi*, "Eskişehir Bankası Dokuz Yaşında", 27 Eylül 1935, S. 491, s. 1.

73. Koylu, "XX. Yüzyılın Başlarında Eskişehir", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 71, Ankara, Temmuz 2008, s. 404.

74. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "Adapazarı Ticaret Bankası", 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 101.

75. Atatürk Araştırma Merkezi (Çevrimiçi), <http://atam.gov.tr/ataturk-doneminde-bankacilik-sistemine-ve-gelisimine-genel-bir-bakis/>, 20 Nisan 2012.

76. Mustafa Sönmez, *Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı*, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul, 2004, s. 41.

*maden işletmek; özel Türk sanayici ve madencilerine kredi açmak ve kuruluş amacına uygun banka işlemleri yapmak*⁷⁷. Sanayi ve Maadin Bankası, Eskişehir Şeker Fabrikasının açılması için açılış masraflarının %24.5'ine ortak olmuştur.

2.2. Eskişehir Ticaret ve Sanayi Odası

*Eskişehir Ticaret ve Sanayi Odası 1893 yılında kurulmuştur*⁷⁸. Odanın ilk başkanı Zeytinzade Tevfik Efendi ve üyeler Karnik Efendi ve Hanbo Efendi idi. Daha ileriki tarihlerde şirketleşme ivme kazanınca Ziraat Odası ve Ticaret ve Sanayi Odası olarak yeniden yapılandırıldı⁷⁹. İşgal yıllarında vukua gelen yangın sebebi ile şehrin iki Eylül 1922 tarihinde düşman istilasından kurtuluşundan evvelki devreye ait oda faaliyetleri hakkında bilgi verecek resmi kaynak ve vesaik mevcut değildir. 1923 yılında yeniden teşkilatlanarak faaliyete geçen ticaret ve sanayi odası o zamanki meri mevzuata göre sahip olduğu imkânlarla mensuplarına ve şehrin iktisadi hayatına faydalı olmak için gayret sarfetmiştir⁸⁰.

Ticaret ve Sanayi Odası savaşların ardından harap olan şehirde ticareti canlandırmak istemiş, 1927 ve 1928 yıllarında Eskişehir Milli Ticaret Kongresi düzenlenmiştir. Kongre, 5 Şubat 1928 yılında Pazar günü 200 kadar tüccarın katılımı işe oda başkanı Şekerci Kamil Bey tarafından açıldı. Kongrede standardizasyon, ambalaj, nakliye sigortası ve yeni iktisadi kanunların açıklanması ele alınmış ve tartışılmıştır⁸¹.

Ticaret ve sanayi odalarının üstlendiği çeşitli görevler vardır, bunlar Eskişehir il yıllığında belirtilmiştir. Buna göre; ticaretle ilgili çıkan kanun ve yönetmelikleri ilgililerle paylaşmak, yenilikleri takip etmek, mesleklerle ilgili konuları ilgililerle paylaşmak, ticari bir düzen sağlamaktır.

77. Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 124.

78. Eskişehir Ticaret Odası (Çevrimiçi),

<http://www.etonet.org.tr/etonet/Hakkimizda/HakkimizdaEto.aspx?sayfa=ETO%20Tarih%C3%A7e>, 20 Nisan 2012.

79. Koylu, a.g.m., s. 398

80. *Eskişehir İl Yıllığı*, 1967, s. 218.

81. Koylu, a.g.m., s. 398

2.3. Eskişehir Ticaret Borsası

Ticaret Bakanlığı'nın 31 Aralık 1925 tarihli müsaadesiyle faaliyete geçen Borsamızın o yıllardaki kurucuları; Mihaliçcikzade İsmail, Çerkez Ahmet, Yasinzade Mehmet Ali, Hacı Muharrem, Hafız Hüseyinzade Mehmet, Şeker Hafizzade Hulusi, Gümülcineli Mehmet ve Hacı Halimzade Osman Beylerdir. Borsamızın ilk Başkanı Yasinzade Mehmet Ali Beydir. İlk Genel Sekreter Necip, ilk Komiser Ali Ulvi Beylerdir⁸².

Eskişehir'in ekonomik inkişafına paralel olarak gelişen borsa 5590 sayılı kanuna intihabını müteakip daha geniş olarak teşkilatlanmıştır⁸³. Borsanın üstlendiği görevler ise borsaya giren malların fiyatlarını tespit etmek, borsayla ilgili konuları takip edip halka duyurmaktır.

3. SANAYİ

Sanayi, insanoğlunun avcı-toplayıcı hayattan tarımsal ürünler üretimine geçmesiyle birebir bağlantılıdır. Tarım alanında ürün yetiştiren insan başta tarlayı kendi gücüyle sürerken daha sonra evcilleştirdiği hayvanlarla ve bunlara bağladığı bir takım basit makinelerle bu işi yapmaya başlamıştır. İnsanın en az emekle en çok kar elde etme çabasından doğan en büyük sonuç ise sanayi devrimi olmuştur.

XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de patlayan Sanayi Devrimi, iktisatçı-düşünür J. Schumpeter'in yeni teknolojik keşiflerin yarattığı etkiler bağlamında söylediği gerçeği doğruluyor, "yaratıcı yıkıcılık" yapıyordu⁸⁴. İngiltere'de buhar gücünün makineye uyarlanması ardından meydana gelen Sanayi devrimi, 1815'den sonra batı devletlerinde büyük bir heyecanla art arda buluş ve icatların yapıldığı yeni bir dönem başlatmıştır⁸⁵. Böylece kısa zamanda çok

82. Eskişehir Ticaret Borsası (Çevrimiçi), <http://www.esktb.org.tr/tarihce.asp>, 20 Nisan 2012.

83. *Eskişehir İl Yıllığı*, 1967, s. 220.

84. Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1999, s. 28.

85. Oral, a.g.e., s. 9.

ve ucuz mamul üretilmiştir. Ancak Osmanlı bu gelişime ayak uydurmakta çok gecikmiş ve daha çok ipekli, pamuklu ve yünlü dokumayla yapılan sanayi işlerinin takibi lonca adı verilen kurumca izlenmiştir. Lonca, nerede hangi iş koluna ne kadar ihtiyaç var, satılan malların kalitesi, miktarı ve fiyatının ne olacağı gibi konularda belirleyici rol oynayan bir esnaf koludur. *Bu sektörde Osmanlı loncalarının modern imalat tekniklerini benimsemekteki isteksizlikleri ve bunu becerememeleri, Osmanlı'nın tek taraflı olarak korumacı gümrük vergisi engelleri koymasına engel olan kapitülasyon tarzı anlaşmalarla daha da ağırlaşmıştır*⁸⁶.

*Tanzimat'ın ilanından önce Osmanlı Devleti'nde her türlü sanat ve ticarete "gedik ve inhisar" sistemi egemendi. Bu dönemde büyük ticaretle uğraşan Türklere "Hayriye" Türk olmayan unsurların tüccarlarına da "Avrupa Tüccarı" denmekte idi*⁸⁷. Ancak bu kişilerin girişimleri devletin ilerlemesini sağlamaya yeterli olmamıştır.

*Devletin ilk sanayi tesisi harp silahları imal maksadıyla II. Bayazıt devrinde (1505) vücuda getirilen Tophanedir. Birçok istihaleler geçiren Tophane, Kanuni Sultan Süleyman zamanında yeniden inşa edilmiş ve bu arada yabancı memleketlerden getirilen ustalardan da istifade edilmiştir. Tophanenin o zamanının en büyük tesislerinden biri olduğu rivayet edilir. III. Selim, II. Mahmut ve Abdülhamit devrinde silah fabrikaları yeni ihtiyaçlara cevap verecek şekilde ıslah ve tadil edilmiş ve mevcutlara yenileri ilave olmuştur*⁸⁸.

Dünyadaki sanayi devriminin ardından Osmanlı Devleti de kendi sınırları içinde bu uygulamaya dâhil olmak istemiş ancak devlet olanaklarının sınırlı oluşu nedeniyle halktan sermayesi bulunanları *sanayiye teşvik maksadıyla 1873 tarihli bir kanunla fabrika kuracaklara gümrük ve vergi muafiyetleri tanınmış 1888'de bu muafiyetler fabrika inşasına lüzumlu iptidai maddelere teşmil edilmiş 1897'de yeni tesisler için 10 sene müddetle vergi muafiyeti kabul edilmiştir. Sanayiye teşvik için oda ayrıca*

86. Quartaert, a.g.e., s. 32.

87. Oral, a.g.e., s. 9.

88. Eldem, a.g.e., s. 117.

*imalatta kullanılan ham maddelerin gümrük resminden muaf tutulmasını, kredi kolaylıklarının ihdasını, mevcut ve kurulacak sanayi müesseseler için münasip bir prim usulünün kabulünü tavsiye etmektedir*⁸⁹. Bu teşvik halkın elinde yeterli sermaye bulunmaması sonucu istenilen düzeye ulaşamamış, böylece sanayi tesislerini devlet kendisi kurmaya mecbur kalmıştır.

*Devletin saray ve ordunun ihtiyaçları ile ilgili olarak kurduğu tesislerden dokuma ve deri-kundura fabrikalarını zikretmek icap eder. Beykoz Deri Fabrikası, II. Mahmut devrinde 1812'de tabakhene olarak tesis edilmiş buna 1884 yılında bir kundura imalathanesi eklenmiş ve Debahane-i Amire adıyla Devletçe idare olunmuştur. Hereke Fabrikası 1843 yılında 50 pamuklu ve 25 ipekli canfes tezgah ile donanmış olarak faaliyete geçirilmiş, ipekli dokumaların kazandığı rağbet üzerine 1850 yılında ipekli kısmına 100 adet jakarlı el tezgahı ilave olunmuştur*⁹⁰. Eldem, kitabında Hereke Fabrikası'na 1891 yılında Anadolu'dan çeşitli ustalar getirilerek halı kısmının açıldığını kaydetmiştir. Bunun dışında fabrikada çuha şayak ve fes imaline de başlanmıştır. Askere, II. Mahmut zamanında fes giydirilmesi konusunda karar alınması üzerine fes imali için Feshane adında bir müessese kurulmuştur. Abdülhamit zamanında İzmit'te kurulan fabrika da yine fes ve bunun haricinde yünlü ve tiftikti dokuma yapmıştır. Yıldız'da bir çini fabrikası, Bursa'da ipekli üretim yapan dokuma fabrikası, Unkapanı'nda Askeri Tahniye Fabrikası da yine Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde işleyen fabrikalardır. Halkın özel teşebbüsleriyle açılan Paşabahçe'de kurulan Modiana Cam ve Şişe Fabrikası ve Hasköy Şişe Fabrikası ise yabancı imalatlarıyla yarışamadığından kısa sürede kapanmak zorunda kalmıştır. Osmanlı dönemi fabrikaları genellikle askeri ihtiyaçlara ve dokumaya yönelik kurulmuş fabrikalardır. Fabrikalar genellikle İstanbul ve çevresinde açıldığından yurdun her yeri bu mamullerden yararlanamamıştır.

Kurtuluş Savaşı başlarken mevcut olan sanayi yapısını 1913 ve 1915 yıllarında yapılan sanayi sayımları az çok ortaya koymaktadır. Gıda sanayi ve dokuma sanayi en gelişmiş sanayi dallarından olup bunlardan %78'i gıda, %78'i de

89. Eldem, a.g.e., s. 114.

90. Eldem, a.g.e., s. 119.

*dokuma dalında kurulmuştur*⁹¹. Ancak çok da gelişmemiş olan sanayi savaş sırasında düşman kuvvetler tarafından kullanılamaz hale getirilmiştir. Atatürk 1923'te yaptığı bir konuşmasında bu konuyla ilgili şu sözleri söylemiştir: “ *Arkadaşlar! Bundan sonra pek mühim zaferlere kavuşacağız. Fakat bu zaferler süngü zaferi değil, iktisat ve ilim zaferleri olacaktır. Ordumuzun şimdiye kadar istihsal ettiği muzafferiyetler, memleketimizi halas-ı hakikiye sevk etmiş sayılmaz. Bu zaferler ancak müstakbel zaferimiz için kıymetli bir zemin hazırlamıştır. Muzafferiyat-ı askeriyemizde mağrur olmalıyım. Yeni ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım.*”⁹²

Türkiye’de Atatürk dönemi ekonomisi incelendiğinde bu süreç 1923-1929 ve 1929-1938 yılları arasındaki dönem olmak üzere ikiye ayrılır. İlk dönem (1923-1929), ekonomide özel girişimin desteklendiği ve serbest ticaretin uygulandığı yıllardır. *1927 yılında kaydedilen 187 milyon liralık mamul ve yarı mamul madde ithalatının genel ithalatımızın %90’ını kavradığını ve bunun %70’i istihlak ve %30’u da istihsal maddelerinden terekküp ettiğini görüyoruz*⁹³.

Cumhuriyetle birlikte her alanda olduğu gibi sanayi sahasında da ıslah ve geliştirme çalışmaları başlamıştır. Osmanlı Devleti’nin zamanında yeterli ilgi görmeyen özendirici atılımı bu dönemde de çıkarılan bir kanunla denenmiştir. *Bu kanun günün gereklerine yanıt vermediği için 1924 yılında düzenlenmiş, fakat hem Osmanlı Devleti’nden kalan engeller kaldırılamadığı hem de sanayide arzulanan gelişme sağlanamadığı için, 1927’deki kanun yürürlüğe kanmıştır*⁹⁴. *Yasaya göre hükümet, sanayi kuruluşları için gerekli arsayı belli koşullar altında parasız verecek, vergi ayrıcalıkları sağlayacak, sınayi kuruluşları için gerekli makine teçhizat gümrük vergisinden muaf olacak, sanayicilerin kullandıkları temel maddeler, ara malları ve mamul ürünler demiryollarında ucuz tarifeye taşınacak, kamu tekelindeki mallar bu kuruluşlara ucuza satılacak ve hükümet ve kamu kuruluşları, bazı koşullarla, yerli sanayi ürünlerini ithalattan yüzde 10 daha pahalı da olsalar tercihen satın alacaklardır*⁹⁵. Ancak savaşlarda her manada yorgun düşen halkın içinde bulunan

91. Cihan Duru, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, C: I, Tisa Matbaacılık, Ankara, 1982, s. 132.

92. Oral, a.g.e., s. 32.

93. Cillov, a.g.e., C: I, 1971, s. 247.

94. Ateş, a.g.e., s. 43.

95. Sönmez, a.g.e., s. 39.

sermaye sahipleri dahi yeterli birikime sahip olmadığından ciddi bir teşebbüste bulunamamış ve yapılacaklar devlet eliyle tesis edilmiştir.

1929 yılına gelindiğinde dünya ekonomik bunalımı ile birlikte, Türkiye de ekonomik sıkıntılar içine girmiş ve ikinci dönemde (1930-1938) ekonomide devletçi bir anlayış benimsenmiştir. *Türkiye’de ilk plan uygulamasının yapıldığı 1934-1938 döneminde devlet eliyle birçok sanayi tesisler meydana getirilmiştir*⁹⁶. Özellikle 1930’lu yıllar milli ekonominin toparlanmaya başladığı ve sanayi alanında yatırımların yapıldığı yıllar olmuştur. *3 Haziran 1933 tarihinde 2262 sayılı kanunla kurulan Sümerbank tarafından 41,5 milyon TL’lik yatırım yapılması öngörüliyordu. Sanayinin sivil kolları Sümerbank’a aitti ve banka bunların inşasını denetlemek durumundaydı*⁹⁷.

1934-1938 yılları için sanayi alanında ne gibi faaliyetlerin yapılacağına belirlenmesi amacıyla Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya konmuştur. *Bu dönem politikaları devletin iktisadi hayata girişi, doğrudan doğruya devlet işletmeciliğine başlaması, ülke ihtiyaçlarının esas olması, hammaddesi yurtiçinde bulunan malları işleyecek sanayi kuruluşlarının kurulmasına öncelik verilmesi ve içe dönük bir sanayi yapısı (dışa kapalı) şeklindedir*⁹⁸. *B.B.Y.S.P. ile kurulması tasarlanan sanayi şu beş ana grupta toplanmaktaydı: 1-Dokuma (pamuk, kendir, yün), 2-Maden İşleme (demir-çelik, bakır, kükürt), 3-Kâğıt, 4-Kimya (yapay ipek, gülyağı, fosforik asit, süper fosfat), 5-Taş, toprak (cam, çimento)*⁹⁹. Sıralanan gruplar baz alınarak sanayi sektöründe çalışmalara başlanmış ve ülke ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır.

Ekonomi Bakanı Celal Bayar sanayi sektörünün kalkınması konusunda şunları dile getirmiştir: *Standardizasyondan beklendiğimiz menfaatler pek çoktur bunlar;1- İç ve dış finansmanda ucuzluk ve kolaylık, 2- Ciddi alivre satışları yapabilmek, 3- Henüz tarlada veya yolda mal üzerine kredi ve muamele imkanları*

96. Cillov, a.g.e., C: I, 1971, s. 357.

97. Ateş, a.g.e. s. 123.

98. Çoban, a.g.e., s. 16.

99. Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 70.

*elde etmek, 4- Çok çeşitli az miktarda mal yerine az çeşitli çok ve aynı vasıfta mal yetiştirmek, 5- En iyiyi en ucuza mal etmek*¹⁰⁰. Celal Bayar bu konuşmasında sıraladığı yaptırımların uygulayıcısının Tacim ve Endüstri odalarının olduğunu belirtmiştir.

Hedefler doğrultusunda ilerleyen hükümet yurdun pek çok yerinde fabrikalar açmış ve faaliyete geçmiştir. Cumhuriyet'in ilk on beş yıllık sürecinde hızlı bir kalkınma politikası izlenerek dışa bağımlılık azaltılmaya, yerli üretim ile kalkınmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin Atatürk dönemi sanayi tablosunu genel hatlarıyla çizmemizin haricinde burada asıl değinmemiz gereken konu Eskişehir'in sanayi geçmişi'dir. Eskişehir'de kurulan sanayi kollar şunlardır; Cer Atölyesi, Eskişehir Şeker Fabrikası ve Eskişehir Elektrik Şirketi. Bu sanayi dalları aşağıda ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

3.1. Eskişehir Cer Atölyesi

Cumhuriyetin ilk yıllarında Eskişehir'de sanayi, ilin tarımsal ve doğal kaynaklarına bağımlı bir gelişme göstermiştir. Önemli bir tahıl bölgesi olan yörede dönemin ölçülerine göre büyük denebilecek nitelikte un fabrikaları ile tuğla kiremit fabrikaları kurulmuştur. İstanbul-Bağdat arasındaki demiryolu Eskişehir'den de geçmiştir ve bölgede üretilen mallar diğer bölgelere demiryolu sayesinde gönderilmiştir. Berlin-Bağdat Demiryolu'nun yapımı sırasında Eskişehir'de kurulan Cer Atölyesi 1928'de devletleştirildikten sonra Eskişehir'in en önemli Sanayi kuruluşlarından biri haline gelmiştir. *Vagon, lokomotif tamirlerini, döşeme, boya işlerini muvaffakiyetle başaran Eskişehir fabrikası, dökümhane, tornacılık tasfiyecilik, marangozhane, planlayıcılık (proje çizenler), demircilik, boyahane, kazanhane, elektrik santrali ve çıraklar kısmını ihtiva etmekte olduğu gibi ayrıca bir*

100. Ziya Boral, "Tecim ve Endüstri Odalarının Faydaları", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 30 İkinci Teşrin 1934, S. 25, s. 178.

de Çırak Mektebi'ni teşkilatı içine almıştır¹⁰¹. Kurulan Cer Atölyesi çok sayıda Eskişehirliye iş alanı açmış, buradan yetişen gençler daha sonra yeni kurulan fabrikalarda yetişmiş eleman olarak çalışmışlardır¹⁰².

1927 yılına değin yurt dışından satın alınan "marsilya" tipi kiremit, Türkiye'de ilk kez Eskişehir'de üretilmeye başlanmıştır. *Duyun-u Umumiye döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlarına karşılık el konulan ormanlardan kesilen ağaçların ihracat için hazırlandığı eski kereste fabrikası da Eskişehir'de işletilmiştir*¹⁰³. Eskişehir sanayinin bu gün de önemli kuruluşlarından biri olan Hava İkmal Bakım 1926'da kurulan önemli tesislerden biridir.

3.2. Eskişehir Şeker Fabrikası

Gıda, insanın hayatta kalabilmesi için vazgeçilmez bir unsurdur. Bunun teminini insanın kendisi yapması haricinde, devletler de halklarının ihtiyaçlarını karşılayacak imkânlar yaratır. Ardıç bu konuda şunları söylemektedir: *Beslenmede en önemli maddeler arasında karbonhidratlar ve şeker yer almaktadır. Şeker, doğuda milattan evvel biliniyordu, Hindistan'da tropik bölgelerde, şeker kamışından elde olunuyor ve basit teknoloji uygulanıyordu. Ancak tüketilmek üzere çok uzak bölgelere taşınması o günlerin şartları dâhilinde pahalıya mal oluyor ve bu yüzden lüks bir madde niteliği taşıyordu*¹⁰⁴. Ticaret yollarıyla dünyaya taşınan şeker pahalılığı ve üretiminin azlığı sebebiyle uzun zaman ulaşılması güç bir madde olmuştur. O nedenle yiyecekler tatlandırılmak istendiğinde genellikle bal ve pekmez gibi ürünlere başvurulmuştur. Şeker pancarı ise daha çok ılıman iklimlere sahip olan bölgelerde yetişiyor ancak içerisindeki şeker dikkati çekmeden önce hayvan yemi olarak kullanılıyordu.

Şeker pancarından şeker üretimi ile çok sonraları tanışan dünya, *İlk kez Alman kimyacı Andreas Marggraf'ın deneyiyle 1747'de pancardan şeker elde etti.*

101. Cumhuriyet'in 15. Yılında Eskişehir, a.g.y., s. 95.

102. Koylu, a.g.m., s. 381. (Bknz. EK 18)

103. Mustafa Bozdemir, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Endüstriyel Mirasımız*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2011, s. 38.

104. Ardıç, a.g.e., s. 396.

İlk pancar şekeri fabrikası Prusya Kralı III. Wilhelm Friedriceh'in desteğiyle 1802'de Slezya'da kuruldu¹⁰⁵. Zaman içinde şeker pancarından şeker üretimi önce Avrupa'ya oradan da diğer coğrafyalara yayılmıştır.

Ilıman iklim bitkisi olması nedeniyle kuzeyden güneye düşük rakımlı sahil ovalarından 2000 metre civarında rakımlı yüksek yaylalara kadar geniş bir yetiştirme alanına sahip olduğu için Türkiye'nin bütün bölgelerinde yetişmektedir¹⁰⁶. Osmanlı açısından bakıldığında devlet, şeker üretimiyle çok geç tanışmıştır. Üretim ülke toprakları içerisinde başlamadan önce şeker, ithal edilerek getirilmiştir. Türkiye'de pancar şekerinin tarihi Tanzimatla başlar. O devirde ilk şeker sanayinin tesis teşebbüsü İstanbul tüccarlarından Arnavutköylü Dimitri Efendi isimdeki tüccar tarafından yapılmış ve 11 Mart 1840 tarihinde 10 yıl imtiyaz ile kendisine sur dışında bir pancar şeker fabrikası kurulmasına izin verilmiştir. Aynı tarihlerde diğer bir teşebbüste Osmanlı İmparatorluğu Hassa Müş'iri Rauf Paşa tarafından yapılmıştır¹⁰⁷. Bundan sonra 1867 yılında Davud oğlu Karabet, 1879 yılında Fenerler imtiyazı sahibi Michel Paşa, 1847 yılında Afyonlu Yusuf Bey, 1899 yılında Müşir Rauf Paşa ve 1917 yılında da Almanlarla birlikte kurulan Zenith Şirketi aynı amaçla bazı teşebbüslerde bulunmuşlarsa da bunların hiç biri uygulamaya geçememiştir¹⁰⁸. Yapılan girişimler ülke gereksinimini karşılayabilecek durumda değildir. İhtiyaca denk kapasitedeki fabrika ise ancak Cumhuriyet devrinde kurulmuştur.

Cumhuriyet döneminde devlet teşviği ve desteği şeker sanayide de sağlanmıştır. Kanuna göre şeker fabrikaları kurmak ve işletmek için hükümet müsaadesi gerekli olmakta ancak hükümet şeker fabrikalarına özel bazı imtiyaz ve muafiyetler bahşetmeye de yetkili kalmaktadır¹⁰⁹. Buna göre devlet, şeker sanayi kurulacak yerin 5 hektarını devlet veriyor, 10 yıl vergiden muaf tutuyor, malların

105. *Britanica Comptons Ansiklopedisi*, "Şeker", C: XVII, s. 328.

106. Zeynep Uçan, *Şeker Pancarı Ziraatı ile Şeker Sanayi'nin Ekonomik Gelişmeye Etkileri*, Türkiye Uygulaması, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Eskişehir, 1993. s. 22.

107. Zeynep Erdiç, *Şeker Pancarı Ziraatı ile Şeker Sanayi'nin Ekonomik Gelişmeye Etkileri*, *Türkiye Uygulaması*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1208, Eskişehir, 2000, s. 8.

108. Erdiç, a.g.e., s. 103.

109. Boratav, a.g.e., s. 120.

taşınmasında demiryollarında indirim uyguluyor, fabrikalarda kullanılacak kireç ve kömürden vergi almıyor, fabrika mensuplarını 10 yıl süre ile temettü vergisinden muaf tutuyor, şeker tüketiminden 8 yıl tüketim vergisi almıyordu¹¹⁰. Cumhuriyet döneminde şeker sanayi ile ilgili ilk adım 19 Nisan 1923'te, "Uşak Terakki-i Ziraat T.A.Ş." kanalıyla atılmıştır. Mollazade Nuri Bey (Nuri Şeker) öncülüğünde 51 kişilik mahalli girişimci Uşak'ta 600.0000.TL sermaye ile şeker sanayini kurmuşlardır¹¹¹. İlk Şeker Fabrikamız, kuruldukları 1926 senesinden 1928 senesine kadar, memleket şeker ihtiyacının ancak yüzde yirmisini temin ettiler¹¹². Uşak şeker fabrikasının ardından Alpullu şeker fabrikası kurulmuştur.

Kısa zamanda Türkiye topraklarında kurulan yeni müesseseler dış ülkelerin de dikkatini çekmiş ve gönderilen heyetler bir takım incelemeler yapmıştır. Bu incelemelere bir örnek de Eskişehir Halkevi dergisinde yer almıştır; 1931 sonbaharında Türk mütehasıslarının da arkadaşlık ettiği bir Rus heyeti şehrimize uğramış, mensucat ve iplik fabrikaları için tetkikler yapmıştı. Yalnız Eskişehir, mensucat ve iplik fabrikalarından önce şeker, ispirto, bira fabrikalarına daha elverişli bir saha idi¹¹³. Bu tespitlerin ışığında bölgeye hemen bir şeker fabrikası kurulması kararı alınmıştır. Eskişehir şeker fabrikası üç milyon lira sermaye ile teşekkül eden Anadolu Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi tarafından tesis edilmiştir. Beheri 100 liralık 30 bin hisseden teşekkül eden sermayesine Türkiye İş Bankası'nın %51'i, T.C. Ziraat Bankası'nın %24,5, Sanayi ve Maadin Bankası'nın ise %24,5 nispetleriyle iştirak ettikleri bu şirket Şeker Fabrikaları kurmak, ispirto ve tali maddeler istihsal etmek pancar ve şeker sanayi için lüzumlu olan iptidai maddeleri yetiştirmek üzere, zirai faaliyetlerde bulunmak gayeleriyle teşekkül etmiştir¹¹⁴.

1 Şubat 1933 tarihinde fabrikanın temelleri atılmış, 1 Nisan 1933 de montaj ameliyatına başlanmış, geceleri de çalışılmak suretiyle inşaat ve montaj işlemleri altı

110. Necdet Çelebioğlu, *Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Faaliyetleri (1923-1938)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, s. 60.

111. Gül, a.g.e., s. 171.

112. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "1935 Yılı Nasıl Geçti?", 29 Ekim 1935, S.30-32, s. 225.

113. Yersel, "Eskişehir Fabrikaları", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 108.

114. Turan Veldet Velidedeoğlu, *Türkiye Şeker Sanayi (1926-1976)*, Türkiye Şeker Fabrikaları Yayınları, Ankara, 1979, s. 407.

buçuk ay gibi kısa bir zamanda bitirilerek 20 Ekim 1933'te ilk işletme tecrübelerine geçilmiştir. Müteakip üç hafta içinde de ilk tecrübeye görülen noksanlar ve arızalar ıslah edilerek fabrikanın açılma töreni 5 Aralık 1933 tarihinde yapılmıştır¹¹⁵. Şeker fabrikasına ilk pancar götürme ve şeker fabrikasının küşat merasimine iştirak suretiyle ve vesilesiyle Cumhuriyet hükümetine köylülerimizin şükran ve minnettarlık hisleri izhar edilmiş ve bilhassa fabrikanın açılış merasiminde Başvekil Paşa hazretlerine takdim edilen köylülerin memnuniyet ve sevinçleri Paşa hazretlerinin fevkalade hoşuna gitmiştir¹¹⁶. Fabrikanın açılışında konuşan Başbakan İnönü: Şimdi ziyaret edeceğimiz eser, güzel ve milli bir eserdir... Milletler ailesi içinde laik olduğu yüksek mevki tutmak için sanayi behemehal kurmak lazımdır" demiştir. Atatürk, Eskişehir Şeker Fabrikasının defterine: "Türkiye Cumhuriyeti'ni böyle sanayi müesseseleri ile zenginleştirenlere, güzelleştirenlere minnet" diye yazacaktır¹¹⁷. Eskişehir Şeker Fabrikası Dün Açıldı: "Eskişehir şeker fabrikası milli ülküye derin alakanın yükselmiş, değerli vesikasıdır. Gazi"

"Yüksek bir millet olarak milletler ailesi içerisinde Türk milletinin haklı ve yüksek mevkiini tutmak ve muhafaza etmek için sanayi memlekette behemehal kurmak lazımdır!... İsmet Paşa"

Eskişehir, 5 (H.M.) – Bugün saat 16 da Eskişehir Şeker fabrikasının açılma merasimi Büyük Millet Meclisi Reisi Kazım, Başvekil İsmet Paşalar hazretinin huzuriyle yapıldı¹¹⁸.

Eskişehir fabrikanın açılmasıyla birlikte yalnızca sanayi alanında değil hayvancılık, tarım, iş ve işçi alanında da etkili olmuştur. Şeker sanayi ile gelişen şeker pancarı üretimi bir taraftan şeker sanayinin hammadde ihtiyacının tamamını karşılarken, diğer taraftan şeker pancarı yaprakları, pancar posası ve meleas, şeker fabrikaları civarındaki tarım işletmelerinde besi ve süt hayvancılığının gelişmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca şeker pancarı üretimi tarımda modern teknolojinin

115. Velidedeoğlu, a.g.e., s. 407.

116. Eskişehir Halkevi Dergisi, "Evimiz Bir Sene İçinde Neler Yaptı?", 30 Ağustos 1934, S. 25, s. 59.

117. Gül, a.g.e., s. 172.

118. Velidedeoğlu, a.g.e., s. 408.

*kullanılmasına öncülük etmektedir*¹¹⁹. Buna bir örnek olarak şu yazı gösterilebilir: *Memleketimizin birçok şehirlerine gidiniz merhaba dediğiniz kimse size krizden, parasızlıktan, işlerin azlığından, tütünün, üzümün, yumurtanın, incirin, fıncığın, zeytinin, zeytinyağının para etmediğinden bahseder. Eskişehir'e geliniz herkes size pancardan bahseder. Filan şu sene şu kadar para kazandı ben de gelecek kampanya için çalışıyorum. Tüccarla temas ediniz Allah razı olsun fabrika yüzümüzü güldürdü*¹²⁰. Bu tespitten fabrikanın hayatın çeşitli alanlarına nüfuz ettiği anlaşılıyor. Şeker üretiminden hayvancılık alanında faydalanılmasının dışında bu sektörde çalışanlar açısından da sanayinin etkisi malumdur. *Şeker sanayinin bünyesinde çalışan personelden başka hammaddeyi sağlayan çiftçi topluluğu da önemli derecede insan gücü istihdam sağlar. 1922 yılında yaklaşık olarak 2 milyon çiftçi ailesi geçimini pancar tarımıyla ilgili işlerden sağlamıştır*¹²¹. Fabrikada çalışan işçiler de farklı bir iş gücü ile üretime dâhil olurlar ve fabrika işsizliğe karşı önemli bir girişim olarak değerlendirilmelidir. Böylece Eskişehir'in adı ön plana çıkmaya başlamış ve şehrin kalabalıklaşmasıyla bölge ekonomisi de canlanmıştır. Eskişehir şeker sanayinin kente katkıları zaman zaman çeşitli kaynaklarda yer almıştır, bunlardan birkaçı aşağıda örneklenmiştir.

Eskişehir'deki sanayi kuruluşları yalnızca şeker fabrikası ile sınırlı değildir, diğerleri: *Devlet Demir Yolları Fabrikası, Devlet Demir Yolları Demir Köprü Atölyesi, Şeker Fabrikası, Yasin Çakır Un Fabrikası, Gümülcineli Un Fabrikası, Hamdi Gamgam Un Fabrikası, İpek İplik Atölyesi, Hakkı İpek Tabaklıkevi, Elektrik İstihsal Santrali, Dost Mehmet Alathlı Ziraiye Atölyesi, Ethem Şekersu Şekerleme Atölyesi, Kamil Şekerleme Atölyesi, Küflü İsmail Tahin Atölyesi, Araba Yarış Evleri, Kurt Kiremit Fabrikası, Çift Kurt Kiremit Fabrikası, Aslanlı Kiremit Fabrikası, Tamirhaneler, Kayacık Kereste Fabrikası, Doğramacı Atölyeleri, Cevat Üngür Değirmeni, Yusuf Cemal Şarap-Rakı-Konyak İmalathanesi, Ethem Gazoz İmalathanesi, Afyon Gazoz İmalathanesi, Muhtelif Araba İmalathanesi,*

119. Ahmet Erkuş, *Tarım Ekonomisi*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları No:5, Ankara, 1995, s. 22.

120. *Demiryolu Dergisi*, "Şeker Fabrikası", DDY Vakfı Yayınları, Ankara, 1934, S. 113-114, s. 224.

121. Erdinç, a.g.e., s. 117.

*Dökümhaneler, Demirhaneler, Zirai Aletler Tamirhaneleri, Lületaş İmal başlı başına yalnız bir ziraat mıntıkası değil aynı zamanda bir küçük ve büyük endüstri sahasıdır*¹²².

3.3. Eskişehir Elektrik Şirketi

Zamanla gaz lambalarının yerini elektrik almaya başlamış ve bunun yanı sıra sanayide makinelerin çalıştırılmasında buhar gücü çoktan tarih olmuş onun yerine de elektrik gücü kullanılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet ile birlikte yurttan sanayi alanı daha da gelişmiş ve böylece elektriğe olan ihtiyaç da artmıştır. *Cumhuriyetin ilanı sırasında (1923) Türkiye’de yalnız üç şehrin İstanbul, Adapazarı ve Tarsus elektrikten yararlanmakta olduğu düşünülecek olursa Türkiye’de elektriğin tamamen Cumhuriyet devrinin eseri olduğu anlaşılır. Cumhuriyetin ilanı yıllarında üç şehirde üretilen elektrik miktarı 50 milyon kilovat/saat’i ancak bulunuyordu ve bu enerjiden Türkiye nüfusunun ancak yüzde 6’sı yararlanabiliyordu*¹²³.

Sanayileşmede büyük başarı kaydeden Eskişehir, zamanla elektrik gücüne eskisinden çok daha fazla ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyacı karşılayacak kuruluş ise elektrik şirketi olmuştur. *Eskişehir’de elektrik üretimi ilk kez 1894’te Almanlarca kurulan Devlet Demiryolları Cer Atölyesi’nde gerçekleşmiş ancak burada üretilen elektrik yalnızca elde edildiği işletmede kullanılmıştır. Merkez ilçenin gereksinimi olan elektriğin üretimi ilk kez 1928’de imtiyazlı bir yabancı şirketçe gerçekleştirilmiştir. Söz konusu şirket buharla çalışan 350 BG’lik bir jeneratörle kente elektrik vermeye başlamıştır. Bu ilk ünite 1936’ya değin kentin gereksinimi karşılamıştır. 1936’da 300 BG’lik bir jeneratör daha devreye sokulmuştur*¹²⁴. *Hususi idare Belediye ve Borla biraderlerin iştiraki ile 1927 senesinde kurulan elektrik kumandit şirketi şehrin tenvirini üzerine almış ve şirket bu iki müesseseye inhisar etmiştir*¹²⁵. Elektrik şirketi faaliyetine 1944’e kadar devam edip daha sonra şirketi 546.000TL’ye Eskişehir Belediyesi’ne devretmiştir. Belediye şehrin elektrik ihtiyacı

122. Çelikkanat, a.g.e., s. 215.

123. Pars Tuğlacı, *Çağdaş Türkiye*, C: II, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 789. (Bknz. Ek 19)

124. *Yurt Ansiklopedisi*, “Eskişehir”, C: IV, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1981, s. 2872.

125. Yersel, “Eskişehir Elektrik Şirketi,” *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, S.13, s. 111.

arttıkça yeni jeneratörlerle bu eksikliği kapatmaya çalışmıştır. Eskişehir’de bir de elektrik fabrikası kurulur ve bu fabrika şehrin sokaklarının aydınlatılması, sinemalar ve sanayi kurumlarının elektrik ihtiyacı için çalışmıştır. Ancak elektrik şirketi de şehrin elektrik ihtiyacının önemli bir kısmını karşılamaya devam etmiştir. Kurulan şirket zamanın ihtiyaçlarıyla doğru orantılı olarak gelişmiş ve daha iyi hizmet verebilmek için çalışmalarına devam etmiştir. Şirketin yaptığı çalışmalar Sakarya Gazetesi’nde şöyle yer almıştır: Elektrik şirketinin komondit şirket olmaktan çıkıp anonim olacağı belirtilerek *Şirket meclis idaresi azası Kenan Bey bu hususta tetkikler yapmakta ve anonim şirketler kanununa göre bir nizamname hazırlamaktadır. Şirket şimdilik on bin liralık hisse senedi çıkaracağı belirtilmiştir.*¹²⁶.

Eskişehir 1950’lerin sonlarına doğru ise elektrik ihtiyacını termik ve hidroelektrik santrallerden sağlamaya başlamıştır. Bu santraller, Çatalağazı, Tunçbilek, Soma, Silahtarğa termik santralleri ve Sarıyer, Hirfanlı, Demirköprü, Kemer, Göksu hidroelektrik santralleridir. 1973’te Sakarya Irmağı üzerine Gökçekaya hidroelektrik santrali kurulmuş ve buradan elde edilen enerjiden Eskişehir de yararlanmışır.

4. HAYVANCILIK

İlk çağlardan bu yana hayvansal gıdaya muhtaç olan insan, önce hayvanları avlayarak, sonra evcilleştirerek besin ihtiyacını karşılamıştır. Hayvansal gıdaya bilimsel açıdan yaklaştığımızda ise proteinlerin vücut yapılanması ve işlevleri için ne kadar önemli olduğunu görülür. *Protein, Yunancada (birinci derece önemli) anlamına gelme proteios kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Şu halde besinlerimiz arasında birinci yeri proteinler alır. Gene proteinlerde bitkisel ve hayvansal olmak üzere ayrı değerler taşır. Hayvansal proteinlerde hayatımız için ve zeka yönünden lüzumlu olan ve insan bünyesinde yapılamayan 8 tane exogen amino*

126. *Sakarya Gazetesi*, “Eskişehir Elektrik Şirketi Anonim Oluyor”, 7 Ağustos 1934, S. 434, s. 1.

*asidi bulunmaktadır. Bitkisel proteinlerde bu exogen amino asitlerden ancak bir veya birkaçı bulunabilir*¹²⁷.

İnsanın hayatını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmesinde bu denli büyük rol oynayan hayvansal gıdanın bir de Türkiye açısından önemine bakmak gerekir. *Türk ekonomisinde hayvancılığın yeri çok büyüktür. Birçok memleket parçalarında büyük halk ve köylü yığınlarının en mühim geçim vasıtası hayvancılıktır. Köy iktisadının en mühim cüzitamını da hayvancılık teşkil eder. Büyük ölçüde dış Pazar için istihlal yapan memleket parçalarında bile merkezden muhite doğru gidilince daha ziyade hububat ziraati ve hayvancılıkla uğraşan köy muntikalarına girilir ve bu bölgelerde hayvan köylünün en mühim gelir kaynağını teşkil eder*¹²⁸.

Hayvancılık bir ölçüde coğrafi şartların yönlendirmesi sebebiyle ya da konar-göçer yaşam tarzı nedeniyle de yapılan ekonomik bir faaliyettir. Şartların zorlamasının haricinde tarım yapılan her yerde hayvancılık az çok işin içine girmektedir. Başta tarlanın sürülmesi ve yük taşımacılığı için gerekli olmasının yanı sıra gübre sağlamak, sütünden, etinden, derisinden, yumurtasından ve balından yararlanmak, son olarak da hayvan satışı amacıyla da sürdürülen bir ekonomik uğraştır. *Ne var ki, bizdeki mera ve çayırın verimi geniş ölçüde iklime tabi olmakta ve ot örtüsü yıldan yıla büyük değişmelere sahne olmaktadır. Bu sebeple bizdeki geniş otlakların zengin olduğu söylenemez. Üstelik tabii şartlarımız, at, sığır gibi büyükbaş hayvanlardan ziyade, koyun, keçi gibi küçükbaş hayvan beslemeğe daha elverişlidir*¹²⁹. Büyükbaş hayvan yetiştirmenin zorluğu ve yetişen hayvanların güçsüzlüğü sebebiyle Avrupa'dan getirilen makineler dahi hemen kullanılamamıştır. Ahır hayvancılığının haricinde kümes hayvancılığı ve arıcılık da önemli sektörlerinden biridir. Yumurta, bal çeşitleri, polen ve kümes hayvanlarının satışı da kar getirir. Tarımla birlikte hayvancılığın yurt için önemini bilen Atatürk, Eskişehir-İzmit konuşmalarında konu hakkındaki görüşlerini halk ile paylaşmış ve şöyle

127. Tekin Büyüktoku, "Beslenmemizde Hayvancılık", *Hayvan ve Hayvancılık Dergisi*, Ekim 1963, s. 9.

128. Selahattin Batu, "Türkiye'de Hayvancılık", *Türk Coğrafya Dergisi*, Ankara, 1943, s. 2.

129. Cillov, a.g.e., C. I, 1971, s. 352.

demıştır: *Bir de hayvanat meselesi pek mühimdir. Düşman hayvanattan bir kısmını beraberinde alıp götürmüştür. Bilahere hükümet-i merkeziyece livamıza mühim miktarda hayvan verildi*¹³⁰. Bu sözler zaten zayıf olan hayvancılığın düşman zayıfatı ile daha da zor bir duruma geldiğini açıklamıştır.

*Hayvan miktarındaki asıl durumu daha iyi anlamak için aşağıdaki grafiği incelemek yeterli olacaktır*¹³¹.

Hayvan Cinsi	Savaş Başında	Savaş Sonunda	Yitik Sayısı
At	1.050.580	630.000	420.580
Katır	144.600	85.000	59.600
Eşek	1.373.700	825.000	548.700
Deve	314.000	95.000	219.000
Sığır	6.938.306	4.118.000	2.820.306

Türkiye'nin genel manada hayvancılığı bu şekildeyken, Anadolu'nun göbeğinde yer alan Eskişehir'de de durum çok farklı değildir. Hayvancılık konusunda Eskişehir aslında iklimi ve bitki örtüsü açısından oldukça elverişli bir yapıya sahiptir. Coğrafi açıdan genel itibarıyla düzlük alanlara sahip olması hayvan yetiştirmeye önemli katkı sağlamaktadır. Hayvancılık yapılmasının nedeni kurak bölgede çiftçinin toprağını bir yıl dinlenmeye bırakmasıdır. Ancak, Osmanlı Devleti henüz yıkılmamışken ardı arkası kesilmeyen savaşlar sebebiyle, ki bunlar içinde en önemlileri I. Dünya Savaşı ve akabinde yaşanan Kurtuluş Savaşıdır, hayvancılık büyük darbe almıştır. Savaşlar nedeniyle düşmanlar tarafından hayvanların kaçırlması ya da öldürülmesinin yanı sıra salgın hastalıklara karşı çaresiz kalınması ve ilaçla serum temin edilememesi gibi sebepler de hayvancılığı zora sokmuştur. Yaşananlar Eskişehir'de ki hayvancılığı neredeyse bitme noktasına getirmiştir. Cumhuriyet rejimi ile birlikte ise hayvancılık konusuna ağırlık verilip çalışmalara

130. Arı İnan, a.g.e., s. 30.

131. Alptekin Müderrisoğlu, *Cumhuriyetin Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi*, Denizbank Yayınları, İstanbul, 2007, s. 103. (Bknz. EK 28)

başlanmış, hayvan ırkları ıslah edilmiş, salgın hastalıklara karşı önlem alınmış, hayvancılıkla uğraşanlar bilinçlendirilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Eskişehir ziyaretinde Maarif Müdürü ve Baytar Müdürü ile bölge hayvancılığı hakkındaki konuşmalarında özellikle şu konulara vurgu yapılmıştır: Savaşların ardından azalan hayvan miktarının yanı sıra bir de hastalıklar dolayısıyla kaybedilenler olmuş bu da hayvancılığı tehdit etmiştir. En çok yaşanan hayvan hastalıklarının başında da veba gelmektedir ve bu rahatsızlığın önüne geçebilmek için hayvanlar önce karantinaya alınarak sağlıklı olanlardan uzaklaştırılır sonra da serum tedavisiyle iyileştirilmeye başlanır ki bu bilgileri Mustafa Kemal Baytar Müdürü'nün konuşmalarından öğrenmekteyiz. Elde bulunan hayvanların et, süt ve güç yönünden yeterli düzeyde olmaması üzerine damızlık hayvanlar yardımıyla daha verimli bir hayvancılık yapılacağı belirtilmiştir. Ayrıca, *Hayvanatın tezyit ve teksiri için Meclis-i İdare'ye damızlık hayvanatın tedariki hususu yazılmıştır. 3-4 köyü bir mıntıka addederek hayvanatı ıslah edileceği söylenmiştir*¹³². Yapılması planlanan ıslah için tanesi 110 liradan 50-60 kadar hayvan getirilmesi ile ancak 6 yılda istenilen verimin alınabileceği aktarılmıştır.

Cumhuriyet'in 15. Yılında Eskişehir'i anlatan kitapta hayvancılığın gelişimini gösterir grafik yıllar içerisinde hayvan miktarında ne kadarlık bir artışın olduğunu vermektedir.

4.1. Çifteler Harası

Eskişehir geniş toprakları üzerinde hayvan yetiştirmeye uygun bir coğrafik konuma sahiptir. Bu özelliğinden dolayı bölge besi hayvancılığının dışında, yük ve yolcu taşımacılığı ile savaşta kullanılmak üzere at yetiştiriciliğine de müsaittir. Hayvancılığa elverişli konumu sayesinde bölge öteden beri önemli bir merkez olmuştur. Tüzün, bu konu hakkında şu bilgileri vermektedir: *“Sultanönü sancağı ve Germiyan beyliğinin topraklarında, Selçuklu Devleti zamanından beri cins atlar yetiştiriliyordu. Müsellem teşkilatı kurulurken Sultanönü sancağında geniş çayırların*

132. Arı İnan, a.g.e., s. 14. (Bknz. Ek 28)

bulunduğu yerlere yakın olan çiftlikler tay yetiştirmek üzere teşkilatlandırıldılar. Ali Çelebi tarafından yapılan çalışmada taycı ocakları İnönü merkez olmak üzere 122 ocakta toplandı. Askeri sınıftan sayılan taycılar tay yetiştirmek konusunda ihtisaslaşmış bir cemaatti. Aralarında hayvan hastalıklarında uzman olanlar dahi buluyordu¹³³.

Selçuklulardan Osmanlılara devreden bu yapı Cumhuriyete de intikal etmiştir. Ancak Selçuklulardan sonra yeni bir yapılaşma kurulduğu bilgilere kaynaklarda rastlanır. Buna göre, Osmanlı zamanında bölgenin önde gelen zengin ailelerinden bir olan Kumarcı lakaplı şahsın geniş arazisi üzerinde at yetiştirdiği bilgileri de yer alır. *II. Mahmut zamanında verilen emirlere itaat etmediğinden ve bu civardan geçmekte olan orduya lazım gelen iaşe ve yardımı yapmadığından zamanın Bursa valisi olan Mustafa Paşa kumandasında asker sevki ile kanlı bir muharebe başlamış ve adaya atılan yağlı paçavralarla kulesi tutuşturulmuş ve kendisi yakalanarak 60 yaşında olduğu halde idam edilmiştir. (1815) Rivayet olduğuna göre Kumarcı Hergelesi namıyla yâd edilen 2000'i mütecaviz sığır ve 1000'i mütecaviz beygiri, 20000 koyunu vardır. Rusya'dan getirdiği damızlıklarla hayvanatın ıslahatına ehemmiyet verdiği hatta sığırlarının mahalli sığırlarına nispetle daha cesim olduğu söylenmektedir. Kumarcı'nın idamını müteakip çiftliğin bütün hayvanları ve geniş arazisi ile birlikte devlete intikal etmiş ve Çifteler Harayı Hümayunu adı ile kurulmuştur. (1815)¹³⁴.*

Haranın kuruluş amacı, *orduya hayvan yetiştirmek aynı zamanda memleket hayvanatını ıslah edecek müslih damızlıklar meydana getirmektir. Bu iki çalışma veçhesi modern yetiştiricilikte fevkalade önemi haiz meselelerdir. Hara başlı başına bir ırk yetiştirmeye ve memleket hayvanatını ıslah etmeye muvaffak olamadığı gibi teksir hususunda da çok geri kalmıştır¹³⁵.*

Gerekli tesisat ve teknik donanım için yeterli ödenek alamayan haranın bir de konjonktürel nedenlerle sahipsizliğe itilmesi çöküntüyü arttırdı. 1910 yılında Çifteler

133. Doğru, a.g.e., s. 159.

134. *Türkiye'de Hayvan ve Hayvancılık Dergisi*, "Çifteler Harası", 1965, s. 33.

135. *Türkiye'de Hayvan ve Hayvancılık Dergisi*, "Çifteler Harası", 1965, s. 34.

*Harasının kapatılması kararlaştırıldı*¹³⁶. Düzenli bir işleyiş tutturamayan hara kapatılmış fakat ıslah yoluna gidilmesi düşüncesi yeniden ortaya çıkınca 1914'te tekrar açılmıştır. Savaşlar sebebiyle büyük kayıplar yaşayan, hatta mevcut yerinden taşınarak Esenboğa'ya kadar düşman zulmetine uğramamak için gelmiş, son olarak da 1923 yılında yeniden eski yerinde açılarak faaliyetine devam etmiştir¹³⁷.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devreden bu yapı geliştirilerek muhafazası sağlanmış ve iyi cins hayvanlar yetiştirilmiştir. *Hangi yetiştirme kolunda olursa olsun dikkat edilecek kısımlardan en mühimleri şunlardır: 1-Damızlık seçim işleri. 2-Hayvanların barınma yerleri. 3-Yıllık kaba ve kesif yem ihtiyaçlarının hesaplanması. 4-Çiftlikte kullanılacak elemanlar. 5-Hastalıklara karşı koruyucu tedbirlerin zamanında alınması*¹³⁸. Devlet, hayvancılık konusuna eğilmiş ve haralar meydana getirmiştir. *Kurulan haralar: Karacabey Harası (Bursa), Çifteler Harası (Eskişehir), Çukurova Harası (Ceyhan), Sultansuyu Harası (Malatya), Konya Harası, Karaköy Harası (Samsun), Altındere Harası (Erciş)*¹³⁹. İşte hayvanatımızın neslini ıslah maksadıyla Çifteler'de bir aygır deposu, bir inekhane, bir tiftik ve bir merinos numune ağılı açmışlar ve ıslahçı olarak saf kan ve yarım kan muhtelif ırklardan aygır ve boz ırktan inekler, saf kan tiftik ve merinoslar getirmişlerdir. Aynı zamanda Fransa'dan 4 baş müslih aygır mubayaa eylemiş ve 157 baş damızlık boğa satın alınarak köylülerimize tevzi edilmiştir¹⁴⁰. Böylece ıslah edilmiş hayvanlarla ülkenin hayvan nesli düzeltilmeye, verim arttırılmaya çalışılmıştır.

136. Osman Köksal, "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Harayı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Eskişehir, 2010, 11(2), s. 343.

137. *Türkiye'de Hayvan ve Hayvancılık Dergisi*, "Çifteler Harası", 1965, s. 34.

138. M. Ali Kiper, "Hayvancılığın Gelişmesinde Bazı Mühim Noktalar ve Geliştirme Kurumlarının Önemi", *Türkiye'de Hayvan ve Hayvancılık Dergisi*, 1963, s. 6.

139. Kiper, "Devlet Haralarının Kuruluş Gayesi Islah ve Üretme İşlerindeki Rollerini", *Türkiye'de Hayvan ve Hayvancılık Dergisi*, 1964, s. 4.

140. Yersel, "933 Tarihinden On Sene Evvel ve Sonraki Vilayetimiz hayvanatının Vaziyeti", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 76.

4.2. At Yetiştirme Çiftliği

Eskişehir’de haranın kurulmasıyla birlikte halka da hayvan sevgisi aşlamak için at çiftliği kurulmuş ve yetiştirilen bu atlarla, at yarışları düzenlenmeye başlanmıştır. *At, Türkiye’de en ziyade münakalata şehirlerde ve şehir aralarında araba atı, demiryolu bulunmayan ve yolları iyi olmayan yerlerde uzak mesafeler arasında yük hayvanı olarak kullanılır*¹⁴¹. At yetiştirilen yerler yalnızca Eskişehir’de değil yurdun çeşitli yerlerinde de vücuda getirilmiştir. *Karacabey, Sultansuyu, Çukurova, Altındere, Çifteler, Konya, Karaköy haralarıyla Mercimek Aygır deposu, Çifteler, Konya, Arga, İsanlı, Uzunyayla, Ilıca, Urfa, Merkez, Batı Anadolu Karadeniz aygır depoları memleket atçılığının ıslahı at cinsinin artması için kurulmuştur*¹⁴². Islah ile verim sağlanmaya çalışılırken en mühim ihtiyaçlardan biri olan sağlık konusunda serum ve aşlar temin edilmiş ve böylece salgın hastalıkların önüne geçilmiştir. Çifteler Çiftliğinde yetiştirilen hayvanlar daha sonra Mustafa Kemal Atatürk’ün açtırmış olduğu diğer çiftliklerde de kullanılmış ve buralarda hayvan ıslahı konusunda çalışmalar yapılmıştır. Konu ile ilgili olarak Adıvar, bir eserinde şunları yazar: *Eskişehir’den döndüğüm zaman, Çifteler Çiftliği harasının bizim çiftliğe nakledilmiş olduğunu gördüm. Korkunç derecede azgın atlar ve onlara bakan çok garip kıyafetli bir sürü Kürt vardı*¹⁴³. Böylece Çifteler Çiftliğinin diğer çiftlikler için bir pilot merkez olduğu görülür. Eskişehir’de yalnızca ahır hayvanları yetiştirilmemiş bunun haricinde; kümes hayvanları, arıcılık ve ipekböceği de yapılmıştır. Yetiştirilen hayvanların ülke yararına ne gibi katkıları olduğunu gözlemlemek üzere 1932 senesinde Ziraat Müsteşarı Atıf Bey’in yaptığı geziden birkaç not Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’ne şu şekilde yansımıştır: *Eskişehir, İstanbul ve havalisindeki ziraat vekaleti müesseselerini teftişe gitmiştik. Bu tetkikattan çok iyi intibalarla avdet ediyoruz. Bilhassa Karacabey Harası’nı çok iyi buldum. Burası memleketin çok ihtiyacı olan yeni at neslini yetiştirmekle meşguldür... Mamafih bu hususta vekâlet mümkün olan her türlü teshilatı gösterecektir. Müessese şimdilik kendi kadrosunu ikmal etmekle meşguldür. Bundan sonra muhtelif hayvan*

141. Selahattin Batu, “Türkiye’de Hayvancılık”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 1, Türk Coğrafya Kurumu, İstanbul, 1943, s. 3.

142. *Türkiye’de Hayvan ve Hayvancılık Dergisi*, “At ve Atçılığımız”, İstanbul, 1965, s. 25.

143. Halide Edip Adıvar, *Ateşten Gömlek*, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2011, s. 164.

*ırklarından yetiştireceği yeni tipleri en yakın devlet müessesine ve köylüye tevdi edecektir. Bu suretle bu müessese memleket hayvanlarının ıslahı için musallah vazifesi görmektedir*¹⁴⁴. Atıf Bey'in aktardıklarından da anlaşıldığı üzere hayvancılık konusunda yapılan çalışmalar doğrultusunda Türkiye'de hayvan ırkı gelişmiş, verim çoğalmış, hastalıkların önüne geçilebilmiş ve kitlesel üretim yapılabilir düzeye gelinmiştir. Daha sağlıklı ve daha güçlü bir hayvan nesli ile tarım ve elbette hayvancılık alanında daha fazla verim elde edilmeye başlanmıştır.

5. MADENLER

Yer altı kaynakları bir ülkenin en önemli zenginliklerinden biridir ve bu kaynakların asıl önemli yönü ekonomik değerinin olmasıdır. Anadolu'ya hâkim olan uygarlıklar bu coğrafyanın yer altı zenginliklerini kendilerince kullanmışlardır. Tarih öncesi devirlere kadar uzanan geçmişiyle Anadolu, her karış toprağında yaşanmışlıkların izlerini taşımaktadır. Taş Devri'nin ardından yavaş yavaş madenlerle tanışan topluluklar bu coğrafyada kalıcı yurtlar edinmişlerdir. Anadolu'dan çıkan bakır, tunç, kurşun, altın ve gümüş maden devirlerinin aranılan ve talep edilen cevherleri olmuştur. *Anadolu'nun maden yatakları bakımından çok zengin oluşu tarih boyunca buraya yerleşen insanların madenlere kolayca ulaşmasını sağlamıştır*¹⁴⁵. Türkler de Anadolu'ya yerleşmeleriyle birlikte kendilerinden öncekiler gibi maden rezervlerinden faydalanmışlardır. Osmanlı zamanından itibaren bakacak olursak devlet daha çok altın, gümüş, bakır, demir gibi madenlerin kullanımı önemsenmiş ve bu madenlerin var oldukları yerden başka bir yerde aranması ya da yer altında başka ne çeşit madenlerin olduğu konularına eğilmemiştir. *Maden serveti çok zengin olan memleketimizde madencilik hem geç başlamış hem de hiçbir zaman büyük ölçüde bir gelişme gösterememiştir. Pek eski bir mazisi olan Ergani bakır madeni istisna edilirse diğer madenlerimiz XIX. asırda keşfedilmiş ve işletmeye açılmıştır. Nitekim Borasitin Bandırma'da keşfi 1815'te*

144. *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, a.g.m., s. 1.

145. Alaaddin Vural, *Anadolu Madenciliğine İlk Adımlar*, M.T.A. Yayınları, Ankara, 2009, s. 1.

işletilmesi ise 1865'te, Zonguldak'ta kömürün keşfi 1829'da işletilmesi 1848'de, kromun keşfi ve işletilmesi ise 1848'de olmuştur¹⁴⁶. 1858 yılından önce "maadin nazır ve müdürlükleri" aracılığıyla emaneten işletilir ya da "mukatt usulüyle mültezimlere ihale edilirdi¹⁴⁷. Madenlerin büyük ekseriyeti yabancı sermayenin elindeydi. Devletçe emaneten idare olunan Ergani Bakır madeni ile Bulgar (Bolkandağ) ve Gümüşhacıköy gibi madenler dışında milli sermaye ile teşekkül eden ve az çok iktisadi bir kıymeti haiz bulunan şirketler arasında Zonguldak'taki Sarıcılar şirketiyle Kozlu kömür O.A.Ş. zikredilebilirse de kısa bir zamanda bunlara da ecnebi sermayesi nüfuz ederek hakim olmuştur¹⁴⁸.

Cumhuriyet ile yeraltı zenginliklerinin değerlendirilmesi açısından çeşitli girişimler yapılmıştır. *Mutedil bir devletçilik rejimi çerçevesinde hazırlanarak uygulamaya konan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) ile imalat sanayii ve madencilik sektörlerinde önemli kamu iktisadi teşekküllerinin kurulması hedef alınarak bu hedef gerçekleştirilmiştir. Madencilik alanında en çok demir cevheri, kömür, bakır ve krom istihracı, imalat sanayiinde ise en büyük ölçüde dokuma, bunun yanında kâğıt ve cam geliştirilmiştir. Dış finansman ihtiyacının karşılanmasında en büyük katkı S.S.C.B.'den gelmiştir. S.S.C.B.'den başka Almanya ve İngiltere'nin de katkıları olmuştur. 1933-1939 yılları arasında madencilik üretimi yaklaşık %58, imalat sanayi %63, toplam sanayi sektörü yine yaklaşık %63 bir artış kaydetmiştir¹⁴⁹. Ülke ekonomisinin bu çok önemli ve ileriye dönük sorunu 1935'te kurulan iki büyük teknik kuruluş ile bir hal çaresine bağlanmıştır. Bunlar M.T.A. (1983'e kadar adı, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü idi) ve ETİBANK kuruluşlarıdır¹⁵⁰. 1935 yılında Eti Bank, M.T.A.'nın finans edilmesi amacıyla kurulmuştur. Devlet bu tarihte ilk defa faiz oranlarını belirlemeye, Milli geliri hesaplama (1935), destekleme alımları yapmaya (1932) başlamıştır¹⁵¹.*

146. Eldem, a.g.e., s. 91.

147. Ateş, a.g.e., s. 41.

148. Eldem, a.g.e., s. 95.

149. Mükerrerem Hiç, *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si*, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1981, s. 139.

150. Doğanay, a.g.e., s. 26.

151. Çoban, a.g.e., s. 16.

5.1. Lületaş ve Diğer Madenler

Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi Eskişehir de, zengin maden kaynakları olan illerden biridir. Bölgede altın, krom ve magnezyum rezervlerinin olduğu M.T.A.'nın yapmış olduğu çalışmalar sonucu ortaya çıkmıştır. *Bölge endüstriyel hammaddeler açısından da oldukça önemli yataklara sahip olup, bunlar başta bor ve manyezit olmak üzere, sepiyolit, mermer, kaolen, perlit, mika ve kumçakıl olarak sayılabilir*¹⁵². İldeki diğer madenler arasında lületaşının ayrı bir önemi vardır. "Eskişehir taşı" adıyla da bilinen ve kimyasal adı "serpolit" olan lületaş dünyada ve ülkemizde yalnızca Eskişehir'de bulunmaktadır.

*Kıyılmış tütün içmek için kullanılan tütün içme çubuğu veya nargilenin ucundaki boşluğa, lüle denir. Aslında bu kayaç çok hafif olması nedeniyle denizköpüğü diye işletilip ihraç ediliyordu*¹⁵³. Lületaşından yalnızca sigara içmek için ağızlık yapılmaz, aynı zamanda biblo, süs eşyaları, takılar, tespih, anahtarlık, ev gereçleri gibi pek çok alanda faydalanılabilir.

*Lületaşının tarihçesiyle ilgili olarak kaynaklardaki bilgiler çeşitlidir. En eski tarihi 1173'de Ön Aasya seyahatinde Anadolu'ya da uğrayan Ali Bin Ebu Bekir El-Herevi vermiştir. Herevi eserinde, "...Eskişehir Sultan Öyüğü yahut Av-garm, yani Ab-ı germ ismiyle daha Selçuklular zamanında maruf olmuş, islam ülkelerinin bir köşesinde, küffar sınırında bir acayip şehir" diyerek burada işletilmekte olan lületaşından ve buradaki ılıcdan söz eder. Eserde böyle bir konudan söz edildiğine göre yörede yaşayan insanlar lületaşını işletiyor ve kullanıyorlardı*¹⁵⁴.

Osmanlı Devleti zamanından başlayarak işlenip ihraç edilen lületaş, öncelikle topraktan çıkarıldığı için yıkanır, suyla buluşunca sabun gibi yumuşak olan taş işlenir ve son olarak kurutulur. Bunlar genellikle iç piyasada alıcı bulurken dış ülkeler ham olarak istemiştir. *Kurumuş, hafiflemiş ham taşlar boylarına göre tasnif edilip, "tabut" adı verilen standart sandıklara yerleştirilir. Bu hazırlıkla yola çıkan*

152. *Türkiye Yer altı Kaynakları*, MTA Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1977, s. 248.

153. Doğanay, a.g.e., s. 351. (Bknz. EK 20)

154. Dergiler (Çevrimiçi), <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/868/11017.pdf>, s.91, 12 Temmuz 2012.

on binlerce lületaşı; Eskişehir, İznik, İstanbul, Sofya, Belgrad, Budapeşte, Viyana güzergâhında, yaklaşık 300 yıl işleyecek bir “Lületaşı Yolu” oluşturdu¹⁵⁵.

Eskişehir sanayisini geliştirmek adına kurulmuş olan Eskişehir Milli Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi daha sonra tamamen lületaşı işine yoğunlaşmış 22 Kânunuevvel 1340 (1924) tarihinden itibaren Eskişehir Lületaşı Madeni Anonim Şirketi adı altında faaliyete başlamıştır. Şirket özellikle Viyana üzerinden dünyanın birçok yerine gönderilen lületaşından dolayı kısa sürede büyümüştür¹⁵⁶. 1934 tarihinde Mıntika İktisat Müdürlükleri ile beraber maden müdürlükleri de lav edildiği için Eskişehir'deki maden işleri ticaret odasınınca idare ve takip edilmeye başlanmış ve oda bu işler üzerinde Vilayete bağlı olarak hizmet vermiştir¹⁵⁷. Anadolu'da bulunan her türlü belli ve belirsiz, bulunmuş ve bulunmamış madenlerimizin miktarını derecesini zenginliğini araştırıp aydınlatacak olan bu grup ekonomi bakanı Celal Bayar'ın planladığı yüksek bir teşebbüsün gerçekleşmesine çalışacaktır. Bay Nadir'in şefliği altındaki grup ilk önce İlbayın çevresinde bulunan İnönü Kütahya Tavşanlı bölgelerinde sondajlar yapmış ve bu sondaj işlerini Batı Anadolusuna doğru genişletmişlerdir¹⁵⁸.

Eskişehir'de bolca bulunan ve yurtdışına da satışı yapılan lületaşı İstanbul'da milli sanayi tarafından kurulan sergide sanatkârlarımızdan Ali Osman Bey'e gönderilen mektuplarda rağbet görmediği bildirilmiştir¹⁵⁹. Bir diğer habere göre ticarete ahlaklı davranılması gerektiği anlatılarak Eskişehir'e özgü bir maden olan lüle taşı örneği veriliyor. “Malumdur ki Eskişehir lüle taşı dünyada bir eşi daha bulunmayan biricik madendir harbi umumiden evvel Amerika'da lüle taşı sevkiyatı başlamıştır. Evvelce Amerikalılar bu madeni Viyana'dan satın aldıkları halde bilahare doğrudan doğruya Türkiye'den alıyorlardı¹⁶⁰.”

155. Eskişehir Valiliği (Çevrimiçi), http://www.eskisehir.gov.tr/sarici/ekitap/luletasi_tr.pdf, 12 Temmuz 2012.

156. Koylu, a.g.m., s. 400.

157. *Sakarya Gazetesi*, “Maden İşleri ve Ticaret Odaları”, 7 Ağustos 1934, S. 434, s. 1.

158. *Sakarya Gazetesi*, “Maden Sondajları”, 19 Temmuz 1935, S. 481, s. 1.

159. *Sakarya Gazetesi*, “Lületaşı Rağbet Görmedi”, 31 Temmuz 1934, S. 433, s. 1.

160. A. Ziya, “Ticarette Ahlak”, *Sakarya Gazetesi*, 30 Birinci Kanun 1932, S. 5, s. 14.

(Bknz. EK 20)

Lületaşından sonra ilde işletmeye başlanan ikinci maden yatağı da kromdur. Özellikle Mihalıççık'ın Kavak köyü yöresinde zengin krom yatakları bulunmaktadır. Bu yataklar 1920'li yıllardan beri işletilmektedir. Türkiye krom madeni açısından oldukça zengindir ve dünya üzerinde krom zengini ülkeler arasında ilk sıralarda yer alır. Dünya üzerinde her yerde bulunmamasının nedeni kromun oluşumu sırasında geçirilen evrelerdir.

Eskişehir'de bulunan bir diğer maden çeşidi ise volkanik kayaç türü olan perlittir. *Toplam yurtiçi perlit tüketim potansiyeli, inşaat sektörü esas olmak üzere metclurii, ziraat ve filtre sektörlerindeki tahmini tüketim değerlerinin birleştirilmesi sonucu bulunmuştur*¹⁶¹. *Isı yalıtım malzemesi olarak perlit betonarı yük taşıyabilme özellikleriyle binaların ve endüstriyel yapıların hemen her yerinde ekonomik olup neredeyse rakipsiz de sayılabilir*¹⁶².

İl ekonomisinde önemli yeri olan madenlerden biri de manyezittir. *Bu bileşik alüminyumdan daha hafif bir metal verir. Bundan dolayı alaşımları uçak endüstrisinde kullanılır. Metalin dirençli olması, katıldığı cevhere sertlik kazandırması ve kolay şekillenmesi gibi nedenlerle sanayide geniş bir tüketim alanı bulmuştur*¹⁶³. Manyezit yataklarının işletilmesi 1930'lu yıllara kadar uzanmaktadır.

Eskişehir'in Yarımca Bucağı'nın Aközdere Köyü'nün 1,5 km doğusunda yer alan yatakta 100 ton kadar rezerv vardır. Yine Eskişehir'in Sivrihisar İlçesinde Kızılcaviran (Kızılcäören) köyünde Çatak deresinin her iki yanında ve Yakakayı köyünde Asmalı dere boyunca, ayrıca Alpaören köyünde de bu yataklar mevcuttur. Mihalıççık ilçesi Domya köyünün güneydoğusunda ve Yağarşlan köyünde de manganez yatakları mevcuttur¹⁶⁴. Maden yatakları bakımından oldukça zengindir olan Türkiye'de üzerinde durulması gereken en önemli kaynaklardan biri de bor madenidir. Bor, çok eski dönemlerden beri bilinen ancak dünyanın yalnızca

161. Kemal Öncül, "Türkiye'de Perlit Endüstrisi", Atina'da Yapılan 26. Milletlerarası Yıllık Perlit Kongresi Mayıs1975-Etibank (Çevrimiçi), <http://www.pdfio.com/k-3348643.html> 10 Temmuz 2012.

162. Necat Cilason-İlkin Balta, "Perlit Beton", *İnşaat Teknolojileri Araştırma Grubu Dergisi*, TÜBİTAK Yayınları, No: 604, İstanbul, 1994, s. 1. (Bknz. Ek 21)

163. Doğanay, a.g.e., s. 346.

164. MTA, Türkiye Manganez Yatakları, Ankara, 1965, s. 27.

belirli yerlerinde rezervleri bulunan bir kaynaktır. Bu maden pek çok alanda sertleştirici özelliği ile diğer maddeler ile karıştırılarak kullanılır. *Bor ürünleri askeri ve zırhlı araçlar, cam, elektronik ve bilgisayar, kağıt, kauçuk ve plastik, kimya, koruma, makine, nükleer, otomobil, seramik, ilaç ve kozmetik sanayi, enerji, tarım, tekstil, inşaat sektörü, foto ve görüş sistemleri, iletişim araçlarında, tıp alanında kullanılır*¹⁶⁵.

Türkiye’de borun tarihçesine bakıldığında 1861 yılında Susurluk-Balıkesir’de 20 yıl süre ile bu madenin işletim hakkı Compañiye Indústria Des Measures adındaki bir Fransız firmasına verilmiştir. 1887 yılında 65 yıllığına bir İngiliz firmasına verilen işletme imtiyazı ile uzun yıllar bor rezervini İngiliz şirketler işlemiştir. Bu süre zarfında var olan yerler haricinde bor araştırılmasının yapılması mümkün olduğunca engellenmeye çalışılmış ve özellikle rezerv bakımından zengin olan Eskişehir Kırka bölgesi Neborat rezervi gözlerden uzak tutulmaya çalışılmıştır. Türk Boraks adı altında İngiliz şirketçe işletilen madenin imtiyaz hakkı 1968 yılında Eti Bank’a devredilmiştir¹⁶⁶.

6. ULAŞIM

Yaşanılan toprakların çevresiyle olan bağı ancak yollar sayesinde mümkündür. Tarihe baktığımızda etrafı yüksek dağlarla, geçit vermez yollarla çevrili yerlerde yaşayanlar çok uzun zaman dışarı ile bağlantı kuramamış kendi küçük dünyaları içinde yaşamıştır. Bu gibi örneklere geçmişte de şimdi de dünyanın çeşitli coğrafyalarında rastlamak mümkündür. Örneğin eski çağlarda Yunanlılar aynı topraklarda birbirlerinden habersiz bir şekilde küçük şehir devletleri halinde yaşamıştır. Bu iletişimsizliğin sebebi yaşadıkları coğrafyanın dağlık ve aşılması zor bir yapıya sahip olmasıydı. Ne zamanki birbirlerini fark edip aynı dili konuştuklarını anladılar ondan sonra bir arada yaşamaya başlamışlar ve büyük bir Yunanistan kurma hayali oluşmuştur. Aynı şekilde Anadolu’nun doğusundaki bölgelerde hem

165. Tekin Evren Mengi, *Bor Madeni ve Türkiye Açısından Önemi*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2005, s. 17.

166. Mengi, a.g.e., s. 58.

coğrafi hem de iklimsel şartların hayatı zorlaştırması sebebiyle dışarı ile ilişkiler oldukça sınırlı kalmıştır. Kışın uzun sürmesi, karın yerden aylarca kalkmaması, yüksek dağların ve engebelerin adeta bir set oluşturması sebepleriyle hayat burada yaşayanları kendi dünyaları içinde var olmaya mecbur bırakmıştır. Ancak Anadolu'ya hâkim olan her devlet ulaşım anlamında bir şeyler yapmış ve bu sayede ticaret, iletişim ve etkileşim zaman içinde artmıştır. Eski çağlarda Pers imparatoru Darius zamanında İzmir Efes'ten başlayarak Anadolu'yu geçip bu günkü İran'ın Şiraz şehri yakınlarındaki Persepolis'e kadar uzanan kral yolu dönemin ulaşımında önemli bir güzergâh oluşturmuştur. Daha sonra ticaretin de yön vermesiyle birlikte Anadolu üzerinden geçen başka yollar ortaya çıkmıştır. Bunlardan en ünlüleri İpek ve Baharat Yolu'dur. Bahsedilen yollar kara yolu olarak at, eşek ya da deve sırtında ilerlenerek kat edilebilmiştir. Uzun süre Osmanlı hâkimiyetinde kalan bu yollara ve coğrafyaya baktığımızda neredeyse devletin yıkılışına kadar pek bir değişiklik olmadığını görmekteyiz. *Anadolu'da XIX. Yüzyılda mevcut karayolları çağa uygun bir görünüm arz etmiyordu ve iktisadi gelişim-değişimi yavaşlatan bir unsurdu. Mevcut yollar hem kapasite olarak yetersiz hem de çabuk bozulma-eskime anlamında kötü idi*¹⁶⁷. Bu durum bölgeler arasında ulaşımı zorlaştırmanın yanı sıra ticareti, insanlar ve kültürler arası etkileşimi de zora sokmuştur.

Kara yolu ile ulaşımın engelleri, gelişen teknoloji ile aşılmaya çalışılmış ve devreye trenler yani demiryolu taşımacılığı girmiştir. *Osmanlı Devleti'nde demiryolları inşaatı, özel girişimciler tarafından 19. yüzyılın ortalarında başlatılmıştır*¹⁶⁸. Osmanlı Devleti demir yolları hatları tamamen yabancı devletler tarafından işletilmiştir ve bu Osmanlı vatandaşları açısından da büyük bir sıkıntı yaratmıştır. Yarattığı en büyük sıkıntı Kurtuluş Savaşı yıllarında görülmüş, Osmanlı ulaşım, haberleşme, bölgeler arası çeşitli mühimmatların sevki gibi konularda oldukça zorlanırken düşman devletler her türlü ihtiyaçlarına rahatça karşılayabilmiştir. Bu durumun önüne geçebilmek için Cumhuriyet yönetimi ile birlikte demiryollarının millileştirilmesi politikası uygulanmaya başlanmıştır.

167. Baskıcı, a.g.e., s. 4.

168. Yonca Kösebay Erkan-Zeynep Ahunbay, "Anadolu Demiryolu Mirası ve Korunması", *İTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C: VII, S. 2, İstanbul, 2008, s. 16.

Yapılanlara Ateş, şu şekilde değinmiştir; 22 Nisan 1924 tarih ve 506 sayılı kanunla ülkedeki demiryolları ve limanların işletilmesine yönelik katma bütçeli kuruluşlar oluşturuldu. Haydarpaşa-Ankara-Eskişehir-Konya demiryolları devletleştirildi¹⁶⁹. Atatürk bayındırlık faaliyetleri arasında ulaşımın ne denli önemli olduğu konusundaki bir sözü: *Ekonominin gelişmesinde başlıca lüzumu olan, yollar, demiryolları, limanlar, kara ve deniz ulaştırma vasıtaları milli mevcudiyetin maddi ve siyasi kan damarlarıdır. Refah ve kuvvet vasıtasıdır*¹⁷⁰.

Cumhuriyetle birlikte yol yapım çalışmalarına da ağırlık verildi. Bu kapsamda yeni yollar yapılmaya ve eski yollar tamir edilmeye başlandı. *Bunu gerçekleştirebilmek amacı ile 1925 yılında Yol Mükellefiyet Kanunu diye bir yasa çıkarıldı ve bu yasa, 1929'da yol vergisi biçimine dönüştürüldü. Bu kanun uyarınca yolların yapımı ve bakımı amacıyla ailelerden vergi alınmaya başlandı*¹⁷¹. *Kurtuluştan sonra hayatı normalleştirmeye yönelik ilk çalışma doğrudan doğruya telgraf haberleşmesinin başlatılmasıdır. İkincisi ise Eskişehir'i İstanbul ve Ankara'ya bağlayan demiryolunun açılması, tren seferlerinin başlamasıdır*¹⁷². 445 km uzunluğundaki Eskişehir-Afyonkarahisar-Konya hatları, 1873-1896 yılları arasında yapıp tamamlanmıştır¹⁷³. Kara yolları haricinde hava yolu ve denizyolu da önem arz eder. Eskişehir konumu itibariyle hem karayolu hem de havayolu için oldukça uygun bir bölgedir.

6.1. Kara Yolları

Ulaşım, iletişim ve ticaret açısından vazgeçilmez bir öneme sahip olan yollar insan var olduğundan beri mevcuttur. Yerleri, yönleri ve yapı malzemeleri değişse de özellikle devletlerin gücüne göre özel bir önem taşımıştır. Güçlü ve büyük devletler hem iç bölgelerle hem de dış devletlerle iletişimi daha kolay sağlamak adına yol yapımına önem vermiştir. Konumuz itibariyle Türkiye coğrafyasındaki yolların

169. Ateş, a.g.e., s. 41.

170. Tahir Tamer Kumkale, *Atatürk'ün Ekonomi Mucizesi*, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2007, s. 193.

171. Doğanay, a.g.e., s. 463.

172. Güneş, a.g.e., s. 239.

173. Doğanay, a.g.e., s. 471.

gelişimine baktığımızda, Türklerin buraya gelip yerleşmelerinden itibaren değişen birçok gelişmeye yollar da eklenmiştir. Anadolu'da Bizans hâkimiyetinin yapmış olduğu yollara yeni yeni yollar eklenmiş hatta zamanla eski yollar kullanılmamaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti dönemine kadar Anadolu Selçuklularından devralınan yollar ile ihtiyaçlar giderilmiş, ancak Osmanlı'nın yükselişiyle birlikte yeni yolların yapımı hız kazanmıştır.

Osmanlı döneminde Eskişehir yollarının yapımı için bazı kararlar alınmış ve yolların yapım ve onarımına ilgi gösterilmiştir. 1933 senesinde düzenlenen Beş Senelik Programa göre Eskişehir-Çifteler-Aziziye ve Sivrihisar-Sarıköy arası yolların yapımı kararı alınmıştır. Buna göre birinci kısım yollar Sivrihisar-Sarıköy arasındır. Birinci kısımda bu yolun yapılmasının sebebi Sivrihisar'ın Ankara'ya yakın olması ve bu civardaki köylerin özellikle kış aylarında çok müşkülât çekmesidir. Eskişehir-Çifteler yolu ise ikinci kısımda yapılacak yollar olarak kararlaştırılmıştır¹⁷⁴.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren ilk politika olarak mevcut eksiklikleri giderme ve halk için daha yüksek kalitede bir hayat sunmak gayesiyle işe başlamıştır. Bu eksiklerin başında gelen en önemli unsurlardan biri de ulaşım ağının yetersizliği olmuştur. Ulaşımında en sık kullanılan ise kara yolu olmasına karşın yol yokluğundan hem iletişim hem de ihtiyaçların karşılanması yeterince mümkün olmamıştır. *Cumhuriyet Dönemine ancak 13.885 km'si bozuk ve kaplama genişliği 3 m olan şose ile 4.450 km toprak yol devredilmiştir*¹⁷⁵. Cumhuriyet hükümeti bir siyasi ve halkçı hamle olarak millete ulaşım hizmetini demir yollarını kullanarak sağlama konusu üzerinde durmuş olmasının haricinde kara yollarına da önem vermiştir. Eskişehir'de karayollarının da diğer Anadolu şehirlerinden farkının olmadığı, ulaşım anlamında doğru düzgün bir kara yolunun var olmadığı göze çarpmaktadır. Osmanlı Devleti döneminden kalan yollar içerisinde Eskişehir yolları da vardır. *Üsküdar'dan başlamak üzere Gebze-İzmit ve oradan Lefke-Söğüt-*

174. Kemal Yakut, Şaduman Halıcı, *Eskişehir Sanacağı Genel Meclis Kararları*, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Eskişehir, 2009, s. 9.

175. Ahmet Benli, *Türkiye'de Karayolu İle Demiryolu Ulaşım Sistemlerinin Karşılaştırılması*, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kazaların Demografisi ve Epidemiyolojisi Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1995, s. 3.

*Eskişehir-Bolvadin-Akşehir-Konya-Ereyli-Ulukışla-Gülek-Boğaz-Çakıd-Adana-Kurt kulağı-Payas üzerinden devamla Halep ve Şam güzergahını takip ederek Mekke'ye ulaşırdı ki bu aynı zamanda Haç yolu idi*¹⁷⁶. Ancak bu yol çok da kullanışlı ve ihtiyacı karşılayabilecek durumda değildir. Özellikle de uzun süren savaşlar nedeniyle de bakımı yapılamamış, günden güne kötü bir vaziyete doğru ilerlemiştir. Ancak cumhuriyetle birlikte bölgede her alanda olduğu gibi yol meselesinde de gelişmeler yaşanmış hem şehirlerarası hem de şehir içi kara yolu ulaşımının daha düzgün olabilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Mustafa Kemal'de yaptığı ziyaretlerde yörenin eksiklikleriyle yakından ilgilenmiş, bir Eskişehir seyahatinde bölgede yapmış olduğu incelemelerde Eskişehir Mutasarrıfı ile görüşmüş ve şehrin yolları hakkında bilgi alıp tavsiyelerde bulunmuştur. Bu konuşma şu şekildedir: *Bizim milletimiz zengindi fakir düştü. Memleketimiz harab olmuştur. Fakat çok mamurdu. Memleketin yıkıntısı ve halkın yoksulluğu çeşitli nedenlerden kaynaklanır. Bu nedenler arasında önemli ve tarihi onlalar da vardır. En önemli bir neden de ekonomiktir. Bunun da en önemlisi yolsuzluktur. Biz yollarımızı yapmadık. Deniz yolu yapmıştır, kara yolu yapmıştır. Buna karşılık bütün dünya yol yapmıştır seri araç kullanmıştır. Size yakın bir örnek hatırlatayım. Memleketimizde tahıl var. Fakat bir yerden bir yere aktarırken zorluklarla karşılaşılıyor. Aracımız yok. Böylece İzmir'e Amerika un getiriyor ve biz İzmir'e un gönderemiyoruz. Ve Amerika unu daha ucuz getiriyor. Kuşku yok ki ekonomi yollarını çağın gerektirdiği derecede yapabilmek için genel bir plan çerçevesinde hareket edilmelidir. Fakat küçük daireler içinde bu önem anlaşılmalıdır*¹⁷⁷.

Mustafa Kemal'in sözlerini Eskişehir Belediyesi çok iyi anlamış olacak ki imkânlar el verdiğince hakikatli bir çalışma sürdürmüş ve şehrin imarı için uğraşmıştır. Karayolu adına yapılan çalışmalar şöyledir: *Hastane köprüsü önünden istasyon şosasına açılan cadde ikmal edilmiştir. Bu yıl gerek köprü gerek istasyon bulvarı inşaatı ikmal edilerek ve yaya kaldırımları da beton olarak yapılmıştır. İstasyon caddesindeki altı evin yıktırılması için belediye mahkemeye müracaat*

176. Hüdai Şentürk, "Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilatı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış", *Türkler Ansiklopedisi*, C: X, s. 908.

177. Arı İnan, a.g.e., s. 47.

etmiştir¹⁷⁸. Şarbaylık tarafından istasyon boyundaki evlere birer bildirme gönderilmiş ve bunda Porsuk boyundaki bahçelerinin suya düşen kısmından 20 şer metroluk parçasının şarbaylığa bırakılması gerektiği duyurulmuştur. Böylece şarbaylık suyun iki tarafından yol yapacak ve güzel bir cadde açacaktır¹⁷⁹. İstasyon-Akarbaşı caddesindeki büyük köprü yıktırılarak beton arma yaptırılmıştır. Bu köprüünün inşası bir müteahhide ihale edilmiştir¹⁸⁰.

Eskişehir’de ne gibi gelişmelerin olduğuna dair izlenimlerini Tan Gazetesi’nde yazan V.A. takma adlı yazara cevaben S.T.O., Eskişehir’de 1924’ten bu tarafa en az üç bin yeni bina yapılmış, dört büyük cadde açılmış, büyük bir elektrik tesisatı vücuda getirilmiş, herkesin evine ve yatak odasına kadar getirilen sıcak sular bundan sekiz sene önce şebekelendirilmiş yüz bin liralık Porsuk Oteli belediye tarafından inşa ettirilmiş, mezbaha ihmal edilmemiştir. Kurtuluşa ayak basacak bir metrelik kaldırım yokken bu günkü caddelere parkeler döşetilmiş, Pazar inşa edilmiş ve şehircilik bakımından hiçbir vazife yadırganmamıştır¹⁸¹. Yol yapım çalışmalarına da devam eden belediye ilin biricik şosası Eskişehir ile Mahmudiye arasında var olan yol ile yetinmemiş, Cumhuriyetin ilanından bu yana hususi idare bütçesinden ayrılan az bir para ile Sivrihisar yolunda 6 kilometre bir şose yapılmış, birkaç tamirat ile birkaç önemli köprü inşa edilmiştir. 1935 yılı içinde başlayan yol kalkınması 1936’da Eskişehir’i Bursa’ya Sivrihisar’a, Çifteler hatta Aziziye’ye bağlayacak kadar geliştirilmiştir¹⁸². Eskişehir belediye başkanı Talat Öncel, Eskişehir halkından yol yapımı konusunda yardım istemiş ve halkın da desteğiyle Eskişehir-Çukurhisar arasındaki yol yapılmaya başlanmış, Eskişehir- Çukurhisar-Sivrihisar-Mahmudiye-Çifteler arasındaki yolların yapımı da yine halkın yardımı ile ve tabii ki düzenli plan ve projeler dâhilinde yapılmaya çalışılmıştır.

178. *Sakarya Gazetesi*, “Yeni Caddeler”, 24 Temmuz 1934, S. 432, s. 2. (Bknz. EK 23)

179. *Sakarya Gazetesi*, “Su Boyunda Yeni Bir Cadde”, 3 Temmuz 1935, S. 479, s. 1.

180. *Sakarya Gazetesi*, “İstasyon Köprüsü”, 23 Ağustos 1935, S. 486, s. 2.

181. *Sakarya Gazetesi*, “Eskişehir’i Bakımsızlıktan Kurtarmalıyız”, 13 İkinci Teşrin 1936, S. 549, s. 1.

182. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, “Yol Çalışmaları”, 30 Ağustos 1935, S. 29-30, s. 242.

Belediye'nin şehir içi çalışmalarında yaptırdığı köprüler, Yediler, Akarbaşı, Köprübaşı, İstasyon Köprüsü'dür. Açılan caddeler ise, İstasyon-Köprübaşı, Sivrihisar-Köprübaşı, İstasyon-Akarbaşı, Tahıl-Odunpazarı, İtfaiye önü, Çarşı içi, Muttalip, Sakarya'dır. 52.649 liraya Büyük Park ve Yediler Parkı meydana getirilmiştir. Bunun haricinde belediyenin bir diğer çalışması itfaiye teşkilatını yenilemek olmuştur.

6.2. Devlet Demiryolları

Bir devletin gelişmişliğini, toprakları üzerinde yaşayan insanların sosyal, ekonomik ve kültürel düzeyini belirleyen en önemli unsurlardan birisi o ülkenin ulaşım olanaklarıdır. Ulaşım olanaklarının kısıtlı olduğu bir coğrafyada yaşayan insanlar bir bakıma terk edilmiş ve hayatın tüm zorluklarına karşı yalnız bırakılmış olurlar. Ancak teknolojik gelişmelerin ilerlemesi sayesinde, atın ehlileştirilip ulaşım aracı olarak kullanılmasının önüne geçilen ilk kara ulaşım şekli demiryolu taşımacılığı olmuştur. Demiryolunun hem yolcu hem de yük taşıma olanaklarından yararlanan devletlere bakıldığında her alanda hızlı bir gelişmenin yaşandığı gözlemlenmiştir.

Anadolu fiziki coğrafya olarak engebeli bir yapıya sahiptir ve bu engebeler bir hayli yüksektir. O nedenle yol yapım çalışmaları var olanın ötesine çok fazla geçememiştir. Osmanlı Devleti zamanında da benzer bir durum yaşanmış ancak demiryolunun bir ulaşım aracı olarak kullanılmasıyla çok da geç tanışılmamıştır. *Osmanlı'da ilk demiryolu yapılması fikri memlekette henüz şose denebilecek bir yol parçasının bile olmadığı bir zamanda 1830'dan sonra başlamıştır. Bu tarih bakıldığı zaman trenin icadından beş sene sonradır*¹⁸³. Bu demiryollarının yapımı genel itibariyle yabancı devletlerce üstlenilmiş ve işletmesi de yine o devletlere bırakılmıştır. Osmanlı ile İngiltere arasında imzalanan 17 Ağustos 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması ile İngiltere birçok imtiyaz elde etmiştir. Akalan'ın kitabında bu konuyla ilgili Ponsonby'nin şu sözü yer almakta; “ Daha çoğunu istemeye hakkımız

183. Ali Osman Akalan, *Bir Kurum Olarak Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010, s. 9.

olamayacak kadar eksiksiz ve önceden umut ettiğimiz çok üstünde.” Osmanlı Devleti’nden yabancı devletlerin aldığı imtiyazlar ve onların sömürgelerine giden yollar, demiryolu inşaatlarının başlaması ve güzergâhlarının belirlenmesi için önemli bir etkidir. Nitekim ilk demiryolu ağının yapımına Mısır’da başlanması kararı tesadüfen verilmemiştir. *Osmanlı İmparatorluğunda inşa edilen ilk demiryolu İskenderiye-Kahire arasındadır. 1837 yılında başlayan bu hat, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile İngilizlerin zorlaması sonucu yapılmaya başlanmıştır. Ancak İskenderiye- Kahire arası demiryolu yapımına uzun bir dönem ara verilmiş ancak 1854 yılında bitirilebilmiştir*¹⁸⁴. 1856 yılında 609 km uzunluğundaki İzmir-Aydın tren hattının inşası için İngilizlere imtiyaz verilmiş ve ilk tren burada 1866 yılında işletmeye başlamıştır. Bilahare 1863’te İzmir-Kasaba hattının inşasına girilmiş ve 703 km uzunluğundaki bu hat 1893’te işletmeye açılmıştır. Bunu, İstanbul’u Balkanlara bağlayan Rumeli veya Şark demiryolu inşası için 1873’te Avusturalyalılara verilen imtiyaz takip eder. Bundan sonra kapitülasyonlardan faydalanan yabancı şirketlere daha birçok demiryolu tesis hakkı verilmiştir¹⁸⁵.

İngiltere sömürgelerine giden yol güzergâhında bir hattın oluşmasını istemiş, bu işin yapımına Almanya soyunmuş ve İngiltere’nin desteğini de almıştır. *M. Kaulla ile Osmanlı hükümeti arasında 1893’te Ankara-Kayseri ve Eskişehir-Konya hatlarının inşa ve işletme imtiyazları imzalanıyordu. Ankara-Kayseri arası Alman şirketleri tarafından maliyetinin fazla olacağından inşa edilmemiştir. Eskişehir-Konya hattına hemen başlanmış Fransız hattından önce Afyon’a ulaşılmıştır. Eskişehir-Konya ve Kütahya iltisak hattı (445 km) 1896’da işletmeye açılmıştır*¹⁸⁶.

Osmanlı Devleti’ne ise demiryolunun katkısı iç ve dış güvenliğin sağlanması ile devletin otoritesinin merkezden çok daha uzak noktalara uzanabilmesi, gerektiği zaman malzeme ve asker sevkiyatının her bölgeye yapılabilmesi, vergilerin daha düzenli toplanarak tarımın gelişmesiyle üretim ve ticaretin artması olmuştur. Anadolu-Bağdat demiryolu hattı hem Osmanlı hem de Türkiye Cumhuriyeti tarihi

---

184. Akalan, a.g.e., s. 12.

185. Cillov, a.g.e., 1972, s. 335.

186. Akalan, a.g.e., s. 34.

açısından o günün koşullarında getirileri noktasında oldukça önem arz eder. Demiryolunun geçtiği hat boyunca yeni yerleşimler oluşmuş, buralara göçmenler yerleştirilmiş, okul, hastane ve ticarethanelerin sayısı artmış böylece hattın geçtiği yerlerde kültürel ve sosyal pek çok yenilik meydana gelmiştir. Fakat demiryollarının yabancıların işletmesinde olması sebebiyle bir milli ulaşım ağı oluşmamıştır. Gayri milli ulaşım ağının ağır faturasını I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinde Osmanlı halkı ödemiştir. Savaş sırasında bölgeler arası ulaşım ve iletişimde ciddi zorluklarla karşılaşmış, savaş mühimmatlarının taşınmasında çeşitli güçlüklerle yaşanmıştır. Savaş zamanında trenler, cephe arası asker ve mühimmat sevkiyatı sırasında adeta birer savaş aleti gibi iş görür; fakat demiryolları kendine ait olmayan Osmanlı bu makineden istediği ölçüde yararlanamamıştır. Oral kitabında bu konuyla ilgili şunlara yer vermiştir:

Dünya harbi başlamadan önce Fransa'da harbiye nazırlığı yapmış meşhur Delkase, demiryollarının harpteki yüksek ehemmiyetinden bahsederken; lokomotif, vagon gibi malzemeyi karakteristik bir şekilde manalandırmakta idi. Mesela "Bir lokomotif bir tümendir." dediği için o zaman orduda olumsuz tepkilere sebep olan Delkase 'nin sözleri özellikle dünya savaşı göstermiştir ki baştan sona doğrudur. Dünya savaşından önce bol şoseli Fransa'da bir tümen olarak değerlendirilen tren Türkiye'de milli mücadelenin önemli desteklerinden bir olarak anılmalıdır¹⁸⁷.

Kurtuluş Savaşı sırasında İtilaf Devletleri tarafından demiryolları işgal edilmiştir. Bu işgali İstanbul'dan başlayarak Eskişehir'e kadar olan demiryolları üzerinde sürdürenler İngilizler olmuştur. Daha sonra işgal ettikleri yerleri Yunan müttefiklerine bırakmışlardır. Kurtuluş mücadelesi sonrasında demiryollarının birçok yerinde tahribatlar olduğu ve kullanılamaz hale geldiği görülmüştür. Bunların yeniden kullanılabilir duruma getirilmesi demiryolları teşkilatının kuruluşu sonrasına kalmıştır. Yine Oral, demiryollarının tahrip edilmesiyle ilgili şunları not düşmektedir: *Kurtuluş Savaşı'nda Eskişehir-Ankara arasındaki 225 kilometrelik kısmın yarısından fazlası dağılmış, nakliyatı kopuk raylarla yapılmaya mecbur edecek şekilde bozulmuş ve 20 lokomotif, 200 vagon, 21 devvar köprü ve alimantasyon*

---

187. Akalan, a.g.e., s. 47.

binası, 2.420 ton demir köprü ve 18.460 metre yol tahrip edilmiş olan Anadolu hattının bulunduğu bu kötü durumdan kurtarılması ancak demiryolcular sayesinde gerçekleşmiştir¹⁸⁸.

Eskişehir demiryolları açısından da bir kavşak noktasında bulunur. Çünkü, *Anadolu demiryolu hatlarının iki önemli hat yolu Eskişehir kent merkezinde birleşir. Birinci hat yolu İstanbul-Ankara hattıdır. Bu hat yolunun ilk kısmı (İstanbul-İzmit) 1871-1873 yılları arasında devlet tarafından yapılmıştır¹⁸⁹. Eskişehir-Konya-Kütahya hattının yapım imtiyazı 1893'te Deutsche Bank grubuna verildi. Bu hat 1896'da açıldı. İstanbul-Haydarpaşa'dan başlayan ve İzmit yolu ile Ankara'ya varan hattın yapım imtiyazı 1888'de yine Deutsche Bank grubuna verilmişti. Bu hat 1890'de Eskişehir'e 1892'de de Ankara'ya varmıştır¹⁹⁰. Yapılan demiryolu hatları ile Orta Anadolu hem Ege bölgesiyle hem de İstanbul ile bağlanmıştır. Böylece ulaşım, iletişim ve ekonomi olanakları artmıştır. İç pazarda üretilenler dışarıya ulaştırılırken ihtiyaç duyulan maddeler de Eskişehir'e çok daha rahat gelebilmiştir.*

Almanlar tarafından Eskişehir'de, Anadolu-Bağdat Demiryolu hattının ihtiyaçlarını karşılamak üzere malzeme üretimi ve tamiri yapan küçük bir atölye kurulmuştur. *Türkiye Vagon Sanayi Tülomsaş, Haydarpaşa-Bağdat hattının yapımı sırasında Bağdat demiryolları ile ilgili buharlı lokomotif ve vagon onarımı yapmak amacıyla 1894 yılında Buharlı Lokomotif Bakım ve Revizyon Atölyesi unvanıyla bir atölye olarak kurulmuştur. T.C.D.D. Genel Müdürlüğü tarafından 1924'te Almanlardan devralınan kuruluş bünyesine 1929 yılında Yol Atölyesi ilave edilmiştir ve "Cer ve Yol Atölyeleri" adını almıştır¹⁹¹. Bu müesseseler bölgenin yalnız ulaşım konusunda değil diğer alanlarda da gelişim göstermesine yardımcı olmuştur.*

Türkiye'de çağdaş teknolojiye girişin başlangıcı olarak, tarıma dayalı ekonomiden teknolojiye dayalı ekonomiye doğru ilk adımın atılmasını sağlar. 1923 yılında 800 m² kapalı alana ulaşan Eskişehir Cer Atölyesinde, 1925'ten 1928 sonuna

188. Akalan, a.g.e., s. 111.

189. Ayla Efe, "Rayların Altında Kalan Makus Talih: Değişen Eskişehir", Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s. 118.

190. Yurt Ansiklopedisi, a.g.m., s. 2841.

191. Akalan, a.g.e., s. 293.

*kadar, Kazanhane, Çarkhane, Marangozhane, Köprü, Demiryolu Makası, Kantar ve yol emniyeti ile ilgili malzemeler üretecek birimler hizmete girerek dışa bağımlılığın kırılması yolunda büyük adımlar atılır. Artık, yılda 3-4 lokomotif ve 30 adet yolcu ve yük vagonu tamiri gerçekleştirilmektedir*¹⁹².

Osmanlı döneminde demiryolları işletmesi nasıl ki yabancılara aitse burada çalışan personel de yabancı uyruklu olmuştur. Bu kişiler dönemin dünya dili olarak kabul görülmüş olan Fransızca'yı kullanıyorlar ve içlerine demiryolu işinde çalışacak Türk unsuru almayı pek istemiyorlardı. Bu sebeple demiryolu işlerinden ve bu sistemin işleyişinden haberdar olan Türk unsur yoktur. Kurtuluş Savaşı sonunda demiryollarının millileştirilmesi politikası izlenmiş, ancak burada çalışacak yetişmiş eleman bulunmadığından hemen işçi yetiştirecek kurslar açılmıştır. *Cumhuriyet döneminde ilk düzenli kurs, 1923'te Haydarpaşa'da daha sonra da Eskişehir ve Ankara'da açılmıştır. Ayrıca 1938'de yeni bir programı hazırlanmıştır. Yeni programa göre ihtiyaç duyulan dallarda Sivas, Eskişehir ve Haydarpaşa'da 13 haftada 364 saatlik kur ile personelin eğitimine başlanmıştır*¹⁹³. Türkmen, kitabına bu kurumlarda nasıl bir sistem uygulandığına dair şunları kaydetmiştir: *1 Mart 1932'de Devlet Demir Yolları Eskişehir Merkez Fabrikasında bir çırak mektebi olarak açılmıştır. Bu mektebe yaşları 14 ile 18 arasında bulunan memur çocukları ve çevresindeki kişiler ihtiyaca göre alınır. Amaç hem çalışanların çocuklarını bir meslek sahibi yapmak hem de idareye işçi ve makinist yetiştirmektir. Öğrenim süresi birer senelik olmak üzere dört devrelidir. Dört sene sonra işçi muavinliğine geçerler ve işçiler bunlardan yetişirdi*¹⁹⁴. Böylece ulaşım alanında demiryollarının millileştirilmesinin ardından yetişmiş eleman konusunda da milli bir yol izlenebilmiş, dışa bağımlılık sona ermiştir.

192. TÜLOMSAŞ (Çevrimiçi), <http://www.tulomsas.com.tr/main.php?kid=67>, 20 Eylül 2012.

193. Seyfi Yıldırım, "Cumhuriyet Devri Demiryollarının Gelişiminde Etkili Olan Faktörler", Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 98.

194. Özcan Türkmen, *Eskişehir Eğitim Tarihi*, Eskişehir Milli Eğitim Müdürlüğü, Ankara, 2006, s. 41.

6.3. Havacılık

İnsanoğlu var olduğundan beri doğanın içinde ulaşamadığı şeylerden ya korkmuş ya da onları denetimi altına almak istemiştir. Gökyüzünde olan olaylar ve varlıklar da tarih boyunca insanın merakını cezp etmiştir. Bunların nasıl oluştuklarını araştırılmış, araştırıldıkça da gökyüzüne ulaşmak istenmiş ve kuşlar gibi uçma hevesiyle çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. *İlk pratik uçuş aracı, Fransa'da Joseph-Michel ve Jacques-Etienne Montglofer kardeşlerin 1783'te icat ettikleri sıcak hava balonu oldu*¹⁹⁵. Balon haricinde uçmayı sağlayacak araçların yapımı konusundaki çalışmalar ve denemeler sonucu ilk uçağı Wright kardeşler üretmeyi başarmıştır¹⁹⁶.

Uçuş aletlerinin geliştirilmesinin ardından dünya devletlerinin askeri sahada kara ve deniz birlikleri dışında havacılık alanının da kurulup geliştirildiğini gören Osmanlı da bu bölümü oluşturmaya başlamıştır. *Osmanlı Devleti ve İngiltere 1911, Almanya ve Avusturya 1912 de askeri teşkilata hava unsurunu dâhil etmişlerdir*¹⁹⁷. Osmanlı Devleti dünyadaki gelişmeleri takip etmek konusunda geç kalmasa da havacılık alanında kendi çalışmalarını yapmakta geri kalmıştır. Devlet içerisinde havacılık konusunda çok fazla bilgi sahibi olunmaması ve teknik anlamda da eksiklikler bulunması sebebiyle bu alanda Avrupa ülkelerinin birikimlerinden yararlanma yoluna gidilmiştir. *Kur. Yb. Süreyya (İlmen) Bey İstihkâm Müfettişliğine bağlı bir "Havacılık Komisyonu" kurulmasını teklif etmiştir. Teklifin uygun görülmesiyle; Süreyya Bey başkanlığında İstihkâm Binbaşlarından Refik, Mehmet Ali ve Zeki Beylerden müteşekkil bir kurul oluşturulmuştur. 01 Haziran 1911'de kurulduğu kabul edilen Havacılık komisyonu Türk ordusunda havacılığın kuruluş günü olarak kabul edilmektedir*¹⁹⁸. O dönemde Fransız havacılığının gelişmiş olduğunu gören Osmanlı da bu alanda yetiştirilmek üzere yurt dışına öğrenci göndermiştir. *İstihkâm teğmeni Yusuf Kenan ve Yzb. Fesa yurtdışı öğrencisi seçildi.*

195. *Britanica Compton's Ansiklopedisi*, "Hava Kuvvetleri", C: IX, s. 239.

196. Osman Yalçın, *Türk Hava Harp Sanayi Tarihi*, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Yayınları, Ankara, 2009, s. 15.

197. Osman Yalçın, a.g.e., s. 15.

198. Osman Yalçın, a.g.e., s. 19.

*Her ikisi de 1911 Temmuzunda Fransada Bleriot okuluna yollandı*¹⁹⁹. Dış ülkelerde uçuş eğitimi alan öğrenciler yurda döndüklerinde öğrenci yetiştiren pilot olarak göreve başlamışlardır.

Havacılığın ne denli önemli olduğu belki de en iyi Trablusgarp Savaşında görülmüştür. *İtalyan donanmasına karşı çok zayıf olan Osmanlı donanması hiçbirharekâta bulunamamıştır*²⁰⁰. *Bu savaşta iki adet İtalyan uçağı Türkler tarafından düşürülmüş ve bu durum tarihe ilk uçak düşürme olayı olarak geçmiştir. Uçağın pilotu da esir alınmıştır. İlk pilot esir alma başarısı da Türklere aittir*²⁰¹. Ancak bunlar birer başarıdan çok hava kuvvetlerinin ne denli zayıf olduğunu ve savaşın kaybedilmesinde bu eksikliğin büyük payı olduğunu göstermektedir.

Eskişehir Osmanlı zamanından beri havacılık konusunda tercih edilen bir bölge olmuştur. I. Dünya Savaşı'nda *Filistin ve Irak cephesinden uçarak veya karadan taşınarak güney ve doğudaki muhtelif meydanlara getirilen arızalı, hasarlı ve uçamaz durumdaki uçaklar Konya meydanında toplanacaktı. Konya'daki tamirathane, tezgâh, teçhizat ve ustalarla takviye edilerek hasarlı ve arızalı uçakların bu tamirathanede uçar hale getirilmesi sağlanmış. Konya'da uçaklar faal hale geldikçe Eskişehir, Afyon, Uşak ve Polatlı'da hava birlikleri kurulmuştur*²⁰². *Konya Meydanı Tamirhanesinde onarılan 5 uçakla Eskişehir'de ve 2 uçakla Afyon'da hava bölükleri kuruluyor. Ancak uzun süre bakımsız kalan ve tekniğe uygun şekilde tamir edilmeyen bu uçaklara yapılan uçuşlarda tehlikeli kazalar meydana gelmiştir*²⁰³. Yaşanan eksiklikler ve aksaklıklar artık Osmanlı'nın içinde de sistemli bir hava gücü oluşması gereceğini ortaya çıkarmıştır. *Birinci Dünya Savaşı bittiğinde havacılığın korunması için İstanbul'da 1919 yılı sonunda Türkiye Münakalatı Havaiye Cemiyeti (Türk Nakliye Cemiyeti) adlı bir kuruluş meydana getirmiştir*²⁰⁴.

199. Yavuz Kansu, *Eski Çağlardan I. Dünya Savaşı'na Kadar Havacılık Tarihinde Türkler*, Hava Kuvvetleri Basım Evi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 1971, s. 117.

200. Kansu, a.g.e., s. 121.

201. Osman Yalçın, a.g.e., s. 24.

202. *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları*, Genelkurmay Başkanlığı Hava Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 1999, s. 105.

203. *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları*, a.g.y., s. 107.

204. Osman Yalçın, a.g.e., s. 110.

I. Dünya Savaşı'nın ardından İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'yle Mondros Mütarekesi'ni imzalamış ve birçok hakkı bu anlaşmaya dayanarak ihlal edilmeye başlanmıştır. *Aynı dönemde Almanlar Versay Barış Anlaşması'nın şartlarına göre kendi ülkelerinde uçak sanayi kuramıyorlardı. Bu nedenle başka ülkelerde fabrika kurup çalıştırmak istiyorlardı. Bu dönemde yaşanan Türk-Alman müttefikliği sonucu Türkiye'de ortak bir tayyare fabrikası kurulmasına karar verildi*²⁰⁵. Milli Savunma Bakanlığı'nın 13 Haziran 1920 tarih ve 328 sayılı emri ile Ankara hükümetinin ilk Hava Kuvvetleri Teşkilatı kurulmuştur²⁰⁶. Ancak henüz gelişme imkânı bulamamış bu saha Milli Mücadele yıllarında uçak yokluğu nedeniyle düşman birliklerini yeterince imha edememiştir. *İzmir'e uçarak gelen uçaklarımız benzin yokluğundan görev yapamaz durumda yerde kalıyor. Böylece on binlerce Yunan askeri 35 mil ötede Çeşme limanındaki gemilere rahatça binip kaçarak imha olmaktan kurtulmuştur*²⁰⁷.

Havacılık, Cumhuriyet yönetiminin başta savunma olmak üzere özel önem verdiği bir mesele olmuştur. *Atatürk döneminde havacılığın milli imkânlarla geliştirilmesine yönelik yapılan çalışmaları beş temel başlıkta toplamak mümkündür. Bunlar; a) Türk Hava Kuvvetleri'nin en modern silahlarla ve uçaklarla donatılması için dünyadaki gelişmiş sistemlerin envantere alınması ve bunların askeri fabrikalarda onarım, revizyon ve fabrika seviyesi bakımlarının yapılması. b) Kayseri'de uçak fabrikasının kurulması c) Türk Tayyare Cemiyeti'nin kurulması ç) Türk Kuşu'nun kurulması d) Türk Sivil Havacılığı (Devlet Hava Yolları)'nın kurulmasıdır*²⁰⁸. Atatürk, verdiği emirle cumhuriyetin ilanından 15 ay sonra 16 Şubat 1925 tarihinde Türk Tayyare Cemiyetini kurmuştur²⁰⁹. Mustafa Kemal Paşa sonradan adı Türk Hava Kurumu olacak olan Türk Tayyare Cemiyeti'ni kurarken Türk ulusunun yardımseverliğine güvendiği kadar sosyal, parasal kaynakları da saptamıştı. Bunlar nelerdi; Fitre, zekât ve kurban derileri, tayyare piyangosu

205. Zeynep Gülten, *İlk Uçak Sanayimiz*, Hava Müze Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 1.

206. Osman Yalçın, a.g.e., s. 44.

207. *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları*, a.g.y., s. 127.

208. Osman Yalçın, a.g.e., s. 67.

209. Aydın, a.g.e., s. 63.

(Şimdiki Milli Piyango), bir kuruşluk tayyare cemiyeti pulu, sigara paketlerindeki tek sigara, iki cıva madeninin işlenmesinden elde edilen tüm gelirler, askeri terhis teskerelerinin basımı ve cüzi bir ücret karşılığında terhis edilecek efrada verilmesi, El ve duvar ilanlarının imtiyazı, Uşak Şeker Fabrikasının her yılki ilk mahsulâtı ile Bulgaristan'dan kıslamak üzere Trakya'ya geçecek ağnamın sahiplerine verilecek kefaletnamenin ve makara ve iplik tesisi hakkının Türk Tayyare Cemiyeti'ne verilmesinden elde edilen gelirler²¹⁰.

Havacılık konusunu Eskişehir bazında incelemek için öncelikle nasıl bir yapı devralındığına ve geçmişten günümüze nasıl geldiğine değinmek istedik ki konu bütünlüğü sağlansın. Yukarıda yer yer Eskişehir'in de adı geçmesine karşın havacılık hakkında bölgeye ayrı bir yer ayırmak da gerekir.

Eskişehir fiziki yapı olarak düzlük bir alana sahiptir; bu özelliği sayesinde ve Türkiye'nin orta kısmında yer alıp her yöne rahatlıkla ulaşılabilen bir merkezde olmasıyla birlikte havacılık alanındaki çalışmaların yapılmasına elverişlidir. Kayseri'de açılan bir uçak fabrikasının kolu olarak çalışmaların yapılmasının haricinde bir uçuş okuluna da sahiptir. Günümüzde dahi Eskişehir denilince akla ilk gelen şehrin havacılığıdır. Atatürk'ün manevi evlatlarından, Türk havacılığının ilk kadın pilotlarından biri ve dünyanın ilk kadın savaş pilotu olan Sabiha Gökçen'de Eskişehir'de havacılık eğitimi almıştır.

M. Kemal'in hava endüstrisinin kurulması için direktif vermesi ile Alman Junkers firmasıyla 7 Eylül 1925'de bir anlaşma yapılmış ve 3.360.000 Türk Lirası olan şirket sermayesinin büyük çoğunluğu devlete ait olan Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ) kurulmuştur. Şirket fabrikayı Kayseri'de kurmaya karar vermiş ayrıca Eskişehir'de Junkes Firması'ndan alınan A-20 tipi uçakların son montaj ve onarımların faaliyetlerinin yapılacağı bir tesis kurulmasına karar verilmiştir²¹¹. 7 Eylül 1925 tarihinde kurulmuş olan Kayseri uçak fabrikasının Hava müfettişliği emrine verilmesi ile Fransa'da yetişen Türk mühendisleri görev yapmaya

210. Sabiha Gökçen, *Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti*, THK Yayınları, 1982, s. 65.

211. Metin Güneşen, *Cumhuriyetten Günümüze Türk Havacılığı*, Hacettepe Üniversitesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2003, s. 21.

başlamışlardır. 1925 yılında Eskişehir’de Tayyare Mektebi kurularak Ekim 1925 yılında ilk mezunlarını vermiştir²¹². 1925 yılında İzmir Halkapınar uçak tamirhanesinden getirilen birimlerle kurulan Eskişehir Hava Tamirhanesi’nin TOMTAŞ’ın bir birimi olarak uçak geliştirmek amacıyla yaptığı girişim başarısız olmuştur. Şirket üç milyon lira sermaye ile kurulmuş, şirketin merkezi Ankara olarak seçilerek bu günkü hava ikmal bakım merkezinin çekirdeğini teşkil eden Kayseri ve Eskişehir’de küçük birer tesis teşkil edilmiştir²¹³. Eskişehir’de havacılık alanında yaşanan gelişmelere bir yenisi daha eklenmiş ve bölgede pilot yetiştiren bir okul açılmıştır.

Eskişehir’de açılan havacılık okulu günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Gökçen’in aktardığına göre; Eskişehir Tayyare Okulunda eğitim iki yıldır, Atatürk’ün de dediği gibi burada hem askeri disiplin egemendi hem de havacılık disiplini, bu ikisini birden benimsemeyenler çok çabuk ortadan silinip gidiyordu²¹⁴. Ülke baştanbaşa demir ağlarla örülüyor, illerimizin çoğunda fabrika bacaları yükseliyor, kara yollarında faaliyet başlıyor, her tarafa elektrik su götürmek okul yapmak için bütçe zorlanıyor. Zorlanıyor ama halkın belini bükecek olan vergilerden daima kaçınıyor. Paramızın değeri korunuyor²¹⁵. Daha önce Yeşilköy’de kurulmuş olan ve kapatılan okul, 1925 yılında Eskişehir’de Hava Okulu yeniden kuruldu. 1928 yılından itibaren de, havacılığın diğer ihtisas branşlarına ait elemanlar ihtiyaç duyuldukça birer birer kurulan okullarda yetiştirilmeye başlandı ve bunlar Eskişehir’de toplandı. Aynı yıl astsubaylardan da pilot yetiştirilmeye başlandı²¹⁶.

Yalçın, 1933 yılındaki gelişmelere değinirken: Amerika’dan Fleet-II tipi bir eğitim uçağı alınmış ve bu uçakların akrobasi yeteneği olduğu için üretici firma Eskişehir’de akrobasi kursu açıldığını söylüyor.

212. Güneşşen, a.g.e., s. 22.

213. Güneşşen, a.g.e., s. 86.

214. Gökçen, a.g.e., s. 99.

215. Gökçen, a.g.e., s. 151.

216. Perihan Kilimci, *Atatürk Döneminde (1923-1938) Türk Askeri Havacılığı*, Hava Harp Okulu Yayınları, Ankara, 2004, s. 114.

Atatürk döneminde hava talebeleri ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Fransa'ya eğitime gönderilen doktorların eğitimini başarı ile bitirip 1935 yılında yurda dönüşlerini takiben Eskişehir'de Hava Sıhhi Muayene Merkezi açılmıştır. Hava Makinist Okulu'nda Fransız öğretmenler yerine Türk öğretmenler tarafından eğitim verilmeye başlanmıştır²¹⁷. Atatürk 9 Haziran 1936 tarihinde Eskişehir'e gelmiş ve hava birliklerini ziyaret etmiştir. Burada yaptığı konuşmada havacılığın daha da güçlenmesini, kara kuvvetlerine yapılan desteğin keşif ile sınırlı kalmaması gerektiğini belirtmiştir. Türk havacılığının yakalamış olduğu yenilmez güçten duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir²¹⁸.

Sakarya Gazetesi'nde Hava Kurumu ve Türkkuşu hakkında hem yurdu hem de Eskişehir'i etkileyen haberler verilmektedir. Bunlardan bazıları şu bilgileri veriyor: Havacılığın günden güne geliştiği, uçakların ve pilotların çoğaldığı, bu da gösteriyor ki artık gelecek savaşlar yeryüzünde değil gökyüzünde olacaktır. Gelecek harpler iki muhasım ordunun çarpışması şeklinde değil bütün yurda ve bütün ulusa şamil bir mahiyet arz edecektir²¹⁹. Bir diğer habere göre; “Bir müddetten beri şehrimizde staj görmekte olan misafirlikleri hepimize övünç veren ilk Türk kadın tayyarecimiz Sabiha Gökçen bu hafta uçuş brevesini almıştır²²⁰.” deniyor. Haberin devamında Türk kadının en zorlu işlerin dahi altından kalkabileceğini Gökçen'in başarısının bir kez daha gösterdiği söyleniyor. Uçuş konusunda brevelerini alanlar Sakarya Gazetesince tebrik edilmiş ve bu kişiler içinde Sabiha Gökçen haricinde Naciye, Yıldız, Mediha adlı üç kadının da bulunduğu söylenmiştir. Eskişehir'de Türk Kuşu'nun açılacağı duyurularak, *Hava kurumu pek yakında talebe kaydına başlayacak icap ederse şimdiden nazari dersler de verilecektir. Uçuşlar tecrübeler, tatbiki dersler ancak Mart ayı içinde yapılabilecektir. Eskişehirimiz Türk tayyareciliğini ideal bir merkezi sayılabilir.* Gazetenin aynı sayısında, *Planör uçuşlarında Türkkuşu talebelerinden bir genç kendi planörü ile dört bin metreye kadar yükselmiş, havada sekiz saatten fazla kalmış ve gece saat yirmiye doğru Pazarcık'ta bir meydana inmiştir. Talebenin bu uçuşu tam bir rekor uçuşu*

217. Osman Yalçın, a.g.m, s. 1043.

218. Fatih Dervişoğlu, *Türkiye'nin Havacılık Efsanesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010, s. 42.

219. *Sakarya Gazetesi*, “Hava Kurumu”, 15 Mayıs 1936, S. 523, s. 2.

220. *Sakarya Gazetesi*, “İlk Kadın Tayyarecimiz Brevesini Aldı”, 4 Eylül 1936, S. 539, s. 1.

*addedilmektedir*²²¹. Yerel yayın organlarının bildirdiklerine de dayanarak Eskişehir'in havacılık konusunda ne denli büyük bir öneme sahip olduğu, bayan talebelerin de erkeklerle birlikte yetiştirildiği ve eğitimlerden yüksek performans sonuçları alındığı anlaşılmaktadır.

---

221. *Sakarya Gazetesi*, "Türk Kuşu Talebelerine Breveleri Verildi", 25 Eylül 1936, S. 542, s. 1.

III. BÖLÜM

ESKİŞEHİR'DE EĞİTİM VE KÜLTÜR

1. EĞİTİM

Türk tarihine baktığımızda içinde bulunulan çağın gereklerine uygun bir eğitim sisteminin her zaman var olduğu görülür. Türkler Orta Asya'da yaşarken göçebe özellik taşımış ve bu kültürün getirdikleri çerçevesinde bir eğitim hayatı sürmüşlerdir. Erkekler askerlik konusunda eğitim alırken, kadınlar halı-kilim dokumacılığı, süs eşyası yapımı, ev işleri gibi faaliyetler konusunda bir öğrenime sahiptir. Ancak bunun yanında astronomi ile de ilgilenilmiş ve on iki hayvanlı Türk takvimi bulunmuş, çeşitli şifalı otların kullanımıyla hastalıklar tedavi edilmeye çalışılarak tıp alanında da çalışmalar yapılmıştır. Askerlik sanatında yüzyıllarca önemli başarılar elde eden Türkler gittikleri yerleri bu yönleriyle etkilemişlerdir. Tural kitabında şunları belirtmektedir: *Askeri ve siyasi sahada gelen bu başarı kültüre başarıyla kendisini kabul ettirecektir. İbni Sina, Farabi, Yusuf Hashacip, Edip Ahmet Yükneki, Kaşkarlı Mahmut ve Hoca Ahmet Yasevi gibi Türk kültür adamları eriştikleri kültürel seviyeyle evrensel şahsiyetler olarak kendilerini kabul ettireceklerdir*¹. Türkler sürekli devam eden akınlarla birlikte Anadolu coğrafyasına kadar gelmişler ve buraları zaman içinde yurt edinmişlerdir. Anadolu'daki Türk eğitimine bakıldığında medrese denilen eğitim kurumunun bu topraklara Anadolu Selçukluları ile taşındığını görüyoruz. Medreselerde hem dini hem de pozitif bilimler okutuluyor ve buralardan mezun olanlar ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda devlet kademelerinde değerlendiriliyordu. Okutulan dersler hakkında net bir bilgi olmasa da genel itibarıyla müfredatta bulunan dersler: *...Fıkıh, kelam, hadis, tefsir, usul-i fıkıh, türünden dersler (Nakli İlimler) ile mantık, belagat, lügat, nahiv, handese, hesap, heyet (Astronomi) ve felsefe gibi dersler (Akli İlimler) okutulduğu tahmin edilmektedir*². Medreselerde erkek çocuklar eğitim görmekte, kızlarına eğitim

---

1. Tural, a.g.e., C. II, s. 100.

2. Yusuf Halaçoğlu, a.g.e., s. 137.

vermek isteyenler ise ancak özel hoca tutarak evde eğitim aldirmişlardır. Bu sistemde eğitim alan kişilerin başında hanedana mensup sultanlar gelmektedir. Daha sonraki yüzyıllarda kız çocukları da medreseye gönderilmiş ancak yalnızca okuma yazma öğrenene kadar eğitime devam etme hakları bulunmuştur. *Anadolu’da medresenin yanı sıra yeni bir eğitim kurumunun ortaya çıkıp yaygınlaştığı dikkat çekmektedir. Etkileri günümüzde de devam eden bu kurum “Ahilik” teşkilatıdır. Kardeş veya cömert anlamını taşıyan ahi teşkilatı, esnaf, sanatkâr ve işçilere yönelik kurulmuş bir teşkilattir. Bu kurumun hedef kitlesi gençlerdi. Onları her hangi bir meslek alanında çıkararak ve usta eğitimi vererek bir meslek kazandırıyordu³. Osmanlı eğitim sisteminde medresenin dışında en önemli kurum saraydı. Sarayda üç okul mevcuttu bunlar, Enderun mektebi, şehzadegan mektebi ve meşkhane idi⁴. Buralarda devlet kadrolarına insan yetiştirilir ve idari teşkilatın da aynı eğitim sisteminden geçmesi sağlanmıştır.*

Ancak zaman içinde eğitim kurumları bozulmuş ve eğitime yalnızca dini öğretilerden oluşan bir sistem hâkim olmuş, çağın gerisinde kalınmıştır. Gidişattaki yanlışlıkları fark eden bazı padişahlar Avrupa’yı örnek alarak oradaki eğitim yapısına benzer bir metodu askeri okullar kurarak ülkeye getirmişler ancak eski usul eğitimi de halkın üzerinden kaldırmamışlardır. Eğitim sistemindeki bu çifte standart sebebiyle aynı toplumda iki farklı insan grubu yetişmiştir.

Osmanlı eğitim sistemi içerisinde Eskişehir’e baktığımızda bölgenin eğitim-öğretime önem verdiğini ve gelişmek için çabaladığını görüyoruz. Yeni mektepler açılmış, buralara öğretmenler atanmış hatta bir anaokulu dahi vücuda getirilerek okul öncesi eğitime başlanmıştır. Buna göre eğitim konusunda Eskişehir’de yapılmak istenenler hakkında Genel Meclis Kararlarından 1916 senesi için alınan kararlar şöyledir: Darulmuallimin binası ihtiyçları karşılanmış ve leyli kadrosuyla hazır hale getirilmiş, öğrenime başlanmıştır. Tedrisatta kullanılacak olan malzemelerin temini için Almanya’ya sipariş verilmiş, tam teşekküllü bir resimhane kurulmuş, dört kişili sıhhi bir hamam vücuda getirilmiştir. Merkez livada “Turan” adıyla bir numune mektebi kurulmuştur. Bu mektepte yeni usul ilimler gösterilmiş, ruhi ve bedeni ihtiyaçlar da karşılanmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti’nin her yanında açılmaya

3. *Eskişehir İl Yıllığı*, 1973, s. 101.

4. *Eskişehir İl Yıllığı*, 1973, s. 102

başlanan çocuk yuvalarından bir tane de “Ana Mektebi” adıyla Eskişehir’de açılmış ve buraya bir de bayan muallime tayin edilmiştir. Mektb-i İdadi, Numune Turan Mektebi, Darümuallimin ve Sungur Mekteplerinde izcilik dersleri verilmeye başlanmıştır. Eskişehir’in çeşitli ihtiyaçları için 1916 yılında beş senelik program hazırlanmış ve uygulanmaya çalışılmıştır. Bu programa şehrin bayındırlık, sıhhiye, ziraat ve eğitim meseleleri dahil edilmiştir. Programa göre Eskişehir’de anasınıfı ve eğitim zamanı geçip de eğitime devam edeceklerle birlikte toplam eğitim alacak öğrenci sayısı otuz bin olarak tespit edilmiştir ve şehir ihtiyaç sırasına göre beş kısma ayrılmıştır. İlk sıra merkeze ve Sivrihisar’a verilmiştir. Ardından diğer kısımlar gelir ve her biri için okul binası yapımı ve muallim ihtiyacının karşılanması hedeflenmiştir⁵.

1917 yılı için Eskişehir’in eğitim alanı ihtiyaçları adına yapılan çalışmalar ise şöyledir: Darümuallimin’de fizyoloji, hikmet, kimya laboratuvarlarında harcanmak üzere 10.000 kuruşluk bütçe ayrılmıştır. Buralarda kullanılacak malzeme için Avrupa’ya sipariş verilmiştir. İdadi mektebinde ticaret derslerine başlanmıştır, 1331 bütün sancakta 13 darümuallimin mezunu varken 1333 senesinde 41 darümuallimin mezunu vardır. 1331 senesinden itibaren her yıl olmak üzere müfettişler okulları teftişe gelmişlerdir. Teftiş edilenler: Çocukların mevki-i terbiyesi, muallimlerin tenvir ve telimi, köyün içtimai ve iktisadi hali ile köylülerin tenviridir. Kız çocuklarının eğitimine de özel önem verilmiş ve Hayma Ana ve Mal Hatun kız mektepleri yeniden ıslah olunarak, Kayı karyesinde de bir kız mektebi kurulmuştur. Sivrihisar’da Kızıl Elma Mektebi numune haline getirilmiş, Mihaliççık’ta merkezdeki altı senelik idadi ıslah edilmiştir. Gençlerin hayat için de hazırlanmaları için Genç Dernekleri Kanunu neşredilmiştir. Bu kanuna göre gençlerin ruh ve beden sağlığı bakımından gelişmiş olmaları amaçlanmıştır. Kanuna göre gençler dinç ve gülbüz olarak ikiye ayrılıyor ve gülbüzler 12-17 yaş aralığındaki gençler olup muallimleri rehberliğinde bulunmuşlardır. Bu gençler için Almanya’dan gelen Fon Hoff Bey ile bir muallim birlikte tedrisat yapmışlardır. Tedrisat Salı ve Cuma günleri olup, Gürbulak harmanyerinde spor talimi için bir yer vücuda getirilmiş, çeşitli

5. Kemal Yakut, Şaduman Halıcı, *Eskişehir Sancağı Genel Meclis Kararları*, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Eskişehir, 2009, s. 8.

sporlar yaptırılarak bedeni terbiye sağlanmıştır. 1333 senesinde bir Milli Kütüphane ve bir de rasathane kurulmuştur. Hamidiye mahallesinde bir mektep inşasına başlanmış, Muttalip, Mihaliççık, Bardakçı, Günyüzü, Seyitgazi’de mektep inşası zaruri görülmüştür, Sanayi Mektebi mezunlarından Mehmet Emin Bey’in Avrupa’ya gönderilmesi için bütçe ayrılmış, Samsaçavuş Mektebi’nin tamiri için ödenek ayrılmış, İğdeagaç ve Üçbaş muallimliklerinden Mal Hatun Mektebi’ne muallime getirilmesi gerekli görülmüş, Mihaliççık’ta bulunan Yeni Hayat Mektebi binasının tamiri için bütçe ayrılmış, Turan Numune Mektebi, Almanca öğretmeni Madam Müller’in ve büyük gayreti görülen muallim Fevzi Efendi’nin maaşına zam yapılmış, Turan Numune Mektebi’nden talebenin ihtiyacı olmayan sıralar yeni açılacak olan Edebali ve Osman Gazi mekteplerine verilmek için ayrılmıştır. Sivrihisar’da bulunan Hoca Nasreddin Efendi Mektebi’nin inşaatı için de bütçeden pay ayrılmıştır⁶.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurulmasıyla birlikte temelleri çağdaşığa, bilime ve ilerlemeye dayalı bir eğitim yapılanması oluşturulmuştur. Yönetimde bulunanlar eğitim alanına özel bir önem vermişlerdir. Böylece kız ve erkek çocuklar devletin açtığı okullarda yan yana ders görecektir ve eğitim-öğretim hayatında ilk beş yıl zorunlu olacaktır. *Mecburi olan ilk tedarikat bütün Türk köylerine kadar ulaştırıldığı anda, esasen devletin elinde olan ve bir cepheden idare olunan kültür işinde zamanla birlik ve olgunluk elde edilebilir*⁷. Bunun yanı sıra özellikle 1928’de Latin alfabesinin kabulü ile okuma-yazma kursları açılmış ve her yaşta vatandaşın bu uygulamadan yararlanması sağlanmıştır. Halkın her kesiminin okuma-yazma öğrenmesi ve yeni alfabeye alışması için Millet Mektepleri açılmıştır. Eskişehir’de de açılan bu kurumlar hakkında geniş bilgi ilerleyen bölümde verilmiştir. Kadınlar ve erkekler için meslek edindirme kursları açılarak buralarda öğrendikleri bilgilerle halkın kendi işini kurması ve kendi geçimini sağlaması amaçlanmıştır. Eskişehir’de açılan bu kurslara Eskişehir Halkevi başlığı altında değinilmiştir.

Atatürk’e göre memleketi ve toplumu istikbale ve mutluluğa kavuşturmak için iki orduya ihtiyaç vardır. Biri vatani kurtaran asıl ordu diğeri de milletin geleceğine

6. Halıcı, a.g.e., s. 10

7. Tarık Kışınbay, “Ökonomi Bakımından Köylünün Kalkımı İçin Düşünceler”, *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 30 İkinci Teşrin 1934, S. 25, s. 52.

*yön veren irfan ordusu. İkincisi olmadıkça muharebe meydanlarında kazanılan zaferlerin kalıcı sonuçlar vermesi mümkün değildir*⁸.

Eskişehir’de de eğitim hayatı açısından önemli gelişmeler olmuş, yeni uygulamalara bölgede de başlanmıştır. Okullar çoğaltılmış, talebe ve öğretmen sayısı artmış, öğretmen yetiştiren köy enstitülerinden açılmıştır. *Çifteler köy enstitüsü, 1937 yılında “mahmudiye köy eğitim yurdu”dur. Köy eğitim yurdu eğitimcilerin yetiştirildiği köy ilkokullarının 4. ve 5. Sınıflarından mezun olan öğrencilerin 3 yıllık eğitim aldıktan sonra öğretmen olarak atandıkları orta derecede öğretim yapan bir okuldur. Eskişehir’de eğitimli köy ilkokullarının sayısı 191dir. 1939 yılında köy öğretmen okulu 17 Nisan 1940 tarihinde çıkarılan 1803 sayılı kanunla çifteler köy enstitüsü ve eğitim kursu olmuştur*⁹. Eskişehir vilayetinde yeni harflerin kabulünden bu zamana kadar 137 kadın 279 erkek dershanesi açılmış bunlara 12817 erkek 6428 kadın devam etmiş, 5646 erkek 1361 kadın şartname almıştır¹⁰. Bunların haricinde ilk, orta ve lise seviyesinde eğitim veren okullar açılmış ve her geçen yıl bu kurumların öğrenci ve öğretmen sayısı artmıştır.

Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyete kalan okullardan Eskişehir’de bulunanlar Özcan Türkmen’in kitabında yer almaktadır bunlar; Sakarya İlköğretim Okulu, Cumhuriyet İlköğretim Okulu, Ülkü İlköğretim Okulu, Turan İlköğretim Okulu, Eskişehir Lisesi (Atatürk Lisesi)¹¹. Bu okullardan Turan Numune Mektebi, Malhatun Mektebi ve Atatürk Lisesi hakkında ulaştığımız bilgiler şöyledir:

Turan Numune Mektebi

Eskişehir Odunpazarı sit alanında yer almaktadır. Turan Numune Mektebi temeli 1915 yılında atılmış ve 1916 yılında tamamlanarak eğitim ve öğretim hizmetine başlamıştır. Mimari tasarımı Mimar Kemal Bey tarafından yapılmıştır. Turan Numune Mektebi, Kurtuluş Savaşı Sırasında Hastane, işgal sırasında ise

8. Mustafa Özodaşık, *Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çabaları*, Çizgi Kitabevi, Konya, 1999, s. 96.

9. Özcan Türkmen, a.g.e., s. 40. (Bknz. 28-29)

10. Yersel, “Halk Dershaneleri”, *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 120.

11. Türkmen, a.g.e., s. 34.

Yunan kuvvetleri tarafından hapisane olarak kullanılmıştır. Cumhuriyetin ilanının ardından Turan İlkokulu olarak hizmet vermeye devam eder. Yapı 1930 yılında Eskişehir Lisesi'ne daha sonra Eskişehir defterdarlığına 1955 yılında da Milli Savunma Bakanlığına devredilmiştir. Bu çerçevede 1977 yılına kadar askerlik şubesi olarak kullanılan yapı, 1980 yılına kadar boş kalmıştır. Daha sonra Anadolu Üniversitesi tarafından restore edilen Turan Numune Mektebi binası 23 Nisan 1994 tarihinde Anadolu Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Müzesi haline getirilmiştir.

Malhatun Mektebi

Eskişehir Odunpazarı sit alanında yer alır. Kurşunlu Külliyesi'nin hemen yanındadır. 1924-1925 yıllarında Nilüfer Malhatun Kız Mektebi olarak inşa edilen yapı 1970'e kadar eğitim amaçlı kullanılmıştır. 1988 yılında boş ve harap olan yapı restore edilerek Etnografya Müzesine dönüşmüştür¹².

Atatürk Lisesi

Atatürk Lisesi Odunpazarı sit alanı içerisinde yer almaktadır. Yapı 1915 yılında hükümet binası olarak tasarlanmış ve 1936 yılında tamamlanmıştır. Ancak yapı hiçbir zaman hükümet binası olarak kullanılmamıştır. Eskişehir'de eğitim binasına ihtiyaç duyulmasından dolayı Atatürk'ün emri ile orta öğretime hizmet veren bir yapıya dönüştürülmüştür. 21 Ekim 1932 tarihinde Atatürk Eskişehir Lisesi'ni ziyaret etmiştir. Atatürk'ün direktifleriyle 1934-1935 ders yılı başında yeni binasına taşınmıştır.

Halen kullanılmakta olan bu binanın temeli istiklal savaşından çok önce atılmış fakat savaş yıllarının sıkıntısı içinde tamamlanması uzun zaman almıştır¹³.

---

12. Üsküdar, a.g.e., s. 59.

13. Türkmen, a.g.e., s. 38.

1.1. Eskişehir’de İlkokul, Orta Okul ve Lise Eğitimi

Genel olarak Eskişehir’deki ilk ve orta öğretim mevcuduna bakacak olursak 1923-1938 arasında öğrenci sayısında ciddi artışların olduğu gözlemlenebilir. 1923’te 61 olan ilkokul sayısı, 1927’de %50 artarak 90’a ulaştı. 1925 yılında Eskişehir’de 1 ortaokul (ve orta öğretim içerisinde ele aldığımız lise) bulunuyordu. “Köprübaşında ahşap bir binanın çatısı içine sığınan mahdut kadrosu ile mini mini ve düpedüz bir orta mektebin 50’si kız 130’u erkek olmak üzere 180 öğrencisi vardır. 1932’de 150 kız, 550 erkek 700 öğrenci, 1934’te 1000, 1935’te 1085, 37-1938’de 260 kız olmak üzere 1980 öğrenci kapasitesine ulaşmıştır¹⁴.

Mesleki ve Teknik öğretim konusunda bakılacak ilk yer ise daha önceki konularda bahsi geçen Cer Atölyesi ve Şeker Fabrikası gibi kurumlara eleman yetiştiren Çıraklık Mektepleridir. Ancak burada kısaca değinmek gerekirse: 1923 yılında Eskişehir’de 4890 ilkokul, 72 ortaokul, 23 lise, 44 meslek ve teknik, 9 üniversite öğrencisi varken bu oran 1938’de 7862 ilkokul, 150 ortaokul, 74 lise, 49 meslek ve teknik, 17 üniversite öğrencisi olarak tespit edilmiştir. Ayrıca yine aynı yıllarda Eskişehir’de 1923’te 20 öğretmen 1938’de 17 öğretmen görev yapmıştır. 1923’te ilkokullarda 9021 erkek 1217 kız öğrenci, 1938’de 11607 erkek 551 kız öğrenci eğitim görmüştür¹⁵.

Resmi ilk mekteplerin merkez ilçe ve köylerde, sınıf, dersane teşkilatları ve maddi vaziyetlerine göre ayrılışları 1933-1934 tarihleri aralığında verilmiştir¹⁶:

14. Selahattin Önder, a.g.e., s. 53.

15. *Maarif İstatistiği*, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ulusal Matbaa, Ankara, 1949, s. II.

16. *Maarif İstatistiği*, Başvekalet Devlet Matbaası, İstanbul, 1935, s. 20.

	1snf. mektep	2snf. mektep	3snf. mektep	4snf. mektep	5snf. mektep	Yekun
Merkez		2	2	2	9	15
Mihalıççık					1	1
Seyitgazi					1	1
Sivrihisar		1		1	1	3
Mrkz Köy		1	22	1	3	27
Mih. Köy		1	11		2	14
Sey. Köy	1		9	1	1	12
Siv. Köy			15	1	1	17

Merkez ve İlçelerdeki Mekteplerin kaçar derslik olduklarına dair tabloda 1,2,3,4,5,6, ve 6'dan fazla derslikli olanlar gösterilmektedir¹⁷:

	1	2	3	4	5	6	6+
Merkez	1	1	1	3	3	5	1
Mihalıççık					1		
Seyitgazi					1		
Sivrihisar		1		1	1		
Mrkz Köy	21	2	2	2			
Mih. Köy	12	1	1				
Sey. Köy	7	4	1				
Siv. Köy	15	1	1				

Tablolara göre merkez ve merkez köylerde sınıf ve dersane adedi fazlayken bu oran diğer ilçelerde ve köylerde çok daha azdır.

¹⁷. *Maarif İstatistiği*, a.g.y., 1935, s. 122. (Bknz. Ek 29-30)

Merkez ve İlçelerdeki Mekteplerin kaçar derslik olduklarına dair tabloda 1,2,3,4,5,6, ve 6'dan fazla muallimli mektepler gösterilmektedir:

	1	2	3	4	5	6	6+
Merkez	1	1		1	3	6	
Mihalıççık						1	
Seyitgazi						1	
Sivrihisar		1			1	1	
Mrkz Köy	22	1	2	2			
Mih. Köy	12	1	1				
Sey. Köy	7	4	1				
Siv. Köy	15	1	1				

	Bölgede tahsil çağındakiler		Sınıflara girenler		Yekun
	K	E	K	E	
Merkez			656	404	1,060
Mihalıççık			30	14	44
Seyitgazi			21	21	42
Sivrihisar			178	43	221
Mrkz Köy	1,911	1,224	359	217	576
Mih. Köy	619	518	91	67	158
Sey. Köy	829	583	125	38	163
Siv. Köy	1,003	797	182	108	290

Muallim adedi şehirde 4 erkek 7 kadın, köylerde 58 erkek öğretmen görev yapmıştır¹⁸. Bu tablolara göre merkezde ve merkezdeki köylerde muallim adedi daha fazla ancak şehir merkezinden uzaklaştıkça bu oran düşmektedir. Ancak tahsil çağına gelip 1. Sınıfa başlayanların oranına bakılınca da burada dikkati çeken kız öğrencilerin çoğunlukta oluşudur.

18. *Maarif İstatistiği*, a.g.y., 1935, s. 232.

1935 Maarif Yıllığı'na göre Eskişehir'de ortaokula giden talebe miktarı 234 erkek 56 kadın, lise 45 erkektir. Hıfız kursuna gidenler: 55 erkek, 4 kadın, Musiki kursu: 6 erkek 23 kadın. Biçki-dikiş kursu: Kadriye Hoca'ya gidenler 8 kadın, Meliha Hoca'ya gidenler 21 kadındır. Şehirde vilayet tarafından kurulmuş bir kütüphane mevcuttur. 1923-1939 tarihleri arasında resmi okullarda bulunan talebe ve öğretmen mevcudu ekler bölümünde verilmiştir.

Yıllar	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Toplam Öğrenci	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Okullaşma Oranındaki Artış (%)
1923-1927	84	145	6511	6511	-----	12
1927-1935	94	199	10118	6624	3494	97
1935-1940	290	420	18896	12249	6647	3

Yukarıdaki tabloda Eskişehir'de bulunan ilkokulların yıllara göre mevcudu, aşağıdaki tabloda İlkokulların dağılımı ve son tabloda ise orta öğretimdeki gelişme gösterilmiştir¹⁹.

Eskişehir'de ki İlkokulların dağılımı:

Yıllar	Öğretmenli	Eğitmenli	Toplam
1923-1927	84		84
1927-1935	94		94
1935-1940	92	198	290

¹⁹. Selahattin Önder, a.g.e., s. 53.

Yıllar	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Toplam	Erkek	Kız	Okullaşma Oranı
1923-1927	1	9	123	123		
1927-1935	2	33	889	722	167	% 100
1935-1940	2	50	1925	1496	429	

Önder'in eserinden elde edilen bilgiye göre; 1935-1940 yılları arasındaki eğitim-öğretim sürecine dair olan Mesleki ve Teknik eğitimdeki gelişmeye dair bilgi ise şöyledir: 1 okul sayısı, 11 öğretmen, 210 erkek öğrenci ve 24 kız öğrencidir²⁰.

Cumhuriyetin ilanından sonra Atatürk yurt gezileri kapsamında Eskişehir'e de uğramış ve bölgede çeşitli incelemelerde bulunmuştur. Bu tetkiklerinden biri de şehrin eğitimi üzerine olmuştur. Atatürk ve dönemin Eskişehir Maarif Müdürü arasında geçen konuşmalar şöyledir:

İşgalden sonra şehirde beş zükur, iki inas mektebi vardır, işgalden evvel ise 8 zükur, 5 inas mektebi vardır; İşgalden sonra 5 inas 2 zükur mektebi kalmıştır. Öğrenim gören kız ve erkek miktarı konusunda verilen bilgiler ise; 400 tane Sungur mektebinde, 350 Turan mektebinde, 200 sultanide, 200 kız mektebinin birinde diğerinde 150, minhaysel mecmu talebe miktarı 2000i mütecevazdır. Kasaba nüfusu 2200'den 6 bin hane etmekte ve üç haneye bir çocuk düşmektedir. Mahalle mekteplerinin sayısı konusunda Maarif Müdürü 8 veya 10 diyerek kesin olmayan bir rakam vermiş ve Paşa'nın uyarısına maruz kalmıştır. Ailelerin çocuklarını neden mektebe vermediği sorusuna ise Belediye Reisi Tahir Bey; *Mektepler vaktiyle açılmadı. Turan mektebi 200 talebeliktir fakat 400 talebesi vardır;* diyerek cevap vermiştir²¹. Buradan bölgede var olan mekteplerin ihtiyacı yeterince karşılayamadığı anlaşılmaktadır. Orta derecede tahsil yapan talebe miktarını Maarif Müdürü, *Kısmi*

20. Selahattin Önder, a.g.e., s. 54.

21. Arı İnan, a.g.e., s. 15.

*ibtidaisinde 120, kısmi alisinde 28 olarak belirtiyor. İptidai ve Orta tahsil veren mekteplerin maarif programı hakkında malumat isteyen Paşa'ya, Ulum-ı diniye, hesap, hendese, kozmografya da dâhil olmak üzere ulum-ı riyaziye, ulum-ı iktisadiye başlıca bunlardır*²². Paşa'nın çiftçiliğe dair bir okul programı takip edilip edilmediği sorusuna ise; yalnızca doğramacılık, kâğıtçılık, tel işleri gibi el işleri öğretildiği cevabı alınmıştır. Ancak bu işleri öğrenenler bilgilerini mesleğe dönüştürememiştir ve bu durum Mustafa Kemal'i hem üzmüş hem de kızdırmıştır. Öğretmenlerin, Vekâlet'i de yönlendirmeleri gerektiği, okullardan mezun olanların buralarda öğrendikleri bilgilerle dışarıda iş bulabilecek konumda olmaları vurgusunu yapmıştır.

Gazi Paşa, köy mektepleri konusuna da büyük önem vermiş ve hassasiyetini Eskişehir'de bulunduğu sırada Maarif Müdürü ile paylaşmış, bölgenin durumunu tetkik etmiştir. Konuşmaları sonunda ülkenin eğitim durumunu kendi cümleleri ile anlatmıştır: *Efendiler! Maarifin ehemmiyetini izah için fazla söz gerekmez. Bunun kıymetini takdir etmeyen kalmamıştır. Maarifteki geriliğimizi herkes bilir. Kadimden mervus bir cehil temadi ediyor. Bunu ne suretle izale lazımdır. Yeni teşebbüsler asri ihtiyacatla mütenasip ve müsmir neticeler verecek tarzda olmalıdır. Bu hususta da bütün efradı milletin ve ricalin maarif müntesibinin fevkalade mesaisi lazımdır. Yalnız bir vekâletten ilhama intizar etmek kafi ve caiz değildir. Malumat ve tecrübeleri mezcederek bir umum-i istikamet tayini lâzımedendir. Bunun için zat-ı âliniz ve diğer mütehasısların imal-i fikir eylemeleri icap eder. Raporlarla ve gazetelerle mütalaalar beyan edilmelidir*²³.

Kız çocuklarının eğitimine de önem veren Mustafa Kemal bu konu üzerinde de önemle durmuştur. Kızların da erkekler ile aynı eğitim programında okutulduğunu ve buna ek olarak kızlara idare-i beytiye, ve tabahat gibi derslerin de verildiğini Maarif Müdürü aktarmıştır. Bunun yanı sıra beden terbiyesinin de akıl terbiyesi kadar önemli bir iş olduğunu düşünen Paşa, takip edinilen programı sorduğunda yine tatminkar bir cevap alamamıştır. Alman ve İsveç programının takip ediliyor oluşunun

---

22. Arı İnan, a.g.e., s. 17.

23. Arı İnan, a.g.e., s. 18.

programda ikilik yaratacağını ve birbirini karşılamayacağını düşünen Paşa, bu konuda kati bir yöntem tercih edilmesini tavsiye etmiştir.

Liva dâhilinde Mihaliçcik'ta Sivrihisar'da ve diğer mahallerde mektep olduğu, Sivrihisar'da bir de idadının mevcudiyeti ile inas mektebinin de var olduğu konuşmalardan anlaşılmaktadır²⁴.

1.2. Millet Mektepleri

Okuma yazma konusunda Osmanlı Devleti'nde kullanılan yazı çeşidi Arap alfabesiydi. Ancak bu alfabe Türk diline uygun olmayıp, sözcüklerin okunma ve yazımında oldukça zorluklar yaşatmaktaydı. Her türlü zahmetine karşın yüz yıllarca aynı alfabe kullanıldığından artık bu yazı çeşidi kanıksanmış ve bazı aşırı tutucu çevrelerce adeta bir din yazısı şeklinde görülüp, Müslümanlığın gereği gibi düşünülmüştür. Arap alfabesi ile okuma yazmanın zorluğundan ötürü zaman zaman değişiklik yoluna gidilmesini isteyenler olmuştur. Alfabe konusunda süregelen tartışmalar özellikle Tanzimat döneminde daha da belirginleşmiş ve yeni bir alfabeğe geçiş yapılması gerektiği konusunu savunanların sayısı artmıştır. Arap alfabesinin Türk diline uygun olmadığını savunanlar arasında en bilineni Ali Suavi'dir. *Suavi'nin dil davası şu üç ana esasa ayrılır: Türk dilinden eski inşanın uzun cümleleri, lüzumsuz yabancı gramer kaideleri kaldırılarak lisan sadeleştirilmelidir. İlmi istilahlarda Avrupa medeniyetinin beynelmilel şekilleri kabul edilmeli ve Arapça'yla Acemce'den uydurma Osmanlı istilailleri Türk dilinden alınmalıdır. Hutbelerde, namaz sureleri Türkçeleştirilebilir ve Türkçe namaz kılınabilir*²⁵. Cumhuriyet dönemiyle birlikte dilin Türkçeleşmesi ve yazıda Latin alfabesine geçilmesinin gerekli olduğunu düşünenlerin sayısı yükselmiş ve artık alfabede değişiklik yapmak şart olmuştur.

Mustafa Kemal'de, Türk diline uygun bir alfabe olması gerektiğini ve Arap alfabesinin ihtiyacı karşılayamadığını biliyordu. O sebeple Türkçeye uygun bir

24. Arı İnan, a.g.e., s. 20.

25. Necmi Günel, *Cumhuriyet Öncesi Fikir Akımları Ali Suavi*, Işık Yayınları, İstanbul, 1993, s. 70.

alfabe ile yola devam etmek adına alfabe üzerinde çalışmalarda bulunulmuştur. Türkiye’de okuma yazma oranının oldukça düşük olmasına rağmen okuryazar olmayanların üç ayda, olanların da birkaç günde yeni alfabeyi öğrenebiliyor olması üzerine Arap alfabesinden vazgeçmek artık şart olmuştur.

Arap alfabesinin yaklaşık 1000 yıl boyunca Türk dili ve kültürü üzerindeki yoğun baskısı ve yıkımı göz önüne alınarak 26 Haziran 1928 tarihinde Dil Kurulu yeni bir alfabe hazırlamıştır²⁶. Yeni alfabe uygulaması basın yoluyla halka duyurulmuştur. Milliyet Gazetesinin Sütunlarında başlayan “Latin Harfleriyle Elifba” başlıklı yazı 19 kısım halinde Ağustos ayına kadar yayınlanır. Bu yazılarla Milliyet gazetesi sütunları harf inkılabının kürsüsü haline gelmiştir²⁷.

Latin alfabesiyle okuma yazmanın nasıl yaygınlaştırılacağı konularının görüşülmesi için bir komisyon toplanmıştır. Bu kişiler; İstanbul mebusu Falih Rıfkı, Mardin Mebusu Yakup Kadri, Karahisar mebusu Ruşen Eşref, Darülfünun müderris muavini Ragıp Hulusi, ve sabık Darülfünun muallimlerinden Ahmet Cevat ve muallimlerden Fazıl Ahmet ve hariciye memurlarından İbrahim Garanday ve Talim Terbiye Reisi Mehmet Emin ve azadan İhsan Bey’dir. Çalışmaların ardından ilk olarak devlet adamları yeni harflerle okuma yazma öğrenmiş bu şekilde yapılan bir uygulamada çok kısa sürede başarı elde edilmiştir. Yeni alfabe kabul edilene kadar çeşitli toplantılar yapılmaya devam edilmiş ve 29 Ağustos 1928’de ki toplantıda Mustafa Kemal tahtanın önüne geçerek şunları yazmıştır: *Milleti cehaletten kurtarmak için kendi diline uymayan Arap harflerini terk edip Latin esasında Türk harflerini kabul etmekten başka çare yoktur²⁸. Yapılan çalışmalar sonucu yeni alfabe, 1 Kasım 1928 tarih ve 1353 sayılı kanun Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden geçirilerek yürürlüğe girmiştir²⁹.*

26. Yavuz Ercan, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2010, s. 217.

27. Mehmet Serhat Yılmaz, *Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010, s. 14.

28. Serhat Yılmaz, a.g.e., s. 19.

29. Ayvaz Morkoç, “Türk Harf İnkılabı ile Millet Mektepleri ve İzmir’deki Uygulamalar”, *Turkish Studies*, S. 6 (1), Ankara, 2011, <http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/>, 21 Temmuz 2012, s. 1547.

Bu tarihten itibaren *Arap harflerinin son kullanım tarihleri Devlet Dairelerinde 1 Ocak 1929'a, ticaret defterleri, mahkeme ilamları ve dilekçeler 1 Haziran 1929'a, basılı evrak ve tutanaklar ise 1 Haziran 1932'ye kadar aşamalı bir geçiş süresi saptanmıştır. Bütün Türkçe öğrenim yapan okullarda Türk harfleri kullanılacak; Arap harfleriyle basılmış kitaplar yasaklanmıştır*³⁰.

Yeni alfabenin tüm yurttan yaygınlaşması adına öncelikle eğitim öğretim görenlere, bununla birlikte eski alfabede okuyup yazanlara ve hiç okuma yazma bilmeyenlere yeni harfler öğretilmek istenmiştir. Bu çalışmaların nasıl yapılacağına dair, *Türk eğitim sistemi hakkında bir rapor hazırlatılan J. Dewey'in önerisi doğrultusunda teşkilatlandırılan "Halk Dershaneleri" açılmıştı. Bu dersanelerde 64.302 kişi eğitim görmüştü. 1928 yılında Halk Mektepleri adı altında çalışmalarını sürdüren bu dersanelerin kapsamlı bir programa, örgütlenmeye ve bu örgütlenmeyi gerçekleştirecek geniş bir kadroya sahip olmaları gerekli görüldü*³¹. Millet Mekteplerinin açılmasında amaçlananın ne olduğu talimatnamede şöyle belirtilmiştir: *Madde 1: Türkiye halkını okuyup yazmaya muktedir bir hale getirmek ve ona hayat ve maişetinin istilzam ettiği ana bilgileri kazandırmak maksadıyla millet mektepleri teşkilatı vücuda getirilmiştir*³².

*Bu kurslarda görevlendirilecek öğretmenler orta ve ilk mektepler talim heyeti ile maarif emirlikleri tarafından belirlenecekti. Kurs verecek öğretmenlerin kaligrafî sahibi ve yeni imla kurallarına vakıf olanlardan seçilmesine gayret edilecekti. Kursların günü ve saati gibi ayrıntı gerektiren konularda esnek olunacak ve bu husus katılımcıların durumuna göre ele alınacaktı*³³.

Yapılacak çalışmada ilk önce milletvekilleri vekili oldukları illere gönderilmiş ve burada çalışmalara başlamışlardır. Türk Ocakları da halkın eğitimi konusunda önemli birer merkez olmuş ve çalışmalara katılmıştır. *Millet Mektepleri 24 Kasım 1928'de yürürlüğe konulan yönetmeliğe göre yeni Türk harflerinin kolay bir şekilde okunup yazılabilmemesinden bütün milleti faydalandırabilmek ve büyük*

30. Mehmet Kayıran, "Latin Kökenli Yeni Türk Alfabesine Geçiş Süreci ve Millet Mektepleri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009 (24), s. 7.

31. Kayıran, a.g.e., s. 8.

32. *Millet Mektepleri Talimatnamesi*, T.C. Maarif Vekilliği Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 4.

33. Serhat Yılmaz, a.g.e., s. 31.

*halk kitlelerini hızla okuryazar duruma getirebilmek için kurulmuştur*³⁴.

Millet Mektepleri A ve B şubeleri olmak üzere iki kademedan oluşmaktadır. A şubesi hiç okuma yazma bilmeyenlere yeni alfabeyi ve okuyup yazabilmeyi öğretmek amacıyla açılmıştır. B şubesine ise okuma yazma bilen ya da A şubesinde öğrenenler devam etmiştir. *Muallimlerin tedrisat vazifeleri; A dershanelerinde, alfabe, kıraat, imla ve yazı öğretilecek, hesabın ameli hayattaki lüzumu ve faydasını anlatarak hesap mebadisinden tadat ve terkimi, cem ve tarh ameliyetlerini gösterecektir. Millet mektebi A dershanelerinin haftada altı saatlik tedrisatının ikisi hesaba tahsis edilecektir. Millet mekteplerinde B dershanelerinde tedrisata memur edilen muallimler talebeye daima kıraat, imla, yazı ve tahrirle mümteziç olarak, hesap, sağlık bilgisi ve yurt bilgisi göstereceklerdir. B dershanelerinin haftada altı saatlik tedrisatının iki saati kıraat ve tahrir, iki saati hesaba, birer saati de sağlık ve yurt bilgisine aittir*³⁵.

Millet Mekteplerinde eğitim görecekler 16-45 yaş aralığında olanlar olup, günde bir saatten haftada altı saat ders işlenmiştir. Bu derslerin günü ve saati kursa katılanlara göre esnetilebilir. A ve B şubelerinin dersleri 1 Teşrinisani'de başlayıp Şubat sonunda bitmektedir. Millet Mektebi olmayan köylerde seyyar dershaneler kurulmuş bazı yerlerde ise köy yatı okulları açılmıştır. Seyyar dershanelerde yaşları 12-16 olanlar sabahtan öğleye kadar, yaşları 16-45 aralığında olanlar ise öğleden akşama kadarki sürede ders görür. Devlet müesseselerinde çalışanlar ile hapisanede altı aydan fazla kalacak mahkûmlar da okuma yazma öğrenmek zorundadır. *Okuma-yazma bildiğini iddia edenler ayrıca sınava tabi tutulacak ve başarılı olanlara "şahadetname" verilecekti. Millet Mekteplerine devam edenlere "Devam Vesikası" düzenlenmiş, başarıyla bitirenlere de "Millet Mektepleri Dershanesi Mezuniyet Belgesi" verilmiştir. 1927 yılında kadınlarda yüzde dört olan okuma yazma oranı 1935'de yüzde 10,5, 1927'de erkeklerde yüzde 17,4 olan bu oran 1935'de yüzde 29,3'e çıkmıştır. Türkiye ortalaması ise 1927'de yüzde 10,7 iken 1935'de 19,9 olmuştur. 1927 yılında Türkiye'deki eski yazıyla okuma yazma bilen 1.100.000*

34. Serhat Yılmaz, a.g.e., s. 62.

35. *Millet Mektepleri Talimatnamesi*, a.g.y., s. 8.

*kişi olduğu tahmin edilmekteydi. Yazı devriminden sonra beş yıl içinde okuryazar sayısı üç kat artmış 3.000.000 kişinin üçte birinden çoğu Millet Mekteplerinde okuma yazma öğrenmiştir*³⁶.

Türkiye'nin her şehri ve birçok köyünde açılan kurslar Eskişehir'de de açılmış ve bu kurslarda pek çok vatandaş okuma yazma öğrenmiştir. Buna dair bir tablo aşağıda yer almaktadır:

*1928-1935 tarihleri arasında Eskişehir Millet Mekteplerinde şehir ve köylerdeki A ve B kurslarına katılanların erkek (E) ve kadın (K) oluşlarına göre dağılımı*³⁷.

Sene	A	A	B	B		A	A	B	B
Şehir	E	K	E	K	Köy	E	K	E	K
1928-1929	27	7	34	12		68	—	—	—
1929-1930	22	18	40	16		74	73	30	30
1930-1931	9	7	16	9		45	14	14	2
1931-1932	8	6	14	8		13	2	4	—
1932-1933	7	6	13	2		9	1	2	1
1933-1934	3	5	8	2		55	44	12	8
1934-1935	2	2	4	—		30	1	14	4

Tabloya göre 1929-1930 yılında kursa katılan kadın sayısında artış gözlenmektedir. Köy kurslarına katılanlara bakıldığında ise en yüksek sayının 1929-1930 yılında kaydedildiği görülmektedir. Sonraki yıllarda kurslara katılımın azaldığı tablodan anlaşılırsa 1933-1934 yılı köy kurslarında birden bire bir artış meydana gelmiştir.

36. Kayıran, a.g.m., s. 9.

37. *Millet Mektepleri Faaliyet İstatistiği*, a.g.y., 1935, s. 30.

1928-1935 tarihleri arasında Eskişehir Millet Mekteplerinde şehir ve köylerdeki A ve B kurslarında görev yapan muallim adedine ve dershanelere devam edenlere dair istatistik³⁸.

Sene	A	A		B	B
Şehir	E	K	Köy	E	K
1928-1929	39	7		68	—
1929-1930	38	28		104	103
1930-1931	18	14		59	16
1931-1932	13	12		17	2
1932-1933	9	6		12	1
1933-1934	4	7		58	—
1934-1935	2	2		31	—

Dershanelere Devam Edenlerden								
Sene	A		A		B		B	
	Şehir		Köy		Şehir		Köy	
	E	K	E	K	E	K	E	K
1928-1929	257	116	131	—	337	—	—	—
1929-1930	841	828	3,928	3,878	420	316	859	857
1930-1931	344	254	599	362	128	69	248	71
1931-1932	87	92	171	5	77	28	60	—
1932-1933	82	55	155	11	15	—	36	20
1933-1934	13	45	754	336	21	15	236	49
1934-1935	30	26	244	99	21	—	106	17

38. Millet Mektepleri Faaliyet İstatistiği, a.g.y., 1935, s. 30.

Yukarıda yer alan muallim adedi istatistiği tablosunda 1928-1929 senesinde A kursunda 39 olan erkek muallim sayısı bu yıldan sonra düzenli bir azalma göstermiştir. Yine A kursunda görev yapan kadın muallimler için ise en fazla artış 1929-1930 yılında gözlenmiş fakat bu tarihten sonra muallime sayısında ciddi düşüş yaşanmıştır. B kurslarında ise muallim adedinin en çok olduğu yıllar 1929-1930 yıllarıdır ancak sonraki senelerde düşüş meydana gelmiş hatta muallimesiz yıllar dahi yaşanmıştır.

İkinci tabloda dershanelere devam edenlere baktığımızda ise 1929-1930 yılında en yüksek mevcuda ulaşıldığı diğer yıllarda ise aynı sayıya ulaşılmadığı istatistiklerden anlaşılmaktadır. Her iki tablo birlikte değerlendirildiğinde öğrenci artış azalışları ile muallim artış azalışları arasında doğru orantı olduğu sonucu çıkarılabilir.

1.3. Türk Ocaklarından Halkevlerine

Osmanlı Devleti'nin son yılları oldukça buhranlı geçmiştir. Bu durum siyaset, ekonomi, eğitim, bayındırlık vs. gibi pek çok alanda kendini göstermiştir. Özellikle iç işlerinde devleti sıkıntıya düşüren, azınlıkların çıkarttığı isyanlar olmuştur. Azınlıklar kendi aralarında toplanmaya başlamış ve bağımsız olmak için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Yaşananlara boyun eğmek istemeyen Türkler de kendi birliklerini oluşturma yoluna gitmişlerdir. Bu birlik düşüncesinin merkezi ise siyasette söz sahibi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur.

Cemiyette, hürriyet fikirlerinin hemen her türlüşününün taraftarı bulunan Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Mülkiyede, cemiyet gelişme zemini bulmuştur. Devleti, içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için birtakım çareler aranmıştır³⁹. Tıbbiyede fazlasıyla taraftar bulan grubun üyelerinden 190 tıp öğrencisi tarafından Türk Ocakları kurulmuştur⁴⁰. Bu topluluğun Dr. Fuat Sabri başkanlığındaki üyeleri ile ünlü Türkçülerden Mehmed Emin (Yurdakul), Akçuraoğlu Yusuf, M. Ali Tevfik

39. Taner Aslan, "İttihadi Osmaniden Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetine", *Bilig/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, S. 47, s. 81.

40. Nurettin Güz, *Tek Parti İdeolojisinin Yayın Organları Halkevi Dergileri*, Kariyer Matbaacılık, Ankara 1995, s. 12.

(Yükselen), Emin Bülend (Serdaroğlu), ve Ağaoğlu Ahmed Beğlerin katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Türkçülük düşüncesini yayacak ve yaşatacak derneğin kurulması ve adının “Türk Ocağı” olması 3 Temmuz 1911’de yapılan bu toplantıda kararlaştırılmıştır. Bu toplantının yapıldığı tarih bu yüzden Türk Ocağı’nın fiili kuruluş tarihi sayılır. Türk Ocağı, tüzüğü’nün I. maddesinde belirtildiğine göre resmen 25 Mart 1912’de kurulmuştur⁴¹.

Konferanslar, tiyatro temsilleri, konserler, yabancı dil ve muhasebe kursları düzenleyip kitap ve dergi yayınlayan Türk Ocakları bir süre sonra bütün yurtda teşkilatlandı. 1910 yılından itibaren yayınlanan Türk Yurdu adında bir yayın organı vardı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki ile uyumlu bir faaliyet gösteren Ocaklar, Milli Mücadele döneminde Ankara’yı destekledi. Ocaklar cumhuriyetin ilanından sonra yönetimin de desteğiyle faaliyetlerini sürdürdüler⁴².

Osmanlı Devleti’nin son yılları ile Millî Mücadele dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk fikir ve toplum hayatında önemli roller üstlenen Türk Ocakları, kurulduğu 1912 yılından kapandığı 1931 yılına kadar geçen sürede genel merkez ve yurt geneline dağılan şubelerinde yürüttüğü sosyal ve kültürel faaliyetler, açtığı kütüphaneler, yaptığı yayınlarla geniş kitlelere seslenmiş, kendisinden önce kurulan Türk Derneği ve Türk Yurdu Cemiyeti gibi kuruluşlardan daha etkili bir konuma sahip olmuş, yakın dönem Türk tarihinde kilometre taşı şeklinde nitelenecek çalışmalara imzasını atmıştır⁴³.

Zaman içinde Türk Ocakları eski işlevini yitirmiş, fayda yerine zarar veren bir hale gelmiştir. Bu zararların başında Türk Ocakları içinde barınan aşırı dindar çevrelerin halifeliği ve eski dini gelenekleri yeniden uyandırma çabaları görülmüştür. Bunun yanında Turancı düşünce ile hareket eden ocak bu düşünceyi masum halden çok uzağa, katı bir ırkçılığa kadar götürmüştür. Oysa Atatürk milliyetçiliğinde, kendini Türk kabul eden herkesin Türk ve bu millettten olacağı anlayışı mevcuttur.

41. Türk Ocağı (Çevrimiçi), <http://www.turkocagi.org.tr/index.php/tarih/tuerk-oca-tarihi/3091-tuerk-ocaklarinn-ksa-tarihcesi->, 20 Mayıs 2013.

42. Nurettin Güz, a.g.e., s. 12.

43. Serap Taşdemir, “Ayvalık Türk Ocağı ve Etkinlikleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Niğde, 2010, S. 28, s. 341.

Medeni Bilgiler adlı kitapta Atatürk, milletin tanımını şu şekilde yapmaktadır: *Siyasi varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, ırk ve köken birliği, tarihsel yakınlık, ahlaksal yakınlık*⁴⁴. Atatürk, Türk milletini ise şöyle tanımlamıştır: “*Türkiye Cumhuriyetini kuran halka Türk denir*”⁴⁵.

Türklük konusunda çeşitli uç düşüncelere sahip olma yolunda ilerleyen Türk Ocakları yeni devletin anlayışlarıyla çatışmaya başlamıştır. Mustafa Kemal, ilk olarak teşkilatlı ve içinde aydınların barınıyor olduğu Türk Ocakları ile yola devam etmek istemiş, fakat bu mümkün olmamıştır. Çünkü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde uluslaşma gibi bazı olumlu işlevleri yerine getiren Türkocakları, ırkçı, Turancı ve dinci kesimlerin yer aldıkları merkezler olarak ortaya çıkıyor ve Atatürk devriminin gelişmesine karşı çıkıyorlardı*⁴⁶. Bu durum ocakların kapatılmasını gündeme taşımıştır. *Türk Ocaklarının kapatılma sebepleri konusunda çeşitli görüşler ileri sürüldü. Bir görüşe göre Türklerle fazla ilgilenmesi sebebiyle Sovyetlerin duyduğu endişe, diğer bir görüşe göre Mustafa Kemal'in bu kurumun ileride siyasi bir parti olarak karşısına çıkabileceği konusunda duyduğu tedirginlik, başka bir görüşe göre ocakların belediye seçimlerinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı desteklemeleri veya C.H.F.'ye karşı ayrı bir liste çıkarmaları, bir başka görüşe göre de Mustafa Kemal'in faşist akıma karşı duyduğu endişedir*⁴⁷. Serbest Fırka kurulduğunda Türk ocakları sanki bu karşıt partinin şubeleri imiş gibi çalıştılar. Hamdullah Suphi daha da ileri giderek Türk ocaklarını silahlı bir eyleme sürükleyebileceğinin de işaretini vermiştir⁴⁸.

Yurdun topyekûn bir ilerleme kaydetmesi gerektiğine ve aykırı düşüncelerin milleti böleceğine inanan Atatürk bir demecinde bu konuya şöyle değinmektedir: “*Milletin tarihinde bazı devirler varır ki, muayyen maksatlara erebilmek için maddi ve manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevk etmek lazım gelir. Yakın senelerde milletimiz böyle bir toplanma ve birleşme*

44. Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar*, Düşünürler, Kitaplar, TTK Basımevi, Ankara, 1982, s. 19.

45. Tural, a.g.e., C. II, s. 279.

46. Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Cumhuriyet Kitapları, 2000, s. 83.

47. Güz, a.g.e., s. 13.

48. Çeçen, a.g.e., s. 88.

hareketinin mühim neticelerini idrak etmiştir. Memleketin ve inkılâbın içinden ve dışından gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti için bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır”⁴⁹. Atatürk’ün bu sözleri yeni kurulan devletin ilke ve inkılâpları benimsetirken önüne bir engel çıkmaması ve her kurumun tek bir vücut gibi ortak hareket etmesi gerektiği sonucuna varılıyor. Ancak Türk Ocakları ile Türkiye’nin yeni uygulamaları birbiriyle çatışınca bu duruma son vermek istenilmiş ve 10.04.1931 tarihinde toplanan olağanüstü kurultayı kararı ile feshi sağlanan Türk Ocakları “bütün hak ve vecibelerini” Cumhuriyet Halk Fırkası’na devretmiş ve 10-18 Mayıs 1931’de toplanan C.H.F. üçüncü büyük kongresi halkevlerinin kurulmasına karar vermiştir. Bu kararı takip eden devrede açılmış olan ilk halkevleri Türk Ocaklarından devredilen binalarda faaliyet göstermiştir. İlk halkevleri 19 Şubat 1932 tarihinde açılmıştır⁵⁰.

Halkevlerinin açılma serüveni yalnızca Türk Ocaklarının işlevini yitirmesi, milli birlik sağlanacak yeni bir kuruma ihtiyaç duyulmasıyla sınırlı değildir. Halkevleri açılana kadar çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Yurt dışındaki ülkelerin kendi halklarını eğitmek için hangi yollara başvurdukları, ne gibi kurum ve kuruluşlar açtıkları konuları ile buralarda ne tür bir yol izledikleri hakkında bilgi edinilmiştir. *Cumhuriyetin ilk yıllarında gerek Atatürk’ün gerekse diğer devlet yöneticilerinin zihinlerinde bu konunun yer aldığı ve geliştiği görülmektedir. Halk dersaneleri bu irkin ilk ürünüdür. Halkevleri yetişkinler eğitimi düşüncesinin gelişmiş bir uygulaması olarak ortaya çıkmıştır⁵¹. Bilhassa Avrupa’nın halk eğitimi meselesine nasıl yaklaşıldığı araştırılmıştır.*

Avrupa ülkeleri, eğitim sistemleri içinde yüksek halk okulları oluşturuyorlar ve yetişkinlerin eğitimine genel eğitim sistemi içinde önde gelen bir yer veriyorlardı. Özellikle Almanya, Yüksek Halk Okulları sisteminin öncüsü oluyor ve dünyaya bu sistemi öneriyordu. Alman eyaletlerinde Yurttaşevi veya Hemşerievi biçiminde merkezler oluşturuluyordu. Her türlü toplantı sosyal çalışma için uygun salonların bulunduğu bu merkezlerin yanı sıra köylerde de bunların küçük örneği olarak

49. Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, TTK Basımevi, Ankara, 1961, s. 90.

50. Kuruluşunun Yıldönümünde Halkevleri, CHP İstanbul İl Gençlik Kolu Yayını No: 4, İstanbul, 1963, s. 5.

51. Kuruluşunun Yıldönümünde Halkevleri, a.g.y., s. 4.

*toplumevleri kuruluyordu*⁵². Çeçen bu konuda nasıl hareket edildiğini şöyle açıklar: *Demokratik ülkelerin demokrasiyi tabana yayma doğrultusunda halk eğitimine ağırlık veren denemeleri ise Türkiye için yol gösterici oluyordu. Özellikle İsveç deneyi bu açıdan ülkemizde ilgi çekiyordu. Bu amaçla cumhuriyet yönetimi bazı gençleri Avrupa ülkelerine göndererek buradaki halk eğitimi çalışmalarını incelettiriyordu. Selim Sırrı Tercan İsveç'e giderken, Vildan Aşir Savaşır'da Çekoslovakya gibi Orta Avrupa ülkelerini incelemeye gidiyordu. Onların gözlemleri ve verdikleri raporlar Ankara'da inceleniyor ve geniş tartışmalara neden oluyordu*⁵³.

Halkevleri kurulurken, milletin benzer düşüncelere ve imkânlarla sahip, gelişmiş ve ilerlemiş olmasının ancak yetişkin eğitimi ile gerçekleşebileceğine inanılmış, bu konuda çalışmalar sürdüren Avrupa örnek alınmıştır. Unutulmamalıdır ki, Osmanlı Devleti yıkılmıştır ancak yeni kurulan Türkiye toprakları üzerinde yaşayanlar az önce Osmanlı bayrağı altındakilerdir. O sebeple, bu yeni ve alışılmadık düzenin tanıtılması, benimsetilmesi, yurttaşların birbiriyle ve en önemlisi devletle olan ilişkilerini nasıl kurması gerektiği konusunda halkın bilgilendirilmesi gerekmiş, bu eksiklikleri gidermek için imdada halkevleri yetişmiştir.

*Halkevlerinin kuruluş amacı: Milleti bilinçli, birbirini seven, anlayan, birbirine hoşgörüyle yaklaşan, aynı ülkeye inanan, tüm milleti teşkilatlandırarak, millî ruhu canlı tutacak, halk içindeki sınıf farklılıklarını ortadan kaldıracak, Cumhuriyet'in ve inkılâpların savunucusu olacak, toplumsal ve kültürel kalkınmayı sağlayacak, Türk milletinin devletinin çağdaşlaşmasını sağlayacak "millî kültürü" benimsetmektir*⁴⁵. *Çeşitli nedenlerle hiç okuyamamış veya istediği öğretim derecesine erişememiş yetişkinleri yaygın eğitim yoluyla yetiştirmek üzere 1927 yılında Halk Derslikleri ve Halk Konferansları yönetmeliği çıkarılmıştır. Yurttaşların öğrendikleri okuma yazmayı unutmamaları için 1930 yılında halk okuma odaları açılmaya başlandı*⁵⁴. Cumhuriyet ile birlikte kurulan bu okullar yetişkin eğitiminde fayda sağlamıştır ve daha sonra yapılacak olan çalışmalar için bir ön hazırlık

---

52. Çeçen, a.g.e., s. 78.

53. Çeçen, a.g.e., s. 81.

54. Özodaşık, a.g.e., s. 244.

oluşturmuştur. *İnkılaplar seferber edildikleri halk kitleleri sayesinde yaşar ve başarıya ulaşırlar. Halkın inkılaplara bağlılığını sağlamak ise ancak güçlü bir propaganda ile mümkündür. Türkiye’de Serbest Fırka ile yaşanan inkılâp karşıtı gelişmeler karşısında Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı başta eğitim alanında olmak üzere güçlü bir ideolojik propagandaya girişti ki özellikle toplumsal ve ekonomik yönden ihmal edilen halk katmanları üzerinde bu propaganda hareketinin en önemli aracı Halkevleri ve bu halkevlerinin neşrettikleri kendi dergileri oldu*⁵⁵. 19 Şubat 1932’de ilk kez 19 il merkezinde “Halkevi” açıldı. Daha sonra 24 Haziran’da 20 halkevi daha açılacak ve halkevlerinin sayısı kısa bir süre içinde yüzü aşacaktır. Halkevleri cumhuriyet döneminin en önemli atılımlarından biridir ve “Cumhuriyet İdeolojisini”, ülkenin en uzak köşelerine kadar taşıma amacıyla oluşturulmuş ve bunu çok önemli ölçüde başarmışlardır⁵⁶.

Çeçen kitabında yapılan açılışlara şöyle ışık tutar: *Başkentte yapılan tören ile beraber aynı gün bütün Türkiye’de 14 Halkevi şubesi açıldı. Ankara, Afyon, Samsun, Eskişehir, Diyarbakır, İzmir, Konya, Denizli, Van, Aydın, Çanakkale, Bursa, İstanbul, Adana’da halkevi şubeleri hemen çalışmalarına başladı*⁵⁷. Türkiye’de açılan halkevleri dış ülkelerin de dikkatini çekmiş, kendi yurtlarında benzer girişimde bulunmak isteyenler olmuştur. *1938 yılının Mayıs ayında ülkemizi ziyaret eden Irak heyeti Halkevleri denemesi ile yakından ilgileniyor, gezip gördükleri şubelerde notlar alıyorlardı. Irak’ta gençliği ve halkı yetiştirmek için bir arayışın bulunduğu ve bu açıdan Halkevleri deneyinin çok olumlu bir örnek oluşturduğunu söylüyorlardı*⁵⁸.

Dikkat çeken bir nokta da bu yeni müessesenin adı olan “Halkevi” tabiridir. *Halkçılık, Halk Partisinin başlangıçta kabul ettiği (diğer ikisi cumhuriyetçilik ve milliyetçilik olan) üç ana ilkedden biridir. Bu ilkeye göre millet, sosyal sınıflardan değil, çeşitli meslek gruplarına mensup olan bireylerden meydana gelmiştir*⁵⁹. Atatürk’te aynı düşünceyi şu şekilde ifade etmektedir: “Bizim halkımız çıkarları

55. Mesut Erşan, “Eskişehir Halkevi ve Halkevi Dergisi”, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 12, Ankara, 2010, s. 102.

56. Ateş, a.g.e, s. 16.

57. Çeçen, a.g.e., s. 100.

58. Çeçen, a.g.e., s. 142.

59. Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 387.

birbirinden farklı sınıf halinde değil, aksine varlıkları ve çalışmalarının sonuçları birbirine lazım olan sınıflardan ibarettir⁶⁰.” Halkın birbirine daha çok kenetlenmesi ve birlikte kalkınması adına kurulan halkevlerinde vatandaşın ilgisini çekmek ve kendisine bir çalışma alanı bulabilmesi için Halkevlerine bağlı dokuz şubenin oluşturulmasına karar verilmiştir. Böylece hem halkın ilgisi çekilecek hem de bu şubeler sayesinde milli kültürün yükselmesi ve sosyal hayatın gelişmesi sağlanacaktı. Hatta bir merkezde bir halkevinin açılabilmesi için gerekli şartlardan birisi; Dil ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershanesi ve Kurslar, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Tarih ve Müze Şubelerinden en az üçünün o halkevi bünyesinde faaliyete geçirilmesi⁶¹.

1.4. Eskişehir Halkevi

Halkevleri içinde Eskişehir Halkevi ilk kurulanlardandır. *Halkevi ilk önce bu gün Süleyman Çakır Lisesi'nin bulunduğu yerdeki bir binada faaliyete başlamış, 1 Ocak 1936 tarihinde Eskişehir Belediyesi Fen İşleri Şefi Mimar İzzet (Baysal) Bey tarafından planı çizilen, konferans salonu ve dükkanlarıyla bir kompleks halindeki 250 kişilik yeni binasına taşınmış ve faaliyetlerini bu binada sürdürmüştür. Bu arada Eskişehir'deki halkevi ve halkodası yalnızca merkezle sınırlı değildi. İlçe ve köylerde de halkevi ve halkodası açılmış, bunlar da 1951 yılına kadar faaliyetlerine devam etmişlerdir⁶². Diğer Halkevlerinde olmayan “ticari bir mekâna” Eskişehir Halkevinde rastlanır. Alt kat tamamı gelir amaçlı olarak yapılan dükkânlardan ibarettir. Üst kattaki temsil salonu da kumpanyalara kiralanabilecek şekilde ayrı bir merdivenle tasarlanmıştır⁶³. O güleri yaşayanlardan emekli fotoğrafçı Ramazan Özen şunları aktarmaktadır: *Kültür hizmeti veriyordu halkevleri o zaman ben orada çok tiyatro seyrettim, okulların tiyatroları orada sergileniyordu. Lisenin, Atatürk Lisesi'nin oynadığı oyunlar vardı. İstanbul'dan gelen tiyatrolar oynuyordu.**

60. Genelkurmay Başkanlığı, *Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, s. 95.

61. Elif Aktaş- Yavuz Özdemir, “Bütünden Parçaya Halkevleri Şubeleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2011, 15 (2), s. 188.

62. Erşan, a.g.e., s. 104.

63. Ayşe Ulukan-Türkan Ulusu Uraz, “Cumhuriyetin Kültür Kurumu Olan Halkevi Binaları”, *İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 2008, s. 46.

Konuşmacılar gelip konuşmalar yapıyorlardı. Müzik dersleri veriliyordu, keman dersleri veriliyordu ve müzik aletleri dersleri veriliyordu meraklısına. Yani halka çok faydalı kültür hizmeti yapıyordu Halk Evleri⁶⁴.

Eskişehir Halkevi, kuruluşunu izleyen yılda Halkevi Dergisi adı altında bir yayın çıkartarak şehirde ve halkevinde yapılan faaliyetler hakkında bilgiler verilmiştir. *Halkevleri dergileri içerisinde ilk çıkan dergi Eskişehir Halkevi tarafından yayınlanan Halkevi Dergisidir. 30 Ağustos 1932'de yayın hayatına başlayan dergi kapanış yılı olan 1946'ya kadar 98 sayı yayınlanmıştır. Derginin ilk 36 sayısında adı Halkevi iken 37. Sayıdan itibaren Porsuk adıyla yayınlanmaya başlamıştır⁶⁵. Dergi 37. Sayıya kadar Eskişehir'de Sakarya Matbaasında daha sonra ise Burhaneddin Basımevinde ve Yıldız matbaasında basıldı. Dergiye yazı yazarlar arasında Fuat Hulüsi, M. Yavuz, Faruk Şükrü, M. İlhan, Fevziye Meteoğlu, Kazım Nuri Duru, Alişan Reşit, Ali Numan, M. Tarık Kışınbay, Dr. Nazmi, N. Necati Özeren, Şahap Gürsel, Eminettin Çeliköz, Lütfi Oğuzcan vardır. 37. Sayıdan itibaren bu isimlere: Necmi Omaçer, H. Fehmi Turgallı, V. Necdet Sunkitap, Asım Akif, Naci Keskinli, Nuri Ilık, Şemsettin Erdiñç katılmıştır. Derginin ilk sayısında çıkış amacı açıklanmış: Halkevinin "şehitler cemaatinin özlü istidadını parlatmaya, öksüzler beldesinin derin dertlerini araştırmaya ve asil bir milletin zengin maneviyatına ait cevherlerini aydınlatmaya çalışacağı belirtilerek öyle ise kendimizden ve senden gelen soruya cevap verelim: Ey Aziz Türk! Halkevi faydalı olmak için ve senin için çıkıyor! Onu benimse! Demektedir⁶⁶. 20 Şubat 1949 yılına ait olan Halkevleri ve Halkodalarını gösterir belgede Eskişehir'de Halkevi 4, Halkodası 62 olarak kayda geçmiştir⁶⁷. Her halkevi 9 şubeye ayrılmıştır, bunlar: 1-Diltarih edebiyat, 2-ar (sanat), 3-temsil, 4-sosyal yardım, 5- hakl dershaneleri ve kurslar, 6-spor, 7-kitapsaray ve yayın, 8-köycülük, 9-müze ve sergi şubeleridir.⁶⁸. Eskişehir Halkevi bölgede yaşayanlar için şubeleri tarafından çeşitli hizmetlerin verildiği ve halkın pek çok konuda desteklendiği bir merkez olmuştur.*

64. Erşan, a.g.e, s. 120.

65. Güz, a.g.e., s. 35.

66. Güz, a.g.e., s. 36.

67. Kuruluşunun Yıldönümünde Halkevleri, a.g.y., s. 13.

68. Necdet Sakaoğlu, Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul,1992, s. 52.

Dil-Tarih Edebiyat Şubesi

Dil Tarih Edebiyat Kolu olarak yapılan çalışmalardan bahsedilirken yöresel ağzlardaki kelimelerin Türkçe karşılıklarının bulunması için Ankara'ya kelimelerin gönderildiği, Türk dili konulu konferansların yapıldığı, dil bayramı kapsamında çeşitli etkinlikler tertip edildiği, Yazılıkaya antik bölgesinde tarih çalışmaları başlatıldığından bahsedilmiştir⁶⁹.

Güzel Sanatlar Şubesi

Bu şube musiki ve resim üzerine çalışmaktadır. Musiki kısmı için altı yüz liraya güzel bir piyano temin ederek tedrisata başlamıştır. Alafranga musiki ile halk türküleri alaturkaya tercih edilmiştir. Sakarya Kızları piyesinin müzik kısmını bu şube amatörleri idare etmiştir... Resim kısmında da birçok amatörlere resim, divar tezyinatı, fotoğraf kursları açılmıştır. Bu şube şehrin en büyük bir ihtiyacını da düşünmüş ve şehir bandosunu meydana getirmiştir⁷⁰. Şube şehrin ihtiyacını göz önünde tutarak bir şehir bandosu vücuda getirmiş ve bu bandoya 16 amatör genç intisap etmiştir. Şube el işleriyle av zinetlerine ait bir, musikiye ait bir, resim ve boya işlerine ait bir olmak üzere üç kısma ayrılmıştır, bu kısımlarda da derslere başlanmıştır⁷¹. Şubenin özellikle doğu müziği ile ilgili çalışmalar yaptığı ayrıca yabancı dil öğrenimine önem verdiği İngilizce, Almanca, Fransızca öğretiminin yapıldığı yazmakta.

Resim heykel müzik kollarında çalışmalar yapıldığı heykelcilik alanına ilgi duyan ve yeteneğinin olduğu keşfedilen Kemal adlı öğrencinin okuması İçin İstanbul'a gönderilmesi adına bir takım girişimlerde bulunulmuş.

Köycüler Şubesi

Bu şube köyleri geliştirmek, sorunlarını gidermek ve daha sağlıklı bir yapıya kavuşmaları için çalışmalar yapmıştır. Köyler birbirlerine ziyaretlerde bulunur, eksikler dile getirilir, ihtiyaçların karşılanmasına çalışılırdı. Köylerden başlanarak eğitimin arttırılacağı inancı da bu şubenin açılmasına vesile olan unsurlardan birdir.

69. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "Dil Tarih Edebiyat Şubesi", 30 Ağustos 1935, S. 29-30, s. 359.

70. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "Güzel Sanatlar Şubesi", 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 164.

71. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "Fotoğraf Kursları Başlıyor", Mart 1934, S. 17-18 s. 58.

Şubenin amacı Eskişehir Halkevi Dergisi'nde *Yağız çehrelî ve kahraman yapılı, çalışkan doğru ve efendi doğumlu Türk köylüsünü bu günkü mevkiinden daha mesut, daha olgun ve daha medeni bir mevkie yükseltmek köycüler şubesinin biricik gayesidir, ekinde açıklanmıştır*⁷².

Köycüler Şubesi'nin yaptığı çalışmalar köylerin sorunlarına yardımcı olmak, köyleri geliştirmek ve köylüleri birbirine yakınlaştırmaktır. Şube 80 kadar genci toplayıp Kırcaşehir, Mamuca ziyaret edilmiş ve Gündüzler köyü halkevinin numune köyü ilan edilmiş, burada bir numune tarlası açılmış ve köylülere konferanslar verilmiştir. *Halkevinin şubelerine mensup azaların iştirakiyle Kızılcaören, Keskin, Söğütönü, Karcaşehir, Mamuca, Muttalıp köyleri ve yalnız komite azalarının iştirakiyle Kayı, Gündüzler, Mamure, Osmaniye, Tokat, Karapazar, Kırka, Taşköprü köyleri ziyaret edilmiş bayrak merasimi icra edilmiş ve fotoğraflar çekilmiştir*⁷³.

Köycüler şubesinin cirit ve zeybek gibi oyunlar tertip etmişlerdir. Şube, 935 yılı içinde bir doktor, bir öğretmen, bir tarım mütehasıs ve içlerinde parti mesupları olmak üzere teşkil ettiği heyetlerle Sulu Karağaç, Yaka Kayı, Gündüzler, Fahriye, Karapazar, Türkmentokat, Aşağı Söğütönü, Yukarı Söğütönü, Taşköprü, Kümbet, Yapıldak, Yazılıkaya, Taşkırka, Alpu köylerini birer birer gezmiş bu köylerde büyükleri ile yakın temaslar yapmış köylünün tarımsal, sağlık, siyasal durumlarını incelemiş, hastalıklar üzerinde incelemelerde bulunmuş ve bu incelemelerin sonuçlarını tespit ederek halkevi dergisinde de neşre başlamıştır. Yazıda bahsedildiği üzere, köylülere tarım konusunda bilgiler verilmiş, Zencirlikuyu, Aşağı Söğütönü, Yukarı Söğütönü, Satılmış, köylerinde birer fidanlık ihdas ettirilmiş, bunlara törenle ağaç diktirilmiş bazı köylere de fidanlık alanlar oluşturulmuş, okuma odaları düzenlenmiştir. Bir diğer çalışmada resmi bayramların köylüler tarafından da coşkuyla kutlanabilmesi için *kendilerine bildiriler gönderilmiş şenlikler yapılmış ve Cumhuriyet Bayramı'nda şehre çağrılan 300 atlı köylüye şölenler verilmiş kendilerine yakından temaslar yapılmıştır*⁷⁴. Köycüler Şubesinin yaptığı en büyük

72. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "Köycüler Şubesi", 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 161.

73. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "Köycüler Şubesi Gezileri", Mart 1934, S. 17-18, s. 58.

74. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "Kutlamalar", 30 Ağustos 1935, S. 29-30 s. 366.

çalışmalardan biri de sağlık alanında olmuştur. *Çifteler'de pazarın kurulduğu cumartesi günleri etrafından gelecek hastalara bakmak ve ilaç vermek için bir dispanser açtı. Bu haber civarda çok çabuk yayılmış, dispanser şifa arayanlarla dolup taşmıştır*⁷⁵.

Okuma Odaları ve Ar Şubesi

Okuma Odaları, halkı bilinçlendirmek, eğitimi ve okumayı özendirmek, insanları yurtta ve dünyada olan gelişmelerden haberdar edebilmek adına açılmış, birçok kitap, gazete ve dergi ile Halkevi binasında hizmet vermektedir. Şube halkevi Dergisini kendisi çıkarmaktadır. Bundan başka şube, firkanın gazetesi olan Sakarya ile de kendi fikirlerini tamimden geri kalmamıştır⁷⁶. Derginin aynı sayısında bir de köy muhtarları ve imamlarına kurs açıldığı, köylerin ağaçlandırılması için çalışıldığı, memleket meselelerinden herkesin haberdar olmalarını sağlamak amacıyla köy duvar gazetesinin yapıldığı yazılmıştır. *Köylülerin okumaları ve bu suretle yeni hayat, inkılap bakımından günün üstünde olmalarını temin için Kayı, Gündüzler, Mahmudiye ve Mamure köylerinde beherinin 40'dan fazla devam edicisi bulunan okuma odaları tesis edilmiştir. 1400 kitabı olan kütüphane sessiz bir çalışma içinde kendisinden beklenen istifadeyi muntazaman vermektedir. 2925, mecmua okumak için, 3380, kitap okumak için müracaat eden olmuştur*⁷⁷. En çok okunan eserler: Birinci: umumi eserler, ikinci Sosyal ilimler, Üçüncü: Edebiyat dördüncü nazari ilimler beşinci Tabiat, coğrafya altıncı: tatbiki ilimler, Yedinci: Güzel Sanatlar, Sekizinci: Felsefe, Dokuzuncu: Filoloji⁷⁸.

Halkevi Dergisinde yer alan bilgiye göre; Okuma Odasının altı yüz elli cilt kitabı vardır. Bu miktar günden güne artmaktadır. Diğer kalanlar da cilde verilmiştir. Şimdiye kadar evin okumaya elverişli geniş bir salonu bulunmadığından bu kol kitap işlerini kültür direktörlüğü ile birleşerek memleket kütüphanesinden idare etmiş gerek kendi kitaplarını ve gerek memleket kütüphanesi kitaplarını bu

75. Sakarya Gazetesi, "Köycüler Şubesi Çok İyi Bir İş Yaptı", 8 Mayıs 1936, S. 522, s. 1.

76. Eskişehir Halkevi Dergisi, "Okuma Odaları", 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 163.

77. Eskişehir Halkevi Dergisi, "Halkevimiz Bir Sene İçinde Neler Yaptı?", 30 Ağustos 1934, S. 26, s. 57.

78. Eskişehir Halkevi Dergisi, "Eskişehir Halkevinin Altı Aylık Çalışmaları ve Başardığı İşler", 23 Şubat 1941, S. 50, s. 761.

*salonda okumaya koymuş okuyanların sayılarına ait istatistik raporu iliştirilmiştir*⁷⁹. Okuma Odası ve Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi ortaklaşa düzenledikleri “Kitap severler Toplantısı” nda bu konuya ilgi gösterenleri bir araya getirmiş ve alınan karar göre *ayın dört Cuma akşamında, şiir gecesi, memleket gecesi, kitap tanıma gecesi ve konferans gecesi olmak üzere dört gece tertip edilmesini ve bunun temininde iki şubeden temenni olunmasını kararlaştırmışlardır*⁸⁰. Halkevi yalnızca okuma-yazma konusunda çalışmalar yapmıyor aynı zamanda resim, müzik, spor, tiyatro gibi alanlarda halkı eğitiyordu. Bu kurslara katılanlar hem kız hem de erkekler olup kurs sonunda meslek sahibi olanlar da mevcuttur. Halkevi içerisindeki Ar Şubesinin görevi resim ve müzik çalışmaları yaptırmaktır. *Resim ve müzik gibi iki kuvvetli koldan ilerlemekte olan bu şube şehirde resim ve musikinin kıymetini ve ehemmiyetini sadece belirtmekle kalmamış yaşatmıştır*⁸¹.

Kurslar Şubesi

Bu şube kadınlara ve erkeklere meslek edindirmek adına açılmıştır. Kursta öğretilenler ile kursiyerler kendi ekmek paralarını kazanabilir duruma gelerek hayata karşı daha dik durabilecek yapıya getirilmiştir. Kurslarda öğretilenler şehrin neşriyatlarında zaman zaman yer almıştır; edinilen bilgilere göre şube; daktilo, ticaret ve bankacılık, Almanca ve Fransızca, medeni bilgiler, köy imam, hatip ve muhtarları için kuşlar, kadınlar için çiçekçilik, biçki, dikiş ve şapkacılık kursları açılmış ve bu kursa elli bayan kayıt yaptırmıştır⁸². Kursiyerler öğrenimleri sonunda belge alıp iş hayatına atılabilecek düzeye getirilmiş. El işlerinden yapılan örneklerin sunulduğu sergiler açılmış ve bayanlar bu vasıtayla bir miktar para kazanabilmiştir.

Temsil (Gösterit) Şubesi

Şube çeşitli tiyatro eserlerini sahneler ve bu yolla halkı aydınlatmaya, sanata ilgi çekmeye çalışır. Temsil edilen oyunlar genellikle ücretsiz olmuştur. Şube zaman zaman sergilediği oyunlardan elde ettiği geliri ihtiyacı olana vererek bir sosyal

79. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, “Okuma Odası”, 30 Ağustos 1935, S. 29-3,0 s. 365.

80. *Sakarya Gazetesi*, “Kitapseverler Toplantısı”, 20 Mart 1936, S. 515, s. 1.

81. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, “Eskişehir Halkevinin Bir Yıllık Çalışmasının Kuvvetli Çizgileri”, 18 Şubat 1938, S. 39, s. 582.

82. *Sakarya Gazetesi*, “Halkevi Kurslar Şubesi Çalışıyor”, 29 Mayıs 1936, S. 525 s. 2.

yardımlaşma vazifesi de görmüştür. Buna bir örnek Halkevi Dergisi'nde yer şöyle almıştır: *Arsı ulusal atletizm müsabakalarına katılması için Avrupaya gitmesi münasebetiyle ve onun masraflarını karşılamak dileğine dayanarak ev salonunda bir müsamere vermiştir. Bu müsamereye dört yüzden fazla yurttaş gelmiştir*⁸³. Temsil Şubesi 1932'de Reşat Nuri'nin İstiklal Piyesini, Babür Şah'ın Seccadesi sergilemiştir. 1935-36'da ise; Tarih Utandı, Çapanoğlu, Himmetin Oğlu, Babaların Günahı'dır. Sakarya Kızları, Dün ve Yarın, Boşluk, Abdülkadir Ziya'nın Baba bir komedi piyesleriyle, Refik Ahmet Nuri'nin Son Altesi, Faruk Nafiz'in Akın, Aka Gündüz'ün Mavi Yıldırım, Özyurt, Yaşar Nebi'nin Mete piyesleri sahnelenmiştir⁸⁴.

Spor Şubesi

*Spor şubesinin açılmasından maksat memlekette kurulmuş olan spor teşekküllerini korumak, sporu teşvik ve himaye etmektir. Şube; Futbol sahasının tanzimi için 2000 lira vermiş Ankara, İzmir muntıkalarından getirttiği oyuncularla şehir kulüpleri arasında amaçlar tertip etmiştir. Tayyare ile karşılaşan Galatasaray ve İdman Yurdu'na misafir olan Fenerbahçe kulüplerini de spor şubesi temin etmiştir. Şube şehirde yapılan 4 pehlivan güreşini himayesine almış, amatör pehlivanları teşvik ve teşci etmiş spor teşkilatına yeni yeni elemanlar eklemekten geri kalmamıştır. Şube yüzlerce lira sarfi ile fırka bahçesinde bir tenis kordu da vücuda getirmiştir*⁸⁵. *Eskişehir'de, Eskişehir İdman Yurdu, Hava İdman Yurdu, Mektep İdman Yurdu, Demir Spor adlarıyla dört kulüp ve bir de muntika teşkilatı vardır*⁸⁶.

Eğitimler ve Toplantılar

Halkevi çeşitli eğitimlere de sahne olan ve halkın gelişimine katkı sağlayan bir kurum olarak öne çıkmıştır. Burada verilen eğitimlerden biri okuma yazma kursudur. Okur-yazar olmayan ya da bir parça okur-yazar olanlara gece dershanesi açılmış ve eğitim verilmiştir. *Birinci sınıf hiç okuyup yazma bilmeyenlere, ikinci sınıf bir derece okuryazarlara mahsus edilmiştir. Bilhassa birinci sınıfın talebesi*

83. *Sakarya Gazetesi*, "Halkevi Gösterit Şubesi", 17 Nisan 1936, S. 519 s. 1.

84. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "Halkevi Gösterit Şubesi", 30 Ağustos 1935, S. 29-30, s. 361.

85. *Sakarya Gazetesi*, "Spor Şubesi", 9 Birinci Teşrin 1934, S. 443, s. 163.

86. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "Spor Şubesi", 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 169.

sevindirecek ve şefkatle ağlanacak bir manzaraya ihtiva etmektedir. Filhakika iki ay zarfında bu hiçbir şey bilemeyen muhterem kafalarda maarifetin aydınlıkları belirmeye başlamıştır⁸⁷. Bir diğer eğitim tarım alanında verilmiştir. Bursa Ziraat Okulu talebeleri geçen cumartesi günü bir öğretmenleriyle birlikte Eskişehir'e gelmişler. Tohum ıslah, kuru ziraat istasyonları ile Çifteler çiftliğinde zirai tetkikler yapmışlar, şehri gezmişler, halkevini ziyaret etmişlerdir⁸⁸.

Halkevi resmi kutlamaların yapıldığı ya da büyük kalabalıkların katılımıyla bir araya gelindiği bir yer olmuştur. 19 Mayıs'ın anıldığı bir gecede toplanan halkeviler Ata'ya bir telgraf çekerek şunları dile getirmişlerdir: “ Göz ve kafa kamaştıran büyük kurtuluş savaşının başı ve dünyaya örnek eşsiz inkılâbımızın müjdesi olan bu gün sizin yüce varlığınızı Anadolu topraklarında güneşlenmiş buluyoruz. Halkevi çatısı altında coşkun duygularla toplanıp bu güzel günü kutlayan çocuklarınızın sevgiden, saygıdan, inan ve ülküden örülmüş buketlerini ellerinize uzanan birer öpücük gibi kabul ediniz biricik Atamız⁸⁹.” Halkevi gezintiler de düzenlemiş ve halkın yakınlaşmasına olanak sağlamıştır. Bunlardan bir örnek şu şekildedir: *Kır gezintisi için hususi tren sabahleyin saat 8.30'da gezintiye iştirak edenleri Hilali Ahmer'e kadar götürmüştür. Gezintiye iştirak edenler akşam saat 7 de dönmüşleridir. Gezinti çok eğlenceli ve samimi olmuştur⁹⁰. Akşamları aile geceleri düzenleyen halkevi Cumartesi gecelerini aile geceleri ilan etmiş ve Aile toplantılarına ailesi yanında olmak üzere her yurttaş gelebilmiş. Bekarlar da bir aile refaketinde gelmek mecburiyetinde olmuşlardır⁹¹.*

87. *Sakarya Gazetesi*, “Gece Dershaneleri”, 26 Kanunu Evvel 1927, S. 102, s. 2.

88. *Sakarya Gazetesi*, “Bursa Ziraat Okulu Ziyareti”, 29 Mayıs 1936, S. 525, s. 2.

89. *Sakarya Gazetesi*, “Halkevinde Atatürk Akşamı”, 22 Mayıs 1936, S. 524, s. 1.

90. *Sakarya Gazetesi*, “Atatürk Heykeli”, 29 Mayıs 1936, S. 525, s. 2.

91. *Sakarya Gazetesi*, “Halkevi Aile Geceleri”, 18 Eylül 1936, S. 541, s. 1.

1.5. Çifteler Köy Eğitim Kursu ve Köy Enstitüsü

Osmanlı Devleti'nin çökmesinde en önemli nedenlerden birisi eğitim sisteminin çürümüş olmasıdır. Yalnızca dini öğretilerden ibaret olan eğitim yüzyıllar boyu devam etmiş ve en nihayetinde pozitif bilimin ışığında ilerleyen Avrupa ezici üstünlüğünü göstererek Osmanlı'nın iç ve dış işlerine karışır olmuş, hammaddesine, pazarına sonunda topraklarının büyük bir kısmına sahip olmuştur. Bu geri kalmışlıkta bir nebze olsun ilerlemek isteyen hükümdarlar askeri okullarda modernleşme yoluna gitmiş ve batı tarzı eğitimle öğrenciler yetiştirmiştir. Batılı eğitim tarzından geçmiş kişiler Milli Mücadeleye önyak olmuş ve halkın da gayretleriyle bir millet yok olmaktan kurtulmuştur. O nedenle ki devletlerin varlığını devam ettirebilmesinin yegâne şartı iyi bir eğitim sisteminin olmasıdır.

Eğitim konusunda ilk adım henüz cumhuriyet kurulmadan, Milli Mücadele'nin en şiddetli çarpışmalarının olduğu zamanda atılmıştır. *15 Temmuz 1921'de Ankara'da toplanan Maarif Kongresi, yurdun her tarafından gelen 250'den fazla erkek ve kadın öğretmeni bir araya getirmiştir. Kongreyi Mustafa Kemal, cepheden gelerek açmış ve çok önemli bir açış konuşması yapmıştır. Kongrenin açılışına uzun bir başyazı ayıran Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, daha önce İkinci İnönü Savaşı'nı ve başlamak üzere olan Sakarya Savaşı'nı kastederek der ki; "Mustafa Kemal Paşa, üçüncü Yunan taarruzunun en ateşli zamanında muallim ordusunun gelecek vazifesi ile meşgul bulunuyor. Bu asil ve yüce örnek Türk tarihinin benzeri ender bulunan kıymetli hatıralarından biri olacaktır"⁹².* Maarif Kongresi ile ele alınan eğitim meselesinde adım atılacak ilk konunun, yurdun ekseriyetinin yaşadığı köylere öğretmen yetiştirmek olduğu kanaatine varılmıştır.

Cumhuriyet kurulduğunda hem Mustafa Kemal hem de etrafındaki aydınlar ilk önce düzenli ve programlı bir eğitim sistemine ihtiyaç olduğunun bilincindeydiler. Buna göre bir program takip edilmesi şartı ile yeni eğitim sisteminin ilkeleri belirlenmeye çalışılmıştır. *Bu ilkeler; Birlik ilkesi, cehaletin ortadan*

92. Erol Kapluhan, "Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri," *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 26, İstanbul, 2012, s. 174.

*kaldırılması ilkesi, laiklik ilkesi, millilik ilkesi, bilime dayanma ilkesi, eğitimin işe (pratiğe) dayanması ilkesi, disiplin ilkesi, karma eğitim ilkesi*⁹³. İlkeler çerçevesinde öğretim süreleri ve kapsamı belirlenmiştir. Köy öğretmeni yetiştirme zorunluluğunun kaynaklandığı ilk nokta, nüfusun bu dönemlerde %80-85'inin köylerde yaşaması olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında okuma yazma oranı oldukça düşüktür ve bu nüfusu yalnızca okuryazar hale getirebilmek için dahi köy öğretmenlerine ihtiyaç vardır. Nitekim, 1927 yılında yapılan nüfus sayımında ortaya çıkan 6 yaş üstü 9.4 milyon nüfusun %89.5'nin okuma yazma bilmemesi, 1940 yılında da bu oranın ancak %77.5'e kadar gerileyebilmesi eğitim üzerine çalışmaların bir seferberlik olarak tanımlanmasını ve daha kalıcı tedbirler alınmasını zorunlu kılmıştı⁹⁴. Ancak; Kentli öğretmenler köylere uyum sağlayamamaktaydılar. Köy kökenli bir öğretmen kitlesi kazanılmıyordu. Köy yaşamına ve koşullarına uyabilen öğretmenleri yetiştirecek bir program ve ortam gerekiyordu. Bu program öğretmeni köyden uzaklaştırmayan, onu iyi bir çiftçinin bilgileriyle de donatacak ve başarılı bir uygulayıcı kılacak kapsamda olmalıydı. Yeni öğretmenler köyde geçerli demircilik, yapıcılık, dülgerlik, kooperatifçilik, kadınlar için (bayan öğretmenlerin) çocuk bakımı, dikiş, ev idaresi bilgileri kazandırıcı, tarım işlerini, hasta bakımını öğretici olabilmeliydiler. Öğretmen olamayacaklar öğrendikleri diğer işlerden birini yapmak üzere köy hayatında geçerliliği olan sahalara yönelmeliydiler⁹⁵. Cumhuriyet'in ilk yıllarında (1925-1927) 45 bin köyden sadece 4000 tanesinde okul ve öğretmen bulunuyordu⁹⁶.

22 Nisan 1926'da TBMM'de Muallim Mekteplerine Muanevat hakkındaki kanun tasarısı görüşülürken çeşitli yerlerde köy muallim mekteplerinin açılacağı belirtilmiştir. "Maarif Teşkilatı'na dair kanunun verdiği imkânlardan faydalanılarak biri Kayseri Zincidere'de, diğeri Denizli'de olmak üzere üçer yıl süreli iki köy muallim mektebinin açılmasına karar verilmiştir"⁹⁷.

93. Tural, a.g.e, C. II, s. 107.

94. Hakan Arslan, "Toplumun Yeniden İnşası: Köy Enstitüleri", Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Adana, 2004, S. 2, s. 33.

95. Sakaoğlu, a.g.e, s. 90. (Bknz Ek 22)

96. Nihal Yücer, Cumhuriyet Döneminde Köye Öğretmen Yetiştiren Kurumlar ve Eğitim Programlarının Değerlendirilmesi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010, s. 38.

97. Yücer, a.g.e, s. 39.

Köy eğitmeni yetiştiren yerlerden biri de Eskişehir olmuştur ve Atatürk'ün hayatta olduğu dönemde Eskişehir'in Çifteler ilçesine eğitimci atanmış, öğretmenler köyü kalkındırmak için çabalamıştır. *Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1935'teki IV. Kurultayı'nda ilköğretimin yaygınlaştırılması amacıyla, askerliğini onbaşı ve çavuş olarak yapmış köy gençlerinin kısa bir eğitimden geçirilerek kendi köylerinde eğitimci olarak görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. İlk uygulama 1936'da başladı ve 84 köylü genç Eskişehir'e bağlı Çifteler'de açılan bir kurstan sonra köy öğretmeni olarak görevlendirildi. Uygulamanın başarılı olması üzerine kursların sayısı artırıldı, eğitimciye toprak, tohumluk ve tarım araç gereci de verilerek buldukları bölgede tarımsal çalışmalara öncülük etmeleri sağlandı*⁹⁸.

*Eskişehir'deki Çifteler Mahmudiye Köy Öğretmen Okulu, Eskişehir-Ankara ve Afyon yolu üzerinde şehir merkezine 45 km mesafede olan Mahmudiye ve Hamidiye köylerinin arazisinde kurulmuştur. Okul binaları eğitimci kursunun açıldığı ilköğretim binası ve daha sonra yaptırılan iki ek binadan oluşuyordu. Bu binaları eğitimci kursu öğrencileri ile yapı usta okulu öğrencileri birlikte yapmışlardır*⁹⁹. *Eskişehir-Çifteler Mahmudiye'de açılan eğitimci kursu Mahmudiye İlkokulu binasında faaliyete başlamıştır. Kursun orada açılmasının nedeni, "Çifteler Harası" olarak tabir edilen bu yerin araçları ve tarım elemanları açısından eğitimci adaylarının yetiştirilmesinde uygun olmasıydı. Eğitimci kursu olarak kullanılmadan önce devlet tarım çiftliği arazisi olan bu yer okul adına kamulaştırılmıştı. İleride her köşesi eğitimci adayları tarafından işlenip yerleştirilecek türlü çeşitli yapılarla donatılacaktı. Sulanır tarlalar meyve, sebze bahçeleri ile donatılacak, öğrencilerin yıllık yiyeceklerini çıkarabilecek kadar buğday yetiştirilecekti*¹⁰⁰.

Çifteler'de açılan eğitimci kursunu, 1936 yılı Temmuz ayında Ankara'nın çevre köylerinden birkaç tane de Tunceli'den olmak üzere askerliğini başarıyla tamamlamış okuma yazma ile birlikte bir parça da hesap bilen yaklaşık 80 tane genç Eskişehir'in Çifteler Çiftliği içindeki Mahmudiye Köyü İlkokulu'nda bir kursta

98. Mehmet Arslan, "Cumhuriyet Dönemi Aydınlanma Hareketi ve Köy Enstitüleri", *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Adana, 2010, S. 2, s. 59.

99. Yücer, a.g.e, s. 67.

100. Yücer, a.g.e, s. 57.

toplanarak başlatılmıştır... Milli Eğitim ve Tarım Bakanlıkları işbirliği ile açılan Çifteler eğitim kursunun eğitim ve öğretim işleri iki ilköğretim müfettişi tarafından yapılmaktadır. Kursun ilk dönemi 1936 yılı Kasım ayının ortasında bitmiş, yapılan uygulama derslerinde %80 başarı görülmüştür. Bundan sonra eğitim adayları stajer olarak köylere gönderilmiş ve sahada da başarılı olduktan sonra 1937 ilkbaharında kursun ikinci evresi için tekrar Çifteler'e dönmüşler ve birinci yılın sonunda yapılan sınavlarda çok başarılı olmuşlardır¹⁰¹.

Ancak yapılan girişim yeterli değildir ve daha geniş ölçekli, sistemli bir program gerekli görülerek çalışmalar hız kazanmıştır. 1937'de konu daha kapsamlı bir biçimde ele alındı ve Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'ın hazırlattığı bir program çerçevesinde Eskişehir Çifteler'de (1937), İzmir Kızılçullu'da (1937), Edirne Kepirtepe'de (1938) ve Kastamonu Gökçöy'de (1939) deneme niteliğinde köy öğretmen okulu açıldı¹⁰². Milli Eğitim Bakanlığı'nın İlköğretim alanında karşılaştığı her türden görevleri kendi parasal kaynaklarıyla başarabilmesi için elinde rasyonel yönetim tekniklerini pedagoji bilimlerini, çağdaş sanat ve el işlerini bilen ve bunları tümüyle özgün bir şekilde bütünleştirecek deneyimi olan elemanlar gerekiyordu. İşte Çifteler'de tutulan yol bunları sağlama yolunda atılan bir deney adımıydı. Aritmetik, Yurt ve Yaşama Bilgisi, Okuma Yazma dersleri, her yıl öğrencilerin seviyelerine göre işlenecek dersler arasında bulunmaktaydı. Bu teorik derslerin yanında, köy hayatını ilgilendiren pratik bazı konular, eğitimli köy okullarında uygulama ile öğrencilere ve köylülere gösterilmekteydi¹⁰³.

Bu dersler haricinde köy eğitimi adı altında ziraat ve hayvancılık konularının işlendiği dersler de gösterilmiştir. İşte bu şekilde başlayan kursun tedrisatı gayet ameli ve verimlidir. Gruplar her sabah erkenden kursun hususi otobüsleri ile iş yerlerine tevzi edilirler. Bir grup çayır biçer bir grup ot balyası yapar. Bir başkası pullukla tarla sürer dördüncüsü ağıllarda aşçılık veya koyunculuk dersleri alır.

101. Yücer, a.g.e, s. 57.

102. Mehmet Arslan, a.g.m., s. 59.

103. Çiğdem Erdem, "Cumhuriyet Yönetiminin 1930'lu Yıllarda Köyde ve Köylülükte Dönüşümü Gerçekleştirme İsteğinin Bir Aracı Olarak Köy Eğitim Kursları", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.10, Ankara, 2008, s. 194.

Ameli dersler birkaç saat devam ettikten sonra yine ağılda tarlada harmanda makine başında nazari tedrisata başlanır. Bu dersler ve bu işlerle alakalı hesaplar yapılır. Dere kenarında ve ağaç gölgelerinde okuma, yazma, medeni bilgiler tedrisatına devam edilir. Bunlardan başka aynı erlere sıvacılık, marangozluk, suni arı petekçiliği, inşaat işleri demircilik, tamircilik öğretilir¹⁰⁴. 1937 yılında Eskişehir'in Mahmudiye ilçesinde eğitilenlerin öğrenim durumlarıyla ilgili bir tablo şöyledir¹⁰⁵.

Askerde okuma yazma öğrenen	50
Kendi kendine okuma yazma öğrenen	16
Millet mekteplerinde okuma yazma öğrenen	16
3 yıllık köy ilkokulunu bitiren	10
5 yıllık ilkokulu bitiren	7
İmam hatip okulunda okumuş olan	1
Toplam	100

Eskişehir Çifteler'deki kurs ilk açıldığında 80 olan öğrenci sayısı 1938 yılında 300 olmuştur. Eskişehir vilayetinin 365 olan köyünde 300'ünde okul ve eğitimci dershanesi vardır. *İlki 6 Temmuz 1936'da Eskişehir'in Çifteler çiftliği yanında açılan bu kurslar 1948 yılına kadar her yıl yenilendi ve 30'u kadın olmak üzere 9 bin eğitimci yetiştirildi¹⁰⁶. Buralardan yetişenler ihtiyacı olan köylere dağılarak köylülere eğitim vermişlerdir.*

104. *Cumhuriyet'in 15. Yılında Eskişehir*, a.g.y., s. 111.

105. Yücer, a.g.e, s. 55.

106. Niyazi Altunya, *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Deneyimi*, Uygun Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 31.

1.6. Köy Enstitüleri

Köy enstitülerinin kurulmasına kadar geçen süreçte birçok adım atılmış olmasına rağmen, asıl ilerleme İsmail Hakkı Tonguç'un 1935 yılında İlköğretim Genel Müdür Yardımcılığına atanmasını takip eden yıllara rastlar. Tonguç, Genel Müdürlüğe yükseleceği 1940 yılına kadar geçen zaman dilimini uygulamayı düşündüğü sistemin ön çalışmalarını yaparak geçirmiş; Sovyetler Birliği, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya, Almanya, Avusturya gibi ülkelere giderek bu ülkelerin eğitim sistemlerini inceleme fırsatı bulmuştur¹⁰⁷. Buralardan Romanya ve Bulgaristan yeni kurulan ve henüz oluşumunu tamamlamamış devletler olması, tarıma önem vermeleri, eğitim sistemlerindeki yöntemlerle Türkiye'de uygulanabilir bulunmuştur. Buna göre bir program hazırlanmış ve Köy Enstitüleri adı altında yurdun çeşitli yerlerinde enstitüler açılmaya başlanmıştır. 1938 sonunda ülkede 6.700 ilkokul 13.500 öğretmen, 546 eğitmen, 846.590 öğrenci vardı. Oysa H. A. Yücel dönemi biterken ilkokul sayısı 13.655'e (yüzde 100 artış), öğretmen mevcudu yüzde 50 artışla 19.658'e, eğitmen sayısı yüzde 1500 artışla 8.751'e öğrenci sayısı da yüzde 70 çoğalma ile 1.360.000'e çıkacaktır¹⁰⁸. 17 Nisan 1940 tarihli ve 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanununun 16. Maddesi: " Köy öğretmenlerinin tayin edilecekleri okulların binaları ve öğretmen evleri Maarif Vekilliğince verilecek planlara göre Köy Kanununa tevfikân, bölge ilk tedrisat müfettişi ile gezici başöğretmenin nezaretinde köy ihtiyar heyetleri tarafından yaptırılır ve öğretmen tayin edilecek köylere keyfiyet üç yıl önce bildirilir. Köy bütçesinde de ona göre tedbirler alınır. Öğretmen işe başlamadan evvel okul binası ile öğretmen evi tamamen bitirilir. Köy okulları binalarının tamiri ve okulun daimi masrafları köy ihtiyar heyetlerince temin edilir¹⁰⁹." Köy Enstitülerinin başlıca amacı kırsal alanı kalkındırmak, köylüyü eğitmek ve eğitimle köylüyü üretici duruma getirmektir. Çünkü Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda ülkemizde okuryazar oranı neredeyse yok denecek kadar düşüktür. Özellikle kadınlarda ve köylerde

107. Hakan Arslan, a.g.m., s. 32.

108. Sakaoğlu, a.g.e., s. 88.

109. Ahmet Çoban, a.g.e., s. 450.

*okuryazarlık oranı oldukça geri düzeydedir*¹¹⁰.

Eskişehir, Çifteler’de bulunan öğretmen okulu da Köy Enstitüleri kapsamına alınarak aynı programa dâhil edilmiştir. *Enstitüye adı verilen Çifteler, eskiden saray atlarının yetiştirildiği geniş toprakların adıydı. Yüzyıllardan beri Kafkaslardan, Romanya ve Balkanlardan gelen göçmenler bu topraklarda köyler kurmuşlardır. Köylerin Hamidiye, Mahmudiye, Mesudiye, Fevziye, Rıfkıye, gibi adlar almış olmaları da yakın zaman yerleşiminin kanıtlarıdır. Aralarında en büyükleri Mahmudiye ve Çifteler bucak merkeziydi. Hamidiye ve Mahmudiye ise iki ana birim halinde kurulmuş enstitüyü bunlardan birinin adıyla adlandırmanın da hem doğru olmayacağı hem de çeşitli sakıncalar içereceği dikkate alındığı anlaşılmaktadır*¹¹¹. Saffat Arıkan ve İsmail Hakkı Tonguç’un 1936’da köy öğretmeni yetiştirmek amacıyla Eskişehir Çifteler’de ki eğitim kursu denemesinin başarıyla sonuçlanması üzerine bu kursların sayısı 11’e çıkarılırken diğer taraftan 1937 yılında İzmir Kızılçullu ve Eskişehir Çifteler Mahmudiye’de iki köy öğretmen okulu açılmıştır... Köy öğretmen okulları 1926-1927’de açılan Köy Muallim Mektepleri gibi başlangıçta üç yıl süreliydi. 17 Nisan 1940’ta 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu çıkınca bu okullar Köy Enstitüleri adını aldılar ve öğretim süreleri beş yıla yükseldi¹¹².

*Proje mimarlığını Emin Onat’ın yaptığı Çifteler Köy Enstitüsü’nde meyve ve sebze yetiştirilecek alanlar, bağlar, verimsiz ve tepelik topraklara akasyalıklar, ahırlıklar, Seydisuyu yakınında otlaklar, kümes hayvancılığı ve arıcılık için de yerler ayrılmıştır*¹¹³.

Enstitülerde verilen eğitim içinde Kültür dersleri, ziraat dersleri ve çalışmaları, teknik dersler ve çalışmalar vardır. Kültür dersleri kapsamında; Türkçe, tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi, matematik, fizik, kimya, tabiat ve okul sağlığı,

110. Sadık Kartal, “Toplum Kalkınmasında Farklı Bir Eğitim Kurumu: Köy Enstitüleri”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C: IV, Mersin, 2008, s. 25.

111. İlyas Küçükcan, *Ülkeye Adanmışlıkta Köy Enstitüleri ve Çifteler (ÇKE) Örneği*, Türk Mühendisleri ve Mimarları Odaları Birliği Eskişehir İl Koordinasyon Kurulu Yayınları, Eskişehir, 2008. s. 100.

112. Yücer, a.g.e, s. 61.

113. Küçükcan, a.g.e., s. 110.

yabancı dil, el yazısı, resim-iş, beden eğitimi ve ulusal oyunlar, müzik, askerlik, ev idaresi ve çocuk bakımı, öğretmenlik bilgisi (Toplum bilimi, iş eğitimi, çocuk ve iş ruh bilimi, iş eğitim tarihi, öğretim metodu ve tetbiki), zirai işletmeler ekonomisi ve kooperatifçilik dersleri yer almaktadır. Zirai dersler ve çalışmalar kapsamında ise; tarla ziraati, bahçe ziraati (fidancılık, meyvecilik, bahçe ziraati, bağcılık, sebzeçilik), sanayi bitkileri ziraati, zootekni, kümes hayvanları bilgisi, arıcılık ve ipek böcekçiliği, balıkçılık ve su ürünleri, ziraat sanatları dersleri bulunmaktadır. Teknik dersler ve çalışmaları ise; Köy demirciliği (nalbantlık, motorculuk), köy dülgerliği (marangozluk), Köy Yapıcılığı (Tuğla ve kiremitçilik, taşçılık, kireççilik, duvarcılık, sıvacılık, betonculuk), kızlar için ise ayrıca köy ve el sanatları (dikiş, biçki, nakış, örgü ve dokumacılık, ziraat sanatları) derslerinden oluşmaktadır¹¹⁴.

Bu gün Çiftelere ve onun çevresindeki köylere gidenlerin, eğitimde üretim kavramının ve onun bir eğitim aracı oluşunun anlamını görmemeleri olanaksızdır. Örneğin Çifteler ağaç dikme gününü ağaçlandırma ve toprağın korunmasının bir simgesi olarak kullanmak yerine, ağaçlandırma işinin ne kadar zor ama başarılıca da maddi ve manevi bakımdan ne kadar zahmete değer bir iş olduğunu, kendisine neredeyse bir orman yapmakla göstermiştir¹¹⁵.

Çifteler Köy Enstitüsü ülke gerçeklerinden doğan yapısıyla, takip ettiği plan ve programıyla ve halkçı yapısıyla köylünün ve köylerin kalkınmasına büyük katkı sağlamıştır. Nüfusun büyük çoğunluğunu köylerde olan 1930'lu ve 1940'lı yıllardaki Türkiye'de kalkınmaya köylerden başlamıştır. Köylünün okuma-yazma öğrenip ülkesinden ve dünyadan haberdar olmasını, ürünlerini yetiştirip hayvanlarına bakarken bilinçli olmasını sağlayan köy enstitüleri içinde Çifteler Köy Enstitüsü ilk kurulanlarından olup hem bölgenin gelişiminde hem de enstitü çıkışlı öğrencilerinin ülkenin çeşitli yerlerine dağılıp bilgilerini köylüye dağıtmasıyla yurt kalkınmasına öncülük etmiştir.

114. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pagem Akademi Yayınları, Ankara, 2011, s. 394.

115. Fay Kırbay, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 215.

2. KÜLTÜR

2.1. Bir Göçmen Yerleşimi Eskişehir

Eskişehir daha önce de bahsedildiği üzere yerleşime uygun olması ve verimliliği sayesinde tarih boyunca ilgi çeken bir merkezdir. İlk taş çağı devrinden başlayarak günümüze kadar gelen süreçte yerleşim izleri yapılan çalışmalar sonucunda görülmüştür. Ancak istekli bir şekilde bölgenin tercih edilmesinin haricinde zorunluluklar sebebiyle de yerleşimin olduğu yöre tarihi içinde gözlenebilmektedir. Bundan kasıt göç ve göçmen kavramlarıdır. *Göç en geniş anlamıyla şahısların hayatlarının tamamını ya da bir parçasını geçirmek üzere tamamen yahut geçici bir süre için bir iskan ünitesinden diğerine yerleşmek kaydıyla yaptıkları coğrafi yer değiştirme hareketidir*¹¹⁶. Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde kaybettiği topraklarda yaşayan halk da aynı yukarıdaki tanımda olduğu gibi bulunduğu yerden ayrılıp Anadolu'ya gelmiştir.

Osmanlı Devleti zamanında Anadolu dışındaki toprakların fetihleri ile elde edilen yerlere Yörük ve Türkmenler yerleştirilmiştir. Bu şekilde iskan ettirilenler yüzyıllarca orada Türk kimliği ile varlıklarını sürdürmüş; ancak buraların kaybedilmesiyle o topraklarda yaşayan Türk unsur Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır.

Savaşlar sonucunda kaybedilen topraklarda yaşayanlar, ki bunlar arasında hem Türkler hem de Türk olmayanlar vardır, can ve mal güvenliklerinin kalmayıp, sosyal baskılar ve çeşitli eziyetler sonucu Anadolu'ya göç etmeye mecbur kalmışlardır. *Halkı göçe zorlayan en önemli sebeplerden birini de dini baskılar oluşturmaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti tarafından gayrimüslim topluluklara tanınan din hürriyeti, yabancı devletler tarafından ülkelerindeki Müslümanlara tanınmamıştır. Aksine Müslümanlara uygulanan çeşitli baskılarla din değiştirmeye zorlanmışlar, böylece ülkelerini Müslümanlardan arındırmaya çalışmışlardır*¹¹⁷.

116. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s. 1.

117. Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri*, Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 41.

Türkleri göçe zorlama yönünde Balkan müttefiklerinin ekonomik çıkarlarına gelince: bunlardan Yunanistan hükümeti işgal ettiği arazideki Müslümanların emval ve emlakini Hıristiyan halka mal etmeyi ve yarıcılıkla geçinen bir takım Rum çiftçiye Türklerin terk ettiği araziye vermeyi planlamaktaydı. Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan'daki Müslüman halk da aynı gayeyle göçe mecbur edilmiş, bunun sonucunda da buralarda Türkmenlerin sayısı gittikçe azalmıştır¹¹⁸. Balkan Savaşı sırasında Türklerin yanı sıra pek çok Müslüman olamayan unsur da mezalimden kurtulmak için Anadolu'ya gelmiştir. Bu sırada Balkan devletlerinden genelde Sırlar ve Karadağlılar Arnavutlara, Bulgarlar Musevi ve Rumlara, Yunanlılar da Musevi ve Bulgarlara büyük ölçüde zulüm yapmışlardır¹¹⁹. Bu sebeplerle kendi içlerinde de huzurlu olamayan unsurlar yaşanan zulümlerden kaçarak Anadolu'da rahat nefes almışlardır.

Bu grupların hayatını devam ettirebilmesi için iskâna gerek duyulmuş ve Eskişehir'de iskan için seçilen yerlerin arasında olmuştur. *Eskişehir ili sınırları içinde çok değişik kökenli ve değişik tarihlerde yerleşmiş olan topluluklara rastlanmaktadır. Bunlar; Eski Yerliler (Manav), Yörükler, Türkmenler, Tatarlar, Çerkezler, Abazalar, Romanya ve Bulgaristan göçmenleri¹²⁰. XVIII. yy. da Rumeli'de başlayan bozgun ve gerilemelere bağlı olarak Anadolu zirai imkânlarını geliştirmek için çarelerin başında göçebe aşiretlerin kolaylıkla yerleşik hale geçmeleri arzu edilmiştir. Hayvancı olan Türkmenler yerleşik hayata geçince rençper olmuşlardır. Çifteler Ovası'nın kuzey kısmında Türkmen köyleri oluşmuştur. Yörük yerleşimi Dumluca, Mollaoğlu, Eşankara, Yusufklar gibi köyler oluşturarak Sündiken ve Yukarı Porsuk civarında biraz daha geç olmuştur¹²¹. Kırım savaşlarının ardından Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Türk, Çerkez, Abaza unsur Anadolu'ya göç etmiş ve bir kısmı da Eskişehir'e yerleşmiştir. 1789-1800 yılları arasında Kırım'dan göç edenlerin sayısı 500.000 kişi civarındaydı. 1815-1828 yıllarında Kırım'dan yeni göçler başladı. Bu devirde göç eden Kırımlılar Eskişehir civarına yerleştiler.*

118. Ahmet Halaçoğlu, a.g.e., s. 42.

119. Ahmet Halaçoğlu, a.g.e., s. 63.

120. Albek, a.g.e., s. 27.

121. Selahattin Önder, a.g.e., s. 24.

1828-1829 Osmanlı-Rus harbi esnasında Tuna dolaylarında yaşamakta olan bazı Tatar kabileleri yaklaşan Rus tehlikesi üzerine aileleri ile birlikte Anadolu'ya, Eskişehir Sancağı'nın Çifteler Çiftliği'ne getirilmişlerdir¹²². Gelenler yalnızca bunlarla sınırlı kalmamış, Kırılı'nın aktardığına göre; Eskişehir'in Seyitgazi ilçesinde, Yılkıran ve Çifteler Çiftliği civarına Çerkes muhacirlerinden Altıkesik ve Besni kabilelerine mensup göçmenler yerleştirilmiş, Hoca Abdülbari Efendi takımından 72 hanede 302 nüfusun Kütahya Sancağı'nın Seyitgazi Kazasına'nda Üçkuyu civarında Aksaklı isimli mahaldeki boş araziye iskânları gerçekleştirilmiş, Rumeli muhacirleri tarafından Eskişehir kazasında ki boş arazide 1891 yılında iki köy oluşturuldu. Bu köylere Hamidiye ve Hayriye isimleri verilmiş, Eskişehir kazasında Gümele isimli bir yere Tırnova muhaciri yerleştirilmiştir. Eskişehir ve çevresine yapılan göçler yıllar içinde sürüp gitmiş ve gelenler yeni yerlere iskan edilmiştir. *Eskişehir kazasında Gümele isimli bir yere Tırnova muhaciri yerleştirilmiş, Rusçuk muhacirlerinden bir kısmı Kanlıpınar isimli yere iskân ettirilmiş, buranın adını daha sonra Sultaniye olarak değiştirilmiştir. Bir kısım göçmen de Tosbağa Pınarı adlı yere iskân ettirilmiş ve daha sonra bu mevkiinin ismi de değiştirilerek Rıfkıye ismini almıştır*¹²³.

*Eskişehir bölgesine ilk gelen göçmenler Çerkezler ve Abazalar olmuşlardır. Cevdet Paşa "Tezakiri"nde 1859-1860 yıllarında Şeyh Şamil taraftarı Çerkezlerin yenilgiden sonra deniz yolu ile İstanbul'a geldikleri ve kışı orada geçirdikten sonra baharda Kütahya-Eskişehir-Ankara dolaylarına yerleştiklerinden söz eder*¹²⁴. *Kırım'dan Anadolu'ya ilk göçler 18 inci yüzyılın sonunda başlamışsa da Eskişehir'e Kırım'dan gelen büyük göç 1860'ta olmuştur. Gene 1877'de Tuna Savaşı sonucu Balkan göçleri başlamış ve ilk Balkan göçmenleri köyleri kurulmuş ya da eski köylere eklenmiştir, bunlar; Sulu Karaağaç, İncesu, Alpu, Bahçeçik, Behçetiye, Çanakkıran (Orhaniye), Değişören, Gömele, Gündüzbey, Hayriye (Çamurlu), Aşağı Kalabak, Kanlıpınar, Karagözler, Karakamış, Kızılınler, Kümbet, Mahmudiye,*

122. Engin Kırılı, 19 ve 20. Yüzyılda Eskişehir'e Yapılan Göçler, Osmangazi Üniversitesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2001, s. 201.

123. Kırılı, a.g.e., s. 207.

124. Albek, a.g.e., s. 28.

*Çifteler, Muhacir Akçayır, Osmaniye, Rıza Paşa, Savcibey, Seklice, Söğütçük*¹²⁵. Yoğunlaşan göçmen akını üzerine 1878 yılı başında biri özel, diğeri resmi iki yeni teşkilat kurulmuştur. Bunlardan birincisi Milletlerarası Göçmenlere Yardım Komitesi, diğeri ise İlane-i Muhacirin Komisyonu idi¹²⁶.

Bölge Osmanlı Devleti zamanında gelişimini sürdürmüş ve göç alan bir merkez olmasıyla da genişlemiştir. Eskişehir’de bulunan göçmen köyleri üç başlık altında toplanabilir:

1. Balkan Ülkelerinden Gelen Göçmenlerin Kurduğu Köyler: *Bunlara bu çevrede göçmen köyleri denir. Bunlardan toplu gelerek köy kuran göçmenler, çoğunca 1875-1916 yılları arasında gelmişlerdir. Bu köylerin sayısı 73 tür. Buranın eski halkı bunları “muhacir” olarak adlandırır.*

2. Kırım, Kazan ve Kuzey Romanya’dan Gelen Göçmenlerin Kurduğu Köyler: *Bu köyler 29 kadardır ve o tarihte boş olan düzlüklerde kurulmuştur. Bu göçmenlere orman içinde veya kenarlarında rastlanmaz. Bunlardan Kırım ve Kazan göçmenleri Çarlık Rusyasının yıkılmasından sonraki yıllarda (1917-1919) buraya gelip yerleştirilmişlerdir. Bu göçmenler Eskişehir Çevresindeki geniş ve düz topraklara yerleştirilmişlerdir. Bunlar Eskişehir’de makine ile tarımın ilerlemesini geliştiren ve çalışmalarlarıyla çevrelerine örnek olan köylüler olmuşlardır.*

3. Kafkas Göçmenlerinin Kurduğu Köyler: *Bunların sayısı 16’dır. Bu köyler halkının kendine göre çeşitli gelenekleri vardır*¹²⁷.

Göçmenlerin iskân ettirilmelerinden sorumlu olan devlet boş arazilere yollayacağı göçmenler için bir arazi dökümü hazırlatmıştır ve buna göre; *Muhacir Komisyonunca da 1892 yılında bütün ülkedeki göçmen iskânı için uygun arazilerin dökümünü gösteren bir rapor düzenlendi. Hazırlanana raporda Eskişehir ilinde toplam 302.400 dönüm civarında muhacir iskânına müsait arazi bulunmaktaydı*¹²⁸. Eskişehir’e gelen göçmenler bu boş arazilere yerleştirilmiş ve onlara yeni bir

125. Albek, a.g.e., s. 29.

126. Ahmet Halaçoğlu, a.g.e., s. 105.

127. *Türk Ansiklopedisi*, a.g.m., C: V, s. 421.

128. Kırılı, a.g.e., s. 203.

yaşam alını sunulmuştur. *Bu yerler genellikle İnönü, Eskişehir, Alpu ve Çifteler ovalarıdır. Fakat bu bölgeler XIX. yüzyılda büyük bataklıklarla kaplı oldukları için göçmenlerin pek çoğu sıtmadan büyük kayıplar vermişlerdir. Bu yüzden bunların pek çoğu daha sonra bu sağlıksız yerleri terk ederek Sündiken yaylası ve Yukarı Porsuk vadisine doğru çekilmişlerdir*¹²⁹. İşgal edilen yerlerde Türklere karşı sürdürülen baskılar üzerine Osmanlı hükümeti boş durmamış, Balkanlardaki bu mezalimi dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır. Bunlardan daha Balkan Harbi devam ederken İstanbul'da kurulan bir "Tetkik-i Mezalim Cemiyeti", yani zulümleri, vahşetleri araştırma derneği bu insanlık dışı davranışlara ait eserler, belgeler neşretmiştir¹³⁰.

*Balkan göçü sonucu Eskişehir'e yerleşmeler hiç kesilmemiş, 1912 Balkan Savaşı sonunda gelenler şu köylerde yerleşmişlerdir: Abbas Halim Paşa, Ahier, Akköprü, Alınca, Beylikahır, Buldukpınar, Çalkara, Yeni Dudaş, Emircik, Gevenli, Hasanbey, Hüdavendigar, Karacaşehir (ilave), Kaymaz yaylası, Melemen Kuyusu, Parsi Bey, Sait Halim Paşa, Sultaniye, Ümraniey, Uzunburun, Benlikuyu, Yavrviran, Bahçecik, Hamidiye, Nasiriye vb*¹³¹.

*Göçmenlerin geçici yerleşimi sırasında en çok ihtiyaç duydukları şey barınmadan sonra yiyecek ve giyecek maddeleri olmuştur. Bu konuda şehremaneti ve İaşe Komisyonu, göçmenleri uygun yerlere yerleştirmekten başka bu gibi ihtiyaçlarını da karşılamaya çalışmıştır. Hatta bu konuda şehremanetin birçok defa halktan ilanla, makbuz karşılığı yatak, yorgan gibi yatacak, gömlek, elbise gibi giyecek eşya bağışı istenmiştir. Ayrıca Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti, geliri göçmenlerin ihtiyaçlarında kullanılmak üzere "İane Bileti" adıyla halktan yardım talep etmiştir*¹³².

1326 (1908) senesinden 1336 (1917-1918) senesine kadar on senelik devrede, devlet salnamelerinde Muhacirin idaresine rastlanmıştır. Buna rağmen Balkan Savaşı sırasında yeni ve çok büyük göç dalgasının gelmesi yeni bir teşkilatlanmayı

129. Albek, a.g.e., s. 30.

130. Ahmet Halaçoğlu, a.g.e., s. 44.

131. Albek, a.g.e., s. 29.

132. Ahmet Halaçoğlu, a.g.e., s. 79.

*gerekli kıldığından bunun sonucu 1914 yılı başında Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi kurulduğuna dair bilgiler mevcuttur*¹³³. *Bu arada göçmenlerin iskânı hakkında 5 Mart 1329 (18 Mart 1913) tarihinde bir talimatname yayınlanmıştır*¹³⁴.

Cumhuriyet'in kurulduğu sıralarda Eskişehir küçük bir yerleşim birimi özelliği taşımaktadır. Göçmenlerin bölgeye en önemli katkısı nüfus potansiyelini arttırmakla olmuştur. Uzun süren savaşların ve sefaletlerin ardından hayatta kalmayı başarabilenler ne yazık ki oldukça azdır. O nedenle eski nüfus sayısına ulaşmak bile oldukça güçtür. *Eskişehir dışına gerçekleşen göçler sonucunda Salnamelerde adı geçen Ermeni, Rum ve Yahudi nüfus Eskişehir'den ayrılmalarıyla şehir neredeyse tamamen Müslümanlardan oluşan bir nüfus yapısına sahip olmuştur*¹³⁵. İnsanların azalması üretimin de azalması anlamına gelmektedir. Eskişehir geniş düzlükleri, ekilebilir arazisi ile tarımsal faaliyetlerin yapılabilmesi bakımından oldukça elverişlidir; ancak bu geniş toprakları işleyecek insan sayısı azalmış ve bu da bölge halkının ekonomisinin iyice küçülmesine sebep olmuştur. Gelen nüfus yoğunluğu ülke için bir kayıp ya da külfet değil aksine bir kazanç olmuştur. *Kente yerleşen göçmenlerin kesin sayıları bilinmemekle birlikte gelenlerin gerek tarım tekniğinde kullandığı değişik yöntemler gerekse Porsuk Çayı'nın güney kıyılarında kurdukları yeni mahalleler yerleşmenin gelişmesi üzerinde önemli etkiler yapmıştır*¹³⁶. *1937'de Eskişehir Nüfus Müdürlüğünün tespit ettiği son rakam: 188282 olmuştur*¹³⁷.

Gelenler yanlarında maddi bir değer getiremediyse de manevi birikimlerini getirerek yerli halk ile etkileşim içine girmişlerdir. Göçmenler giyimlerini, örf-adetlerini, çeşitli alanlardaki bilgilerini yeni yaşam alanlarında da sürdürerek, bölgenin yerli haklıya kültür alışverişinde bulunmuşlardır. Bu unsur ekonomik faaliyetlere de yönelerek bölgenin kalkınmasına katkıda bulunmuşlar, *Eskişehir'in gerek tarım, gerekse sanayi sektörlerindeki erken gelişmenin kaynağı olmuşlardır*.

133. Ahmet Halaçoğlu, a.g.e., s. 106.

134. Ahmet Halaçoğlu, a.g.e., s. 108.

135. Kırılı, a.g.e., s. 262.

136. Gaye Ertin, *Eskişehir Kentinde Yerleşmenin Evrimi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1994, s. 103.

137. *Cumhuriyet'in 15. Yılında Eskişehir*, a.g.y., s. 38.

Anadolu'nun geleneksel tarım aleti karasaban yerine pulluk kullanan, atla çekilen biçme makinesi, süt makinesi, gübre kullanma alışkanlığı olan, sebze tarımını yaygınlaştıran, bataklıkları kurutan kısaca daha ileri düzeyde ve daha ticari bir tarımsal faaliyet gösteren ilin kaynaklarını değerlendirmesinde en önemli öge olmuşlardır. İlin Cumhuriyet'in ilk yıllarında bile ülkenin en fazla alet ve makine kullanan yörelerinden biri olması belli başlı ürünlerde verimin yüksekliği gibi özellikler büyük ölçüde bu ögeden kaynaklanmaktadır. Göçmenler beraberlerinde getirdikleri kültür bitkilerini ve yeni tarım yöntemlerini halka tanıtmışlar, özellikle seracılığın ve çiçekçiliğin tanıtılmasında, tütüncülüğün geliştirilmesinde önemli rol oynamışlardır. Muhacirler aynı zamanda pullukta ufak bir değişiklik yaparak toprağı yüzeyden sürmeye başlamış böylece kurak bir iklimi olan ilde buharlaşmanın toprakta doğurduğu olumsuz etkiyi azaltmışlardır. Dönüşümlü ekimle hem birim alandan alınan ürün hem de alet ve yöntemlerin benimsenmesini kolaylaştırmışlardır. Demiryolunun gelişmesinden sonra şehirde ticari faaliyet canlanmış ve çevreye yerleşen göçmenlerin gayretleriyle Eskişehir gittikçe gelişen toprak ürünleri piyasası haline gelmiştir¹³⁸.

Göçmenlerin nüfus ve ekonomi potansiyeli üzerindeki olumlu etkileri dışında, yerleştikleri yeni yaşam alanlarının isimlendirilmesi üzerinde de etkili olmuşlardır. Göçmen yerleşkelerinin isimlerine bakıldığında minnettarlık bildiren ya da geleceğe dair umutları çağrıştıran kelimelerden seçildiği görülür. Bunlara birkaç örnek vermek gerekirse; *Eskişehir kent merkezinde kurulan İhsaniye ve Hayriye mahalleleri, Sivrihisar'da göçmenler tarafından kurulan Lütfiye, Mamurei Hamidi, İkramiye, Hayriye ve Kadriye köyleri, Eskişehir'de kurulan Hayriye ve Selimiye köyleri isim tespitinde herhalde bu hususlar göz önünde bulundurulmuştur¹³⁹.*

Bu yerleşkelerde yapılan evler incelendiğinde bölgenin geleneksel ev yapım tekniğinden farklı uygulamalar görülmüştür. Yerli halk daha çok taş malzemedden evlerini yapıp dam olarak toprak kullanırken göçmenler kerpiç evler yapmış ve çatılarında da bulabilirlerse kiremit kullanmışlardır. Eskişehir'de tuğla kiremit

138. Kırılı, a.g.e., s. 263.

139. Kırılı, a.g.e., s. 223. (Bknz. EK 8-9)

fabrikasının açılmasıyla bu malzemelerin kullanımı yaygınlaşarak devam etmiştir. Yerleşim birimlerinin yapısal özellikleri de yaşayanları kimliklerini anlamak bakımından ip uçarı vermektedir. *Küçük ve dışarıdan sıvanmış evlerin ortasında köy meydanı bulunuyorsa bu bir Tatar Köyü demektir. Uzun bir sokakta sağlı sollu dizilen evler köyün Çerkez köyü olduğunun işaretini verir. Eğer evlerin dağılımı düzensiz ise bundan köyün bir Türk köyü olduğu çıkarılabilir*¹⁴⁰.

Gelen göçmenler yemek kültürlerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Bu gün Eskişehir denilince akla ilk gelenlerden birisi Çibörektir ve bu yiyecek daha çok Kırım ve Tatar kültürüne ait bir tattır. Yine bir Tatar lezzeti olan Balaban sıkça karşılaşılan bir yemek çeşidi olarak Eskişehir sofralarında yerini alır.

2.2. Eskişehir’de Özel Günlerin Kutlanması

2.2.1. Resmi Kutlamalar

Eskişehir’de belirli günler ve haftaların nasıl kutlanıldığına dair bilgiyi Eskişehir halkevi Dergisi neşriyatından ve şehrin yerel yayını olan Sakarya Gazetesi’nden öğrenmekteyiz. Basılı kaynaklardan elde edilen bilgilere göre 23 Nisan, 30 Ağustos, 29 Ekim ve Eskişehir’in düşman işgalden kurtuluşu olan 2 Eylül tarihlerinde, şehirde kutlamalar yapılmaktadır. Dönemin siyasi partisi ve de hükümeti olan Cumhuriyet Halk Partisi’nin, Halkevi şubelerinin ve yerel yönetimin katkılarıyla hazırlanan şenliklerin oldukça renkli ve neşeli geçtiği yerel yayınlardan anlaşılmaktadır.

30 Ağustos Kutlamaları

30 Ağustos’un kutlanışına şehirde özel bir yer verilmiştir. Bu tarih “Zafer Bayramı” olarak kutlanmasının yanı sıra “Havacılık Bayramı” adı ile da kutlanmıştır; hatta bazı yazılarda “Tayyare Bayramı” ifadesi ile karşılaşılr. Eskişehir’de bir havacılık eğitim alanı olması ve bölgenin özelliklerinden birinin uçuş konusunda gelişmişliği olması sebebiyle kutlamalar daha özel bir anlam kazanmıştır. Eskişehir

---

140. Kırılı, a.g.e., s. 268.

Halkevi Dergisi ve Sakarya Gazetesi'nin 30 Ağustos kutlamaları hakkında verdikleri bilgiler şu şekildedir: Bu büyük zafer, *Türk tarihinde ikinci bir Ergenekon olarak görülmüş, İhanete uğramış, gadre boğulmuş, bileklerine zincirler takılmış bir milletin, silkinerek ayağa kalkmış, güneşi su gibi içen alevli bir heykel gibi büyümüş, şehit topraklarıyla dolu yağmurunu dört bucağa sallayarak hakkını ve hayatını istirdat ettiği söylenmiştir*¹⁴¹. 30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı'nın çok parlak ve ehemmiyetine uygun bir tarzda kutlanması için şehirde Tayyare Cemiyeti'nde büyük hazırlıklar yapılmıştır. O gün mutad merasimden başka Tayyare Cemiyeti tarafından bir kır balosu tertip edilerek ve bir piyes temsil edileceği duyurulmuştur¹⁴². Ayrıca, alandaki Süel geçit töreninden sonra spor alanında eğlenciler tertip edilmiş, halkevi önünde tezahurat yapılmış. Hava Bayramı olmak münasebetiyle Hava Kurumu da bir haftalık programını tatbika başlamıştır. Kurum şerefine halkevi salonunda Nöbette piyesi iki defa oynanmış ve Eskişehir esnafı birer günlük kazançlarını kuruma bırakmıştır. Porsuk bahçesinde parlak bir Gardenparti verilerek burada da hitabeler söylenmiştir¹⁴³. Hava Kurumu'nun tertip ettiği Kupa Maçları da çok heyecanlı olmuş ve şehirde canlı bir spor günü yaratılmıştır¹⁴⁴.

29 Ekim ve 23 Nisan Kutlamaları

Cumhuriyet ve Milli Hâkimiyet Bayramı tüm Türkiye'de olduğu gibi Eskişehir'de de heyecanla kutlanan bayramlardan biridir. Kutlamaların şehirde nasıl yapıldığına geçmeden önce, Cumhuriyet'in onuncu yılı dolayısıyla yapılacak kutlamaların ne şekilde olması gerektiği bir kanunla belirtilmiştir, buna göre: Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıl Dönümünü Kutlama Kanunu, 11 Haziran 1933, No: 2305, Düsturda verilen bilgiye göre; kutlamaların üç gün yapılması ve bu süre zarfında iş yerlerinin resmi tatil olunması, hazırlıklar içerisinde belediyelerce ulaşım araçlarında indirim uygulanabileceği, kutlama süresince iletişim araçlarından yararlanma ücretinin yarıya çekildiği, Ekim ayı maaşlarının haricinde Kasım ayı

141. Yersel, "Bu Günün Sabahında", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 30 Ağustos 1932, S. 2, s. 2.

142. *Sakarya Gazetesi*, "30 Ağustos", 7 Ağustos 1934, S. 434, s. 1.

143. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "30 Ağustos", 30 Ağustos 1935, S. 29-30, s. 502.

144. *Sakarya Gazetesi*, "Tayyare Haftası", 4 Eylül 1936, S. 539, s. 1.

maaşlarının Ekim'in 28'inde ödeneceği kanunla duyurulmuştur¹⁴⁵.

Günün anlam ve önemine ilişkin Eskişehir'de yapılan kutlamalar şöyledir: *Cumhuriyet Bayramı'nda parlak bir müsamere hazırlayan halkevi cadde ve meydanlarda da muhtelif hatıplara hitabeler söylemiştir. 23 Nisan 932 ve 33'de de park sinemasının bahçesinde sazlı, sözlü ve neşeli bir kutlama toplantısı yapılmıştır. 23 Nisan milli hâkimiyet bayramını halkevi konferanslar, radyo tesisatı vasıtasıyla halka duyurmuştur¹⁴⁶. Bu müsamerede konser zeybek oyunları, hitabeleri küçük bir piyes temsil edilmiş, aynı zamanda halkevi salonunda caz ve büfe bulundurularak müsamere numaralar arasında da dans edilmiş, temsil kolu 30'u akşamı da Mete piyesini oynamıştır. O akşam Partide ve Orduevinde de iki balo verilmiştir¹⁴⁷.*

Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Paşa'nın Eskişehir Halkevi Dergisi'ne Cumhuriyet'in onuncu senesi için bir yazı göndermiş ve *Onuncu senesi biten cumhuriyetin ne kadar yaratıcı ve verimli bir kaynak olduğunu, milletin ilerlemesine engel olan kötü alışkanlıkların, makamların, müesseselerin hepsinin cumhuriyet sayesinde ortadan kalktığını ve halka yükselme yollarının açıldığını söylemiştir¹⁴⁸.*

Eskişehir'de 23 Nisan kutlamaları da oldukça parlak geçmiştir. *Bayram münasebetiyle bir gün evvel bütün şehir ay yıldızlı bayraklarla donatılmış, öğrenciler okul önlerinden başlayıp spor alanına ulaşan geçit resmine katılmışlar, spor alanında gerçekleşen tören İstiklal Marşı ile başlayıp Atatürk'ün Nutuk adlı eserinden 23 Nisan'a ait bölüm okunmuştur¹⁴⁹.*

2 Eylül Kutlamaları

Tüm devlet ve millet adına kutlanan özel günler olduğu gibi Eskişehir açısından önemli bir gün de 2 Eylül'e rastlayan Eskişehir'in düşman işgalinden kurtuluşudur. Bu güne özgü yayınlar ve kutlamalar yapılmıştır. Halkevi Dergisi'nde

145. *Düstur*, a.g.y., 1933, s. 1531.

146. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "Evimiz", 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 160.

147. *Sakarya Gazetesi*, "30 Ağustos Kutlamaları", 16 Birinci Teşrin 1936, S. 545, s. 1.

148. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Dönümü", 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 1.

149. *Sakarya Gazetesi*, "23 Nisan Kutlamaları", 24 Nisan 1936, S. 520, s. 1.

Eskişehir'in Yunanlılar tarafından yakılışını anlatılmış ve ardından kutlamaların nasıl olduğuna geçilmiştir. *Eskişehir bu güzel bayramı her zamanki gibi şuurlu bir alaka ve heyecanla kutlamış, belediye meydanında toplanan on binlerce halk o felaketli günlerin azabını biran hatırlar ve yaşarlarken halaskar ordumuzun ilk süvari kolu bu meydana gelerek ortadaki siyah örtüyü yırtmış ve esir Türk kızlarını karanlıktan çıkartmıştır. Her taraf bir an içinde bayraklarla süslenmiş, halk Korkomutanlık önünde toplanmıştır. Komutan, burada Eskişehir'i temsil eden genç kızın zincirlerini kırmış, halkın bayramını kutlamıştır. Bir genç, orduya halkın şükran ve minnetlerini arz etmiştir. Gece fener alayları tertip edilerek kutlamalar sonlandırılmıştır*¹⁵⁰.

Dil Bayramı Kutlamaları

*Türk Dil Kurumu, Türk Dili Tetkik Cemiyeti adıyla 12 Temmuz 1932'de Atatürk'ün talimatıyla kurulmuştur. Cemiyetin amacı, "Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe eriştirmek" olarak tespit edilmiştir*¹⁵¹. TDK'nun kurulmasından itibaren Dil Bayramı adı altında kutlamalar yapılmaya başlanmıştır. Eskişehir'de de yapılan kutlamalar şu şekildedir: *Dil Bayramı münasebetiyle Halkevinde faydalı bir toplantı yapılmış, Necip Necati, Fuat Hulusi ve Cemal Beyler birer nutuk söylemişlerdir*¹⁵². Konuşmalarda, Türkçenin doğru kullanılması, dildeki yabancı sözcükler yerine Türkçe olanlarının tercih edilmesi gibi hususlar üzerinde durulmuştur. *Dil kurultayının toplandığı 24 Ağustosta Eskişehir bayraklarla donanmış, birçok yerlere radyolar konarak İstanbul'da verilen söylevler dinlenmiş ve akşamüzeri de halkevi meydanında tezahurat yapılmıştır. Kolordu bandosu tarafından İstiklal Marşı çalındıktan sonra gençlerden Şahabettin ve muallim Ömer birer hitabe okumuşlardır. Gece halkevinde bir konser verilmiş, bu konsere beş yüz kişi gelmiştir. Konser arasında Kültür ispekeri Avni, Dil Kurultayı ve dil devrimi üzerine bir konferans vermiştir*¹⁵³.

150. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "2 Eylül Kurtuluş", 30 Ağustos 1935, S.29-30, s.503.

151. Türk Dil Kurumu (Çevrimiçi)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=77

152. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "Dil Bayramı", Mayıs 1934, S. 20, s. 33.

153. *Sakarya Gazetesi*, "Dil Bayramı Şehrimizde Kutlandı", 30 Ağustos 1936, S. 538, s. 3.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi Kutlaması

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin (20.07.1936) kabulünün yapıldığı gün Eskişehir sakinleri Halkevinde toplanmış, önce Mehmet Akif'in Çanakkale manzumesi okunmuş, ardından da Halkevi telefon ile Ankara'ya bağlanmış ve gelişmeleri anında hoparlörden halk ile paylaşmıştır. *Hoparlörden "Montrö Muahedesi imza edilmiş bulunmaktadır." Sesi geldiğinde göklere doğru bir milletin yüksek sesi uçuyor, alkışlar, sevinçler, şarkılar ve yaşasın Atatürk, yaşasın Cumhuriyet duaları edilmiştir. Bu arada Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak Eskişehir istasyonundadır. Halk, derhal istasyona şitap etmiş, yüce başkanı Cumhuriyet marşları ile uykusundan uyandırmış, içten, coşkun ve eşsiz bir gösteri yapmıştır. Montrö muahedesinin kutlanması şehirde böyle başlamış ve ertesi gece geç vakte kadar devam etmiştir*¹⁵⁴.

1 Nisan Kutlamaları

*Eskişehir'de birkaç yıldan beri bir nisan sürprizleri yapmak hemen hemen genel bir hal almıştır. Herkes bu arısı ulusal sürpriz gününde birbirine birçok latifeler ve muziplikler hazırlamaktan geri kalmamıştır. Bu yılın bir nisanında aynı latifeler tekrar edilmiş ve ezcümle Şarbay Kamil Kaplanlı daha gece yarısından itibaren nazı geçtiği arkadaşlarını aldatmaktan geri kalmamıştır. Şekerci Kamil gece yarısı istasyona sürükleyen Kamil Kaplanlı, birçok arkadaşını da aldatırken kendisi de aynı tuzaklara düşmekten kurtulamamıştır*¹⁵⁵.

2.2.2. Eskişehir'de Gelenekler ve Bireysel Kutlamalar

Osmanlı Devleti'nin yıkılışının ardından kurulan Cumhuriyetle birlikte artık savaşlar sona ermiş ve Türkiye coğrafyasında yaşayan insanlar normal hayatlarına geri dönmüşlerdir. Örf ve adetlerin önemli yer tuttuğu Anadolu'da hem batıl inanç olarak adlandırabileceğimiz hem de gelenek olarak söz edebileceğimiz birçok

154. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi", 30 Ağustos 1935, S. 29-30, s. 501.

155. *Sakarya Gazetesi*, "1 Nisan Kutlamaları", 3 Nisan 1936, S. 517, s. 1.

uygulama vardır. Bu uygulamalardan Eskişehir'in payına düşenler ise geleneksel Anadolu kültüründen farklı değildir. Eskişehir'in bir köyü olan Yaka Kayı'nın adetlerinden örnek veren Halkevi Dergisi şunlardan bahsetmektedir: *Yaka Kayı'da tek rakamlar uğursuz çift rakamlar uğurlu sayılır. Cumartesi ve Salı uğursuz sayılır, Cuma günleri fırın yakılmaz, Pazar ve Pazartesi günleri de işler iyi gider. Evlerde nazar demesine karşı mavi boncuk, sarımsak, üzerlik otu, dikenli dal, geyik boynuzu, biber, fındık dalı bulundurulur. Cenaze yalnız bırakılmaz. Beklendiği zaman göğsüne bıçak konulur, cenaze evdeyken eve kedi, köpek sair hayvanların girmemesine dikkat olunur. Evden cenaze çıkınca ev süpürülmez ve iş tutulmaz. Cenaze yıkanırken üzerinden kedi, köpek ve hatta kuş geçse cenaze mezara konduktan sonra hortlar. Bu hortlak insanlar için zararlı olur. Yaka Kayılılara göre ilk gençlik çağı kuşlara kırka kadar olan enerjik çağ Tilki ve Kurda, tekamül çağı altmışa kadar çıkarılarak ondan sonra hayatın bakırlaştığı ve sağırlaştığı ve nihayet yumurta gibi apak ve tüysüzleştiği çok yerinde buluşlarla tarif edilmiştir.*

10 yaşına kadar Bildircin

20 ‘ ‘ Güvercin

30 Tilki

40 Kurt

50 Akıl

60 Fikir

70 Bakır

80 Sağır

90 Sığır

100 Yumurta¹⁵⁶

156. Eskişehir Halkevi Dergisi, "Yaka Kayı Köyü", 29 İlk Teşrin 1935, S. 30-32, s. 283.

Eskişehir’de Kız İsteme ve Söz Kesimi

Anadolu geleneklerine bakıldığında yakın zaman kadar daha çok “Görücü Usulü” denilen evlenme şekillerinin var olduğunu görmekteyiz. Bu usule göre evlilik çağına gelmiş oğlana aranacak kız için oğlan ailesinden ya da ailenin tanıdıklarından aracı kişiler vasıtasıyla evlenmek için uygun gördükleri kızların evine ziyaretler gerçekleştirilir. Bu ziyaretlerde daha çok aileler birbirleriyle fikir alışverişinde bulunur ve niyetler açıklanır. Eğer kız evine ziyarette bulunmuş olan oğlan evi kız tarafınca beğenilir ve uygun görülürse kızlarının da fikrini almak için bir müddet süre istenir. Aksi bir düşünce mevcut ise gelen misafirlere henüz böyle bir şeyin düşünülmeyeceği nazikçe ifade edilir. Bunun haricinde evlenecek olan kızlarda ve erkeklerde bazı özellikler aranır.

Kızlarda aranan vasıflar: Ailesinin ve kendisinin namuslu olması, iliş-dikiş, yemek ve ev işlerini tam olarak bilmesi, kilim, heybe, torba, örgü işlerinden anlaması, bütün bunlarla beraber özellikle terbiyeli, büyüklere hürmetkar, küçüklerine karşı şefkatli ve geçim ehli olması, uzvi kusuru bulunmaması, güzel olması, yaş itibari ile erkekten küçük olması. Erkeklerde aranan vasıflar; malına mülküne sahip olmak, kumar, içki ve hatta sigara ve benzeri kötü alışkanlıkları bulunmamak, komşu arasında ağırbaşlılığı ve efendiliği ile tanınmak, bütün bunlara ek olarak ailesinin kötü bir adı ve şöhreti olmamak yeterlidir¹⁵⁷. Uygun görülen kızın istenmesi kararlaştırıldıktan sonra oğlanın akrabalarından bir veya birkaç kişi kız istemeye giderler. Genellikle kızı istemeye gidenlere “Dünürücü” veya “Görücü” denir¹⁵⁸.

Delikanlı beğenilmişse sözkeseimi olur. Şekerler şerbetler dağıtılır, ertesi gün kayın babalar ve analarla vasıta olan dünürler kız evine davet edilir. Dünür görüşmesi ziyafeti yapılır, bu görüşme ekseriya kız evinde yapılır ve bütün masrafları delikanlıya ait olurdu. Bu ziyafete ağız tadı derer. Köy ve kasabalarda yapılacak nişan yavuklanma merasimi için iki tarafın ailesi birleşerek davet edilecekler

157. Mehmet Saffet Devrim Badagözoğlu, *Şu Bizim Belde*, Ankara Yayınları, Ankara, 1975, s. 41.

158. Badagözoğlu, a.g.e., s. 45.

kararlaştırılır. Bir erkek bir de kadın davetçi seçilir. Yüzükleri geline kaynaneler güveye kaynaneler dualarla takar. Nişan merasiminde kaynana geline ayrıca takı takar, akraba da nispet varlıklarına göre takı takar. Söz kesildikten sonra çeyiz yapmak için istenilen para, nişan ve nikahta delikanlının ve ana babaların takacağı takılara ve yüz görümlüğüne “Ağırlık” denir. Ağırlık olarak; Başlıca sırmalı kadifeden don ve gelinlik entari, kemer, bir çift ipek peştamal, bir çift sarı mest, bir çift parlak ayakkabı, bir yatak takımı, bir çift kilim, nazarlık, tencere, ecdattan kalma bir bakır su tası, bakır leğen ve ibrik, bir çift sandık, para ve ebeveyne ait hediyelerdir. Kız da ayrıca çeyiz götürürdü¹⁵⁹.

Nişan Merasimi

Nişan, Pazartesi veya Perşembe günleri yapılır. Delikanlı tarafı: yüzük, bilezik, küpe, entari, şalvar, ayakkabı, yazma, sakız, kına, şeker, yemiş alarak ve bütün hısım akrabayı toplayarak kız evine gelir. Kız evi de topladığı hısım ve akraba ile bunları karşılar, selamlaşır, hal hatır sorulur, otururlar, kahveler içilir. Bunun üzerine kızın akrabasından bir kadın başına beyaz ince bir örtü örter. Kaynana kıza yüzük, bilezik, küpe takar, kız kaynanadan başlayarak herkesin elini öper. Eli öpülenlerden her biri kızı gezdirenlere bahşiş verir. Ertesi gün kız evi ikisini baklava, çörek, çamaşır, ebeveyn ve akrabaya hediyeler gönderir ve karşılanıp ağırlanırlar.

Gelin olacak kız çeyizini damattan aldıklarının da yardımıyla imece usulüyle hazırlar, düğünden önce çeyiz hazır olduğunda hem çeyizini hem de hediye göndereceği kişilerin hediyelerini serer, bunlara bakmaya komşular ve akrabalar gelir, düğün günü gelinin yüzü simlerle ve pullarla süslenir, zengin olanlar yanak ve alınlarına elmas yapıştırır, başlarına elma taç ya da köy yerlerinde hamam tası konulur, bunun üzerine nar konulduğu da olur. Gelinin duvağını eşinden önce kimse açmaz, açılırsa uğursuzluk sayılır ve kocasının sevgisinin başkasına kaçacağına inanılır. Düğün haftasında gelin ve damat yalnız bırakılmaz, gece gezmezler aksi takdirde cinler musallat olur¹⁶⁰.

159. Eskişehir Halkevi Dergisi, “Eskişehir’de Folklor”, 18 Şubat 1938, S. 39, s. 565.

160. Eskişehir Halkevi Dergisi, “Eskişehir’de Folklor”, 18 Şubat 1938, S. 39, s. 567.

Kına Gecesi ve Düğün Gelenekleri

Düğünün yapılacağı vakit genellikle harman sonlarına denk getirilmeye çalışılır. Çünkü tarladan toplanan ürün değerlendirilir, satılacak olan satılıp parası alınır, kış için hazırlıklar tamam edilir ve artık yapılacak olan işler bitince düğün yapma telaşı başlar. Düğün yapılmadan evvel oğlan evi kız evi ile görüşmeler yapar ve kız tarafının isteklerini yerine getirmeye çalışır. Bu istekler çeyizlik eşya ve takılacak olan takıları kapsar. Düğün tarihi kararlaştırıldıktan sonra her iki taraf da bu mutlu güne çağıracağı akraba ve tanıdıklarına haber verir. Eskişehir’de de Anadolu adetlerine uygun biçimde bir düğün yapıldığını kaynaklardan anlamak mümkündür. Düğün, *ekseriyetle bir hafta devam eder. Birinci gün oğlan evinden kız evine çörekler dağıtılır. Ekmeği getiren delikanlılara kız evinde yemek verilir ve yemekten sonra kızlar türkü söyleyerek delikanlıları oyuna kaldırır*¹⁶¹. İkinci gün ise oğlan evinde toplanılır, kız evine ise yemekler akrabaları tarafından götürülür. Bu gün oğlan evi kız evine kına getirir. Akşam olunca kız evinde kına gecesi tertip edilir.

*O gün erkek tarafının kadınları toplanır, önde bir erkek koruyuculuğunda yatsı namazı zamanı kadın ve gelinler kafile halinde kız evine gelirler. Orada bir müddet eğlendikten sonra çanak içerisinde hazırlanmış olan kına kızın en yakını olacak ihtiyar bir kadının önüne getirilir. Kınanın güzel olması için kına ele sürüldükten sonra bezle bağlanır. Kına gecesi kızın ana, abla, kız kardeş ve en yakın akrabalarını ağlatmak için içli ve o anın önemiyle bağdaşan yanık türküler, deyişler söylerler*¹⁶². Üçüncü gün oğlan tarafı kız tarafına söz verdiği hediyeleri yollar. Dördüncü gün akrabalar kız evine dağdan odun getirir. Bu odunlardan başka büyük bir çam da iki delikanlı tarafından yarılr ve yemekler yenir. Beşinci gün kız evinin önünde çıra yakılır, bir kız ve bir erkek meydana çıkar ve tiyatroya benzer çeşitli temsillerle orada bulunanlara keyifli dakikalar yaşatırlar. Altıncı gün gelin evden alınır, bu gün Perşembeye denk gelir ki uğurlu olsun. Gelin evden çıkarılır ve manilerle türkülerle oğlan evine götürülür. *Akşam kız evinden güvey evine yemek*

161. *Eskişehir İl Yıllığı*, a.g.y., 1967, s. 102.

162. Selahattin Turfan, *Eskişehir Folkloru*, Eskişehir Yayınları, Eskişehir, 1973, s. 47.

gelir, bu yemek; çorba, börek, tatlı, fasulye, pilav ve baklavadan ibarettir. Yemek gelin ve güveye aittir¹⁶³.

Sünnet Düğünü

Sünnet olacak çocuk biraz ortaya çıkmaya başladığı üç yaşlarından, ergenliğe girmeden evvelki döneme 7-8 yaşına kadarki sürede sünnet ettirilir. Bu biraz da erkek çocuk okula başlamadan önceki sürece denk getirilmeye çalışılır. Genel olarak Anadolu kültüründe sünnet için yapılan hazırlıklar Eskişehir’de de uygulanır. Sünnet olacak çocuk için bir sünnet odası ve yatağı hazırlanır. Ailenin akraba ve ahbabları o güne davet edilir. Çocuğa çeşitli hediyeler getirilir. Sünnet olacak çocuk o güne özel bir kıyafet giyer. Bu giysinin önemli parçaları çocuğun başına taktığı taç ve giydiği pelerin ya da kolunun altından çapraz omuza atılan bir şaldır. Sünnet olacak çocuk eğlendirilir, at üzerinde gezdirilir. *Birçok yerlerde Cumartesi günü konu komşuya aşure pişirilir, Pazartesi günü bulgur pilavı ile yufka çıkarılır. Sünnet çocuğunun başından bir ipekli kırp sarkıtılır. Gençler bir daire çevirerek sünnet çocuğunu ortaya alır ve çalgı ile şarkılarla oynarlar. Oyun bitince çocuğun başından şeker serpilir. Bahçeye bir ip gerilir davetlilerin hediyeleri bu ipe asılır. Çocuklar genellikle yedi ile on yaş arasında sünnet edilir. Sünnet çocuğu hediyelerini almadan attan ya da arabadan inmez. Hediyeler arsa, mülk, tarla, at, davar olur. Onu karşılamaya ailenin büyük erkekleri gider. Sünnet kesildikten sonra erkekler gider kadınlar oynayarak çocuğu eğlendirir¹⁶⁴.*

Çocuğu Olmayan Kadınlar İçin Yapılması Gerekenler

Belli başlı türbelere gidip türlü adaklarda bulunurlar. Seydi Battal Türbesine bu maksatla giden kadının beline ip takılır, kadın türbenin etrafını üç defa dolanır. Bundan sonra kendisine de erkeğine de üçer tane buğday verilir, her ikisi de üç gün oruç tuttuktan sonra Buğdayları yerler ve birleşirler, bu süetle çocuk olacağına inanırlar. Doğacak çocuk tekkelere adanır kız olursa adı satı oğlan olursa adı satılmış olur. Çiftler uğurlu gecelerde birleşir. Doğum ağrısı tutan bir kadına bir

163. *Eskişehir İl Yıllığı*, a.g.y., 1967, s. 104.

164. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, “Eskişehir’de Folklor”, Ağustos 1937, S. 37, s. 521.

elma ısırtılır artığını çocuk isteyen kadına yedirirler. Türbe toprağından bir miktar alır suya karıştırıp içerler. Kadın Kurt izine bastırılır veya Kurt eti yedirilir. Ayak baş parmağının üstünden oynak yerinden kan alınır.

Çocuk Olmaması ve Çocuğı Düşürmek İçin Yapılanlar:

Nikah esnasında çamaşır tenekesini tersine kaparlar ve kaç yıl çocuk olmasın isteirse o kadar parmak kaldırır. Gerdek gecesi gelin beline kaç yıl çocuk olmamasını istiyorsa o kadar parmağı sokar. Erkeğı kaynamış nergis çiçeğı suyu içirilir. Kadına kaynamış şaplı su, tuzlu su, afyon, katran içirilir¹⁶⁵.

Lohusa Dönemi

Yeni doğum yapmış kadına “lohusa” denir. Doğumdan sonra annenin ve bebeğın birbirlerine ve çevreye sağlıklı bir şekilde uyum sağlamalarını kolaylaştırmak için bir takım adetler ve inanışlar vardır. Bunların başında birçok lohusa şerbeti gelir. Lohusa olan kadına içirmek ve ziyarete gelenlere ikram edilmek üzere “lohusa şekeri” adı verilen kırmızı şeker ve karanfilin suda kaynatılıp soğutulmasıyla hazırlanan bir çeşit içecektir. Lohusa olan kadının sütünün çok olması hem de şekerli bir sıvı tüketerek güç kazanması için yapılagelen bir uygulamadır. Bunun haricinde Eskişehir’de lohusalık dönemine dair birçok inanış vardır. *Lohusayı aybaşı üzerinde olmayan kadınlar görmeğı gelebilirler. Eğer kirli kadınlar gelirse doğan çocuk kızamığı benzer kızıl taneler çıkarırmış. Buna “Ürfiye” ve “ Mırdarlık derler. Bunun önünü almak için çocuğın yastığı altına makas yahut sapan demiri korlar. Nazardan korumak için de ayrıca soğan ve sarımsak yerleştirirler, takkesine nazarlık dikerler. Lohusayı “albasması “ hastalığından korumak için başına kırmızı kurdele “maşallah” yazılı ve oyalı bir kırmızı krep yerleştirirler.*

Lohusayı ziyarete gitmezden evvel komşuların ve akrabaların yemek götürmeleri adettendir; bu yemekler arasında mercimek çorbası da bulunur. Çünkü Fatma anamız: “Lohusalara mercimek çorbası götürünlere şefaaf ederim.” Diye

165. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, “Eskişehir’de Folklor”, 31 İlk Kanun 1935, S. 33, s. 321.

buyurmuş. Birinci görüşte “gözün aydın” a gidilir. İkinci görüşte hediyeler götürülür. Çocuğun beşiği veya kundağı altına da para konur. İkinci ziyaret doğumdan üç gün sonra başlar kırkına kadar devam eder.

Bazı yerlerde doğumun üçüncü gecesi hocalara, akrabalara, komşulara ziyafet verilir. Bu ziyafete “üçü gecesi” derler. Sofradan kalkıp kahveler içildikten sonra kadınlara ebe kadın ereklere bir başkası çocuğu gezdirir. Hocalar çocuğu yüzünden sıvazlayıp dua ederler ve herkes gezdirenin avucuna para koyar.

Lohusanın anası kurtuluştan yedi gün sonra akrabalarını toplar, hep birlikte hediyelerini götürürler. Lohusa odasına girenler “tü maşallah feteberkallah” derler, gelen kadınların başları açık olur, bebek emzirilirken odaya girilmez, gelenler arasında kırk gününü doldurmamış çocuk bulunmaz¹⁶⁶.

Lohusalık dönemine ait olan geleneklerden biri de lohusa hamamıdır. Halkevi dergisinin 33. sayısında Eskişehir adetleri üzerine verdiği bilgiye göre ilk hamam doğumdan yirmi gün sonra yapılır. Bir tencere su ısıtılır içinde mercimek, nohut büyüklüğünde kırk tane taş ile ananın parmağındaki gümüş yüzük, boynundaki altınları yoksa başka bir ziynet eşyası atılır, sonra bu su başka bir bakırda ılıştırılır. Lohusa kadın bu ılımış suya iki elinin on parmağını birden iki defa sokup çıkarır, onardan yirmi olur. Bundan sonra da bu su evvela çocuğun sonra da lohusanın başından aşağı dökülür. Çocuk son defa yıkandıktan sonra bir ipliğe geçirilmiş “Çingil” denilen leylek gagası konularak üç tas su dökülür. Bundan sonra çocuk da anası da gezmeğe, ziyaretlere giderler.

Kırkıncı gün hamama gidilir ve yirminci gün hamamında yapılanlar tekrarlanır. Ancak bu defa parmaklarını suya dört defa batırıp çıkarır.

Doğacak Çocuğun Oğlan veya Kız Olduğuna Dair Yöntemler

Gebe kadın yeni biçtiği bir çamaşır veya entari yakasının kumaşından küçük bir parçasını kulağına sıkıştırır, kapıdan çıkarken ilk gördüğü çocuk erkek ise doğacak çocuğun erkek, kıs ise doğacak çocuğun kız olacağına inanılır. Gebe kadın

166. Eskişehir Halkevi Dergisi, “Eskişehir’de Folklor”, 31 İlk Kanun 1935, S. 33, s. 377.

gelin arabasının arkasından bir kepçe atar kepçe ters kapaklanırsa doğacak çocuk erkek, yüzü açık düşerse kız olurmuş. Çok yerde gebe kadından gizli bir minderin altına makas ya da iğne, diğerinin altına bıçak konulur. Kadının ilk oturduğu minderin altında bıçak varsa doğacak çocuğun oğlan, makas ve iğne varsa doğacak çocuk kız, gerdanlık, bilezik gibi kadına ait hullyyat takılırsa kız olurmuş. Doğuma yakın rüyada ay, armut, kiraz görülmesi doğacak çocuğun kız, güneş, beyaz yılan görülmesi erkek doğacağına yorulur. Gebe kadının karnı öne doğru sivrilirse erkek, sivrilmezse ve yaygın olursa kız doğuracağı anlaşılırmış. Gebe kadın tatluya düşkün olursa doğacak çocuğu erkek, ete ve ekşiye düşkün olursa kız olurmuş. Arabi aylarının başlarında oğlan sonlarında kız doğarmış¹⁶⁷.

Doğumu Kolaylaştırmak İçin Yapılanlar

Lohusa kadın doğuramıyorsa kocasının avucundan su içirirler. Kocası gurbette ise iç giyiminden biri kadının yorganı üstüne örtülür. Bazı hocaların yazdığı muskaların suyunu içirirler. Harpten gelen zabitin gazi kılıcından kadına su içirilir. Eteğinden yedi dul kadına tuz, sabun, iplik verilir. Hacılardan Kabe toprağı veya Zamzem suyu alınıp kadına içirilir. Doğacak çocuğun ilk giyeceğı ve kundağı kibleye karşı asılır. Kadının sancıları başlayınca tavana bir ip takarlar kadın var kuvvetle bu ipe sarılır¹⁶⁸.

Albastı'nın Halkça Tasavvur Edilişi

Halk arasında "Albastı" ya da "Al Kızı" diye tabir edilen varlığın cinlere mensup olduğu, kırmızı renkte giyinmiş bir gelin şeklinde kadın kılığında ya da hayvan şeklinde görüldüğünü düşünülür. Albastının, gelin olacak kızlara ve yeni doğum yapmış olan kadınlara musallat olduğu söylenir. Lohusa olan kadına Albastı'nın görünmesi ile kadının delireceğı ve sonunda öleceğı inancı vardır. Albastının en büyük sebebi ay hali üzerinde olan bir kadının lohusayı ziyarete gelmesidir.

167. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "Eskişehir'de Folklor", 31 İlk Kanun 1935, S. 33, s. 325.

168. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, "Eskişehir'de Folklor", 31 İlk Kanun 1935, S. 33, s. 327.

Albasmaması için lohusanın başına al bez bağlarlar, yatak etrafına urgan çevirirler. Lohusa bir hafta çocuk da kırk gün yalnız bırakılmaz. Yalnız bırakılacaksa lohusanın yanına bir bıçak ya da süpürge koyarlar. Lohusa üzerine al yorgan örterler. Erkek kadının muskası sayılır, kadınının yanında erkeği varsa asla albasmaz.

Eskişehir’de bir adam kırdı, çeşme başında hayvan ve insan arasında bir mahluk yakalamış “Al karısı” denilen bu mahluk “Beni bırakırsan senin eşyandan hangi evde bulunursa o eve girmem” demiş. Bunun için o adamın torunları evinden bir şey alıp lohusanın odasında bulundurlarmış.

Kundakta çocuk erkek ise yalnız bırakılır ama kız ise yalnız bırakılmaz. Eğer yalnız kalırsa ya cin çarpar ya da aynı surette bir cin çocuğu ile değiştirilir. Yalnız bırakmak zaruri ise çocuğun yanına bıçak gibi metal bir şey, süpürge, su dolu testi, ayna, tarak, tuz konulur. Cinler tarafından değiştirildiği zannedilen çocuk musalla taşı üstüne veya küllüğe yatırılarak anası tarafından al çocuğunu ver çocuğumu denirmiş¹⁶⁹.

Çocuğu nazardan korumak için ise Çocuğun sağ omzuna mavi nazarlık, üzerinde “maşallah” yazılı altın takılır, çocuğun gömleği ters giydirilir, çocuk dışarı çıkarılırken cebine sarımsak konulur¹⁷⁰.

Çocuğu Mektebe Başlatma Merasimi

Günümüzde kalmamış olan mektebe gönderme merasimi bir bakıma verilen eğitim açısından bu günün Kur’an kursları gibi düşünülebilir. Okuma-yazma yaşına geldiği düşünülen dört buçuk, beş yaşındaki çocuk mahallede bulunan ve medrese tarzı dini eğitim veren bir okula yazdırılır. Bu bir çeşit törensel uygulama ile mahalleye duyurulur. *Çocuğa yeni elbiseler giydirilerek, sol omuzundan sağına doğru sırmalı kayış geçirilir, yeşil ve kırmızı geniş bir şeritle iştirilmiş sırmalı cüz kesesi belinden sarkıtılır. Cüz kesesi içinde enam suresi ve alfabe bulunur. Gideceği mektebin çocukları dizilir yeni başlayacak olan öne geçirilir, yanındaki çocuk süslü*

169. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, “Eskişehir’de Folklor”, 31 İlk Kanun 1935, S. 33, s. 381.

170. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, “Eskişehir’de Folklor”, 31 İlk Kanun 1935, S. 33, s. 384.

*bir rahle taşır ve hepsi hep bir ağızdan ilahiler okur, her kıtanın sonunda çocuklar “Amin”der. Çocuğa hocası ilk olarak “Rabbi yesir” i öğretir*¹⁷¹. Halkevi dergisinin verdiği bilgiye göre; İlk duasını öğrenen çocuk önce hocasının sonra da babasının elini öper ve herkese külahlar içinde şeker dağıtılır. Aileler çocuklarını mektebe teslim ederken “Eti senin kemiği benim” anlayışını taşırlar ve hoca da çocuğa istediği zaman vurmak, falaka atmak, elindeki değneği ile yaralamak, çocuğu her türlü işinde kullanmak hakkına sahip olur. Bunda aileler şikâyetçi olmazlar.

Çarpılma ve Nazar Değmesinde Yapılması Gerekenler

Çarpılma ağız, yüz, göz ve kaş hatlarında görülen eğriliklerden anlaşılır. Hemen her yerde buna felç veya inme de denir. Cami, yol, su arkı, ulu ağaç altı gibi yerlere su dökmek, kızgın kül atmak gibi hatalı hareketler yüzünden insanların çarpılacağı inancında hemen herkes hemfikirdir.

Çarpılan kişi Afyon’da Mahmut Köy, Kütahya’da Akça Köy’de bulunan tekkelere götürülür ve rahatsızlığının düzelmesi için en fazla on beş gün olmak koşuluyla hastaya bazı tedaviler uygulanır.

*Çarpılmanın başka benzeri olan nazar değmesinden korunmak için bazı kimseler boynunda muska, hamayil denilen şeyleri taşır. Küçük çocuklara, beğendikleri şeylere olduğu gibi yeni doğan kuzuya, buzağıya, taya, bol süt veren cins ineğe, mevsim üstü bol meyve veren ağaca veya bahçeye dahi mavi boncuktan örme kaplumbağa kabuğu üzerine işlemeli Maşallah nazarlıkları kullanılır*¹⁷².

Hıdırellez

Hıdırellez her yıl 6 Mayıs’ta kutlanır ve içinde baharın gelişini müjdelemesinin yanı sıra bir çeşit şans kapılarının açıldığı, dileklerin kabul olacağı inancını barındırır. Bu tarihte Hızır Peygamber ve İlyas Peygamber’in yeryüzünde bulunduğu söylenir. Hızır Peygamber dilenci, fakir, düşkün kılığında görünebilir ve o gün herkes onunla karşılaşmayı umarak bu tür insanları kapısından geri çevirmez.

171. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, “Eskişehir’de Folklor”, Ağustos 1937, S. 37, s. 522.

172. Turfan, a.g.e., s. 107.

Hıdırellez'in Eskişehir'de ki kutlamaları oldukça renklidir. *Tüm Eskişehirli Yalaman adasını Porsuk Bulvarı doldurmuştur. Sabahın alaca karanlığında söğüt dallarıyla birbirlerinin başarısına vuran gençler nasiplerinin açılmasını, muratlarının yerine gelmesini dilerler. Bahçe kapılarına yeşillikler asarlar. Köprü başına gelen gençler niyetleri yazılı kağıtları Porsuk Çayı'na atarlar. Porsuk Çayı atılan bu niyetlerle bembeyaz olur. Sularla gittikçe uzaklara giden kaderlerini ve bu hoş görüntüyü saatlerce seyrederler*¹⁷³. Ayrıca Hıdırellez dolayısıyla çeşitli oyunlar tertiplenir. Kitaba göre: niyetlerin tutulmasıyla herkes elindeki bir eşyayı küpe atar akşam olunca küpün başına bir çocuk geçirilir ve çocuk küpten bir niyeti çeker o sırada maniler okunur.

Eskişehir'de Mahalli Kıyafetler

Eskişehir'de giyim kuşam bölgenin yerlileri ve daha sonradan buraya gelen göçmenler ile çeşitlilik göstermektedir. Yerli halkın yanında Tatar, Bulgar, Kırgız gibi unsurlar geldikleri yerlerde edindikleri alışkanlıkları Eskişehir'de de sürdürmüş ve bölge kültürünün zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.

Yerli bir Eskişehirlinin giyiminde ilk göze çarpan unsur şalvar olacaktır. Alt beden için kullanılan bu giysi farklılıklar gösterir. *Şalvarların muhtelif çeşitlerini biçki bakımından dört tipte toplamak mümkündür. Bunlar; Parçalı, parçasız, yarı açık apışlı ve erkek pantolonları gibi tamamıyla açık apışlı. Bizim beldenin kıyafetlerine renk katan cepkenler vardır. Yelek yerine de kullanılan bu giyişi her zaman kullanılmaz. Zira örme fanileler bunları unutturuyor. Entari ve şalvar üzerine de giyilir. Çuha, atlas, kadife gibi kumaşlardan yapılır. Bizim beldede kadınların giydiği çoraplar renkli ve düzdür. Kadınlarımızın mahalli giysilerine gelince; şalvar, iç gömleği, entari, içlik, önücek, yaşmak ve başörtüsünden ibaret olup bunlar köylü bir kadının günlük giyeceğidir*¹⁷⁴.

Eskişehirlinin giyimi; Başlarında beyaz bir dokuma başörtü ya da peştamal vardır. Ayaklarına alaca basmadan yapılmış don giyerler. Başörtülerinin altı yaşmaklıdır.

173. Turfan, a.g.e., s. 37.

174. Badagözoğlu, a.g.e., s. 96.

Ekseriyetle yaş farkı çoraplardan ve giyilen entarilerin renkli olmasından anlaşılır. Hal hal namında bilezikler takarlar. Baş örtüleriyle dizlerinin yarısını kapatarak dışarı çıkarlar. Genç kadın, gelinler ile genç kızlar, daha ziyade süse itina ederler. Hali vakti müsait olanlar ayaklarına kundura giyerler. Nalın ve çarıklarla gezenleri de vardır. Rumeli muhacir kadınları siyah abadan yapılmış uzun mantoya benzer çarşaflar giyerler. Bunu başlarından aşağı bırakırlar. Gözlerinden başka bir yerleri görünmez. Tatar kadınları da çok defa beyaz başörtüsü kullanır ve uzun entari giyerler¹⁷⁵.

Şehir erkekleri bildiğimiz sivil kıyafeti almıştır. Köylerde bir kısım halk yerli dokumalardan siyah abalı pantolon, yelek ve düz ceket giyerler. Diğer bir kısmı ceket yerine şettari ve alacadan yapılmış mintan dedikleri gömlekten başka bir şey giymezler. Seyitgazi havalisi ile Yakakayı, Muttalip civarında Zeybek elbiseleri de vardır fakat bu güzel kıyafet bu gün terk edilmiştir¹⁷⁶.

Eskişehir Yemekleri:

Eskişehir içinde barındırdığı nüfus bakımından adeta bir kültür mozaigi şeklidir. Şehrin yemekleri Tatarların, Balkan göçmenlerinin ve yerli halkın mutfağından çıkan yemeklerden oluşmuştur. Bu yemek çeşitlerine birkaç örnek vermek gerekirse;

Bamya Çorbası: Bamyalara 1 peçete arasında ovulur. (Kenar kılçıklarının çıkması için) 1 tencere üzerine çıkacak kadar su konur. Bir tutam tuz atılıp yarım saat haşlanır. İplerinden sıyrılıp hazırlanır, kuşbaşıdan küçük doğranmış etlerde ayrı bir kapta haşlanır, soğan yapda pembeleştirilir. Sulandırılmış salça ilave edilir, bir taşım kaynatılıp et suyu dökülür, kaynamaya başlayınca limon suyu dökülür. Haşlanmış bamya ve etler de dökülür. Tuz koyup yarım saat pişirilir, servise hazırlanır.

175. *Eskişehir İl Yıllığı*, 1967, a.g.y., s. 109.

176. Turfan, a.g.e., s. 41.

Toyga Çorbası: *Et suyu ile pirinç kaynatılır. Yumuşayınca ayrı bir kapta un, yumurta ve yoğurt suyla ezilerek çorbaya katılır. Kaynayınca tereyağı, kırmızıbiber ve nane kızdırılarak dökülür. Aynı çorba göce kaynatılarak yapılırsa göce çorbası adını alır*¹⁷⁷.

Balaban: *Tatar yemeği olan balaban Tatarca bol anlamına gelmektedir. Yapılışı şöyledir: Dana kemikleri yaklaşık üç saat boyunca kaynatılır. Bu kemik suyu ısıtılmış ve doğranmış özel pidelerinin üzerine dökülür ve fazla suyu süzülür. Diğer taraftan balaban köfteler ve bonfile şiş kızartılırken pidelerin üzerine inceltilmiş yoğurt konur ve yine et suyu ile inceltilmiş salça dökülür. Şiş ve köfteler pidelerin üzerine konulduktan sonra eritilmiş tereyağı üzerine dökülür. Maydanoz, domates ve ızgarada közlenmiş biberlerle sunulur.*

Çibörek: *Tatar şivesinde Şiybörek, Çibörek olarak bilinmektedir. Bir kaba un, tuz, su ilave edilerek kulakmemesi kıvamında hamuru hazırlanır. Diğer kapta soğanlar rendelenerek üzerine yağsız kıyma, tuz, karabiber ve su karıştırılarak harç hazırlanır. Meydana gelen hamurdan ceviz büyüklüğünde parçalar alınarak yaklaşık 20cm çapında daireler oluşturulacak şekilde hamurlar açılır. Hazırlanan harç daire şeklinde açılmış olan hamurun üzerine yarım ay şeklinde ince bir tabaka halinde sürülür. Hamurun diğer kısmı harç sürülen tarafın üstüne kapatılır. Harcın dışarıya akmaması için yarım ay şeklinde gelen çiböreğin kenarları bir tabaka ya da kapatma tırtılı ile kesilir. Hazırlanan çibörekler daha önce derin bir tencerede kızdırılmış yağa atılarak her iki tarafı da hafif pembeleşecek şekilde kızartılır*¹⁷⁸.

Met Helvası: *İsmi met(çubuk) ve aşık kemiği ile birlikte oynanan bir sokak oyunundan almıştır. Met Helvası, met oyunu sonucunda yenilen tarafın uzun kış gecelerinde helva çekmesiyle oluşan bir geleneğin ürünüdür. Özel karışimli bir hamurum şekerle birlikte lifli hale dönüştürülmesi ile oluşur*¹⁷⁹.

177. Eskişehir Valiliği (Çevrimiçi),

http://www.eskisehir.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=92&Itemid=112
24 Mart 2013.

178. Üsküdar, a.g.e., s. 78.

179. Eskişehir Valiliği (Çevrimiçi),

http://www.eskisehir.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=92&Itemid=112
24 Mart 2013.

Eskişehir'in daha birçok yemek çeşidi vardır ancak her biri tarifleriyle vermek yerine isimlerini anmak daha uygun olacaktır: Katlama böreği, Çerkes sofrası, arabaşı, kelem dolması (Lahana Sarması), mercimekli bulgur pilavı, göbete, acı-gıcıcı, pasa, bıt-bıtı çorbası¹⁸⁰.

2.2.3. Eskişehir'de Basın

Eskişehir basın yayın tarihi açısından azımsanmayacak kadar yayın çıkarmıştır. Bunların büyük bir kısmı kısa süreli olsa da uzun yıllar boyunca devam eden yayınları da vardır. Burada başlangıçtan 1938'e kadar olan basın tarihini incelemiş bulunuyoruz.

Eskişehir'in ilk süreli yayını olan, Mehmet Burhanettin'in sahibi olduğu, sorumlu müdürlüğünü Hafız M. Nazif'in yaptığı Nimet gazetesi, haftada üç defa basılarak yayın hayatına 22 Mart 1908'de başlamıştır. Bir diğer yerel gazete ise yine haftada üç kez yayınlanan Anadolu Sesleri alt başlığına sahip Hakikat'tir. Gazetenin sahibi Mestan İsmail ve sorumlu müdürü ise dava vekili Takıyüddin'dir. 1 Haziran 1910 tarihinden itibaren üç yıl boyunca yayın hayatını sürdürmüştür. 12 Temmuz 1910'da Eskişehir adlı gazete haftada iki defa yayınlanmaya başlamış ve içeriğinde siyasi, zirai, ilmi, edebi, içtimai konular yer almıştır. Gazetenin sahibi dava vekili Takıyüddin, sorumlu müdürü İsmail Hakkı'dır. Mehmet Burhanettin'in sahibi olup, M. Nazif'in sorumlu müdür görevini üstlendiği, 3 Mart 1912 tarihinde haftada üç defa olmak üzere Metanet gazetesi yayın hayatına girmiştir. 9 Haziran 1915 tarihinde yayına başlanan İdris Vehbi'nin sahibi olduğu, Hamdi Bey'in ise sorumlu müdür görevini üstlendiği Kurultay gazetesi Eskişehir basın hayatındaki yerini almıştır. Bir diğer gazete ise 1915 tarihinde haftalık olarak yayımlanmaya başlanan Karacahisar gazetesidir. Azim ve Emel adıyla 4 Ocak 1916'da haftalık yayınlanmaya başlayan gazetenin sahibi Kenan Turgut, sorumlu müdürü ise H. Sami'dir. Katırcızade Sami'nin sahibi ve sorumlu müdürü olduğu Nevzat gazetesi, 1917 yılında haftada bir kez olarak yayımlanmaya başlamıştır. 2 Eylül 1919 tarihinde Ahrar adıyla yayın

---

180. Üsküdar, a.g.e., s. 80.

hayatına başlayan gazetenin sahibi Mehmet Fahrettin Gökyay, sorumlu müdürü ise Ömer Avni'dir. Gazete sahibi Meclis İdare Başkanlığı Kamil Bey olan ve sorumlu müdür görevini Necip ve Zühtü Beylerin yürüttüğü Millet gazetesi yayın hayatına haftada iki kez olmak üzere 14 Kasım 1919'da girmiştir. 21 Temmuz 1920'de Hasan Basri'nin sorumlu müdürü olduğu İstiklal gazetesi haftada iki defa olarak yayımlanmaya başlamıştır. Resimli Eskişehir adı ile 4 Haziran 1920'de yayına başlayan gazete haftada bir çıkmıştır. Arif Oruç'un sahibi, Mustafa Nuri'nin sorumlu müdürü olduğu Yeni Dünya gazetesi yayın hayatına 30 Ağustos 1920'de başlamıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra da basın hem yurtda hem de yörede olup bitenleri yazmaya devam etmiştir. Atatürk Eskişehir konuşmasında Eskişehir'de ne gibi yayınlar yapıldığı bölgenin bir gazetesi olup olmadığı konusu üzerinde de durulmuştur. Gazi Paşa'nın, Eskişehir'de bir gazete olup olmadığı sorusu üzerine İstiklal Gazetesi sahibi Basri Bey şehrin henüz bir gazetesi olmadığını ancak kendisinin İstanbul'dan bir makine getirttiğini ve bir haftaya kadar gazete çıkaracağını söylemiştir. Paşa ise gazetenin cahil kalmış halkın bir anlamda eğitilmesi ve onlara da bir fikir vermek açısından önemine değinerek, memleketin içinde ve dışında meydana gelen olaylardan halkın haberdar olması gerektiğini vurgulamıştır¹⁸¹.

Cumhuriyetten sonra şehrin basın hayatında öncülük eden Sakarya Gazetesi olmuştur. Sakarya adı ile 15 Kasım 1925 tarihinde yayın hayatına başlayan gazetenin sahipliğini CHP İl Başkanı Osman Işın ve Ali Ulvi Bayraktar yapmış daha sonra bu görevi Abdurrahman Ünügür ve Faruk Şükrü Yersel üstlenmiştir. Gazete CHF'nin yayın organı olarak yayımını sürdürmüştür. 14 Şubat 1937 tarihinde Güzel Eskişehir adıyla çıkmaya başlayan gazetenin sahibi ve yazı işleri müdürü T. Halil Aroma'dır. *H. Çelikkat'ın sahipliğini, Faruk Şükrü Yersel'in ise sorumlu müdürlüğünü yaptığı Pınar gazetesi 10 Nisan 1937'de çıkmıştır. Kocatepe adı ile 29 Ekim 1937 tarihinde Faruk Şükrü Yersel'in sahipliği ve aynı zamanda sorumlu müdürü olduğu gazete*

---

181. Arı İnan, a.g.e., s. 22.

*yayın hayatına başlamıştır. Sahipliğini ve sorumlu müdürlüğünü Hüsnü Görker'in yaptığı Eskişehir Postası 13 Şubat 1938'de yayınlamaya başlamıştır*¹⁸².

Gazete yayınları haricinde Eskişehir'de dergiler de çıkmıştır. Fakat dergi yayını Cumhuriyet sonrasına tekabül eder. Bunlar; *1924 yılında Demiryolu, 15 Ocak 1927'de Avukat Mecmuası, Mayıs 1933'te Halkevi, 1937'de Kocatepe*¹⁸³ dergileridir.

---

182. Turhan Baraz, *Başlangıçtan Günümüze Eskişehir Basını*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1988, s. 41.

183. Baraz, a.g.e., s. 114.

SONUÇ

Cumhuriyetle birlikte yeniden yapılanma sürecine giren Eskişehir, ilk on beş yıllık süre zarfında, hemen her alanda ilerleme kaydetmiştir. Şehir, konumunun kendine sağladığı avantajlarla birlikte kalkınma yolunda birçok Anadolu şehrinden daha hızlı yol almıştır.

Eskişehir Belediyesinin faaliyetleri sayesinde bölgenin sağlığı konusunda hastaneler, sağlık ocakları açılmış, sağlık üzerinde tehdit oluşturan birçok bataklik kurutulmuştur. Belediye, halkın içme suyu ihtiyacının karşılanması için Eskişehir'in 45 km uzağındaki Kalabak Suyunu, Atatürk'ün direktifiyle şehre getirmiş ve evlere bağlatmıştır. Laçın Madensuyu ise bu dönemde de kullanılmış, şehrin hamamları ıslah edilmiştir. Belediye imar faaliyetlerine de önem vererek şehrin yollarını geliştirmiş, pek çok park ve bahçe yapmıştır. İmar alanında şehirde oteller, hanlar ve sinemalar açılmış ve bu küçük Anadolu şehri modern bir görünüm kazanmaya başlamıştır.

Şehrin yol, su, elektrik gibi özel ihtiyaçlarının giderilmesinin yanı sıra tüm ülkeyi ilgilendiren konularda da çalışmalar yapılmıştır. Özellikle tarım konusunda Eskişehir'in tarım ürünlerinin yetiştirilmesinde öncü merkezlerden biri seçilmesi, Dryfarming (kurutarımla) uygulamasının ve Tohum Islah İstasyonunun burada çalışmalar yapması edinilen bilgilerin hemen pratiğe dökülmesini sağlamıştır. Bu çalışmalar ile hem kuru iklim koşullarında nasıl bir yetiştiricilik yapılması gerektiği hem de iklimlerin çeşitliliğine göre daha dayanıklı ve verimli ürünlerin yetiştirilmesi için geliştirilen tohumlar tüm yurda Eskişehir'den yayılmıştır.

Ticaret sahasında da varlığını hissettiren bölge, kurulan bankalar, Ticaret ve Sanayi Odası ile Ticaret Borsası sayesinde daha da gelişmiştir. Yurt genelinde açılan bankaların birer şubesi de Eskişehir'de açılmış, bunun haricinde yerel bankalar da bölgede faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir. Bu sayede Eskişehir'in ticareti canlanmıştır.

Bu ekonomik yapı içinde Eskişehir'deki hayvancılık Çifteler Harası sayesinde gelişerek hayvanların cinsleri kaliteli hale getirilmiş, bu coğrafyaya uygun damızlıklar olarak yurdun çeşitli bölgelerine gönderilmiştir.

Sanayi alanında ise Cer Atölyesi'nin varlığı ilk nüveyi oluşturmuş, bunu kentin aydınlatılması ve Şeker Fabrikası takip etmiştir.

Yeraltı kaynakları açısından da zengin bir yapıya sahip olan Eskişehir, altın krom manyezit, spiyolit, bor, mermer, kaolen, perlit, gümüş, lületaşı madenlerine sahiptir. Osmanlı döneminde yabancılar tarafından işletilen bu yeraltı kaynakları Cumhuriyet yönetimiyle birlikte Türkler tarafından işletilmeye başlanmıştır.

Eskişehir eğitim alanında da öncü olan kentlerden birisidir. Yeni harflerin halka öğretilmesi amacıyla açılan Millet Mekteplerine yoğun katılım olmuş, A ve B olmak üzere iki sınıf açılmıştır. Yeni kurulan ülkenin en büyük açıklarından birisi olan okuma-yazma oranının düşüklüğü ve yetişmiş insan gücünün azlığı eğitime ağırlık vermeyi gerektirmiştir. Eğitim alanında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılmasıyla ilköğretimin zorunlu hale getirilmesiyle Eskişehir'de de eğitim-öğretime verilen önem artmıştır. Yeni okullar kurulmuş ve büyükler için Millet Mektepleri adı altında okuma-yazma kursları açılmıştır. Çifteler'de açılan köy eğitim kursu sayesinde burada yetişen eğitimciler yurdun dört bir yanına dağılarak vazifelerini icra etmişler, ilk olarak bundan faydalanan yer ise Eskişehir olmuştur.

Cumhuriyet ile birlikte hem eğitim hem de sosyal hayat bakımından faydalı bir kurum da halkevleridir. Eskişehir Halkevi birçok kişiye okuma-yazma öğretmiş, erkekler ile kadınlara yönelik meslek edindirme kursları sayesinde kurslara katılıp gerekli eğitimi görenlere verdiği sertifikalar ile iş imkânı sağlamıştır. Eskişehir Halkevi'nin kendi adına çıkardığı Halkevi Dergisi 1932-1946 yılları arasında 98 sayı çıkmıştır. Bu dergilerden de dönemin Eskişehir'inin eğitim, kültür, sağlık, bayındırlık, sosyal yardım, ekonomi, spor alanında gerçekleştirilenler hakkında çok kıymetli bilgiler edinilmektedir.

Eskişehir, tarihi içinde her zaman yerleşmek açısından tercih edilen bir bölge olmakla birlikte Cumhuriyet döneminde de göç alan ve nüfusunu çoğaltan bir bölge

olmuştur. Göçmenler sayesinde şehrin kültürü daha da gelişmiş ve kazanımları artmıştır. Şehirde resmi kutlamalar halkın gösterdiği yoğun ilgiyle birlikte oldukça renkli ve coşkulu geçerken, Eskişehirliilerin özel kutlamaları da aynı derecede renklidir.

Böylece, Dünya Savaşı ve sonrasında yanmış ve yıkılmış bir kent olan Eskişehir, başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Cumhuriyet yönetimlerinin ilgi ve desteğiyle her yönden Cumhuriyet ve onun kazanımlarına yakışır, çağdaş bir kent haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

Belgesel Kaynaklar

ATASE, 35-32-aa

ATASE, 24-11

ATASE, 30-87-a

ATASE, 30-87-aa

BCA, Fon Kodu: 030.11.01.000. Yer No: 239.9.12

BCA, Fon Kodu: 030.11.01. Yer No: 000.196.2.10

BCA, Fon Kodu: 030.0.018.001. Yer No: 002.19.25.4

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02. Yer No: 84.90.10

BCA, Fon Kodu: 030.10.000. Yer No: 000.117.820.9

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 34.14.20

BCA, Fon Kodu: 030.018.01.02 Yer No: 57.67.004

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02. Yer No: 259.80.17

BCA, Fon Kodu: 310.10. Yer No: 00.26.

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02.Yer No: 67.65.14

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02. Yer No: 42.31.10

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02. Yer No: 119.49.2

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02. Yer No: 74.32.4

BCA, Fon Kodu: 030.0.18.01.02. Yer No: 64.38.010

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02. Yer No: 26.14.3

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02. Yer No: 2.16.4

BCA, Fon Kodu: 030.10.000. Yer No: 000.143.24.15

Gazete ve Ansiklopedik Kaynaklar

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi

Sakarya Gazetesi

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. XVII, XXVI, XXVIII, Kaynak Yayınları,
İstanbul, 1998.

Anabritannica Ansiklopedisi, “Hamam”, C: XIV, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1994,
ss. 367-374.

Britanica Comptons Ansiklopedisi, “Battal Gazi”, C: III, Ana Yayıncılık, İstanbul,
ss. 274-275.

Britanica Compton's Ansiklopedisi, “Eskişehir”, C: VII, 1993, ss. 188-198.

Britanica Compton's Ansiklopedisi, “Hava Kuvvetleri”, C: IX, ss. 238-251.

Britanica Compton's Ansiklopedisi, “Şeker”, C: XVII, ss. 326-329.

Büyük Larousse Ansiklopedisi, “Eskişehir”, C: IV, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994,
ss. 1717-1722.

Dictionnaire Larousse Ansiklopedisi, “Eskişehir”, C: II, Milliyet Gazetesi Yayınları,
1993-1994, ss. 793-799.

Düstur, Üçüncü Tertip, Başvekalet Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 1934.

Eskişehir İl Yıllığı, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1967.

Eskişehir İl Yıllığı, Uğur Matbaası, Eskişehir, 1973.

İslam Ansiklopedisi, “Hamam”, C: XV, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul,
1997, ss. 401-410.

Temel Britanica Ansiklopedisi, “Eskişehir”, C: VI, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1992,
ss. 369-376.

Türk Ansiklopedisi, “Eskişehir”, C: XV, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1968,
ss. 427-434.

T.B.M.M. Milletvekilleri Albümü, TBMM Basın Yayın Halkla İlişkiler Genel Müdürlüğü Yayınları, No.1, Ankara, 2010.

Yurt Ansiklopedisi, “Eskişehir”, C: IV, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1981, ss. 2871-2885.

Anılar ve Araştırmalar

ACAR M. Şinasi, Eskişehir, *Zaman, Mekan, İnsan*, Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, Eskişehir, 2009.

ADIVAR Halide Edip, *Ateşten Gömlek*, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2011.

AKYÜZ Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pagem Akademi Yayınları, Ankara, 2011.

ALBEK Suzan, *Dorilaon'dan Eskişehir'e*, Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, No:89, Eskişehir, 1992.

ALTINSAPAN Erol, *Eskişehir Hamamları*, Eskişehir Valiliği Yayınları, Eskişehir, 2011.

ALTUNYA Niyazi, *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Deneyimi*, Uygun Yayıncılık, İstanbul, 2008.

ARDIÇ Kamuran, *Atatürk'ün Tarım ve Orman Sevgisi ve Tarım Alanındaki Gelişmeler*, TTK Basımevi, Ankara, 1987.

ATATÜRK Mustafa Kemal, *Nutuk*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1950.

ATATÜRK Mustafa Kemal, *Nutuk*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2004.

ATAY Falih Rıfki, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, Ankara, 2004.

ATEŞ Toktamış, *Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi*, C. II, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1999.

AYDOĞAN Metin, *Ülkeye Adanmış Bir Yaşam Atatürk ve Türk Devrimi*, Umay Yayınları, İzmir, 2006.

- AYYILDIZ Tayyar, *Tarım Politikası*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1983.
- BADAGÖZOĞLU Mehmet Saffet Devrim, *Şu Bizim Belde*, Ankara, 1975.
- BANGER Gürcan, Eskişehir'in Şifalı Sıcak Su Zenginliği, Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, Eskişehir, 2002.
- BARAZ Turhan, *Başlangıçtan Günümüze Eskişehir Basını*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No.258, Eskişehir, 1988.
- BASKICI Mehmet Murat, *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.
- BAYKAL Bekir Sıtkı, *Mithat Paşa Siyasi ve İdari Şahsiyeti*, Kırıl Matbaası, Ankara, 1964.
- BİLİRGİN Emine, ÇAKMUT Feza, DELBAŞ Selma, ESEMENLİ Deniz, *Hamam, Osmanlı'da Yıkınma Geleneği ve Berberlik Zanaatı*, Korpus Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- BORATAV Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
- BOZDEMİR Mustafa, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Endüstriyel Mirasımız*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2011.
- CİLLOV Haluk, *Tarım ve Sanayinin Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Kalkınmadaki Rollerini*, C.I, Sermet Matbaası, İstanbul, 1971.
- ÇEÇEN Anıl, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Cumhuriyet Yayın Kulübü, İstanbul 2000.
- ÇELEBİOĞLU Necdet, *Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Faaliyetleri (1923-1938)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.

- ÇELİKKANAT Fikret, *Eskişehir*, Milli İrade Gazetesi Karaca Ofset Tesisleri Basımı, Eskişehir,1990.
- ÇOBAN Yasin, *Türkiye Ekonomisi*, İkinci Sayfa Yayınlar, İstanbul, 2007.
- ÇOKER Fevzi, GÜNEŞ İhsan, ÖZTÜRK, Kazım, Türk Parlamento Tarihi, TBMM Vakfi Yayınları, Ankara, 1995.
- DERİNGİL Selim, *Denge Oyunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- DERVİŞOĞLU Fatih, *Türkiye'nin Havacılık Efsanesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010.
- DİAMOND Jared, *Tüfek, Mikrop, Çelik*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2003.
- DİNLER Zeynel, *Tarım Ekonomisi*, Ekin Kitabevi, Bursa, 1993.
- DOĞANAY Hayati, *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*, Öz Eğitim Yayınları, Konya 1995.
- DOĞRU Halime, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, Afa Yayınları, İstanbul, 1992.
- DURU Cihan, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, C. I, Tisa Matbaacılık, Ankara, 1982.
- ELDEM Edhem, *135 Yıllık Bir Hazine Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihi İzler*, Editör: Serhan Ada, MAS Matbaa, İstanbul, 1997.
- ELDEM Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1970.
- ERCAN Yavuz, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2010.
- ERDİNÇ Zeynep, *Şeker Pancarı Ziraatı ile Şeker Sanayi'nin Ekonomik Gelişmeye Etkileri*, Türkiye Uygulaması, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1208, Eskişehir, 2000.

- ERKUŞ Ahmet, *Tarım Ekonomisi*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları No:5, Ankara, 1995.
- ERTİN Gaye, *Eskişehir Kentinde Yerleşmenin Evrimi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1994.
- GAULİS Berthe Georges, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, Çev. Cenap Yazansoy, Rado Yayınları, İstanbul, 1981.
- GÖKÇEN Sabiha, *Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti*, Türk Hava Kurumu Yayınları, 1982.
- GÜLTEN Zeynep, *İlk Uçak Sanayimiz*, Hava Müze Komutanlığı, İstanbul, 2002.
- GÜNEL Necmi, *Cumhuriyet Öncesi Fikir Akımları Ali Suavi*, Işık Yayınları, İstanbul, 1993.
- GÜNEŞ İhsan – YAKUT Kemal, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Eskişehir (1840-1923)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2007.
- GÜRAN Tefik, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998.
- GÜRLER Zafer, *Tarım Politikası*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayınları, No:21, Tokat, 1997.
- GÜZ Nurettin, *Tekparti İdeolojisinin Yayın Organları Halkevi Dergileri*, Bilge Yayın, Ankara, 1995.
- HALAÇOĞLU Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri*, Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- HALAÇOĞLU Yusuf, *XIV ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

- HİÇ Mükerrerem, *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si*, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1981.
- İNAN Afet, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin I. Sanayi Planı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1972.
- _____, *Şirketler ve Bankalar*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1930.
- İNAN Arı, *Atatürk'ün Eskişehir İzmit Konuşmaları*, TTK Yayınları, 16. dizi S. 44, Ankara, 1982.
- İPEK Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK Basımevi, Ankara, 1994.
- İŞCAN Nejat, *Fotoğraflarla Eskişehir*, İşcan Yayınlar, Eskişehir, 2003.
- KANSU Yavuz, *Eski Çağlardan I. Dünya Savaşına Kadar Havacılıkta Türkler*, Hava Kuvvetleri Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 1971.
- KARPAT Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- KAZGAN Gülten, *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999.
- KEPENEK Yakup, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- KEYDER Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.
- KIRBAY Fay, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, çev: Niyazi Berkes, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2010.
- KİLİMCİ Perihan, *Atatürk Döneminde (1923-1938) Türk Askeri Havacılığı*, Hava Harp Okulu Yayınları, Ankara, 2004.
- KOCATÜRK Osman N., *Türkiye'nin Sanayi Stratejisi*, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2009.
- KOÇAK Cemil, *Birinci Meclis*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998.

- KOYLU Zafer, *Esaretten Özgürlüğe 423 gün İngiliz İşgalinde Eskişehir*,
Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, Eskişehir, 2012.
- _____, *Laçın Maden Suyu Tarihi Araştırması*, Yayınlanmamış Özel
Çalışma.
- KUMKALE Tahir Tamer, *Atatürk'ün Ekonomi Mucizesi*, Pegasus Yayınları,
İstanbul, 2007.
- KÜÇÜKCAN İlyas, *Ülkeye Adanmışlıkta Köy Enstitüleri ve Çifteler (ÇKE) Örneği*,
Türk Mühendisleri ve Mimarları Odaları Birliği Eskişehir İl
Koordinasyon Kurulu Yayınları, Eskişehir, 2008.
- MEMİŞ Ekrem, *Eskiçağ Medeniyeti Tarihi*, Ekin Yayınları, Bursa, 2006.
- MÜDERRİSOĞLU Alptekin, *Cumhuriyetin Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi*,
Denizbank Yayınları, İstanbul, 2007.
- NEŞRİ Mehmet, *Neşri Tarihi Kitab-ı Cihannuma*, C. I, TTK Yayınları, Ankara,
1995.
- ORAL Atilla, *Atatürk ve İktisadi Kalkınma*, Yeğenağa Matbaa, İstanbul, 2006.
- ÖNDER Mehmet, *Atatürk Eskişehir'de*, Eskişehir Valiliği Yayınları, Eskişehir,
1992.
- ÖZODAŞIK Mustafa, *Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çabaları*,
Çizgi Kitabevi, Konya, 1999.
- QUARTAERT Donald, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım*, çev. Nilay Özok
Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,
İstanbul, 2008.
- SAKAOĞLU Necdet, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları,
İstanbul, 1992.

- SARIHAN Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Öğretmen Dünyası Yayınları, C.2, Ankara, 1984.
- SÖNMEZ Mustafa, *Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2004.
- ŞAHİN Muhammet, *Uygarlık Tarihi*, Okutman Yayıncılık, Ankara, 2009.
- TANİLLİ Server, *Uygarlık Tarihi*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2011.
- TOKGÖZ Dünder, *Eskişehir Tarihi Turizmi ve Eski Eserleri Kılavuzu*, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Kültürel Çalışmalar ve Çevre Eğitimi Enstitüsü Yayınları S.4, Eskişehir, 1978.
- TUĞLACI Pars, *Çağdaş Türkiye*, C. II, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989.
- TURAL Mehmet Akif, Y. DURMUŞ, D. AKBULUT, M. BALCIOĞLU, N. KÖSTÜKLÜ, A. SÜSLÜ, R. TURAN, C. ERASLAN, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.1-2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.
- TURAN Şerafettin, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar*, Düşünürler, Kitaplar, TTK Basımevi, Ankara, 1982.
- TURFAN Selahattin, *Eskişehir Folkloru*, Uğur Matbaası, Eskişehir, 1973.
- TÜNAY Muharrem, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. II, Kasım 1985, S.4'den Ayrı Basım, Ankara, 1985.
- TÜRKMEN Özcan, *Eskişehir Eğitim Tarihi*, Eskişehir Milli Eğitim Müdürlüğü, Ankara, 2006.
- TÜZÜN Ulvi, *Her Yönüyle Eskişehir*, Kalaba Yayınları, Eskişehir, 1971.
- VELİDEDEOĞLU Turan Veldet, *Türkiye Şeker Sanayi (1926-1976)*, Türkiye Şeker Fabrikaları Yayınları, Ankara, 1979.

VURAL Alaaddin, *Anadolu Madenciliğine İlk Adımlar*, MTA Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009.

YAKUT Kemal, HALICI Şaduman, *Eskişehir Sancağı Genel Meclis Kararları*, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Eskişehir, 2009.

YALÇIN E. Semih, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı ve Eseri*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2006.

YALÇIN Osman, *Türk Hava Harp Sanayi Tarihi*, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2009.

YEŞİLBURSA Cemil Cahit, *Yeni ve Yakınçağ Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2008.

YILMAZ Mehmet Serhat, *Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri 1928-1935 Kastamonu Örneği*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2009.

Kurum Yayınları

CHP, *Kuruluşunun Yıldönümünde Halkevleri*, CHP İstanbul İl Gençlik Kolu Yayını No:4, İstanbul, 1963.

CHP, *Cumhuriyet'in 15. Yılında Eskişehir*, C.H.P. Eskişehir İl Yön Kurulu Yayınları, İstanbul, 1938.

GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988.

_____, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.

_____, *Türk İstiklal Harbi*, C.II, 3. Kısım, Batı Cephesi, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

_____, *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları*, Hava Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 1999.

MAARİF VEKÂLETİ, *Maarif İstatistiği*, Başvekâlet Devlet Matbaası, İstanbul, 1935.

_____, *Maarif İstatistiği*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ulusal Matbaa, Ankara, 1949.

_____, *Millet Mektepleri Talimatnamesi*, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul, 1940.

MİLLÎ SAVUNMA BAKANLIĞI, *Cepheden Meclise*, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

TÜRK TARİH KURUMU, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, TTK Basımevi, Ankara, 1961.

Makaleler

AKTAŞ Elif – ÖZDEMİR Yavuz, “Bütünden Parçaya Halkevleri Şubeleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2) Erzurum 2011, ss. 235-262.

ARSLAN Hakan, “Toplumun Yeniden İnşası: Köy Enstitüleri”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.2, Adana, 2004, ss. 31-35.

ARSLAN Mehmet, “Cumhuriyet Dönemi Aydınlanma Hareketi ve Köy Enstitüleri”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Adana, 2010, ss. 57-66.

- ARSLAN Taner, “İttihadı Osmaniden Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetine”,
Bilig/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Ankara, 2008, S. 47,
 ss. 79-120,
- BATU Selahattin, “Türkiye’de Hayvancılık”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 1,
 Türk Coğrafya Kurumu, İstanbul, 1943, ss. 3-9.
- BOZKURT Rıfat, “Eskişehir Kaplıcalarının Jeolojik ve Kimyasal Özellikleri”,
 Eskişehir Kaplıca Turizmi Semineri, İşcan Güzel Sanatlar Ofisi Yayını,
 Eskişehir, 1999, ss. 24-27.
- ÇEVİK Zeki, “Cumhuriyet Türkiyesi’nde Toprak Reformu ve Uygulamaları”,
Türkler Ansiklopedisi, C. XVII, ss. 67-78
- CİLASON Necat – BALTA İlkin, “Perlit Betonu”, *İnşaat Teknolojileri*
Araştırma Grubu Dergisi, TÜBİTAK Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 1-37.
- DDY, “Şeker Fabrikası”, *Demiryolu Dergisi*, DDY Vakfı Yayınları,
 Ankara, 1934,
 S. 113-114, s. 224-226.
- DOĞRU Halime, “Eskişehir Çiftçi Bankası”, Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari
 Bilimler Fakültesi Yayınları, C: VIII, S. 1-2, ss. 267-282.
- EFE Ayla, “Rayların Altında Kalan Makus Talih: Değişen Eskişehir”, Cumhuriyet
 Döneminde Demiryolları Sempozyumu, *Atatürk Araştırma Merkezi*
Yayınları, Ankara, 2010, ss. 117-127.
- ERDEM Çiğdem, “Cumhuriyet Yönetiminin 1930’lu Yıllarda Köyde ve Köylülükte
 Dönüşümü Gerçekleştirme İsteğinin Bir Aracı Olarak Köy Eğitim
 Kursları”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,
 S.10, Ankara, 2008, ss. 187-200.

- ERŞAN Mesut, “Eskişehir Halkevi ve Halkevi Dergisi”, *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.12, Ankara, 2010, ss. 95-110.
- KAPLUHAN Erol, “Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 26, İstanbul, 2012, ss. 172-194.
- KARTAL Sadık, “Toplum Kalkınmasında Farklı Bir Eğitim Kurumu: Köy Enstitüleri”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C: IV, Mersin, 2008, ss. 23-36.
- KAYIRAN Mehmet, “Latin Kökenli Yeni Türk Alfabesine Geçiş Süreci ve Millet Mektepleri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, Kütahya, 2009, ss. 191-206.
- KOYLU Zafer, “XX. Yüzyılın Başlarında Eskişehir”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 71, C. XXIV, Ankara, Temmuz 2008, ss. 381-411.
- KÖKSAL Osman, “Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hara-yı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 11 (2), Eskişehir, 2010, ss. 333-362.
- KÖSEBAY Erkan Yonca – AHUNBAY Zeynep, “Anadolu Demiryolu Mirası ve Korunması”, *İTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C: VII, S.2, İstanbul, 2008, ss. 14-25.
- PAMUK Şevket, “Dünya İktisadi Bunalımı ve 1930'lara Yeniden Bakış”, *Bilanço 1923-1998 Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 30-47.

- SARAR İsmail, “Termal Turizmi ve Eskişehir’in Termal Turizmdeki Yeri”,
Eskişehir Kaplıca Turizmi Semineri, İşcan Güzel Sanatlar Ofisi Yayını,
Eskişehir, 1999, ss. 34-37.
- ŞENTÜRK Hüdai, “Osmanlı Devleti’nin Ulaşım Teşkilatı ve Yol Sistemine Genel
Bir Bakış”, *Türkler Ansiklopedisi*, C: X, ss. 904-910.
- TAŞDEMİR Serap, “Ayvalık Türk Ocağı ve Etkinlikleri”, *Türklük Bilimi
Araştırmaları*, Niğde, 2010, S.28, ss. 341-362.
- TÜRKAN Kadriye, “Türk Masallarında Mimari: Hamam ve İşlevleri”, *Milli
Folklor Dergisi*, S. 11 (84) Ankara, 2009, ss. 162-174.
- ULUKAN Ayşe – ULUSU URAZ Türkan, “Cumhuriyetin Kültür Kurumu Olan
Halkevi Binaları”, *İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*,
S. 7 (1), İstanbul, 2008, ss. 38-49.
- YILDIRIM Nuran, “Hekim Kimliği İle Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve
Dentoloji Müderrisliği”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul,
2006, S. 7 (2), ss. 53-86.
- YILDIRIM Seyfi, “Cumhuriyet Devri Demiryollarının Gelişiminde Etkili Olan
Faktörler”, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu*,
Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, ss. 93-103.
- Eskişehir Halkevi Dergisi Makaleleri**
- BORAL Ziya, “Tecim ve Endüstri Odalarının Faydaları”, *Eskişehir Halkevi Dergisi*,
30 İkinci Teşrin 1934, S. 25, ss. 177-179.
- KIRAÇ Ali Numan, “Orta Anadolu Yaylasında Dryfarming Yöntemine Uygun
Çalışmak”, *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 30 İkinci Teşrin 1934, S. 25,
ss. 193-207.

_____ , “Eskişehir Çiftçiliğinde Yonca Ziraatının Ehemmiyeti”,

Eskişehir Halkevi Dergisi, 30 Ağustos 1934, S. 25, ss. 33-49.

KIŞINBAY Tarık, “Ökonomi Bakımından Köylünün Kalkımı İçin Düşünceler”,

Eskişehir Halkevi Dergisi, 30 İkinci Teşrin 1934, S. 25, ss. 52.

YERSEL Faruk Şükrü, “Cumhuriyetten Sonra Eskişehir” Başlığı Altında Yer Alan

Diğer Maddelerle Birlikte, “Sazova Buğdayları”, “Sulama İşleri”,

“Dryfarming Tecrübe İstasyonu Nedir Ne Yapar?”,

“Eskişehir Bankası”, “Adapazarı Ticaret Bankası”, “Ticari Hareketler”,

“Eskişehir Elektrik Şirketi”, “Eskişehir Fabrikaları, Güzel Sanatlar

Şubesi”, “Halk Dershaneleri”, *Eskişehir Halkevi Dergisi*,

29 Ekim 1933, S. 13-15, ss. 41-200.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “Kurtarılan Köyler”, 29 Ekim 1933, S. 13-15,

ss. 219- 220.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “Gerenli-Kör Hasan Kanalı”, 29 Ekim 1933, S. 13-15,

ss. 222-224.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “Bataklık Kurutmaları”, 30 Ağustos 1935, S.29-30,

ss.240-243.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “Atatürk’ün Kaplanlı Suyunu Ziyareti”, 30 Ağustos

1935, S. 29-30, ss. 500-502.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “1935 Yılı Nasıl Geçti?”, 29 Ekim 1935, S.30-32,

ss. 217-230.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “Evimiz Bir Sene İçinde Neler Yaptı?”, 30 Ağustos 1934,

S. 25, ss. 57-61.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “Dil Tarih Edebiyat Şubesi”, 30 Ağustos 1935, S. 29-30,

ss. 356-260.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “Fotoğraf Kursları Başlıyor”, Mart 1934, S. 17-18,
ss. 57-58.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “Kutlamalar”, 30 Ağustos 1935, S. 29-30,
ss. 366.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “Eskişehir Halkevinin Altı Aylık Çalışmaları ve Başardığı İşler”, 23 Şubat 1941, S. 50, ss. 760-765.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “Okuma Odası”, 30 Ağustos 1935, S. 29-30, ss. 367-369.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “Eskişehir Halkevinin Bir Yıllık Çalışmasının Kuvvetli Çizgileri”, 18 Şubat 1938, S. 39, ss. 582-584.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “30 Ağustos”, “2 Eylül Kurtuluş”, 30 Ağustos 1935, S. 29-30, ss. 502-505.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “Dil Bayramı”, Mayıs 1934, S. 20, ss. 33-40.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”, 30 Ağustos 1935,
S. 29-30, ss. 501-502.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “Yaka Kayı Köyü”, 29 İlk Teşrin 1935, S. 30-32,
ss. 205-288.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “Eskişehir’de Folklor”, 18 Şubat 1938, S. 39,
ss. 565-567.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “Eskişehir’de Folklor”, Ağustos 1937, S. 37,
ss. 521-523.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “Eskişehir’de Folklor”, 31 İlk Kanun 1935, S. 33,
ss. 321-328.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “Eskişehir’de Folklor”, 31 İlk Kanun 1935, S. 33,
ss. 377-384.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “Yol Çalışmaları”, 30 Ağustos 1935, S. 29-30,
ss. 242-243.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “Köycüler Şubesi, Güzel Sanatlar Şubesi”, “Okuma
Odaları”, “Spor Şubesi”, 29 Ekim 1933, S. 13-15, ss. 161-169.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “Evimiz”, 29 Ekim 1933, S. 13-15, ss. 157-160.

Eskişehir Halkevi Dergisi, “Cumhuriyet’in Onuncu Yıl Dönümü”, 29 Ekim 1933,
S. 13-15, ss. 1-5.

KİRİŞÇİ Numan, “Yonca ve Korunga Nasıl Bir Bitkidir”, *Hayvan ve Hayvancılık
Dergisi*, Feridun Güneyman Yayınları, İstanbul, Ağustos 1964, S. 12,
ss. 39-43.

BÜYÜKUTKU Tekin, “Beslenmemizde Hayvancılık”, *Hayvan ve Hayvancılık
Dergisi*, S. 2, Ekim 1963, ss. 9-13.

KİPER M. Ali, “Hayvancılığın Gelişmesinde Bazı Mühim Noktalar ve Geliştirme
Kurumlarının Önemi”, *Türkiye’de Hayvan ve Hayvancılık Dergisi*,
1963, ss. 6.

_____, “Devlet Haralarının Kuruluş Gayesi Islah ve Üretim İşlerindeki
Rolleri”, *Türkiye’de Hayvan ve Hayvancılık Dergisi*, S.7, 1964, ss. 3-5.

Türkiye’de Hayvan ve Hayvancılık Dergisi, “Çifteler Harası”, S.24, 1965, ss. 33-36.

Türkiye’de Hayvan ve Hayvancılık Dergisi, “At ve Atçılığımız”, S.24, 1965, ss.23-25

Tez Kaynakları

- AKALAN Ali Osman, *Bir Kurum Olarak Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010.
- BENLİ Ahmet, *Türkiye’de Karayolu İle Demiryolu Ulaşım Sistemlerinin Karşılaştırılması*, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kazaların Demografisi ve Epidemiyolojisi Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1995.
- GÜL Muhittin, *Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1989.
- GÜNEŞŞEN Metin, *Cumhuriyetten Günümüze Türk Havacılığı*, Hacettepe Üniversitesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2003.
- KIRLI Engin, *19 ve 20. Yüzyılda Eskişehir’e Yapılan Göçler*, Osmangazi Üniversitesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2001.
- MENGİ Tekin Evren, *Bor Madeni ve Türkiye Açısından Önemi*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2005.
- ÖNDER Selahattin, *Cumhuriyet Devrinde Eskişehir*, Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 1986.
- TÜRKYILMAZ Dilek, *Türk Kültüründe Hamam Geleneği ve Eskişehir Hamamları*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2001.

UÇAN Zeynep, Şeker Pancarı Ziraati ile Şeker Sanayi'nin Ekonomik Gelişmeye Etkileri, Türkiye Uygulaması, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Eskişehir, 1993.

ÜSKÜDAR Şerife, *Eskişehir'in Kültür Turizmi Potansiyeli ve Yerli Turistlerin Buna İlişkin Algıları Üzerine Bir Araştırma*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2012.

YÜCER Nihal, *Cumhuriyet Döneminde Köye Öğretmen Yetiştiren Kurumlar ve Eğitim Programlarının Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010.

İnternet Kaynakları

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (Çevrimiçi),

<http://www.cocukhizmetleri.gov.tr/tr/html/10517/Tarihce>,

14 Nisan 2013.

Atatürk Araştırma Merkezi (Çevrimiçi), *Atatürk Döneminde Bankacılık*

Sistemine ve Gelişimine Genel Bir Bakış, <http://atam.gov.tr/ataturk-doneminde-bankacilik-sistemine-ve-gelisimine-genel-bir-bakis/>,

20 Nisan 2012.

BALTAOĞLU Ali Galip, "Bir Vali Hakkında Atatürk'e Yazılmış Şikâyet Mektubu",

Turkish Studies, S. 4/3, Ankara, Bahar 2009, (Çevrimiçi),

<http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi16/baltaoglualigalip1112.pdf>.

18 Ağustos 2012.

Bilinmeyen Diyarbekir (Çevrimiçi),

<http://www.bilinmeyendiyarbekir.com/cumhuriyet.html>,

11 Temmuz 2012.

Çifteler Kaymakamlığı (Çevrimiçi),

http://www.cifteler.gov.tr/default_B0.aspx?content=194,

6 Haziran 2013.

Eskişehir Demirspor (Çevrimiçi),

<http://eskisehirdemirspor.com/cat.aspx?cid=544&id=551>,

12 Temmuz 2012

Eskişehir Ticaret Borsası (Çevrimiçi), <http://www.esktb.org.tr/tarihce.asp>,

20 Nisan 2012.

Eskişehir Ticaret Odası (Çevrimiçi),

[http://www.etonet.org.tr/etonet/Hakkimizda/HakkimizdaEto.aspx?sayfa=](http://www.etonet.org.tr/etonet/Hakkimizda/HakkimizdaEto.aspx?sayfa=ETO%20Tarih%C3%A7e)

[ETO%20Tarih% C3%A7e](http://www.etonet.org.tr/etonet/Hakkimizda/HakkimizdaEto.aspx?sayfa=ETO%20Tarih%C3%A7e), 20 Nisan 2012.

Eskişehir Valiliği (Çevrimiçi),

http://www.eskisehir.gov.tr/sarici/ekitap/luletaşı_tr.pdf, 12 Temmuz

2012.

BİLİM Cahit, *Deniz Köpüğü Lületaş*, (Çevrimiçi),

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/868/11017.pdf>, s.91, 12 Temmuz

2012.

İş Bankası, <http://www.isbank.com.tr>, (Çevrimiçi)10.10.2012.

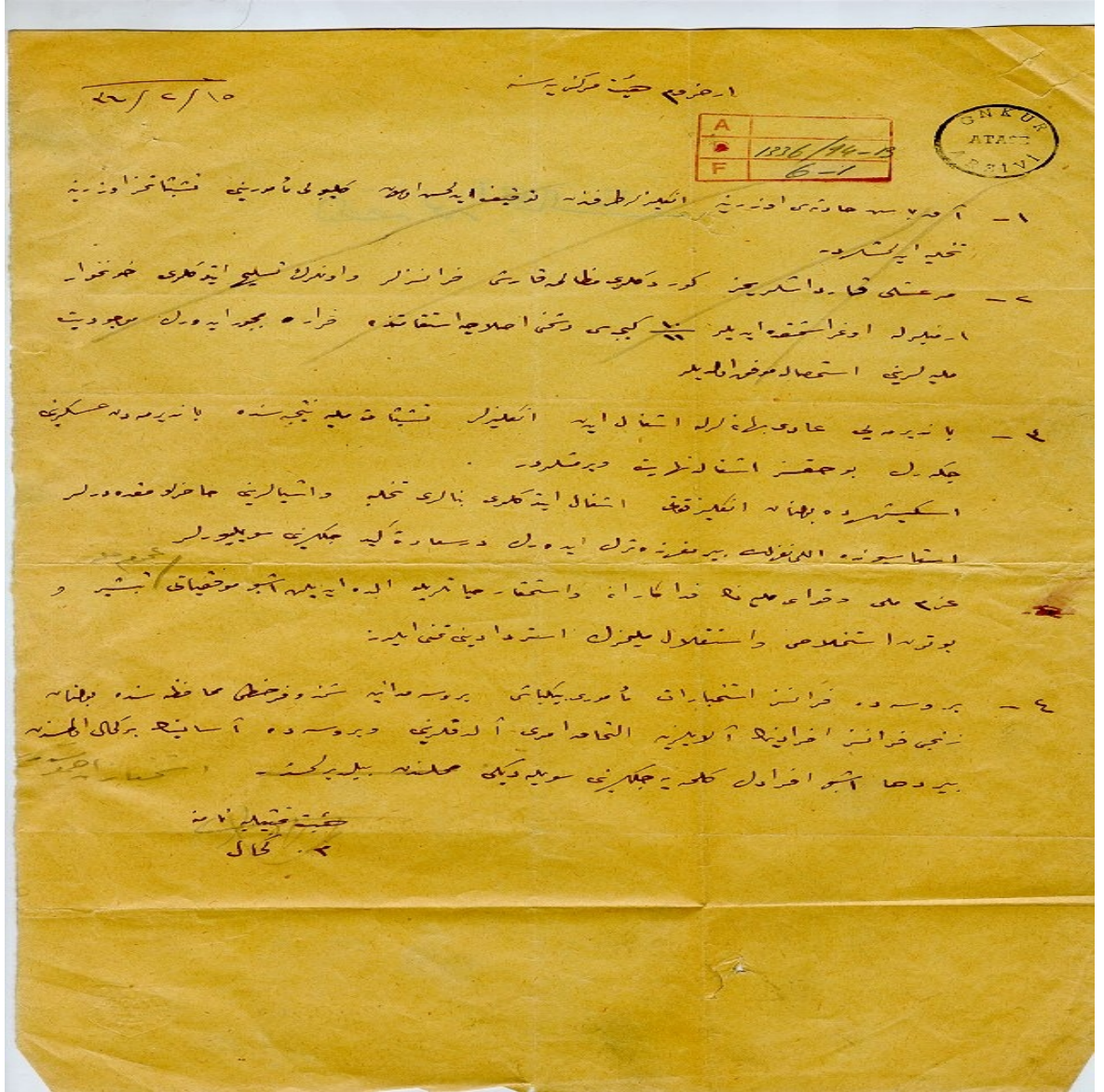
Kızılay (Çevrimiçi), <http://www.kizilay.org.tr/kurumsal/sayfa.php?t=-Kurumsal-Tarihcemiz>, 14 Nisan 2013.

Mihalıççık Belediyesi (Çevrimiçi),

<http://www.mihaliccik.bel.tr/?sec=1&menuid=75>, 4 Ocak 2012.

- MORKOÇ Ayvaz, “Türk Harf İnkılabı ile Millet Mektepleri ve İzmir’deki Uygulamalar”, (Çevrimiçi), *Turkish Studies*, S. 6 (1), Ankara, 2011, <http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/>, 21 Temmuz 2012.
- Osmanlı Bankası Müze (Çevrimiçi), <http://www.obmuze.com/#kronolojik>, 20 Ekim 2012.
- ÖNCÜL Kemal, “Türkiye’de Perlit Endüstrisi”, Atina’da Yapılan 26. Milletlerarası Yıllık Perlit Kongresi, Mayıs 1975-Etibank, (Çevrimiçi), http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/59a4ddcb586f24e_ek.pdf. 10 Temmuz 2012.
- Sarıcakaya Kaymakamlığı (Çevrimiçi), http://www.saricakaya.gov.tr/default_B0.aspx?content=1004, 4 Ocak 2012.
- Sivrihisar Kaymakamlığı (Çevrimiçi), www.sivrihisar.gov.tr, 4 Ocak 2012.
- TÜLOMSAŞ (Çevrimiçi), <http://www.tulomsas.com.tr/main.php?kid=67>, 20 Eylül 2012.
- Türk Dil Kurumu (Çevrimiçi) http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=77, 20 Eylül 2012.
- Türk Ocağı (Çevrimiçi), <http://www.turkocagi.org.tr/index.php/tarih/tuerk-oca-tarihi/3091-tuerk-ocaklarinn-ksa-tarihcesi->, 20 Mayıs 2013.

EK 1

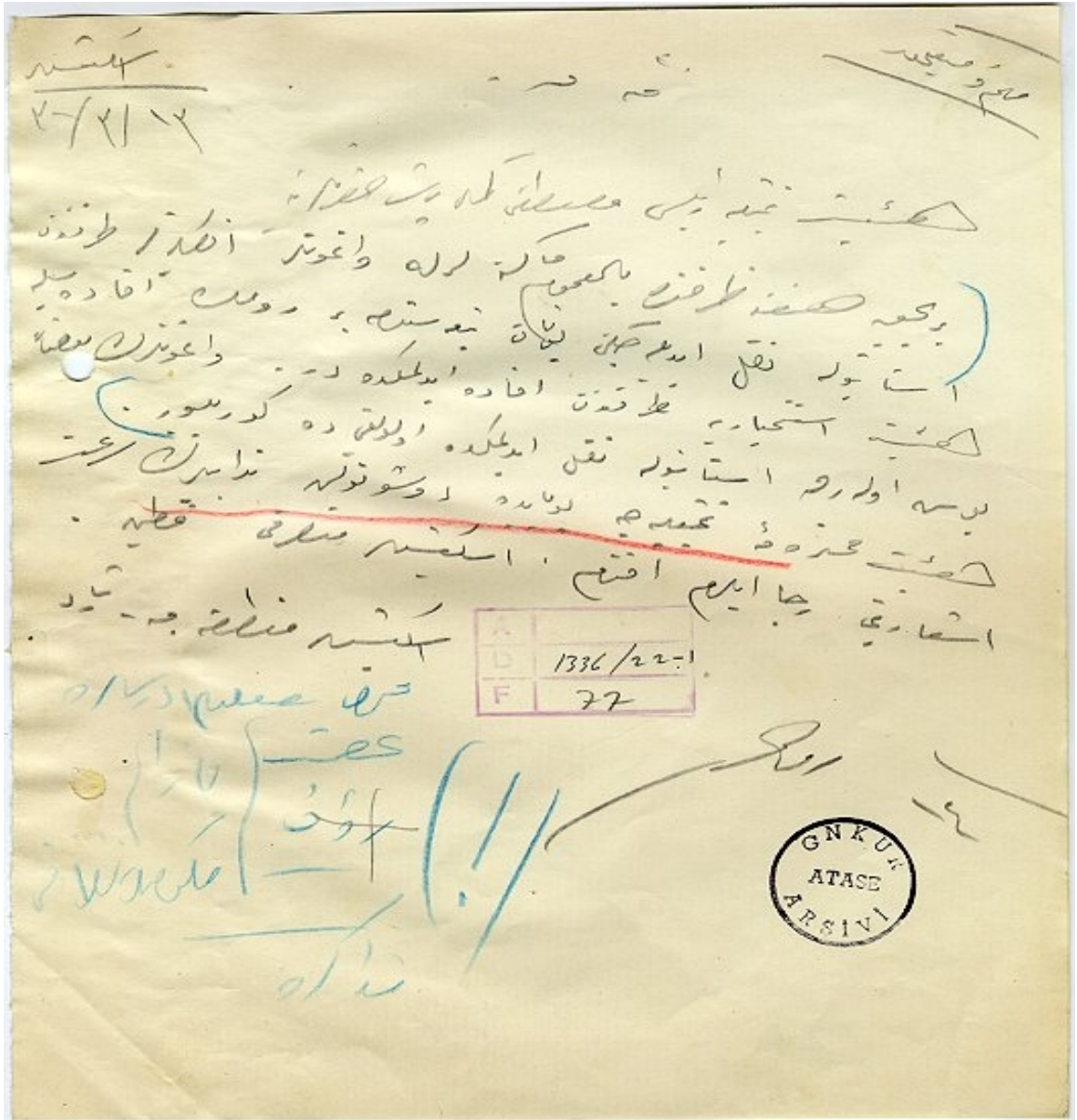

Akbaş hadisesi üzerine tevkiif edilen Gelibolu memurunun yapılan girişimler neticesinde serbest bırakıldığı Eskişehir'de bulunan İngilizler'in işgal ettikleri binaları tahliye etmeye başladıklarına dair belge.

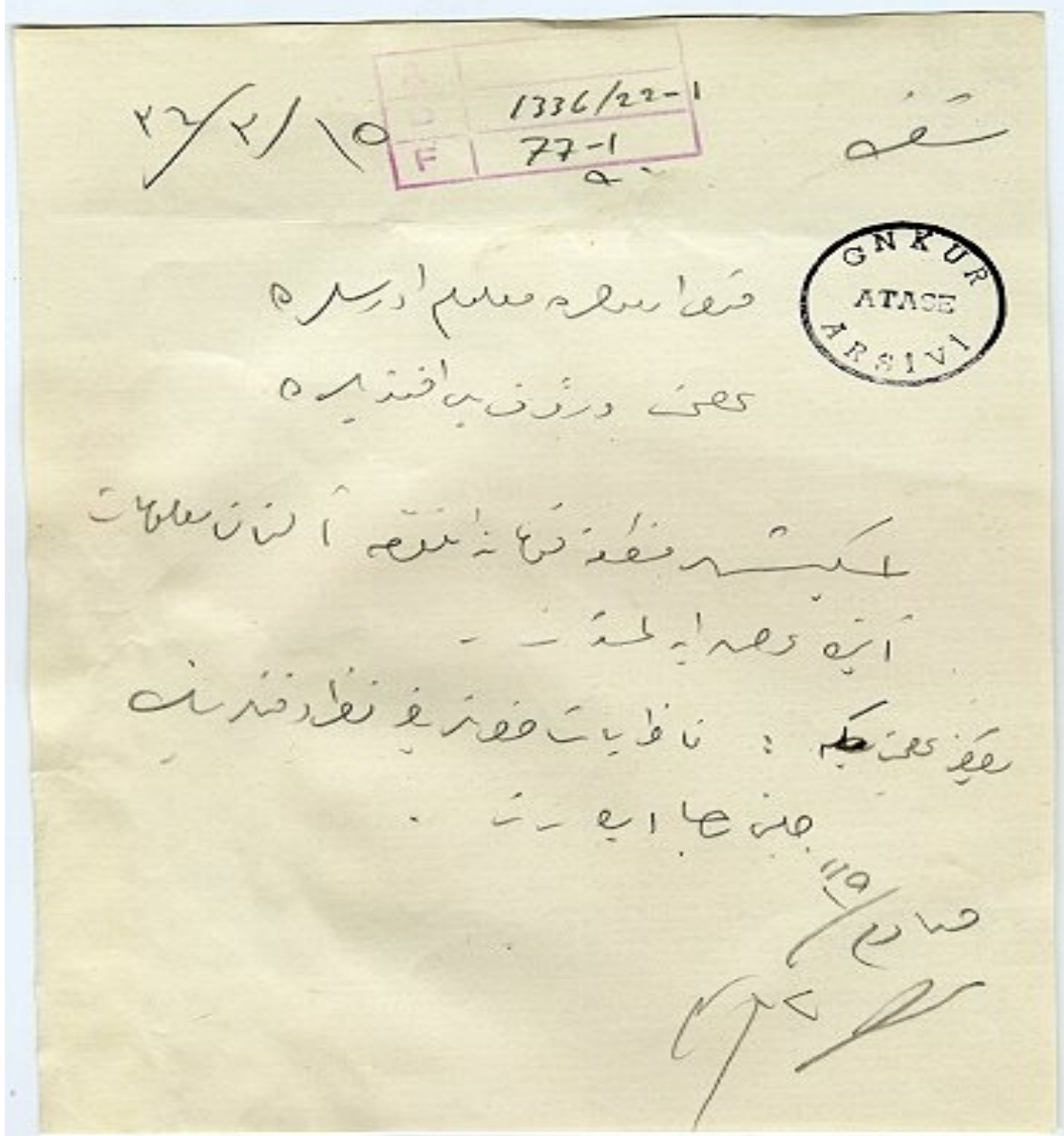

EK 3

Eskişehir'deki bilimum makinelerle vagonların İngilizler tarafından İstanbul'a nakledileceği hususundaki belge.

EK 4

İngiliz ve İtalyan askerlerinin vagonlarla Afyonkarahisar ve Eskişehir'e geldikleri hakkındaki belge.

EK 5

Danıştay İkinci Daire 950/4132-5297 sayılı
20/12/950 tarihli karar örneğidir.

İçişleri Bakanlığından 4/12/950 gün ve 612-303-16828 sayılı yazı ile gönderilen Eskişehir İline bağlı Çifteler Köyünde Belediye teşkili hakkındaki kâğıtlar dairemize havale edilmiş olmakla okundu ve gereği düğünldü:

Dosyada mevcut nüfus memurluğundan verilen kaydi malûmata göre 2808 nüfuslu olan Çifteler köyünde Belediye kurulmasına dair köy ihtiyar kurulu seçmenlerinden 868 kişinin Belediye Kanununun il II inci maddesinde yazılı şartlara uygun olarak yaptıkları müracaat üzerine adı geçen kanunun 7 inci maddesi gereğince İl İdare Kurulundan seçilen 3 kişilik tahkik heyeti tarafından yapılan oy toplama sonunda 1214 seçmen- den 973 ünün usul ve şartlara uygun olarak Belediye Kurulması lehinde oy verdikleri ve Belediye teşkili halinde mahalli gelirin de müsait bulunduğ u ve Eskişehir İl İdare Kurulunun 5/12/950 gün ve 1938 sayılı kararında da bu köyde Belediye teşkilinin uygun görüldüğü mütalaası dermeyan edildiği görülmüş olduğundan adı geçen Çifteler köyünde Belediye kurulmasının yerinde bulunduğ una 20/12/950 tarihinde oybirliği ile karar verildi.

Başkan	Üye	Üye	Üye	Üye
H. Türegün	Ka Erçin	T.Gerçeker	S.Tezcaner	H.Balci

Adı giberdir
N. Güne

030	11	1	12	19	12
-----	----	---	----	----	----

EK 6

T. C.
DANIŞTAY
 G. Kurulu Daire
 Esas No. 47/160
 Karar No. K.157

Eskişehir Merkez ilcesinin çifteler Bucağına bağlı Mahmudiye köyünde yeniden belediye teşkili için köy sakinleri tarafından yapılan müracaat üzerine Eskişehir Valiliğince düzenlenen ve 16/8/1947 tarih ve 1385/ 135 sayılı yazı ile gönderilen soruşturma kâğıtları üzerine ikinci daire kararını taşıyan ilişik 12/9/1947 tarih ve 2656 / 2075 sayılı tutanak okundu .

Gereği konuşuldu ve düşünüldü :

Dayandığı gerekçeye mebni daire kararı oybirliğiyle 18/9/-1947 tarihinde tasvip olundu .

Danıştay İkinci D. Üçüncü D. Beşinci D. Altıncı D. 4. Daire
 Başkan V. Başkanı Başkanı Başkanı Başkanı Başkanın
 S. Özalp / H. Çelebi / İ. Pehlivanlı / İ. Aktürel / F. Özelgi /
 imza bulunmadı bulunmadı bulunmadı

Üye Üye Üye Üye Üye
 İ. Akçam / S. Özek / / C. Özye / /
 bulunmadı

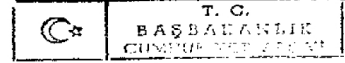
Üye Üye Üye Üye Üye
 T. Hitay / C. Boz / / / /
 bulunmadı

030	11	1		196	2	10
-----	----	---	--	-----	---	----

Üye Üye Üye Üye Üye
 / / / / /
 bulunmadı

EK 7

T. C.
BAŞVEKÂLET
MÜHÜRLEME MÜDÜRLÜĞÜ
Şube :
Sayı : **10919**

KARARNAME

Eskişehir Vilâyetinin Sivrihisar kazasında 30 hane Bulgaristan muhacirlerine ve buna mümasil muhacir ve topraksız yerli köylülere x tevzi edilecek vilâyet dahilinde devlete ait arazi mevcut olmadığından eghasa ait vasi arazinin 1505 numaralı kanuna tevfikân istinlâki suretile mezkûr ihtiyacın temini; Dahiliye Vekâletinin 25/3/93I tarih ve 6601/229 numaralı teskeresile yapılan teklifi ve Maliye Vekâletinin 6/4/93I tarih ve 10123 numaralı mütaleanamesi üzerine İcra x Vekilleri Heyetininin 8/4/93I tarihli iğtimainde tasvip ve kabul olunmuştur. 8/4/93I

REİSİCÜMHUR

Yazı M. Kemâl

Bş. V.

Yazı

Ad. V.

Yazı Kemal

M. M. V.

Yazı

Da. V.

S. W. W. W.

Ha. V.

S. T. R. W.

Ma. V.

M. H. H. H.

Mf. V.

M. H. H. H.

Na. V.

L. H. H. H.

İk. V.

M. H. H. H.

S. İ. M. V.

S. H. H. H.

030	10	01	02	19	25	4
-----	----	----	----	----	----	---

EK 8

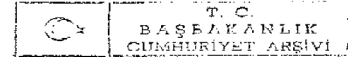
T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Kararname

Karar sayısı

2

9755

Ziraat Vekilliğinden yazılan 23/7/938 tarih ve 18/- 2979/22041 sayılı tezkere; Göçmenlerle nakil edilenlere ve muhtef çiftçilere yemelik ve tohumluk buğday dağıtılması hâlindeki 3242 sayılı kanun bu borçların aynen ödenmesini de kabul etmiş ise de bu takdirde bu buğdayların ne yapılacağına ve tahsilâtın icap ettirdiği masraf ve buğdayların nakde tahvilinde husule gelecek farkların nereden karşılanacağına dair bir hüküm koymamış ve bu itibarla işin ancak müzeyyel bir kanunla hâl edileceği mutalea edilmiş olduğundan ilk imkânda alınacak kanun hükmüne göre gereği yapılmak üzere bu tahsilâtın elde olunacak buğdayların T.C.Ziraat Bankasının Toprak Mahsulleri Ofisi buğday mubayea teşkilâtı olan yerlerde bu teşkilâtın depolarında muhafazası ve Devlet buğday alım teşkilâtı olmayan mahallerde T.C.Ziraat Bankası tarafından bu yardım kredisinden tutulacak memurlar nezaretinde yine bu hesaptan kiralanacak depolar da yindilik seklonması ve tevzi mahallerinde olmak üzere tahsilât yapılması hususunda bir karar ittihazı istenilmiş ve Maliye Vekilliğinden yazılan 5/9/938 tarih ve 13184/407/5036 sayılı mutalea - mede, aynı tahsilâtın elde edilecek buğdayların toprak mahsulleri Ofisi tarafından mubayea edilmesinin ve Ofis teşkilâtı bulunmayan yerlerde de en yakın pazar mahallerinde satılmasının ve bu mubayea ve satışlardan bir zarar nasıl olursa bunun Ziraat Vekâleti bütçesi ne konacak tahsisatla kapatılmasının muvafak olacağı bildirilmiştir.

Bu iş İcra Vekilleri Heyetinin 14/9/938 tarihli toplantısında görüşülerek Ziraat Vekilliğinin teklifi ve hile muamele yapılması onanmıştır.

14/9/938

RE İS İOUMIUR

K. Atatürk

Bş. V.

C. Başbakan

Ad. V.

S. Sarıgül

M. M. V.

M. D. D. D.

Da. V.

S. Kara

Ha. V.

S. R. R.

Ma. V.

S. R. R.

Mf. V.

S. R. R.

Na. V.

A. C. C.

İk. V.

S. R. R.

S. İ. M. V.

S. İ. M. V.

G. İ. V.

S. R. R.

Zr. V.

S. R. R.

080	10	01	02	84	90	10
-----	----	----	----	----	----	----

EK 9

T. C.
Dahiliye VekâletiV. İ. U. M.
S. 2 M.
Sayı

2413

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARSIVI

Hulâsa: 13-6-1933

Biğer İstasyonu civarın-
da vakti olan şimendifer
kazası hakkında:

Başvekilleti Celileye

Eskişehir Mantakasında yağan çok şiddetli yağmur ve doludan husule gelen sel neticesinde Porsuk suyunun kabarması ve Biğer İstasyonuna altı kilometre mesafede kâin Demiryolu köprüsünün bir metre yukarısına kadar yükselmesi üzerine mezkûr köprüyü geçmekte olan tirenin hattan çıkarak Furgunla bir yolcu vagonunun parçalandığı, bir - ölü bir gâip ve on iki yaralı olduğu ve bunların hüviyetlerinin tesbit edilemediği Eskişehir Vilâyetinden telgrafla bildirilmiştir.

Arz olunur efendim.

S. Kaya
N.

Dahiliye vekili

S. Kaya

H. H. H.
14-6-1933

030	10			117	820	9
-----	----	--	--	-----	-----	---

Cevaben yazılacak evrak. Cevap olduğu muhtarratın tarih numarasile hangi daire ve şube ifadesiyle yazıldığına dircoluması rica olunur.

EK 10

T. C.
BAŞVEKALET
Mazmune Müdürü

Sıra: 12957

KARARNAME

Eskişehir ve Afyon Vilâyetleri hudutları içindeki 200,000 dönüm miktarındaki Zadıroğlu bataklığından bir kısmının Eskişehir Vilâyeti x hududu içindeki köylülerce kurutulmuş bir bedelle kendilerine x temlik mücavir köyler tarafından istenildiğinden Afyon Vilâyeti hududu içindeki kısmın da O civar köylülerince kurutulmasına talip bulunup x bulunmadıkları araştırılmış ve neticede bahsi geçen bataklıkten (22000) dönüm miktarındaki bir sahayı Emirdağı kazasına bağlı Alikân köyü ahalisinin kurutarak satın almak istedikleri anlaşılmış olduğu cihetle sınıhata müzar olan bu bataklıkların kurutulması zarfında elviriliği bir hale getirilmesi hem halkın ve hem de hazinenin menfaatinde uygun olduğundan köylüler tarafından kurutma işi yapıldığı takdirde bu sahaların az bedellerle kendilerine temlik; Haliye Vekillîğinin 15/2/33 tarih ve 10296 sayılı tezkeresi zzerine İcra Vekilleri Heyetinin 4/3/33 toplantısında kabul edilmiştir. 4/3/33

REİSİCUMHUR

Gazi Mustafa Kemal

Bş.V.

L. Y. Y.

AŞ.V.

A. Y. Y.

MŞ.V.

M. Y. Y.

Dz.V.

S. Y. Y.

HŞ.V. Y.

S. Y. Y.

Ma.V.

M. Y. Y.

ME.V.

M. Y. Y.

Na.V.

N. Y. Y.

KŞ.V.

K. Y. Y.

SİM.V.

S. Y. Y.

Gİ.V.

G. Y. Y.

ZŞ.V.

Z. Y. Y.

030	18	01	03	34	14	20
-----	----	----	----	----	----	----

EK 11

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayısı

2

3198

Kararname

Eskişehir Belediyesince şehre getirilecek olan kapanlı su inşaat ve tesisatında çalıştırılmalarına lüzum görülen Avusturya tebaasından Mühendis Richard Vibel Fredrik ile İtalya tebaasından divarçı ustası Fotini Civanı Bucı adındaki yabancıların adı geçen inşaatta çalışmalarına izin verilmesi; Dahiliye Vekillığının 6/8/935 tarih ve - 5452/12752 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 9/8/935 de onanmıştır.

9/8/935

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Ba. V.

Y. İsmail

Ad. V.

S. Savaş

M. M. V.

K. Özalp

Da. V.

S. Kaya

Ha. V.

S. Orta

Ma. V.

D. Ağaç

Mf. V.

S. Akman

Na. V.

S. Çelik

İk. V. V.

M. İyigün

S. İ. M. V.

M. R. Aksoy

G. İ. V.

A. Karadağ

Zr. V.

M. İyigün

030 18 01 02 57-67-4

EK 12

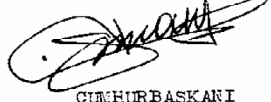
T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI

KARARNAME

Sayı: 7/1587

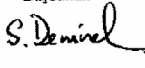

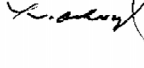
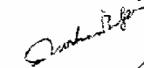
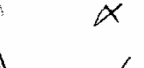

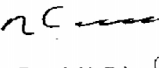
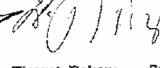
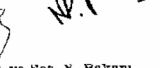
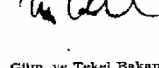

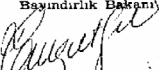
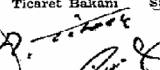
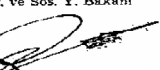
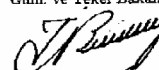
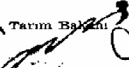
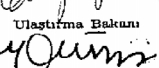

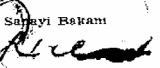
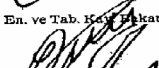
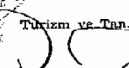
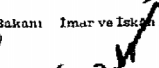
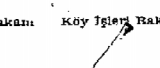
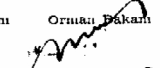
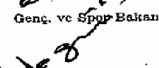
Ekl

30 Haziran 1329 tarihli fermanla ve (60) yıl süre ile Hafız Mehmet Emin'e verilmiş ve sonradan adı geçenin varisleri Halime Özdamar, Döne Ersoy, Mehmet Özdamar, Elife Özçimen ve Rahime Karacaşehir uhdelirine intikal etmiş bulunan Eskişehir İli'nin Sarıkaya İlçesine bağlı Laçın Kuyu civarındaki Laçın Maden Suyu İşletme imtiyazı huku-kunun, Mimesş Mühendislik İnşaat ve Madencilik Anonim Şirketi uhdesine devredilmesi; Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının 3/11/1970 tarih ve GMD.686-II 35375/60085 sayılı yazısı üzerine, 6309 sayılı Kanunun 158 inci maddesi delaletiyle 4268 sayılı Kanunun 25 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 16/11/1970 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

63 18 01 02 259 80 17

Dosya No:
64-224
1743

Başbakan	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı
				
Adalet Bakanı	Millî Savunma Bakanı	İçişleri Bakanı	Dışişleri Bakanı	Maliye Bakanı
				
Millî Eğitim Bakanı	Başvuruluk Bakanı	Ticaret Bakanı	Sğ. ve Sos. Y. Bakanı	Gün. ve Tekel Bakanı
				
Tarım Bakanı	Ulaştırma Bakanı	Çevre Bakanı	Sağ. ve Sos. Y. Bakanı	En. ve Tab. Kay. Bakanı
				
Turizm ve Tan. Bakanı	İmar ve İskân Bakanı	Köy İşleri Bakanı	Orman Bakanı	Genç. ve Spor Bakanı
				

EK 13

T. C.
İKTİSAT VEKÂLETİ
 Eskişehir Mintakası
 İKTİSAT MÜDÜRLÜĞÜ

ESKİŞEHİR
 13.3.1940
 Özü : .....

Sayı : 241 Eki : _____

İktisat Vekâletine
Ankara

Maadin Umum Müdürlüğü ifadesi
le 16.2.940 tarihli ve 5/1324
sayılı tahrirata cevaptır :

Seyitgazi kazasına bağlı Kuyucuk köyünde, 29 Haziran 1329 tarihli ferman ile Laçın maden suyunun imtiyaz sahibi olan Hafız Mehmet Emin'in 933 yılı Şubatında vefat eylediği anlaşılmıştır. Halen Kuyucuk köyünde reñçberlikle işğal eden karısı ile iki kızından başka veresesi yoktur. Bunların da fakir bir halde buldukları öğrenilmiştir. Maden suyu ise umumî sular mahiyetinde herkes tarafından kullanılmakta olduğundan şu hale göre resmi mukarrerler hakkında yapılması lazım gelen muamelenin bildirilmesini rica ederim.

E. Özaslan
 Vali

Ş. Gazi
 Maadin u. m. d.

İKTİSAT VEKÂLETİ
 007335 13. III 1940
 Evrak Müdürlüğü

EK 14

Sahibi intiyazi bulunduğum laçin maden suyunu işletmekteyim hatta bu sene içinde bin şişenin imrariyesini aldım fakat suyun bulunduğu mahallin sarp bir mevkide bulunması araba ve otomobil ile gidilememesi hasebile dokuz - saatlık bir mesafeyi nakliyatını katır ve merkep ile yapmaktayım bu sebebe binaen senenin bazı zamanlarında faaliyette bulunabilüp devamlı bir faaliyet yapamamaktayım vebu tesirledirki fazlaya mâl olmakta ve sürüm temin edemiyorum bu hususlardada teşebbüsüm devam etmektedir . Halen mezkûr mesafeye bir saata karip bir mahalle kadar nafia dairesince yol için kazıklar rehz edilmiştir bundansonra devamlı faaliyette bulunılabileceği işleyememesi nakliyatta müşkilat çekilmesinden devamlı faaliyet ~~yapılamadığından~~ yapılamadığından ibaret bulunduğunu arz tahkıkata cevaben arz ederim efendim.

26/Nisan/1930

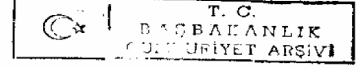
hacı bekiş bez zade
Mehmet Essip

EK 15

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayıs
2

5110

Kararname

Eskişehir valisi Talat Öncelin Amasya valiliğine ve Amasya va-
lisi Kadri Uğokun Eskişehir valiliğine naklen tayinleri, Dahiliye vekil-
liğinin 31/7/936 tarih ve 5/139 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üze-
rine İora Vekilleri Heyetince 31/7/936 da onanmıştır.

31/7/936

REİSİCÜMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

J. İsmi

Ad. V.

S. Samiye

M. M. V.

K. Özgü

Da. V.

S. Kaya

Ha. V.

S. R. Oras

Ma. V.

S. Özgü

Mf. V.

I. Akkay

Na. V.

A. Çelikbayrak

İk. V.

C. Bayrak

S. J. M. V.

S. R. Bayrak

G. İ. V.

Hava Karhan

Zr. V. V.

C. Bayrak

030	18	01	02	67	65	14
-----	----	----	----	----	----	----

EK 16

T. C.
BAŞVEKÂLET
Kararlar Müdürlüğü
Sayı: 2
630

KARARNAME

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

4. ağustos.926 tarih ve 3951 sayılı kararnameve zevildir. Türkiye'nin muhtelif mahallerinde açılan tohum ıslah istasyonlanınca muhtelif nevi tohumlar üzerinde yapılan tetkikat ve ıslahat hayvan gıdalarına da tesmil edilmiş olduğundan yapılacak tecrübe için istasyonlanca Avrupadan getirilecek mahdut miktardaki vonca tohumlarının istisnaen Türkiye'ye sokulmasına izin verilmesi: Ziraat Vekillığının 13/5/934 tarih ve 13365/3 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 13/5/934 te tasvip ve kabul olunmuştur.

13/5/934

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemal

Bş. V.

[Signature]

Ad. V.

[Signature]

M. M. V.

[Signature]

Da. V.

[Signature]

Ha. V. V.

[Signature]

Ma. V.

[Signature]

Mf. V.

[Signature]

Na. V.

[Signature]

İk. V.

[Signature]

S. İ. M. V.

[Signature]

G. İ. V.

[Signature]

Zr. V.

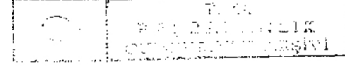
[Signature]

0.80 18 01 02 4 31 10

EK 17

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayı
3
9481

KARAR

Eskişehir İlinin Sivrihisar İlcesindeki topraksız çiftçilere dağıtılmak üzere özel hukuk tüzel kişilerine ait arazinin kamulaştırma ve dağıtma işlerinin yapılması; Tarım Bakanlığının 22/4/1949 tarihli ve 3509-I/302/2774/22497 sayılı yazısı üzerine, Çiftçiyi topraklandırma kanununun 62 nci maddesine göre, Bakanlar Kurulunun 13/6/1949 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmail

Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı <i>J. Günaltay</i>	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı <i>Arıkoğlu</i>	Devlet Bakanı <i>C. S. Vural</i>	Adalet Bakanı <i>F. Karaduman</i>
Milli Savunma Bakanı <i>Y. İsmail</i>	İçişleri Bakanı <i>A. K. Kırımlı</i>	Dışişleri Bakanı <i>N. Sadık</i>	Maliye Bakanı <i>B. Özalp</i>
Milli Eğitim Bakanı <i>T. Bayraktar</i>	Bayındırlık Bakanı <i>S. Uzun</i>	Eko. ve Ticaret Bakanı <i>Y. K. Kırımlı</i>	Sa. ve So. Y. Bakanı <i>H. K. Kırımlı</i>
G. ve Tekel Bakanı <i>G. Özalp</i>	Tarım Bakanı <i>C. A. Kırımlı</i>	Ulaştırma Bakanı <i>D. Kırımlı</i>	Çalışma Bakanı <i>9.5. Kırımlı</i>
İşleri Bakanı <i>H. Kırımlı</i>			

9.5. Kırımlı

119 49 2

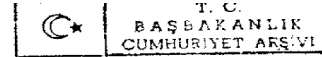
EK 18

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayı
2

0429

Kararname

Devlet Demir Yolları Eskişehir Ger Atelyesi kalorifer tesisi-
setinde çalışan Almanyalı Hans Herrwertts'in , 2007 sayılı kanundan
istisnaen 250 lira ücretle ve bir sene müddetle Ger Atelyesinde müte-
hassis işçi olarak çalışdırılmasına izin verilmesi; Nafia Vekilliği-
nin 3/4/937 tarih ve 6765 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi ve Mali-
ye Vekilliğinin 16/4/937 tarih ve 13228/38/1754 sayılı mutaleenmesi
üzerine İcra Vekilleri Heyetince 16/4/937 de onanmıştır.

16/4/937

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

[Signature]

Ad. V.

[Signature]

M. M. V.

[Signature]

Da. V.

[Signature]

Ha. V.

[Signature]

Ma. V.

[Signature]

Mf. V.

[Signature]

Na. V.

[Signature]

İk. V.

[Signature]

S. İ. M. V.

[Signature]

G. İ. V.

[Signature]

Zr. V.

[Signature]

080 13 01 03 76 32 6

EK 19

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ
Kısmi sayı
2

Kararname

4565

Eskişehirin tenviri işlerini yapmak maksadıyla merkezi (Eskişehir) olmak üzere 45 sene müddet ve 205,000 Türk lirası sermaye ile teşkiline başlanan (Eskişehir Elektrik Türk Anonim Şirketi) nin , İktisad Vekâletinden gönderilen esas mukavelename lâyhası ve sermayenin tamamının tedarik olduğunu gösteren banka mektubu ile takdiri kıymet raporları; İera Vekilleri Heyetinin 12/5/936 toplantısında tetkik edilerek ilişik mukavelenamenin tasdiki onanmıştır.

12/5/936

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Ba. V.

İ. İmri

Ad. V.

S. Sarıoğlu

M. M. V.

K. Özalp

Da. V.

S. Kaya

Ha. V. V.

S. Sarıoğlu

Ma. V.

A. Özgüç

Mf. V.

S. Arıkan

Na. V.

A. Çelikkaya

İk. V.

C. Başgöç

S. I. M. V.

M. P. Keleşoğlu

G. I. V.

R. Sarıoğlu

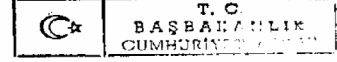
Zr. V.

M. Hüseyin

02	12	21	02	64	38	10
----	----	----	----	----	----	----

EK 20

T. C.
BAŞVEKÂLET
Muamelât Müdürlüğü
Şube:
Sayı : 72746

KARARNAME

Eskişehirin (Sepetçi)(Mergi)(Kemikli) mevkilerinde kâin Lületaş ocakları inatıyazının Şurayı devletçe yoniden hazırlanan merbut mukavele ve şartnamelere tevfikân (Lületaş Türk anônim şirketi) ne verilmesi ; İktisat Vekâletinin 24/2/932 tarih ve 2992 numaralı tezkereyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 2/3/932 tarihinde tasvip ve kabul olunmuştur .

2/3/932

REİSİCUMHUR

Gazi M. Kemal

Bş.V.

S. V. V.

Ad.V.

Ahmet Kemal

M.M.V.

Da.V.

S. V. V.

Ha.V. V.

S. V. V.

Ma.V.

M. Kemal

ME.V.

M. Kemal

Na.V.

S. V. V.

İK.V.

S. V. V.

S.M.V. V.

M. Kemal

G.V.

Ali Rıza

Zr.V.

M. Kemal

030	18	01	02	28	14	3
-----	----	----	----	----	----	---

EK 21

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muamelât müdürlüğü
Şube 4
Sayı 4694

KARARNAME

İktisat vekâletinden yazılan 14/2/929 tarih ve 3857/7 numaralı teskerede ; Eskişehir vilâyetinin Baş Ören köyünde Şükrü ve Mehmet efendiler uhdesinde bulunan Krom madeni taharri ruhsatnamesinin işveç tebaasından Orhan Brant beye devr olunacağı Şükrü ve Mehmet ali efendiler tarafından istenilmiş ve yapılan tahkikatta satılmasında bir mani olmadığından lâzım gelen müsaadenin verilmesi teklif edilmiştir .

Keyfiyet İcra vekilleri Heyetinin 20/2/929 tarihli içtimaında görüşülerek teklif veçhile muamelesinin yapılması tasvip olunmuştur .

20/2/929

REİSİCÜMHUR

Yazı M. Hemal

M.M.V.

M. Abdülhalim

Ad.V.

M. Halim

Bş.V.

İsmail

Ma.V.

S. Sarıoğlu

Ha.V.

H. R. R.

Da.V.

S. W. W.

S.İ.M.V.

U. Kefik

İk.V.

M. R. R.

Na.V.
Hasta

Mf.V.

İsmail

030	18	01	00	2	16	4
-----	----	----	----	---	----	---

EK 22

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
KÜLTÜR BAKANLIĞI

İlk Öğretim Genel Direktörlüğü

Sayı: 6
65627

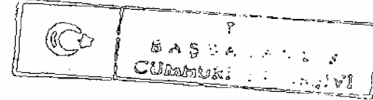
Ankara: Ağustos 1936

Özet: .....

.....

.....

Başbakanlık Yüce Katına

№-1

Köy öğretmen ve eğitimcileri yetiştirmek üzere Tarım Bakanlığı ile birlikte Eskişehir ilinin çifteler çiftliğinde açacağımız kursa ait ilişik talimatnamenin Bakanlar Kurulunca karara raptına yüksek izinlerini diler, derin saygılarımı sunarım.

J.T.

Kültür Bakanı

J. Arıkan

Karantajı
3.8.36

030	10			143	24	15	FA	SAĞ	1936
							6-8-36	4809	

2

EK 23

	1927 Tahrir Neticeleri	1935 Tahrir Neticeleri
Umum Nüfus	154195	183205
Merkez Kaza	32103	47045
Sivrihisar Merkezi	5989	6119
Seyitgazi Merkezi	1723	1731
Mihalıççık Merkezi	1512	1835
Eskişehir Köyleri	37029	56207
Sivrihisar Köyleri	18313	28913
Seyitgazi Köyleri	15881	17585
Mihalıççık Köyleri	22027	23770
Sair Nevahi	19618	-----
Yekun	154195	183205
Umumi Yekundaki Tezayüd Miktarı		29010
Köylü Yekundaki Tezayüd Miktarı		13607
Şehirli Yekundaki Tezayüd Miktarı		15403

23. *Cumhuriyet'in 15. Yılında Eskişehir*, C.H.P. Eskişehir İl Yön Kurulu Yayınları, İstanbul, 1938, s. 38.

EK 24

Parke Kaldırım	Adi Kaldırım	Sarfedilen Para	Yapılan Köprü	Tamir Edilen Köprü	Köprülere Verilen Para
94.000	125.584	142.528	6	2	31.485
Kaldırım Yekunu	Sarfedilen Para	Köprü Yekunu	Sarfedilen Para	Kaldırım ve Köprülere Verilen Para	
219.528	142.528	8	31.485	174.013	

EK 25

Yıllar	Yatan Hastalar	Poliklinik	Ameliyat	Yekun
927	730	680	107	1517
928	869	823	202	1894
929	986	666	209	1851
930	992	1492	309	2733
931	939	2125	309	3373
932	1021	5517	451	6989
933	1285	9111	456	10652
934	1160	11349	559	12668
935	1318	7969	432	9719
936	1318	9692	563	11573
937	1595	10084	621	12300

24. *Cumhuriyet'in 15. Yılında Eskişehir*, a.g.y., s. 132.

25. *Cumhuriyet'in 15. Yılında Eskişehir*, a.g.y., s. 127.

EK 26

Doğum	Kadın ameliyatı	Kadın tedavisi	Erkek ameliyatı	Erkek tedavisi	Erkek ölümü	Kadın ölümü
17	44	13	9	7	1	3

EK 27

Hastalık	Tutulan	Ölen
Kızamık	185	35
Dizanteri	24	7
Difteri	10	5
Kızıl	53	30
Lekeli Humma	2	0
Sarı Sahaya	1	1
Karahumma	27	10
Paratifo	2	0
Şarbon	5	2
Suçiçeği	2	0
Kuduz	1	1

EK 28

Yıllar	Keçi	Kıl Keçisi	Koyun	At- Beygir	Kara Sığır	Manda	Eşek
926	187.299	12.025	272.086	8.316	59.708	7.990	9.223
927	229.128	11.337	323.159	8.283	66.421	7.546	9.821
928	242.375	11.316	311.433	9.755	67.232	7.336	9.917
929	233.990	10.375	236.405	8.335	55.521	5.758	8.547
930	249.816	8.486	295.854	9.088	57.155	5.754	8.699
931	308.020	13.187	318.323	10.206	61.365	6.063	9.730
932	306.903	11.517	327.470	10.103	70.219	6.683	10.478
933	272.143	10.436	322.507	11.610	69.309	6.570	10.636
934	242.713	9.794	277.653	14.551	73.659	7.528	11.477
935	265.799	10.814	367.072	17.367	76.313	6.576	11.790
936	274.438	10.132	384.994	17.336	70.876	5.971	12.411
937	308.559	11.972	423.479	20.022	76.457	6.236	13.574

EK 29

1923-1939 tarihleri arasında resmi okullarda bulunan talebe mevcudu:

	İlk	Orta	Lise	Öğretmen	Meslek ve Teknik	Üniversite ve Yüksek
1923- 1924	4894	72	23	20	44	9
1924- 1925	5987	64	19	26	44	9
1925- 1926	5975	68	21	26	33	11
1926- 1927	6023	68	19	23	14	9
1927- 1928	6042	78	19	23	18	12
1928- 1929	6599	78	20	25	20	12
1929- 1930	6562	82	19	24	22	11
1930- 1931	6598	83	22	24	36	11
1931- 1932	6713	80	25	24	40	12
1932- 1933	6733	108	62	19	39	12
1933- 1934	6383	119	71	16	36	15
1934- 1935	6402	118	68	14	36	15
1935-	6275	118	65	13	36	16

1936						
1936- 1937	6123	125	68	13	40	17
1937- 1938	6700	140	68	16	47	17
1938- 1939	7862	150	74	17	49	17

EK 30

1923-1939 tarihleri arasında resmi okullarda bulunan öğretmen mevcudunu gösterir tablo.

Yıllar	İlkokullarda		Liselerde	
	E	K	E	K
1923-1924	9021	1217		
1924-1925	10480	3342	609	11
1925-1926	10445	3864		
1926-1927	11964	3846	627	71
1927-1928	10966	4228	44	
1928-1929	11153	4565	680	135
1929-1930	10898	4410	776	206
1930-1931	11504	4814	845	223
1931-1932	11810	5163	739	224
1932-1933	10440	4624	942	448
1933-1934	10320	4803	861	279
1934-1935	10301	4782	1772	582
1935-1936	9996	4953	1759	644
1936-1937	9726	4972	1903	745
1937-1938	10483	5292	1932	948
1938-1939	11607	5513	2215	1187

EK 31

I. Yasama Dönemi (1920-1923)**Abdullah Azmi (Torun)**

1869 (1285) da Eskişehir'de doğdu. Eşraftan Müftüzade Hacı Kasım Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini mahalle mektebi ve Eskişehir Rüştüyesi'nde tamamladıktan sonra bir süre amcası Eskişehir müftüsü Süleyman Hakkı Efendi'den özel ders aldı. 1895 Haziranında İstanbul'a gelerek Fatih Medresesi'nde Dersiam Çarşambalı Hacı Ahmet Efendi'nin derslerine devam etti ve 1901'de müderrislik icazeti aldı. Bu arada Hukuk Mektebi'nde öğrenim yaparak 1902'de mezun oldu. 5 Şubat 1903'te Manastır İstinaf Mahkemesi Hukuk Dairesi Üyeliği'ne atandı. Ek olarak Heyeti İthamiye Başkanlığında ve Bulgar ve Rum ayaklanmacıların yargılanması için kurulan Olağanüstü Mahkeme Üyeliği'nde bulundu. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 17 Aralık 1908'de çalışmalarına başlayan Mebusan Meclisine Kütahya'dan milletvekili seçildi. 2 Nisan 1912'de başlayan II. Dönemde de Kütahya milletvekili olarak yerini korudu. Balkan Savaşı dolayısıyla meclisin kapatılmasında 9 Temmuz 1913'te İstanbul Bidayet Mahkemesi üyeliğine getirildi. 13 Mart 1913'te tekrar meclisteki görevine döndü. 21 Aralık 1918'de kapatılmasına kadar yasama görevini sürdürdü. Bu arada I. Dünya Savaşı'na girmemizin sorumluları olarak haklarında soruşturma açılmasına karar verilen Sait Halim Paşa kabinesi üyeleri hakkında soruşturmaya memur edilen 5. Şubenin başkanlığına seçildi. İstanbul Mebusan Meclisi'nin son dönemi için 24 Kasım 1919'da yapılan seçimde Eskişehir Milletvekili oldu. Meclisin kapatılmasının üzerine Ankara'ya gelerek 23 Nisan 1920'de meclisin açılışında hazır bulundu. Mecliste Anayasa, Adalet Komisyonlarında ve Memurin Muhakematı Tetkik Kurulunda çalıştı. I. ve III. Toplantı yılında Adalet, I. ve II. Toplantı yıllarında Anayasa Komisyonunun başkanlığını yaptı. 3 Mart 1921'de II. Başkanvekili seçildi ise de 5 Mayıs 1921'de istifa etti. 11 Mayıs-5 Kasım 1922 arası Şer'iyeye ve Evkaf Vekilliği yaptı. Dönem içinde Kürsüde 64 kez söz aldı, 1 kanun önerisi verdi. II. Dönemde yeniden Eskişehir milletvekilliğine seçildi. Milletvekilliği bu dönemde sona erince

İstanbul'da oturdu. 27 Eylül 1937'de öldü. Evli olup çocuğu yoktur²⁹. II. dönem seçimlerine katıldı. 16 Temmuz 1923'te yapılan seçimde 210 oy alarak Eskişehir'den ikinci kez milletvekili seçildi. 11.8.1923'te Meclise katıldı, ertesi gün mazbatasını onaylandı.

Şer'îye ve Evkaf, Adliye, Umuru Tasarruflîye, Umuru Diyanîye, Diyanet ve Evkaf, Nizamname-i Dâhili komisyonlarında çalıştı. İkinci Şube Şerîye ve Evkaf, Diyanet ve Evkaf komisyonları başkanlıklarına seçildi. 16 Kasım 1925'te Yozgat'a ilk trenle gidecek heyette yer aldı. Bu dönemde iki önerisi, kazanç kanunu hakkında soru önerisi, Genel Kurul'da değişik 63 konuda 163 konuşması vardı³⁰.

Eyüp Sabri Bey (Akyol (Akgöl))

1876 (1292) de halen Yugoslavya sınırları içindeki Manastır ili Ohri kentinde doğdu. Hacı Sadık Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Ohri İptidai Mektebi ve Manastır Askeri Rüştîyesi'nde, İdadisinde tamamladıktan sonra 7 Haziran 1891'de Harbiye Mektebine girdi. 10 Ocak 1894'te Piyade teğmeni rütbesiyle mezun olarak 4. Ordu emrine verildi. 1908 yılına kadar Bulgar, Sırp, Karadağ ve Yunan sınırlarını çevreleyen bu ordunun çeşitli birliklerinde görev alarak sınırlardan Osmanlı topraklarına sızmış olan çetelerle savaştı. Bu arada gizli olarak kurulan İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurucu üyeleri arasında yer aldı. Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) rütbesiyle Ohri Redif Taburu Kumandanı bulunduğu sırada Padişah Abdülhamit ve saraya karşı özgürlük mücadelesine girişti. Resne Tabur Komutanı olan Niyazi Bey ile birlikte etraflarına aldıkları binlerce vatanseveri silahlandırarak dağa çıktı. 23 Temmuz 1908'de emrindeki kuvvetlerle Manastır'a gelerek Niyazi Beyle birlikte Müşit Tatar Osman Paşa'nın ordugâhına yaptıkları baskınla kendisini alıp Ohri'ye götürdü. Bu şekilde Hürriyetin ilanı ve Meşrutiyet'in iadesinde büyük etkisi oldu. Niyazi Bey ile birlikte halk tarafından "Hürriyet Kahramanı" ilan edildi. İttihat ve Terakki ve sonraki Teceddüt Fırkası'nın Merkez Heyeti Üyeliğine seçildi ve bu görevini 1914'e kadar sürdürdü. 10 Mayıs 1910'da istifa suretiyle ordudan ayrıldı. I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa'ya alınarak Rumeli'de görevlendirildi.

29. Fevzi Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM Vakfı Yayınları, No:2, Ankara, s.407.

30. Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, C. III, s. 326.

Görevine başladığı ilk aylarda vapurla bir görevine giderken Adriyatik Denizinde Fransızlar tarafından tutuklanarak Malta Adasına gönderildi. Dört yıl tutsak kaldıkta sonra 1918 Kasımında serbest bırakıldı. Kısa bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra Eskişehir'e gidip yerleşti. TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimlerde Eskişehir milletvekili olarak 23 Nisan 1920'de meclis açılışında hazır bulundu. Mecliste Milli Savunma ve İktisat Komisyonlarında çalıştı. Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın rızasıyla kurulmuş olan Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. Ancak sonraki ve dağılmasına neden olan gizli faaliyetlerine katılmadı. Milletvekilliği sona erince Eskişehir'e dönerek ticaret ve çiftçilikle meşgul oldu. 17 Haziran 1926'da meydana çıkarılan Atatürk'e suikast girişimi ile ilgili görülerek tutuklandı. Ancak Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yapılan yargılaması sonunda 26 Ağustos 1926'da beraatına karar verildi.

1935'te tekrar politikaysa girerek V. Dönem seçimlerinde Çorum'dan Milletvekili oldu. VI. Ve VII. Ve VIII. Dönemlerde yeniden Çorum'dan seçilerek yasama görevlerini 14 Mayıs 1950'ye kadar sürdürdü. 16 Ağustos 1950'de İstanbul'da öldü. Hürriyet ve Ebediye tepesinde Hürriyet Şehitliği'nde toprağa verildi. Evli olup iki çocuk babasıydı. Fransızca bildiği kısa hal tercümesinde yazılıdır³¹.

Emin Bey (Mehmet Emin Sazak)

1882 (1298) de Eskişehir-Mihalıççık ilçesi Sazak Köyünde doğdu. Toprak sahibi Hacı Abdurrahman Ağa'nın oğludur. Özel hocalardan ilköğrenim derecesinde tahsilden sonra ayrıca üç yıl medresede eğitim ve öğrenim gördü. Çift sürmek ve tarımın en zorlu işlerini eylemli yapmak suretiyle yetiştirildi ve yetişti. Tarımda yeterli düzeye ulaştıktan sonra ticaretle uğraşmaya başladı. Kereste fabrikaları kurdu. Genel Meclis ve Liva İdare Heyeti Üyeliği yaptı. Mihalıççık Ticaret Odası Başkanlığında bulundu. Erzurum Kongresi'nin toplandığı sırada Milli Mücadele'ye katılarak Umum Kuvayi Milliye Komutanı Ali Fuat Paşa ile temas kurdu. Eskişehir savunmasında derlediği gönüllü kuvvetlerle milli kuvvetlere yardımcı oldu.

---

31. Fevzi Çoker, a.g.e., C: II, s. 411.

TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimlerde Eskişehir Milletvekili olarak 23 Nisan 1920'de meclisin açılışında hazır bulundu. Mecliste iktisat ve bayındırlık komisyonlarında çalıştı. Dönem içinde 3'ü gizli oturumda olmak üzere 24 konuşma yaptı, 2 soru önergesi verdi. II. Ve VIII. Dönemlerde yine Eskişehir'den Milletvekili seçilmek suretiyle TBMM'deki yerini 14 Mayıs 1950 tarihine kadar korudu. Milletvekilliği sona erince tarım ve ticaret işlerini sürdürdü.

21 Ocak 1960'ta İstanbul'da öldü. Doğduğu köyde toprağa verildi. Evli olup dört çocuk babası idi. Oğlu Gün Sazak 21.07.1977-5.01.1978 arası TMM dışından Gümrük ve Tekel Bakanı olarak görev yaptı.

Milli Mücadele'de mensup olduğu kıta ile İngilizleri Yalımlı Köprüsünde geriye çekilmeye mecbur etmesi ve Hilafet Ordusu adı altındaki ayaklanmacılara karşı cephe kurarak bir kısmının orduya katılmasını sağlaması nedeniyle TBMM'nin 20 Nisan 1925 tarih ve 131 sayılı kararı ile Kırmızı-Yeşil şeritli İstiklal Madalyası almıştır³².

II. Dönem seçimlerine katıldı. 29 Temmuz 1923'te yapılan seçimde 129 oy olarak Eskişehir'den milletvekili seçildi. 11.8.1923'te Meclise katıldı, ertesi gün mazbatasını onaylandı. Posta, Telgraf, Ziraat ve Ticaret komisyonlarında çalıştı. Bu dönemde "Kurt Kanunu" teklifi, iki önerisi, tüccar ve esnafların istenen beyanname konusunda sorusu, Genel Kurul'da değişik 64 konuda 115 konuşması vardır³³. Üçüncü dönem seçimlerine katıldı. Yapılan seçimde 39 oyla Eskişehir milletvekili seçildi. 8 Eylül 1927'de mazbatasını aldı. 1 Kasım 1927'de meclise katıldı. 2 Kasım'da mazbatasını onaylandı. Ticaret, İktisat Komisyonlarında çalıştı. Genel Kurul'da 30 değişik konuda 57 konuşması vardır³⁴.

4 Mayıs 1931'de Meclise katılmış dönem sonuna kadar İktisat Komisyonunda çalışmıştır. Ayrıca İskân Kanununun tasarısını incelemek üzere III. toplantı yılında kurulan geçici komisyonda görev almıştır³⁵.

32. Fevzi Çoker, a.g.e., C: II, s. 409.

33. Kazım Öztürk, a.g.e., 192-1927, C. III, s. 325.

34. Kazım Öztürk, a.g.e., 1927-1931, C. III, s. 266.

35. Fahri Çoker, a.g.e., 1931-1935, C. II, s. 227.

V. dönemde yeniden Eskişehir milletvekili seçildi. 8 Şubat 1935'te seçim tutanağını aldı. 1 Mart 1935'te meclise katıldı. 7 Mart 1935'te tutanağı onaylandı. Dönem boyunca İktisat Encümeni üyeliğinde bulundu. Irmak-Filyos demiryolu ve Erzincan istasyonunun işletmeye açılma töreninde bulunmak üzere oluşturulan heyet arasında yer aldı. Ayrıca, Halk Bankası ve Halk Sandıkları Sermayesinin Müzakeresi için kurulan geçici encümen azalığında da bulundu. Genel Kurul'da adliye harç tarifesi kanununa ek noter harç tarifesi kanunu, af kanunu, arazinin acele tahriri hakkındaki kanun Atatürk'ün cenaze merasimii için yapılacak sarfiyat hakkındaki kanun, askeri ve mülki tekaüt kanununun 18. Maddesinin değiştirilmesi hakkındaki kanun, avcılık kanunu, 1935 bütçesine bağlı cetvellerde değişiklik yapılmasına dair kanun 1935 yılı muvazenei umumiye kanunu, Cumhuriyet Merkez Bankası kanununun 92. Maddesinin tefsiri, çeltik ekimi kanunu, devlet demiryolları ve liman işletme umum müdürlüğü, 1937 mali yılı bütçesi devlet demiryolları ve liman işletme umum müdürlüğü memur ve müstahdemlerinin ücretlerine dair kanununun bazı maddelerini değiştiren kanun, 4 Teşrinievvel 1926 tarihinden evvel mevcut olan vakıflar hakkındaki tatbikat kanunu, endüstriyel mamulâtın maliyet ve satış fiyatının kontrolü hakkındaki kanun, fenerler idaresine verilecek tazminat karşılığının temini sureti ve Hazinesinin ortaklığı bulunan bazı şirketlere ait kanun, hayvanlar vergisi kanunu, hayvanlar vergisi kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu kanuna bazı hükümler eklenmesine dair kanun, Hükümetle Ereğli Şirketi arasında akdedilen satın alma mukavelesinin tasdikine dair olan 2469 sayılı kanuna ek kanun layihası, inhisarlar umum müdürlüğü 1938 yılı bütçesi iş kanunu layihası, İzmir vilayeti turistik yollarının inşası hakkındaki kanun, Kilis'in Arzap köyünden Mustafa oğlu Çırak Hasan'ın ölüm cezasına çarptırılması hakkındaki mazbata Maarif Vekâleti 1937 yılı bütçesi, Maliyet Vekâleti teşkilat ve vazifeleri hakkındaki kanun, mebuslardan sonradan memuriyete tayin edilenlerin tekayüt maaşları hakkındaki Divanı Muasebat raporu, memurin kanununun 13. Maddesinin değiştirilmesine dair kanun, Milli Müdafaa Vekâleti 1937 yılı bütçesi, muhacirlere, muhtaç çiftçilere ödünç tohumluk dağıtılması hakkındaki kanunda yazılı bir milyon liranın arttırılmasına dair kanun, Nafia Vekâleti 1937 yılı bütçesi, nebatları hastalık ve zararlı böceklerden koruma kanunu, ordudan çıkarılacak hayvanların çiftçi ve yetiştiriciye satılması hakkındaki kanun, orman kanununa ek kanun, Orman Umum

Müdürlüğü teşkilat kanununda bazı değişiklikler yapılması hakkındaki kanun, ticarete tağşişin meni ve ihracatın murakabesi ve korunması hakkındaki kanuna ek kanun, Toprak Mahsülleri Ofisi kanunu, tuz hakkındaki kanun, Türkiye Cumhuriyeti ile Afganistan Hükümeti arasında münakit muhadenet ve teşkiri mesai muahedenamesinin temdidi hakkındaki protokolün tasdikine dair kanun, Türkiye Cumhuriyeti ile Yugoslavya Hükümeti arasında akdedilen Afyon anlaşması hakkındaki kanun, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası kanunu, Türkiye’de hizmet eden ecnebilerle ailelerine muhassas maaşın iadesine dair kanun, zeytinciliğin ıslahı ve yabancılarının aşılandırılması hakkındaki kanun, Ziraat vekaleti 1937 yılı bütçesi dolayısıyla çeşitli konuşmalar yaptı³⁶.

Hacı Veli Efendi (Veliyullah Akbaşı)

1859 (1275) da Romanya sınırları içinde Mangalya’da doğdu. Bayraktarzade Ömer Efendi’nin oğludur. Özgeçmişine dair Resmi Tercüme-i Hal kâğıdını doldurmadığından Meclisten ayrıldığı için Eskişehir Valiliğince yapılan soruşturmada bu konuda bir bilgi derlenemediği için öğrenim durumu saptanamadı. Yalnız üye kayıt defterinde “Sıfatı” hanesinde tüccar olduğu yazılıdır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın Eskişehir Şubesi başkanı olarak Osmanlı Mebusan Meclisi’nin II. Dönemi için yapılan 2 nci seçmen seçimlerinde yaptırdığı bir sancak altına topladığı kalabalıkla Eskişehir’de karışıklık çıkardı. Hükümetin aldığı önlemlerle seçimlerin yapılması sağlandı. Ancak Hürriyet ve İtilafçılar din sömürüsünü esas alan propagandaları sürdürmeleri üzerine bazı bucak ve köylerde olaylar baş gösterdi. Sonuçta Eskişehir’e gelen Divan-ı Harbi Örfi kararı ile diğer ayaklanmacılarla birlikte 18 Mart 1912’de tutuklanarak İstanbul’a gönderildi. Ancak yargılama sonu hakkında bir bilgi edinilemedi.

Eskişehir Belediye Başkanı iken Osmanlı Mebusan Melisinin son dönemi için 24 Kasım 1919’da yapılan seçimde Eskişehir Milletvekili oldu. Meclise katılarak dilekçe komisyonuna seçildi. 11 Mart 1920’ye kadar Mecliste bulundu.

36. İhsan Güneş, a.g.e., 1935-1939, C. II, s. 282.

TBMM'nin açılmasından sonra Meclise katılmaması ve özellikle 5 Eylül 1920'de kabul edilen "Nisabı Müzakere Kanunu" ile iki ay özürsüz meclise devam etmeyenlerin Milletvekilliğinden istifa etmiş sayılacakları hükmü karşısında Ömer Lütfi Bey (Amasya) in kendisinin İstanbul Hükümetince tutuklanarak yedi buçuk yıl hapse hüküm giydiği ve dolayısıyla Malta'da mevkuf bulunan ve meclise katılmayan Milletvekilleri gibi işlem görmesi gerektiği hakkında önerisi 6 Ekim 1920 birleşiminde okunarak TBMM üyesi sayılmasına karar verildi. Bu konu ile ilgili olarak Damar (Zamir) Arıkoğlu (Adana) 1961'de yayımladığı "Hatıralarım" adlı kitabında: Eskişehir'de Hacı Veli isminde cahil bir adama şeriat ve din bayrağını çektirdiler. Müslüman olanlar bayrağın altına girsin din elden gidiyor. Kanun-i Esasi'in 35. Maddesinin Meclisi Mebusan'da değiştirilmesini istemiyoruz. Diyerek alenen meydana atıldı. Zaman geldi Eskişehirli Hacı Veli ile Ankara'da Meclis binasında tanıştık. Yaşlı, ağırbaşlı, abani sarıklı bir adamdı. Mazideki hatalı hareketinin asıl sebebini sordum. (Evlat ne bileyim din elden gidiyor diye hocalar yeminle beni aldattılar. Bildiğiniz hareketi yaptım. Sonradan kandırıldığımı anladım. Pişman oldumsa da iş işten geçmişti. Dikkat ederseniz mecliste hocalarla hiç konuşmam ve ahbabım da yoktur. Tanrı kusurumu affetsin günahımı ödemek üzere Mustafa Kemal'in bayrağının altına ilk koşanlardanım.) cevabını verdiğini açıklamaktadır.

22 Kasım 1920'de meclise katıldı. Mecliste her hangi bir komisyonda çalıştığına dair bir kayıt mevcut değildi. 1 Mart 1928'de öldü. Evli olup dört çocuk babası idi. İki erkek çocuğu Akbaşlı soyadını almıştır. Mecliste Hacı Veli Efendi olarak anılırdı. Nüfus kaydında adı Veliyullah'tır³⁷.

Halil İbrahim Efendi (Sipahioğlu)

1862 (1278)de Eskişehir'de doğdu. Sipahizade Yusuf Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Eskişehir İptidai Mektebi ve Rüştüyesinde tamamladı. Ticaret ve lületaş madenciği ile meşgul oldu. Belediye Başkanlığı yaptı. Milli Mücadele'ye katılarak Sivas Kongresinde Eskişehir delegesi olarak bulundu. TBMM'nin I. Dönem

37. Fahri Çoker, a.g.e., C: III, s. 417.

için yapılan seçimde Eskişehir milletvekili olarak 23 Nisan 1920'de Meclise katıldı. Mecliste Şeriye Evkaf ve Orman-Madenler Komisyonunda çalıştı. 20 Kasım 1922'de Meclis adına Halifeyi kutlama ve kutsal emanetleri teslim edecek milletvekilleri kurulunda görev aldı. Milletvekilliği sona erince Eskişehir'e dönerek ticaretle yaşamını sürdürdü. 23 Kasım 1947'de öldü. Evli olup yedi çocuk babası idi³⁸.

Hüsrev Sami Bey (Kızıldoğan) (Sami Aydoğmuş)

1884 (1300) de halen Yunanistan sınırları içinde kalan Gümülcüne'de doğdu. Mal müdürlerinden Hüseyin Ali Bey'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini Gümülcine ve Edirne Askeri İdadisi'nde tamamladıktan sonra 13 Şubat 1900'de Mühendishane-i Berri Humayun (Topçu Harbiyesi)ne girdi. 15 Kasım 1904'te 3. Ordu açığına nakledilerek 28 Mayıs 1906'da 15. Seyyar Topçu Alayı'na atandı. Özgürlükçü fikirleriyle Abdülhamit II'nci yönetimine karşı çıkarak 1907'de Avrupa'ya kaçtı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dış merkezi üyesi olarak Paris'te faaliyette bulundu. Avrupa'ya firarı 18 Temmuz 1907'de Padişah tarafından onaylandı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yurda dönmesiyle hükümlülük kararı 30 Mart 1909'da geçersiz sayılarak Üsteğmenliğe yükseltildi ve 3'üncü ordu açığına verildi. 23 Aralık 1910'da 8 inci Topçu Alayı Yaverliğine atandı. 19 Ocak 1911'de 7 nci Topçu Alayı Yaveri oldu. 19 Ekim 1912'de Yüzbaşılığa yükseltilerek 33 üncü cebel taburu 2 nci bölük kumandanlığında görevlendirildi. 12 Aralık'ta İstanbul Birinci Remont Komisyonu üyeliğine getirildi. 14 Ocak 1913'te siyaset ile meşgul olduğundan dolayı askerlikle ilişkisinin kesilmesine karar verilmekle birlikte ordudan ayrılarak 31 Ekim 1918'e kadar Teşkilat-ı Mahsusa'da çalıştı. Bu arada mensup olduğu İttihat ve Terakki Fırkası Genel Merkezi üyeleriyle I inci Dünya Savaşı içinde fırkanın anarşiye idaresizliğe ve her çeşit suistimallere göz yumması yüzünden görüş ayrılığına düşerek önce Kastamonu sonra Yozgat'a sürgüne gönderildi. Milli Mücadele'nin başında Mustafa Kemal Paşa'nın rızasıyla kurulan ve ancak sonradan Çerkez Ethem ve kardeşlerinin de girmesiyle zararlı olmaya başlayıp dağılan Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. 21 Eylül 1921'de Isparta İstiklal Mahkemesi üyeliğine seçildi. 17 Temmuz 1921'de Milli Müdafâ Vekaletince

38. Fahri Çoker, a.g.e., C: III, s. 413.

gösterilecek vatan hizmetinde görevlendirilmek üzere meclis kararıyla izinli sayıldı. 15 Ekim 1920'den itibaren izni üç ay uzatıldı. IV. Toplantı yılında Dışişleri Komisyonunda çalıştı. Milletvekilliği I. Dönemde sona erince İstanbul'da yaşamını sürdürdü ticaret yaptı. Bu arada Yunanaistan'a sığınan Çerkez Ethem ve arkadaşlarıyla temas kurarak hükümeti devirmek için gizli örgüt kurmaktan sanık olarak hakkında soruşturma açılan eski milletvekillerinin de dahil olduğu bazı kişilerle birlikte 23 Temmuz 1925'te tutuklandı. Ancak ilk soruşturmada suçla bir ilgisi görülmeyerek 6 Ağustos'ta salıverildi. Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yapılan yargılaması sonunda da 13 Ocak 1926'da beraatine karar verildi.

1 Mart 1935'te başlayan V. Dönemde Kars'tan yeniden milletvekili seçildi. VI. Dönemde tekrar seçilerek TBMM'deki yerini ölümüne kadar korudu. Bu arada hizmetleir birleştirilerek emeklilik hakkı tanınması 29 Mart 1939da onandı. 21 Mart 1942'de Osmaniye (Seyhan) ilçesinde öldü. Evli olup dört çocuk babası idi³⁹.

Eski Eskişehir mebusu Hüsrev Sami Bey'in İstiklal Madalyası Hakkında Başvekalete Tezkere (25 Ekim 1925):

20 Teşrinievvel 1341 (20 Ekim 1925) tarih ve 6/5021 numaralı tezkereyi devletleri cevabıdır. Evvelce aldığı İstiklal Madalyası şeridinin kırmızıya çevrilmesi için müracaat eden eski Eskişehir Mebusu Hüsrev Sami Bey Yozgat bastırma hareketına fülen iştirak ettiği gibi, Demirci taarruz hareketına da bilfiil hizmet eylediğinden, istirahatının yerine getirilmesi hususunda devletlilerinin yol göstermesini rica eylerim, Efendim⁴⁰.

Reisicumhur Gazi

39. Fahri Çoker, a.g.e., C: III, s. 414.

40. Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, C. XVIII, s. 96.

Mehmet Niyazi Bey (Mehmet Çamoğlu)

1863 (1279)'de Eskişehir-Sivrihisar ilçesinde doğdu. Çamzade Hacı Ahmet Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini medresede tamladıktan sonra baba mesleği ticaretle meşgul oldu ve yöresinde hayvan yetiştiriciliği yaptı. Bu arada Liva meclisi ve idare heyetinde üye olarak bulundu. TBMM'nin I. döneminde Eskişehir'den milletvekili seçilerek 23 Nisan 1920'de açılışına katıldı. Mecliste iktisat komisyonunda çalıştı. 26 Ocak 1922'de Harp Encümeni kararıyla ordu geri hizmetlerine gözetim ve yardım için izinli sayıldı. Üç ay Batı cephesindeki askerin iâşe işlerine yardımcı oldu. Milletvekilliği sona erince memleketine dönerek işleriyle meşgul oldu. 20 Kasım 1945'te İstanbul'da öldü. Evli olup iki çocuk babası idi. Nüfus kaydına adı Mehmet olarak geçmesine rağmen Meclisteki kayıtlarda ve kısa hal tercümesindeki adı Mehmet Niyazi olarak yazılıdır⁴¹.

II. Yasama Dönemi (1923-1927)

Ali Ulvi Bey (Bayrakdar)

1878 (1289)'de Plevne'de doğdu. Eskişehir Hacıalibey Mahallesinde nüfusa kayıtlıdır. Babası Hasan Efendi annesi Şerife Hanım'dır. Ayşe Hanımla evliydi, Cemal, Cavit ve Enver'in babasıdır.

1890'da rüştiyeden mezun oldu ve ticarete atıldı. 1902-1903 yılları arasında Ticaret Mahkemesi üyeliğinde bulundu. 1910'da Ticaret Odası Başkanlığı'na seçildi, bu görevi 1924'e kadar sürdürdü. 1911-1912 arasında Donanma Cemiyeti üyeliğinde bulundu. 1917'de belediye üyeliğine seçildi ve daha sonra başkanlığa getirildi. 1920'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığına getirildi. I. İnönü zaferi üzerine kurulan Yaralılara Yardım Komisyonu Başkanlığı'nı yaptı. 1922'de Vilayet'i İdare Meclisi ve ... üyeliğine, 1925'te Çocuk Esirgeme Cemiyeti üye ve başkanlığına 8 Şubat 1926'da Türk Ocağı Başkanlığı görevine getirildi. Yunanlıların Eskişehir'i istilası ile bütün servetini kaybetti. 15 Aralık 1926'da Eskişehir Zahir Borsa

41. Fahri Çoker, a.g.e., C: III, s. 416.

Komiserliği'ne atandı. Bu görevde iken TBMM II. Dönem ara seçimlerine katıldı. 15 Aralık 1926'da yapılan seçimde 287 oy alarak Eskişehir milletvekili seçildi. 25.12.1926'da mazbatasını onaylandı.

Milletvekili iken Eskişehir Cumhuriyet Halk Fırkası Başkanlığı görevini de üstlendi. Milli Mücadeledeki hizmetlerinden dolayı İstiklal Madalyası aldı. III üncü dönemde de Eskişehir'den milletvekili seçilen Ali Ulvi Bayraktar, 28.11.1930'da öldü. Eskişehir mezarlığında aile kabristanında toprağa verildi⁴². Üçüncü dönem seçimlerine katıldı.

Yapılan seçimde 319 oyla Eskişehir'den milletvekili seçildi. 8 Eylül 1927'de mazbatasını aldı. 1 Kasım 1927'de meclise katıldı. 2 Kasım'da mazbatasını onaylandı. Dilekçe komisyonunda çalıştı. 29.11.1930'da öldüğüne dair başkanlık tezkeresi 8.12.1930 tarihli 11. Birleşimde meclise sunuldu⁴³.

Arif Bey (CHF-TCF)

1882 (1298)'de Adana'da doğdu. Babası Yusuf Ziya Bey'dir. 26 Mart 1899'da Harp Okulu'na girdi. 27 Aralık 1901'de teğmen rütbesiyle mezun oldu ve aynı yıl kurmay sınıfına ayrıldı. 24 Ocak 1904'te mümtaz yüzbaşı rütbesiyle Harp Akademisi'nden mezun oldu. 1909-1911 yıllarında Almanya'da mesleki eğitim ve öğretim gördü. Almanca bitirdi.

28 Ekim 1911'de Maltepe Piyade Atış Okulu Makineli Tüfek Bölüğü Komutanlığı'na atandı. 1912-1913 Balkan Savaşı'na Numune Mitralyöz Bölüğü Komutanı olarak 7. Fırka, 2. Fırka ve Mürettep Fırka emrinde katıldı. 10 Haziran 1914'te Piyade Atış Okulu Komutan Yardımcılığı'na, 16 Ağustos 1914'te 5. Tümen Kurmay Başkanlığı'na verildi. 14 Eylül 1915'te binbaşı rütbesine yükselip 11 Tümen Kurmay Başkanlığı'na 23 Nisan 1916'da 3. Ordu Kurmaylığı'na, 13 Temmuz 1917'de 20. Kolordu Kurmaylığı'na atandı. 14 Mart 1918'de kaymakamlığa (yarbay) yükseldi. 18 Nisan 1919'da Piyade Okulu Müdürlüğü'ne 16 Mayıs 1919'da

42. Kazım Öztürk, a.g.e., 1923-1927, C. III, s. 321.

43. Kazım Öztürk, a.g.e., 1927-1931, C. III, s. 261.

Şark Orduları Menzil Müfettişliği Kurmay Başkanlığı'na 1919'da 11. Tümen Komutanlığı'na ve 17 Mayıs 1921'de 3. Grup Komutanlığı'na getirildi. Çanakkale Muharebelerine 5. Ve 11. Fırka Kurmay Başkanı olarak katıldı. Çanakkale'den sonra Kafkas Cephesinde ve Suriye Harekatında hizmet verdi. Mayıs 1919'da 2. Kurmay Başkanı olarak Mustafa Kemal ile birlikte Anadolu'ya geçti ve Nisan 1920'de 11. Fırka komutanlığına atandı ve fırkası ile birlikte Pozantı kuşatmasına Birinci ve İkinci İnönü Savaşlarına katıldı.

16 Temmuz 1921'de 3. Grup Komutanı olarak Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri'ne katıldı. 23 Ocak 1921'de Miralay (albay) rütbesine yükseldi. Sakarya Harbi sırasında Başkumandanlık Kalem Kurmayında görev yaptı. 1922'de 3. Kolordu Komutanlığı'na atandı ise de Ordu Komutanı ile uyum sağlayamadığından 15 Temmuz 1922'de Kolordu'dan ayrılarak Milli Müdafaa emrine girdi. Bu arada hakkında kovuşturma yapıldı.

TBMM'nin II. Dönem seçimlerine girdi. 16 Temmuz 1923'te yapılan seçimde 219 oy alarak Eskişehir'den milletvekili seçildi. 11.8.1923'te meclise katıldı. Mazbatası 12.8.1923'te onaylandı.

Milli Müdafaa, Kütüphane ve Nafia Komisyonu üyeliklerinde, Milli Müdafaa Komisyonu sözcülüklerinde bulundu.

Eskişehir-İnönü yolu, açıkta kalan askeri personel, tohumluk bedelleri, firar ve bakayalar, askeri rütbeler, maaş ve tahsisat, emekli ve yetimler kurulunda kanun teklifleri altı değişik konuda önermeleri ve genel kurulda 48 değişik konu üzerinde 127 konuşması vardır.

Eytam sandıkları, yemeklik ve tohumluk dağıtımı, orduda küçük zabitan yetiştirilmesi, Milli Mücadeleye katılmayan subaylar, malul ve gaziler konularında soru önermeleri vermiştir.

Osmanlı ve Alman devletlerinin çeşitli nişan ve madalyalarıyla İstiklal Madalyası sahibidir.

Ankara İstiklal Mahkemesince Atatürk'e suikast girişiminde suçlu bulunduğundan 26 Temmuz 1926 tarihinde idamına karar verildi ve 3.11.1926'da idam edildi⁴⁴.

III: Yasama Dönemi (1927-1931):

Dr. İsmail Besim Paşa (Ardakut):

1862 (1278)'de istanbul'da doğdu. Beşiktaş, Ortaköy Palanga sokakta (5.12.156) nüfusa kayıtlıdır. Babası Ahmet Besim Efendi, annesi Ayşe hanımdır. Arif-Ayşe kızı Firdevs hanımla evlendi, Mehmet Muzaffer, Ayşe Hikmet, Mediha ve Semiha'nın babasıdır.

1884'te askeri tıbbiyeyi bitirerek tabip yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu. Sicilinde Fransızca bildiği yazılıdır. Bir yıl süre ile Haydarpaşa Tatbikat Hastanesi'nde staj gördükten sonra 1886'da 3. Ordu'ya gönderilerek tabur ve hastane tabipliklerinde beş yıl görev yaptıktan sonra 1891'de İstanbul'a döndü ve açılan sınavı kazanarak Askeri Tıbbiye öğretim kuruluna girdi. 1889-1908 yılları arasında öğretmen yardımcısı ve ikinci öğretmen unvanıyla teşrih ve iç hastalıkları dersleri okuttu. Mirliva (tuğgeneral) rütbesine yükselerek ikinci meşrutiyetin ilanı üzerine öğretim üyeliğinden çekildi ve 6. Ordu'ya Sıhhiye Müfettişliğine atanarak Bağdat'a gönderildi. Bu görevde iki yıla yakın çalıştıktan sonra İstanbul'a döndü. 10 Aralık 1911'de İstanbul'da Haydarpaşa Hastanesi Baştabipliğine, 30 Temmuz 1912'de Harbiye nezareti Sıhhiye Dairesi Başkanlığı'na yükseldi ve Balkan Harbi süresince bu görevi yürüttü. 8 Ocak 1913'te emekliye ayrıldı.

Gene savaşın başından itibaren Milli Mücadele sonuna kadar emekli olduğu halde Kızılay Genel Merkez üyesi olarak hizmet verdi.

III. dönem seçimlerine katıldı. Yapılan seçimde 349 oyla Eskişehir'den milletvekili seçildi. 8 Eylül 1927'de mazbatasını aldı. 1 Kasım'da meclise katıldı. Mazbatasını 2 Kasım'da onaylandı. Milli Savunma ve Sağlık Komisyonlarında çalıştı.

44. Kazım Öztürk, a.g.e., 1927-1931, C. III, s. 323.

15 Mart 1931'de öldü. Karacaahmet aile mezarlığında toprağa verildi⁴⁵.

Mehmet Sait Bey (Hasbi):

1870 (1286)'de İzmir'de doğdu. Babası prizen mutasarrıfı Hüseyin Efendi, annesi Pembe Hanım'dır. Hasan Paşa-Nezahat kızı Refika Hanımla evli, Saadet, Ayşe Sabiha ve Hüseyin Şükrü'nün babasıdır.

Yüksek derecede özel eğitim görmüştür. Temmuz 1892'de Hopa Tahaffuzhanesi Başkatipliği ile devlet hizmetine girdi, daha sonra 1893'te Ertuğrul Sancağı İdare Meclisi Başkatipliğine vekaleten, Eylül 1899'da asaleten, aynı tarihte Bursa Mektubi Kalemî Mümâyizliğine, Mart 1906'da Beyrut Mektubi Kalemî Mümâyizliğine atandı.

Kaymakamlığa yükselerek Mart 1910'da Sayda, Şubat 1911'de İskenderun, Nisan 1913'te Kilis, Haziran 1913'te Söğüt ilçesi kaymakamlığına verildi. Haziran 1920'de Mutasarrıflığa yükselerek Simav ve Gediz Savaşları sırasında Kütahya Sancağında, kasım 1920'de 1. İnönü Savaşı sırasında Eskişehir Sancağı'nda, Ocak 1921'de Sakarya Savaşı sırasında Kırşehir sancağında Mutasarrıf bulunuyordu. Eylül 1921'de İçişleri Bakanlığı Memurin ve Sicil Genel Müdürlüğüne Aralık 1923'te yeniden Memurin ve Sicil Genel Müdürlüğü'ne, Aralık 1923'te yeniden Memurin ve Sicil Genel Müdürlüğü'ne getirildi.

15 Nisan 1925'te İçişleri Bakanlığı Müsteşarlığı'na yükseldi. Bu görevi 14 Ekim 1927'ye kadar yürüttü.

Kütahya Mutasarrıflığı sırasında ordunun hazırlığına yaptığı katkılar nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'dan İçişleri Bakanlığı'ndan ve Garp Cephesi Komutanlığı'ndan takdirnameler aldı. Müsteşarlığı sırasında Beyaz Şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirildi. Müsteşar bulunduğu sırada TBMM III. Dönem

45. Kazım Öztürk, a.g.e., 1927-1931, C. III, s. 262.

seçimlerine katıldı. Yapılan seçimle 349 oyla Eskişehir'den milletvekil seçildi. 18 Eylül 1927'de mazbatasını alıp, 1 Kasım'da meclise katıldı. 2 Kasım'da mazbatasını onaylandı. İçişleri Komisyonunda çalıştı. Milletvekil bulunduğu sırada tedavi gördüğü Beyoğlu Fransız Hastanesi'nde 12 Aralık 1930 Cuma günü öldü⁴⁶.

IV. Yasama Dönemi (1931-1935)

Ali Oğlu Ahmet Bey (Ahmet Özdemir)

1315 (1899)'da Eskişehir'de doğdu. Dündüoğlu Ali Efendi'nin oğlu olup annesi Gülsüm Hanım'dır. İlk ve orta öğrenimini Eskişehir İptidai Mektebi ve Sanayi Mektebi'nde tamamladıktan sonra 1 Aralık 1916'da Eskişehir Anadolu Demiryolları Fabrikası'na çırak olarak girdi. 1 Aralık 1922'de tesviyeci ustası, 1 Haziran 1928'de makine montörü oldu. Bu arada askerlik görevini yerine getirerek 18 Nisan 1924'te terhis edildi.

TBMM'nin IV. Dönemi için yapılan seçimlerde CHP adayı olarak Eskişehir milletvekilliğine seçildi. 4 Mayıs 1931'de meclise katılarak dönem boyunca Bayındırlık Komisyonunda çalıştı. Ayrıca III. toplantı yılında İş Kanunu tasarısını incelemek üzere kurulan geçici komisyonda görev aldı. V. Dönemde yeniden Eskişehir milletvekili seçilerek yasama görevini 26 Mart 1939'a kadar sürdürdü.

Meclisten ayrıldıktan sonra hizmet isteminde bulunması üzerine 2 Eylül 1939'da Devlet Demiryolları Eskişehir Mağazası Şefreyyonluğuna atandı. 1 Temmuz 1947'de emekliye ayrıldı. Sağlık durumu elverinceye kadar lületaş madenciliği ve ticareti yaptı. Hale (13 Ocak 1993) felçli ve ağır hasta olarak hayattadır. Zehra, Rabia ve Dursun (1910-1966) hanımlarla evlenmiş, son eşinden olan Hatice Leman Özok (1933), Yaşar (1938), Gülsüm Aynur Ayvaz (1940) ve Mehmet Ali (1948)'nin babasıdır⁴⁷.

46. Kazım Öztürk, a.g.e., 1927-1931, C. III, S.264.

47. Fahri Çoker, a.g.e., 1931-1935, C. II, S.224.

V. dönemde yeniden Eskişehir Milletvekili seçildi. 8 Şubat 1935'te meclise katıldı. Tutanağı 7 Mart 1935'te onaylandı. Dönem boyunca Nafia Encümeni üyeliği yaptı. Ayrıca İş Kanunu Layihasını iş kanununa ek kanun layihasını görüşmek için kurulan geçici encümende üye olarak görev yaptı. Erzincan istasyonunun işletmeye açılış töreninde hazır bulunmak üzere Nafia Encümenince temsilci olarak seçildi⁴⁸.

Cafer Bey (Sayılır)

1304 (1888)'de Eskişehir-Tokat köyünde doğdu. Topaloğlu Mustafa Efendi'nin oğlu olup, annesinin adı Fadime'dir. İlköğrenimin köyünde tamamladıktan sonra ailenin sahip olduğu arazide çiftçilikle meşgul oldu. I. Dünya Seferberliği'nde askere alınarak önce Yemen, sonra Çanakkale cephelerinde savaşa katılarak yaralandı.

Milli Mücadelede köy muhtarı olarak Yunanlılara karşı çıkması ve köyünü savunması nedeniyle tutsak edildi, ancak kısa bir süre sonra kaçıp kurtulmayı başardı.

TBMM'nin IV. Dönemi için yapılan seçimlerde CHP adayı olarak Eskişehir milletvekilliğine seçildi. 4 Mayıs 1931'de meclise katılarak II. Toplantı yılı başından itibaren dönem sonuna kadar Tarım Komisyonunda çalıştı.

Meclisten ayrıldıktan sonra köyüne dönerek tarım ile uğraşısını sürdürdü. 6 Mayıs 1947'de öldü. Eskişehir Odunpazarı mezarlığında toprağa verildi. Hatice ve Naşko hanımlarla evlenmiş olup Kadriye Özdemir (1919), Cevriye (1924), Lütfiye Toprak (1934) ve Türkan Atakan'ın (1937) babasıdır.

Sayılır soyadını Atatürk'ün verdiği kızları tarafından ifade edilmektedir⁴⁹.

48. İhsan Güneş, a.g.e., 1935-1939, C. II, s. 281.

49. Fahri Çoker, a.g.e., 1931-1935 C. II, s. 225.

Yusuf Ziya Bey (Özer)

1286 (1870)'da Yozgat Akdağmadeni ilçesinde doğdu. Otuzbiroğlu Mehmet Ataullah Efendi'nin oğludur. Annesi Kamer hanımdır. İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra 1892'de İstanbul Hukuk Mektebi'ne girdi. Öğrenciliğini sürdürmekle beraber 12 Şubat 1893'ten itibaren İstanbul ve Yöresi Gümrük Nezareti Muhasebesinde ve sonra da yabancı gümrüğünde memur olarak çalıştı. 1896'da Hukuk Mektebi'nden diploma aldı. 22 Eylül 1897'de Malatya Bidayet Mahkemesi Savcı Yardımcılığına atandı. 12 Temmuz 1898'de Serez (Selanik) Bidayet Mahkemesi'nde görevlendirildi. 3 Haziran 1901-28 Temmuz 1907 arası açıkta kaldı. 29 Temmuz'da Adliye Nezareti Mezhepler Müdür Yardımcılığı'na getirildi. 1 Kasım 1909'da Adalet Müfettişi oldu. 28 Mayıs 1911'de Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü'ne atandı. 11 Mayıs 1914'te İstanbul İstinaf Mahkemesi Üyesi, 20 Haziran 1916'da Deniz Ticaret Mahkemesi Başkanı oldu.

27 Ekim 1917'de adalet hizmetinden ayrılarak Darülfünun Hukuk Fakültesi Ceza Mahkemeleri Usulü Müderris (Profesör)liğine getirildi. 22 Şubat 1926'dan itibaren Hukuk Tarihi okuttu.

TBMM'nin IV. Dönemi için yapılan seçimlerde CHP adayı olarak Eskişehir Milletvekilliğine seçilerek 4 Mayıs 1931'de Meclise katıldı. Dönem boyunca Adalet Komisyonu'nda çalıştı. Ayrıca Muamele Vergisi ve Orman Kanunu tasarılarını incelemek üzere III. toplantı yılında kurulan geçici komisyonda görev aldı. 25 Mayıs 1932'de kurulan Parleментарler Birliği Türk Grubu'nda yer aldı. Genel Kurul'da çeşitli konularda 7 konuşma yaptı.

V. ve VI. Dönemlerde de yeniden Eskişehir milletvekili seçilerek yasama görevini 1 Mart 1943 tarihine kadar sürdürdü. 1931- 1941 yılları arasında Ankara Hukuk Profesörlüğü yaptı ve 15 Nisan 1931'de Atatürk'ün direktifleri ile kurulan Türk Tarihi Tetkik Cemiyet (Türk Tarih Kurumu) kurucu üyeleri arasında yer aldı. 1 Temmuz 1942'de memuriyetten emekliye ayrıldı.

Meclisten ayrıldıktan sonra 29 Temmuz 1944 tarih ve 3/1314 sayılı Kararname ile Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Yönetim Kurulu Üyeliğine atandı. Bu görevde iken 7 Nisan 1947'de Ankara'da öldü. Asri mezarlıkta toprağa verildi.

IV. dönemde TBMM Genel Sekreterliğine verdiği kısa hal tercümesinde eşinin öldüğü ve iki çocuk babası olduğunu belirtmişse de TC Emekli Sandığı dosyasında mevcut 3 Eylül 1302 tarihli nüfus tezkeresinden hareketle kaydı araştırılmış, ısrarlı izlemelere rağmen nüfus kaydına ulaşmak mümkün olmamış ve bu itibarla da ölü eşi ve çocuklarının kimliği saptanamamıştır.

Akdağmadeni Özer köyünde doğduğu anak köy nüfusunda ve 1302 tarihli nüfus tezkeresinde belirtilen Ahışhavi Mahallesi'nde kaydı bulunmadığı, Yeşildere Mahallesi'ndeki bir okula adının verildiği anlaşılmıştır.

Başlıca Eserleri: Usulü Cezaiye Nazariyatı 2 Cilt, Yunanlılardan Evvel Türk Medeniyeti 1928, Ariler-Turaniler, Almanca Leipzig 1932, Mısır Tarihi 1939 TTK Yayını.

Çevirileri: XVIII. Asırda Şark Meselesi, Akdeniz Medeniyeti (Albert Sorel), Anadolu'nun Taksimi⁵⁰.

V. dönemde de Eskişehir milletvekili seçildi. 8 Şubat 1935'te aldığı seçim tutanağı ile 1 Mart 1935'te meclise katıldı, tutanağı 7 Mart 1935'de onaylandı. Dönem içinde Teşkilat-ı Esasiye Encümeni üyeliğinde bulundu⁵¹.

V. Yasama Dönemi (1935-1939)

Osman Işın (Osman Zühdü Işın)

1887 (1303) de Eskişehir'de doğdu. Babası Halil Bey, annesi Fatma hanımdır. Evli ve dört çocuğu vardır. Rüştüyeyi bitirdi. Eskişehir Maarif Meclisi Katipliği yaptı. Hususi Muhasebe Müdürlüğünde şirketlerin muhasebeciliklerinde ve Elektrik Şirketi Müdürlüğünde bulundu.

50. Fahri Çoker, a.g.e., 1931-1935 C. II, s. 228.

51. İhsan Güneş, a.g.e., 1935-1939, C. II, s. 287.

V. dönem seçimlerine katıldı. 422 oy alarak Eskişehir'den milletvekili seçildi. 8 Şubat 1935'te aldığı seçim tutanağı ile 1 Mart 1935'te Meclis'e katıldı. 7 Mart 1935'te tutanağı onaylandı. Dönem boyunca her toplantı yılı başında Nafia Encümeni üyeliği görevinde bulundu. VII. dönemde de Eskişehir'den milletvekili seçildi⁵².

İstamat Özdamar (CHF Müstakil)

1879'da Bodrum'da doğdu. Yorgi Bey ve Hristanti hanımın oğludur. Evli ve dört çocukludur.

Bodrum'da ilk ve orta öğrenimini bitirdi. Lise öğrenimini İzmir idaidisinde yaptı. 1908/1909 döneminde Hukuk mektebinden mezun oldu. On iki yıl Aydın bidayet Mahkemesi Üyeliğinde bulundu. İstanbul Müddeiumumi Muavinliğine atandı fakat gitmedi. Daha sonra Milli Hükümet tarafından Denizli mahkemesi üyeliğine atandı. İstanbul'da avukatlık yaptı.

V. Dönem seçimlerinde 442 oy alarak Eskişehir'den bağımsız milletvekili seçildi. 8 Şubat 1935 tarihli seçim tutanağı ile 1 Mart 1935'te meclise katıldı. 7 Mart 1935'te tutanağı onaylandı. Dönem boyunca Gümrük ve İnhisarlar Encümeni üyeliğinde bulundu. Adliye vekaleti bütçesi Atatürk'ün cenaze merasimi, 1936 yılı Muvazenei Umumiye Kanunu, 1937 yılı Maarif Vekaleti bütçesi, 1937 yılı Milli Müdafâ Vekaleti bütçesi, 1937 yılı Sıhhat ve İçtimat Muavenet Vekaleti Bütçesi, 1937 yılı muvazenei umumiyesine dahil bazı daire bütçelerind değişiklik yapılması 1938 senesi Adliye Vekaleti bütçesi 1938 yılı Hariciye Vekaleti bütçesi devlet memurları aylıklarının tevhid ve tedavülü hakkındaki kanun, Emekli Binbaşı Şükrü Aytuğ'un cezasının affı, Kızılay Cemiyeti varidatının arttırılması, Polis Teşkilat kanunu, Vakıflar Umum Müdürlüğü 1937 ve 1938 yılı bütçeleri hakkındaki kanun dolayısıyla Genel Kurul'da konuşmalar yaptı.

Fransızca ve Rumca bilen İstamat Zihni Özdamar VI. Ve VII. Dönemde de Eskişehir'den milletvekili seçildi⁵³.

52. İhsan Güneş, a.g.e.,1935-1939, C. II, s. 286.

53. İhsan Güneş, a.g.e., 1935-1939, C. II, s. 284.